

יוסף אליהו שלוש

פרשת חיי

1870-1930

תל-אביב

תרצ"א

פתח דבר

בספר חיי זה רשמתי לי מזמן לזמן את כל המאורעות היותר חשובים בשביל הכלל, והיותר יקרים לי בפרט.

פרשת חיי וזכרונותי בתור יליד הארץ, לפני ששים שנה עד היום, אשר מלבד שהם קשורים בתולדותי, מעלים גם את שלשלת החיה של הישוב העברי ביפו מראשיתו. את יסוד ובנין השכונות העבריות הראשונות ביפו, לפני יובל שנים, שאבי ז"ל היה בין ראשוני המיסדים והבונים את "נוה שלום", "נוה צדק" ועוד שכונות, וגם את יסוד החברה "אחוזת בית" לפני חצי יובל שנים, לשם יסוד ובנין תל אביב, שגם אני זכיתי להיות בין ראשוני המיסדים והבונים.

התאמצי כפי יכולתי לרשום את זכרונותי, למען ישארו לבני משפחתי אחרי, וגם להמעונינים בתולדות והתפתחות הישוב העברי ביפו ועל היחסים הטובים ששררו בינינו ובין שכנינו הערביים במשך תקופה של עשרות שנים עד בואם של "גואלי" ארצנו האנגלים. לא כסופר שמלאכתו בכך, נגשתי אל העבודה הזו, אלא כאיש הישוב, כאחד מהעם, כיליד הארץ, שזכה בילדותו להיות עד ראיה לתולדות הישוב העברי ביפו ביסודו, ומשתתף אקטיבי בבנינו והתפתחותו במשך תקופה ארוכה של כמה עשרות שנים.

נגשתי אל עבודתי זו - כאמור - לא כבקי ורגיל בענינים של ספרות, ובטח ובודאי, שפה ושם במקום שהיה עלי להאריך קצרותי, ובמקום שהיה עלי לקצר הארכתי, בפרק זה או אחר לא הזכרתי עובדה זו או אחרת, והקורא, אם יהיה מקפיד ומדקדק עם הכותב כחוט השערה, בודאי שימצא בהם הרבה שיש בו כדי לתת מקום לבקורת. הדבר היחידי שיכול ללמד עלי זכות הוא - כונתי, וזו, ודאי שהיתה טובה, לספר עד כמה שאפשר רק באופן אוביקטיבי ובלתי מפלגתי את האמת על פרשת חיי וזכרונותי הנאמנים, על החברות ועל האנשים שנפגשתי אתם בדרך חיי, ושהיו לי עסקים וענינים אתם, ועל כל זה ספרתי בנאמנות ובהרגשת את כל האחריות.

בכחי הדל בבטוי ספרותי, השתדלתי לתת ניב כל שהוא, אם גם לא באמנות, אלא רק כפי יכולתי ומהלך מחשבותי והרגשותי על דבר עמי בארצי ועתידו, כי דאגה בלב איש ישיחנה.

בזכרונותי פרק אחרי פרק שמתתי את מאמצי חיי שבהם יצקתי בדם לבי את שכלול החיים - חיי ותקונם בעבודה, בעמל, ביצירה ובבנין, שלמענם התאמצתי לעבוד ולעמול תחת השמש במשך כל ימי חיי על האדמות לטובת עמנו וארצנו, כפי השקפתי והבנתי.

בזכרונותי השתדלתי לא להופיע כמוכיח בשער, כי אינני מרגיש את עצמי מוכשר ומתאים לכך, רק אהבת ותחית עמי וארצי שיקד בלבי, הביאני לספר לדור הבא מאשר קרה לדור העבר, מהעבר הקרוב שלנו שיש ממנו הרבה ללמוד, להסתכל ולהתבונן הן בשאלת השאלות בישוב ארצנו בהיחסים בין היהודים והערביים המסובכים היום, והן בעניינים ישוביים אחרים בחיי העם והארץ, וחיי הפרט.

פרשת חיי בני אדם, היא שלשלת אחת של מאורעות וחליפות. יש הבדל אמנם בין תקופה לתקופה. כשבא שנוי במעבר הימים, הן לטוב או לרע והעיקר שהחיים הם אותם החיים על אדמות כאז כן עתה.

כל אחד ואחד, אשר עבר לו בחיים, אשר פעל דבר מה, אם הוא בן ערך ותקומה לו, רצוי הוא, ראוי הוא, וכדאי מאד הדבר, שעברו לא ילך לתהום הנשיה ושירשם בספר, אם רק פרשת חייו קשורים קשר חזק בחיי עמו וארצו, ושיש להם שייכות להצבור ולהכלל.

בפרשת חיי השתדלתי במלים פשוטות ומובנות לכל, למסור את תולדות חיי, המאורעות והחלופים הכי חשובים שחלפו ועברו עלי. יתר מהכל אדיר חפצי בזה היה להתוות מסלה לבני אחרי שלא ישכחו מפעולות אביהם וגם ידעו למלא חובתם הלאומית לעמם ולארצם. וגם עצם הקריאה בספר זכרונותיו של כל אדם מימי שחרותו עד זקנותו מביא לנו תועלת חנוכית.

בספר ממין זה משתקפת לפנינו תקופה שחלפה, תקופה של חלומות וגעגועים, תקוות גדולות ויפות, חלק מהן שנתגשמו ונהיו למציאות בחיים, וחלק לא נתגשמו וכמה מהן שיקח עוד כמה זמן עד שיכו שרשים בקרקע המציאות.

לב הקורא הנאמן שילוח את כותב הזכרונות בכל מהלך חייו פרק אחרי פרק ירטט גם הוא עם כל מאורע של יגון ועצב שעבר על כותב הזכרונות, ויצהל יתעלה ויתרומם אתו עם כל מאורע של שמחה וגיל. ותמורות אלו של הרגשות בחיי הפרט והכלל, אומרות הרבה ללב כלנו על פי ההתרשמות. וכשמעבירים לפני הקורא תקופת חלוף של אדם, אחד מהעם, חייו ופעולותיו במשפחה ובצבור, מביא זה את הקורא הטוב גם לידי הרהורים וחשבון הנפש. הנה עברו ימים חלפו שנים, בא קיץ, הלך חורף, יום ולילה לא ישבתו ולבסוף, סוף כל אדם למות, גם אם עשה טוב בכל ימיו השתדל להעפיל אל הנעלה והמועיל והיפה, לא נוקה גם מהרעות שסובבוהו ומררהו תמרורות. אבל אם לאדם שאר רוח, יבוא לידי החלטה, שכך הוא גורל האדם בחיים, גורל החיים ואין לעמוד ולשנות בו כי "אדם לעמל יולד" זה הוא צו הזדורות ועלינו להכנע. אבל כל עוד זיק חיים בנפשינו, כל עוד לא תם כחנו, עלינו לחתור בכל לבבינו ונפשינו ומאמצינו אל השלימות התכליתית בחיים, והוא, לעבוד ולבנות לפעול וליצור ערכין בשביל הלאום בשביל

האנושיות. כל אחד כפי יכולתו, כפי מדת היכולת וכשרונותיו של כל איש ואיש לשכלול חייו הוא, וחיי הצבור והכלל. כי בעל כרחך אתה נולד ובעל כרחך אתה חי, ובעל כרחך אתה צריך למות, ואי אפשר לך בן אדם להמלט לשום עיר מקלט בעולם הגדול, מצו דורי נצחי זה.

ועל כן במעברו של בן אדם על האדמות, במספר שנות חייו מיום הולדתו עד ערוב יומו ומותו, לעבוד בלי ליאות, לעשות, לפעול, ליצור, לבנות, לשכלל ולהרבות במעשים טובים בחיי העם והארץ ולטובת החברה האנושית כלה.

וזאת היא צואת חיי, צואתי האישית לבני משפחתי ולכל קרובי וידידי: על האדם לנהל את חייו במתינות וביושר בהתנהגות טובה ובהסברת פנים יפות לכל אדם באשר הוא אדם, לבוא לעזרת מוכי גורל, קשי-ימים ומרי נפש, לתמוך בהם כפי יכולתו וכוחותיו, ולעשות ולהרבות במעשים טובים לכל בני אדם. ותזכרו דברי נעים זמירות ישראל: מי האיש החפץ חיים אוהב ימים לראות טוב סור מרע ועשה טוב בקש שלום ורדפהו!

ואת זה שמתי לי לקו ולמסלה בחיי הדלים והקשים בעבודת הצבור באמונה ושלא על מנת לקבל פרס. וזכות אבותי ומעשי עזרוני לזכות ולראות בעיני את תחית עמי וארצי ובנין העיר העברית הראשונה בארצנו ובעולם כלו, תל-אביב. ומי יתן לי ושאראה עוד את בנין הבית הלאומי העברי כלו על תלו במהרה ובימינו, ואראה בנחמת ציון וירושלים.

פרק א'

בימי שחרותי, ילדותי ונעוריי

הולדתי בלי תאריך * בית אבי ביפו העתיקה
* חנוכי הראשון * בתלמוד תורה ביפו *
נסיעתי הראשונה לירושלים על גבי המור *
בית אבי * מרכז ראשית הישוב היהודי ביפו
* אמי המכבדת ומשמשת תלמידי-חכמים *
מהומת המטבעות * נחלתנו הראשונה ביפו *
נוה שלום * הרבי החדש ר' שלמה בחבוט *

בשנת 1870 נולדתי ביפו העתיקה להורי המנוח רבי אהרן שלוש יליד אורן במדינת אלג'יר והמנוחה שרה לבית ברוך מצליח, ילידת בגדד. לדאבוני, לא מצאתי בספרי אבא ז"ל, את תאריך היום והחודש שבהם נולדתי. המקום שבו ילדתי אמי, עדין שמור בזכרוני, כפי שנמסר לי על ידי הורי ומשפחתי, והוא - ביפו העתיקה. הבית הזה משמש כיום בית-חרושת לסבון השייך לנוצרי הידוע בשם "חנה דמיאן". בימי מגורי אבי בבית הזה, שהוא בן שלש קומות וחדרים רבים בו, חלק את הדירות לחלקים שונים, בכדי לתת האפשרות למשפחות יהודיות אחרות לגור יחד עמו וחדר מרווח אחד הקדיש לבית תפלה ובשאר שני החדרים גרה משפחתנו [צ"ל משפחתנו] שבהם ביליתי את ימי ילדותי. עם התפתחות הישוב, בחרה הממשלה התורקית בבית זה, הכניסה בו שניים והכשירתהו להיות "בית הממשלה", שבו התרכזו כל צרכיה ועניניה. הקומה התחתונה שמשה לבית-האסורים ועד היום ידוע הבית בשם "הסריה אלעתיקה" [הבניין קיים עד היום, ושוכן בו המוזיאון לתולדות יפו].

בשנת 1875 התחלתי להבין, לפי הכרתו של ילד בגיל רך כזה, את הסביבה שבה חייתי. הורי גדלוני על ברכי התורה והמוסר ושאפו להשריש בקרב בניהם את רוח האהבה והחבה אל המסורת הישראלית וכל הקנינים הרוחניים של האומה. מדי יום ביומו הלכתי לחדר שנקרא "תלמוד תורה", אשר התנהל תחת השגחת המנוח מר אבי ז"ל. עד היום נשתמרה היטב בזכרוני דמותו של המלמד המנוח רבי יעקב בושקילא. התלמוד-תורה נתחלק לחדרים אחדים, שבכל חדר למדו למוד אחר. באחד היו הילדים קוראים מקרא ובני תפלה וחדר מיוחד לילדים בגיל 4 - 5 שנים, שבו למדתי גם אני.

זוכר הנני, כי בשנת 1876, באחד הימים לפני הצהרים בא לתלמוד-תורה אבי המנוח מבלי ידיעה מוקדמת, כשבחדרנו למד המורה אתנו את האלפא-ביתא. הרבי השתומם וכל הילדים המבוגרים המו ולחשו אחד לשני: "הגבאי בא לעשות בחינות". מר אבי נתכבד בישיבה והמורה ועוזרו התחילו להשקיט את הילדים

שרעשו באמרם: הסו ילדים, שבו במנוחה, זהו הגבאי הראשי. ובמחנה הקטנים שרר שקט ודומיה. אחרי השקט שאל אבא מהרבי על דבר שקידתי בלמודי והתמסרותי להם ולא הסתפק בתשובת המורה בלבד, אלא בחנני בעצמו. אבי מורי והרבי שמחו שמחה גדולה על הצטיינותי ועד היום שמורות אתי המלים הקדושות שבטא אבי המנוח: "מפני שאתה שוקד בלמודיך והרבי מעיד על זה, אקחך אתי היום לירושלים". באותו הרגע הלכתי עם אבי הביתה.

בבואי הביתה המה כל המשפחה הנוסעת לירושלים והכל היה כבר מוכן לדרך ואפילו הסלים שהכילו בתוכם את הצידה לדרך וכלם היו מחכים רק לי, כדי להלבישני מלבוש לנסיעה ומכיון שלא ידעתי מה פתרון נסיעה זאת בארו והסבירו לי, שאנו נוסעים לחתונת בן דודתי המנוח יהודה כרסנתי אביהם של נסים וברוך כרסנתי שנשא אז לאשה את בת סיניור מימון עמיאל.

בימים ההם וטרם היו בארץ-ישראל אוטומובילים ולא רכבת ואפילו עגלות לא היה בנמצא, וכל הנסיעות נערכו על גבי חמורים וגמלים. בהיותי ילד בן שש, לא היה קץ לאשרי לנסוע לעיר אחרת ששמעתי אדותיה וגם געגועי היו עזים לרכוב על חמור, כרגיל בימות הילדות הנסיעה ארכה בקרוב עשרים וארבע שעות. יצאנו מיפו בערך בצהריים והגענו לירושלים אחרי הצהריים של יום שני. ביום ובלילה נסיעות, תחנות. זכורני, שהעבירוני בזמן הנסיעה מחמור לחמור, פעם את אבי, עם אמי, או אחי ועל פי רוב לא הרגשתי מאומה מה שמתרחש במהלך הנסיעה, משום שנרדם הייתי, אבל את הרגע שבו הגענו לירושלים והעמידו אותנו לפני המבוא הראשון הנקרא כיום "באב אלכאליל" [מילולית: שער חברון, הכוונה לשער יפו] זוכר הנני היטב. זה היה הבנין היחידי והראשון שראינו, מפני שבזמן ההוא לא נמצא אף בנין אחד מחוץ לעיר ולחומה. מראה החומה מחוץ לעיר החריד וזעזע את נפשי הקטנה והכניסה היתה כאל עיר סגורה ומסוגרת. על יד מבוא העיר ירדנו מעל החמורים והורי התחילו לחפש בסל-הצידה ובסוף מצאו את מבוקשם. ובעוד אני מתבונן בהשתוממות, על שום מה הורידונו והנה קבל כל נפש מאתנו חתיכת בצל עם כוס מים והכריחונו לעכל את הבצל המר ולשתות אחריו המים באמרם שזוהי סגולה להכנס לירושלים, אחרת, עלול הנכנס לעיר לחלות בקדחת. כי מי ירושלים הם מי גשמים ולא מי מעין. בעל כרחי עכלתי את חתיכת הבצל ושתיתי [ושתיתי] המים לרויה ואחרי כן נכנסנו העירה. העיר המתה מאדם, כל הדרכים והסמטאות היו מלאים אנשים, נשים, חמורים ועדר שהיו יחדיו. קולות בני האדם התערבו בנעירת החמורים ושאון העדר. בתוך הרעש הזה, טפסנו מסמטא אחת לשניה וכתתנו רגלינו על גבי סלעי ירושלים, עד שהגענו להבית המיוחד של המחותנים. מרוב עיפות וגם אכילת הבצל שכנראה השפיעו עלי לרעה התעלפתי ונרדמתי ואיני זוכר

מה שעבר עלי בירושלים רק בשובנו ליפו, נודע לי שחליתי והוטלתי על ערש דוי בירושלים.

בית אבי היה בית ועד לחכמים ודורשי-תורה והיה פתוח לרוחה לכל עובר אורח יהודי שבו מצא מנוחה וספוק לנפשו. אחרי שהממשלה בחרה בבית שבו גרו הורי והמשפחות היהודיות, היו נאלצים לחפש להם דירה אחרת. כשנתים ימים סבלו מטלטולים ונדודים מדירה לדירה, עד שאבי המנוח לא יכל להשלים עם המציאות העלובה הזאת ושכר בית גדול ומתאים ברמת יפו העתיקה שהיה שייך לנוצרי אחד ג'אורג סליבה, בשבילו ובשביל חלק מהיהודים שהורגל לגור עמם יחדיו. כי כל שאיפת אבא היתה לרכז את היהודים המעטים בסביבה אחת לתורה ולתפלה. הבית הזה נמצא אז בתוך תוכה של העיר העתיקה, בשטח היותר גבוה מעל פני העיר ושבמקומו ישנה כעת בית הכנסה הצרפתית הידוע בשם "אלקלעה" (המבצר הצרפתי). שלש קומות הכיל הבית והיה בנוי על אדמת בור, בשטח גדול שהיו נטועים עליו עצים בודדים. את החדרים שבקומה התחתונה הקדיש אבי לבית הכנסת אורחים ורק שני חדרים השאיר לעבודתו הפרטית שיש להם מוצא אל הככר הרחב. הקומה האמצעית המרווחת ביותר, בת שש חדרים גדולים והמרפסת המרווחת והסגורה בזכוכית, שבחלק מהם גרה משפחתנו והחלק השני השאיר פנוי בשביל דייר הגון שיזדמן. בקומה השלישית קבע שני חדרים גדולים, אחד לבית כנסת והשני לבית מדרש לחכמים, שבאו מדי יום ביומו משעה שלש אחרי הצהריים לקרוא יחד עם תפלת מנחה וערבית. בלילות היו קמים לתקון חצות שעתים לפני הבוקר והיו לומדים עד אחרי תפלת שחרית. אמי המנוחה היתה מקדימה להשכים טרם יבואו החכמים להגות בתורה, הכינה המאור וקפה לשתייה. מצוה זאת היתה גדולה בעיניה ויקרה עליה מאד, כי נהנתה לשבת בפנה ולהתמוגג לקול המנגינה המתוקה של לומדי התורה ובאותו הזמן גם לשרתם בתה, קפה, מים וכו'. בשאר הדירה גר השמש עם משפחתו, המנוח חביב סבאח, שהיה אדם הגון וירא-שמים, שהתנדב מעצמו בתור שמש לשרת את הקהל לפני ה'. מסביב לבית אבי גרו כמעט רוב היהודים שנמצאו באותה תקופה ביפו -

חדש אלול שנת 1878. החדש הזה נשאר בזכרוני משום שהיו אז ימי הסליחות, קרה מקרה שהקים מהומה בעיר שנקראה "טושת אלבשליק". כידוע לבני הארץ, המטבעות שהתהלכו אז היו בשליק ששויו עלה שני גרוש וחצי תורכי, והוזרי ששויו עלה לחמשה גרוש תורכי. ההפרש בין שני המטבעות הללו היה גדול מאוד, בהבשליק נמצאה כמות קטנה של כסף ובוזרי ששויו כפול מהבשליק נמצאה כמות של כסף העולה פי חמש מהכמות שבבשליק. מר אבי שהיה צורף כסף ידע להבדיל בין שני המטבעות [המטבעות] הנ"ל.

בבקר אחד מימי אלול, נכנסו לעיר שירה גדולה של בדואים שבאה ממרחקים והביאה אתה שני מיני כסף: הבשליק והוזרי בכמות גדולה מאד. חברי השירה התפזרו בעיר כדי לקנות כל מיני סחורות ולהטעינם על הגמלים שבאו אתם. באותו יום נתגברה התנועה המסחרית בשוק. כל העיר צהלה ושמחה. לא היה אף סוחר קטן או גדול שלא הרויח וכמעט ביום אחד נתרוקנו החנויות מהמכלת, מלבושים וכו'. תמורת התשלומים בשני מיני הכסף הנ"ל, כל הסחורות שנקנו הוטענו והובלו עוד באותו ערב אל המדבר הרחוק. בבקר יום השני, כשהקיצו הסוחרים מתרדמתם ושכרונם, דמו בנפשם להחליף את כספם בזהב אצל החלפנים, כי אז טרם היו בארץ בנקים ואפילו בירושלים עיר הבירה. אמנם, בשעות הראשונות התנהל הכל לכאורה בסדר. הסוחרים היו מחליפים כספם תמורת הזהב שקבלו מהחלפנים בהפרש של איזה פרוטות. כשהתרבו המחליפים מרגע לרגע עלה שער הזהב ולעומת זה ירד מחיר הוזרי ובפרט הבשליק.

אבי המנוח שהיה על פי מקצו צורף-כסף והיה מפורסם בעיר בתור אחד מצורפי הכסף היותר גדולים וגם חלפן במשטב [קנה מידה] גדול, התחילו לנהור אליו מכל צד, אבל המנוח אבי בהיותו איש מתון וראה מראש את הנולד, הבין עוד אתמול כי כל החפזון הזה שבהובלת שקי-הכסף כשקי-חטה מעורפל במקצת והענין דורש פתרון. מיד עשה בחינות בשני מיני כסף זה על ידי יציקה ומצא שבוזרי יש כמות-כסף יותר גדולה מאשר בבשליק ועל כן הכין עצמו לקנות רק את הוזרי אך לא לעשות שום חלופין. תשובתו לסוחרים היתה שאין לו זהב. וכבר באותו היום הציעו החנונים להחלפנים את כספם בחצי המחיר. אבל באין עונה, כי אצל כל החלפנים אזל כמעט כל הזהב שהיה בידם תמורת התשלומים עוד מן הבקר. התחילו החלפנים לפנות אל החלפנים היותר גדולים, ביניהם גם להמנוח מר אבי ולשני נוצרים וכלם השיבו בשלילה. ביום השלישי כשערך שני המטבעות הנ"ל ירד עד כדי מינימום והגיע לפרוטות ממש, התחיל אז אבי המנוח לקנות אך ורק את הוזרי, מפני שיש בו כסף ליציקה יותר משבבשליק, לא באופן ישר על ידי הסוחרים או החלפנים כי אם על ידי סרסורים בסתר, שהיו ידועים לו בתור נאמנים ומסר בידם כסף וזהב וצוה עליהם לקנות רק את הוזרי במחיר ידוע שקבע להם. את המטבעות פקד עליהם להביא בסתר הביתה, בלי שירגיש שום איש ובאותו היום ובמחרתו קנו השליחים כמויות גדולות של וזרים והובילום לביתנו בחשאי, מבלי שידעו מזאת גם השכנים. מר אבי היה מוכרח ברבות הקניות לשלוח הביתה שני פקידים, כדי לקבל מידי כל סרסור את מקנהו תמורת קבלה והתנועה התגברה עד שאבי שלח עוד כמה פקידים לעזור למנות הכספים. כשראה אבי שהפקידים לא יספיקו למנות הכספים, מצא תרופה שבמקום ספירה לשקול את הכספים, כי הבחינות הוכיחו שההפרש בין

המספר והמשקל הוא קטן מאוד, ובפרט אחרי שהמחיר ירד. מדי פעם כפעם קבע אבי מחיר חדש להשליחים והדבר נמשך כשבוע ימים. בביתנו לא נשאר ארון וכל מקום פנוי שלא נתמלא תחת הספות והמטות, עד אפס מקום. כשבא אבא הביתה עם שקים חדשים וחזקים, התחיל להתבונן בבית ולמצוא מקום לשאר הכספים, ולא מצא.

כידוע להקוראים, בהבית שבו גרו הורי באותו זמן, ושהיום נמצא באותו מקום בית הכנסיה הצרפתית, היו לאבי בקומה התחתונה על יד החדרים ששמשו להכנסת אורחים שני חדרים עם גזוזטרא שלהם מוצא לככר הגדול, המוקדשים לעבודתו ליציאת כסף וזהב, ולהכינם לתכשיטים בעת הצורך. על אדמת הבור בפנים החצר נמצא מעין תנור עם כל הכלים הנצרכים ליציאת הזהב או כסף, כי רגיל היה מר אבי ליצוק פעם בחדש כמות ידועה של זהב או כסף ולשלחם ללונדון להבית המפורסם על שם סמואל מונטגיו וקבל תמורתם מטבעות זהב על ידי הבנקים בקושטא או על ידי בירות כפי סדר המסחר אז. ומכיון שאבי לא מצא מקום להחביא את שאר הזורים צוה ליצקם ולהפכם כסף טהור. העבודה נעשתה בקדחתנות רבה, הובאו פועלים מהחנות הבקיאיים במלאכה והתחילו לבנות בקרן זוית באותו הככר הרחב והנסתר, תנור יותר גדול עם שלשה מנפחים שאוירם חוזר דרך צנורות אל התנור. יום אחרי התיבש התנור שנבנה מטיט, התחילו ליצוק במשך כל היום עד חצות הלילה לאור הפנסים ובמשך ימים אחדים הוצקו כל הזורים שהיו מחובאיים בבית. את הקנויים מחדש הביאו תיכף ישר ליציקה. הזורים אפסו מן השוק והשליחים קנו עוד אי אלו כמויות מועטות במחיר כפול והקניה נפסקה. הסוחרים הגדולים בהודע להם הסוד התחילו ללכת בדרך אבי אולם כבר אחרו את המועד.

כעבור שבועיים, עוד טרם הספיקה העיר לשקוט מהמהומה הראשונה, קמה מהומה חדשה יותר גדולה על ידי אותם הבדואים שבאו שוב עם בדואים אחרים בגמליהם וחמוריהם הטעונים בשליקים לרוב ובזורים מעטים, לקנות סחורות. הסוחרים והחנוניים שחנויותיהם נתרוקנו מסחורות ונשארו במעט זהב תמורת הזורים שמכרו בהפסד רב והבשליקים היו מונחים כאבן שאין לה הופכין, סרבו למכור סחורותיהם לבדואים. אולם, אלה האחרונים שהרעב הציק להם ולמקניהם, התנפלו על החנוניות ושדדו מכל הבא בידם לעין השמש. מיד המתה כל העיר והתושבים מפחד נסגרו בבתיהם, ורחובות העיר אבלו ושממו. הממשלה אזרה שארית כחותיה, בראותה שהבדואים האלה עשו מעשיהם מפני רעבונם הם ומקניהם שהעבירם על דעתם, והספיקה להם ולמקניהם מזון וצידה לדרך והשירה הרפתה מן העיר וחזרה לדרכה.

אחרי שלשה ימי שקט וכאון שעברו על העיר, כשיצא מכריז הממשלה והודיע כי שוררת שלווה בעיר והממשלה מוכנה להגן על

שלום התושבים, נפתחו החנויות ותנועת-החיים שבה למהלכה, אבל בקושי, מסבת המשבר שתקף את העיר, ממחסור בסחורות ובכסף, שנמשך כשנה תמימה. -

בימים ההם שרת בחנות אבי, פקיד נאמן שעזר לו בכל עסקיו מתוך אהבה ומסירות, שמו - יעקב ברוכיאל ע"ה. גם אבי השיב לו חבה, במצאו כי תמים האיש עם אלקים ואדם ומעשי ידיו ישרים למאד. באחד הימים פנה אליו ערבי, חסן סטוגום והציע לו שיבוא בדברים עם אבא, לקנות מאתו כרם ענבים מחוץ לעיר במחיר זול וקבע לו זמן שלמחרתו השכם טרם עלות השחר, יבא הערבי לביתו וילכו יחדיו לראות את הכרם, בתנאי, שאם הכרם ימצא חן בעיניו יציעו לאבא. למחרת אחר הפקיד לבוא לעבודתו ואבי חכה לו בכליון עינים, כי כל הפועלים לא יכלו לגשת לעבודתם משום שחומר הזהב והכסף היה שמור תחת ידו והוא מחלק ביניהם לפי הוראותיו. חסרונו היה איפוא מרגש מאד ובעוד הפועלים עומדים ללא מעשה, נכנס הוא לחנות ופתח הארגזים, חלק החומר בין הפועלים והעבודה החלה. אבי שלא נחה דעתו מהעמדת העבודה לא התלונן עליו כי חשב שבטח הגורם לזה היתה סבה משפחתית. עד אחרי הצהרים לא דברו אבי והפקיד ביניהם מאומה, כי כל אחד היה טרוד בעבודתו, זה בכתיבת המכתבים ובקבלת פני האורחים וזה בהוראותיו לפועלים. כערוב היום בשבת אבי במשרדו יחידי, נכנס הפקיד וספר לו את סבת אחורו, כי הלך לראות הכרם של הערבי והוא החליט כי כדאי הוא להציעו לאבא שיקנהו, לפי המחיר שגמר בעצמו עם הערבי ארבע מאות מג'ידי. הכרם מכניס דמי ענבים כששים מג'ידי, ויש בו באר של מי מעין מתוקים ובית חמר קטן ודל והפקיד הנאמן הפציר באבי לקנותו. מבלי לראות את הכרם והאדמה, הסכים אבי לקנותו מיד, בסמכו על ישרת לב פקידו. במשך ימים אחדים נגמרה הקניה ואבי קבל קושאן, הלא זוהי האדמה הראשונה שקנה אבי בחולות יפו, שעליה נמצאים כיום בתי ר' זרח ברנט ובתי הכנסיות שלו בנוה-שלום. הודות לפקיד הנאמן ברוכיאל, הכה הרעיון של גאולת האדמה שרשים עמוקים בלב אבי ובכל לבו ונפשו התחיל להתמסר לרכישת נחלאות מידי זרים. הוא התחיל לקנות כרם אחרי כרם, שטחים גדולים, אחדים מהם לבדו, אחדים בשותפות עם המנוח סיניור חיים אמזליג ואחדים יחד עם אמזליג ויוסף מויאל. על שטחי-אדמה אלה בנויות כיום שכונות עבריות והן - נוה-צדק, נוה-שלום, חלק ממחנה-יהודה, חלק ממחנה-יוסף, שכונת-אהרן (הנקראת על שם אבי המנוח) ומושב התימנים הנקרא (קרטון) מחנה ישראל מלבד כל החבל לאורך שפת הים, הגובל את שכונת מחנה-יוסף, מושב התימנים עד בתי פיינגולד. כל החבל הזה נקרא בפני הערבים "ארד אלמונאזא בעהא" פרושו: האדמה שיש עליה סכסוך. חבל זה היה באמת שייך לנו בשותפות עם אמזליג ומויאל, אבל באותו זמן היה נוצרי ידוע, בעל שם ובעל אגרוף, אדם מסוכן לחברה

שהטיל סביבותיו פחד ואימה, לרבות גם על אנשי הממשלה והוא כבש בכח את כל החבל הנזכר, על ידי הקמת חדר ארעי והעמדת שוטרים. המשפטים התחילו ונמשכו בלי סוף, מפני שהנתבע היה כחו גדול והשופטים יראו אותו. אמנם, ניתן פסק-דין פחות ערך המכיר מצד אחד בצדקתנו ומצד שני בפחדם ממנו הכירו גם בצדקתו והמשפט נמשך שנים, ההוצאות עלו מיום ליום מרוב הנסיעות לבירות ששם היה בית המשפט הראשי, עד שאבי ואמזליג ותרן על האדמה, מבלי להשקיע יותר שום דמים, לטובתו של המנוח יוסף מויאל שלא אבה לותר על בעלותו על האדמה הנ"ל. שלשים שנה נמשך המשפט בין הנוצרי ששמו היה טנוץ נאצאר ובין המנוח מויאל ובינתים מתו שניהם.

בכל החבל הזה נאחזו בעלים שונים שהקימו להם בנינים פשוטים מפחים ועצים, על ידי חוזה שנעשה ביניהם בראשונה עם הנוצרי ולבסוף עם המנוח מויאל. כל מגרש בן חמש מאות אמה נמכר בחמשה נפוליון וכל הקודם זוכה.

כיום אפשר לפגוש בחבל זה גם בנינים הגונים, אך לבעליהם אין קושאנים על שמותיהם ומי יודע מתי תוכל הממשלה להכיר בבעלותם על "האדמה הזאת כי בספרי הטאבו ידועה היא לממשלה בשם: האדמה שיש עליה ריב בין טאנוץ נאצאר ויוסף מויאל" עד היום הזה.

בשנת 1879 נוכח ועד העדה ביפו, שיש צורך חיוני להגדיר [להגדיל] את בית התלמוד-תורה ולפתוח מחלקה גבוהה ללמוד התלמוד, שלחן ערוך ודיני הלכה, מפני שבתלמוד תורה הנוכחי [הנוכחי] למדו את הילדים רק תפלה, תנ"ך, חוק לישראל ומעט דינים. אחרי שנתקבלה החלטה זאת, הזמינה העדה רבי חדש את הרב שלמה בחבוט אביו של הרב שבתי בחבוט המכהן פאר בתור רב בעיר בירות. נשכרה דירה מיוחדת להרב ובחרו בתלמידים מבעלי הכשרונות ביותר, כשלשים במספר, מגיל של עשר שנים ומעלה, שילמדו תורה מפי הרב. רק אני הייתי היחידי בין התלמידים שעדין [לא] מלאו לי עשר שנים, אך בהתחשב עם זה שמצאו בי חרוץ שהנני שקדן בלמודים נתקבלתי למחלקה החדשה.

ימים עברו, תלמוד-תורה החדש נסתדר כהלכתו והתלמידים היו מתגרים בתלמידים שנשארו ללמוד בתלמוד תורה הישן, כי הרבי החדש היה מתיחס באהבה אל תלמידיו ומראה להם גם חבה יתירה בכדי לקרבם אליו. אבל כעבור זמן, השתנה המצב לרעה, הרבי התחיל להראות כחו וגבורתו, בעת הצורך היה מכה בלי רחמים הילדים התאוננו אך ללא הועיל והיו מקבלים חלקם באהבה. כשאני לעצמי, אף פעם הרבי לא הכני, כי למדתי באמונה ושקדתי בתמידות על משנתי וכך ביליתי במחלקה הזאת כשנה וחצי.

פרק ב'

גנבת יוסף

במשרד אבי * הערבי המוגרבי שרדף אחרי *
* בדרך מאחורי יפו * הרפתקאותי וסבלי *
נגנבתי מידי הורי * בין החיים והמות * ר'
ישראל שמחון * פרדס השר משה
מונטיפיורי * החמוד האבוד * מה שנעשה
בבית הורי * הקימקם מושל העיר יפו
והקונסולים בצער אבי * עזרתו בחפשי *
העיר יפו רועשת והומיה * תפלות החכמים
להצילתי * שובי לבית הורי * עזרת הממשלה
בחפוש הגנב * סופו של הגנב *

ביום ד' לחדש תמוז שנת 1880, יצאתי מתלמוד תורה והלכתי כרגיל הביתה לארוחת הצהרים, אמי אחותי והעוזרת היו עסוקות בכביסת לבנים ולא הרשו לי להכנס הביתה, כי הבית היה מלוכלך ממי הכביסה. לכן, צותה עלי אמי, שאסור לעת עתה למשרד אבי ויחד עמו אשוב אחרי חצי שעה. בהיותי מתגעגע לראות את הפועלים בעבודתם כיצד הם יוצקים ועושים תכשיטי זהב וכסף, לא פקפתי הרבה ונשמעתי לאמי. טרם הכנסי לחדרי העבודה עברתי דרך משרד אבא ומצאתיו משוחח עם ערבי מוגרבי שדבר אתו בשפת המערב שמדברים במרוקו שלא היתה מובנת לי די צרכי. כראות אבי אותי, שאלני על מעשי בשעות אלו במשרדו וספרתי לו סבת הדבר. אבי חיך ושאלני אם הבאתי לו את המפתחות, שצוה עלי עוד בבקר להביאם אליו. התנצלתי לפניו כי שכחתי. כשמוע אבא את דברי פקד עלי בתור עונש, שאלך תיכף הביתה ואביא לו מיד את המפתחות. כמובן, נשמעתי בקול אבא והלכתי למלא רצונו, ושום טינא בלבי לא היה לי עליו, כי הבנתי שכונת אבא היתה טובה להרגילני להיות זריז בכל מעשי.

בעברי בסמטאות העיר, הרגשתי כי אדם אחד רודף אחרי וקורא אותי בשמי, הבטתי לאחורי והכרתי בערבי מערבי [בן המגרב] שישב זה עתה ודבר עם אבי. הוא ספר לי, כי אבי בקש מאתי שאלך אתו לא רחוק מכאן, לקבל ממנו כמות הגונה של זהב בשביל אבא. בקושי רב הבנתי את שפתו המערבית, ועל סמך הסימנים שנתן לי בשם אבא והעובדה עצמה שעניי ראו אותו לשבת ולשוחח עם אבא, האמנתי לו והלכתי אחריו.

המערבי התחיל להובילני דרך דרכי יפו העתיקה, שמעולם לא עברתי בהן, למרות היותי בן העיר, ובנפתולי דרכים עקלקלות ומבואות צרים הוציאני מהעיר - אל דרך העג'מי שהיתה אז אדמת בור ללא בנין. - משם הובילני דרך נתיבות ומשעולי כרמים ופרדסים, עד החולות שמאחורי מקוה ישראל. אותו היום היה אחד מימי תמוז הלוהטים, השרב שרר בכל תקפו והליכה מעיפת זאת,

ביחוד לילד רך וענוג, השפיעה עלי לרעה. כמעט שהתנחמתי על שנשמעתי למערבי, אבל תקותי שאשוב לאבא ואביא לו הזהב, שעשעה את נפשי והפיחה בי רוח חיים ועצמה. אני הייתי לבוש כאחד מבני הארץ, בגד משי (הנקרא בערבית "קונבו") ועלי מעיל דק ושחור. על רגלי נעלתי נעלים הגונים כיאות לתלמיד בית ספר.

כשבאנו למרחב השומם, מבלי לראות אף בן תמותה, זולתנו, פנה אלי המערבי בזאת הלשון: "עלינו עתה להכנס למקום שיש שם בני אדם ושאינ ברצוני כי יכירוני ועלי להתחפש. לכן, עליך להתפשט ולמסור לי בגדיך." מיד פשטתי מעלי את מעילי העליון, נעלי וגרבי כשנשארתי רק בבגד המשי שהפכו לבל יכירו בו והוא שם בתוך אוכפו שהשיאו על כתפיו, באמרו לי, שאם נפגוש בדרך במי שהוא, עלי לומר שאני בנו עלי והוא אבי הנקרא "מוחמד". הסכמתי לשקר, כי לא יכולתי להבין את כונתו ורצונו. לי היה ברור שאיש לויתי הנהו יהודי בחשבי בתמימותי שכל מערבי הנהו יהודי והנה הופעתי [הופתעתי] לראות כי טעיתי, כשמסבת החום הכבד וההליכה הגסה, הרים שרוולי ידיו לנגב את הזיעה הרבה שירדה מעל פניו נתגלתה לפני במקומות אחרים בבשרו "כתובת קרקע". נזדעזעתי, כי רק באותו שבוע למדתי מפי רבי דיני שריטות, שאסור ליהודי בהחלט לעשות שום שרטת בבשרו. התחלתי לחשוד בכך לויתי וכדי לבחננו, בראותי כי השמש הולכת ושוקעת, שאלתיו באיזה מקום נתפלל תפילת מנחה. המערבי, שלא יכול היה לתפוס את כוונת דברי, התחיל לגמגם בלשונו שלא היתה מובנת לי. שאלתיו אם נבוא הביתה עוד לפני תפלת ערבית או יודיעני באיזה מקום נתפלל ושוב נתבלבל המערבי, והחל לבלבלני במלה "ערבית" מבלי שידע לבטאה בדיוק ולהבין פירושה. מיד באתי לידי הכרה ברורה, שאני נפלתי בפח והנני נמצא בידי איש זר, במדבר שם שלא דרכתי בו מעודי. רעבוני הציקני מאוד. אולם, בהיות וכל חושי היו נתונים במחשבה על דבר גורלי, שכחתי לגמרי. הרביתי להעמיק ולחשוב על דבר מצבי האיום שבו הנני נמצא. בדמיוני עלו מחשבות והרהורים שונים, שזעזעו את נפשי הרכה, עד שהיה ברור לי, כי נגנבתי מידי הורי לאיזו מטרה ואין מי שיוכל לבוא אל השממון הזה להציל את חיי, ובפרט שקרני השמש האחרונות הולכות ושוקעות, עד שבאתי לידי יאוש שדכאני מאוד. את המציאות העלובה הזאת בכל נוראותיה התחלתי להרגיש, בחשבי, כיצד אפשר שאבי יסמוך עלי הילד בן עשר, להביא לו כמות זהב, דרך ארוכה זאת, האפשר שנהירים לו שבילי המדבר? מרוב יאוש ומרירות נגשתי לאחד העצים הפראים, דבקתי בו בכל גופי הרועד והחלטתי מבלי ללכת הלאה. לחיות או למות, אחת היתה לי ובלבד לא להרחיק יותר. איש לויתי נגש אלי ושאלתי, בטח עיף הנך תנוח מעט ונמשיך דרכנו, כי קרובים הננו אל המקום המיועד ששם הזהב. ברוגז רוחי ענית, כי לא אלך מפה. בראשונה התחיל לפיסני והראה לי

באצבעו מרחוק על גבעה אחת, שהיא כאילו מחוז חפצנו, אך אני עמדתי במריי, לא אוסיף ללכת. ישבתי והחרשתי ולא הוספתי דבר אתו מ טוב ועד רע. המערבי דבר אתי קשות: "אני הוא שלקחתי אותך מידי אבא שלך ואני מוכרח להשיבך עם הזהב". לא יכולתי להבליג על רגשותי, רוחי הצקני ואמרר בבכי: "לא, שקרן הנך", אבא לא מסר אותי בידך, אתה רמיתני, כי איך ישלח אותי עמך בדרך קשה כזו, בשעה שאף פעם לא הרשו לי לצאת את העיר, רגלי התנפחו מהקוצים שהוצאתי מהן ולא אוכל ללכת אתך, פה אמות או אחיה", בראותו כי החלטתי נמרצה, תפשני בערפי בשתי ידי וכבש את ראשי בחולות, עד שטעמתי טעם חניקה. עיני שזלגו דמעות וגם פני שהורטבו בהן, נתמלאו עפר וחיי היו בסכנה. ואצעק מנהמת-לבי: "הרפה ממני ואלך, כי מת אני". הוא עזבני, ואקום מלוא קומתי, נדהם ונבוך, כבן אדם זה שהיה בין החיים והמות. הפה, האף והעיניים היו מלאים חול והתחלתי לנקותם ביד ובמעילי, נקיתי ובכיתי, עד שלאט לאט, נפתחו ריסי-עיני והאור התבהר לי, כי דמעותי שנגרו כמים הושיעוני. השמש שקעה. לאור דמדומי-הערב ראיתי מרחוק, שלשה בני-אדם רוכבים על סוסים מתקרבים אלינו. הכרתים כי המה נוצרים יונים מנכבדי הארץ, ששנים מהם היו ידועים לי בשמותיהם, האחד "דמיתר" והשני "אונאיודו". חשבתי לצעוק ולקראם לעזרה, לפול לרגליהם ולהתחנן על נפשי, שיפדוני ויביאוני לאבא, אולם התחרטתי, פחדתי שמא תחנתי לא תמצא הד בלבבם ולא יענו לבקשתי ושנאת בן לוייתי תתגבר אלי, ומי יודע אם לא יהרגני בדרך. נמנעתי איפוא מלהוציא לפועל את מחשבתי ונהרתי אחרי המערבי כשה לטבח יובל.

עברה כחצי שעה, הירח נשקף מעל פני השמים באורו שהכסיף את המדמר [המדבר] הדומם, אויר ההרים, אחרי שרב היום, החל לנשוב ולהשיב את הנפש. נשמתי מלוא ריאותי כדי להקל עלי במעט את מדת ענויי. ובעוד אני הולך אחרי מעני ללא תוחלת אבוד תקוות, הופיע לפני בן אדם רוכב על החמור, שנסע ממזרח למערב, כשדרכנו היתה מכוונת מדרום לצפון. על יד אם הדרכים נפגשנו בהזקן, שהופיע אלי כאליהו הנביא, כמלאך וכגואל ומושיע, הלא הוא הזקן המנוח ישראל שמחון ע"ה. בראות הזקן אותי, צעק אלי: "לאן זה תלך בלילה" ואני תפשתי בידו: "קחני אתך". מבלי להתמהמה אף רגע, ירד מעל החמור ותפשני בזרועותיו החזקות והושיבני על החמור ופתח בדברים עם המערבי. הזקן הזה הבין מתוך השיחה את כל הרמאות שבדבר ונפרד מהמערבי, כשהלה בקש למסרני לידי אבא ולמסור לו שלמחרת יביא לו את המבוקש. רבי שמחון שחזות פניו, הדרת קומתו הזקופה ואומץ לבו העידו על גבורתו ושלא יצא לדרך מבלי היותו מזוין בנשק ובאלות הטיל את פחדו על המערבי שלא התנגד כלל לר' שמחון שלקחני אתו.

בנסעי ליד רבי שמחון, נשקטתי במעט ונרגעתי ממתחות-עצבי, אולם, לבי עוד לא חדל מדפוק בי ומדי רגע הבטתי מאחורי בפחד, שמא הנבל הזה רודף אחרינו, מרוב עליצותי על שנגאלתי מידי גונבי, שכחתי לדרוש חזרה את מעילי, נעלי וגרבי שנשארו באוכפו. ואסע הביתה עם רבי שמחון, יחף ובלי מעיל, התבישתי מאוד שאצטרך להכנס העירה בלבוש כזה, אבל התנחמתי שבליילה איש לא יכירני.

כיצד הגיע הזקן אל הדרך שהובלתי על-ידי המערבי, יש בזה רוב ענין. באותה תקופה בקר השר הגדול משה מונטיפיורי, יליד אנגליה, את א"י פעמים רבות והרבה לעשות חסדים עם יהודי הארץ. בקורו האחרון היה בשנת 1875 והתאכסן בבית סיניור חיים אמזליג ששמש אז בתור קונסול אנגליה בעירנו. בבקור זה קנה כברת אדמה מחוץ לעיר יפו, על גבול אדמת הגרמנים [שכונת מונטיפיורי של היום, בקרבת מושבת הטמפלרים שרונה] ואחרי גמר הקושאנים בקש מהמנוח סיניור אמזליג לקרוא אליו אחדים מנכבדי העיר יפו, כדי להועץ אתם. סיניור אמזליק נעתר לבקשתו וציין לפניו את שמות אחדים מנכבדי העיר שהוזמנו אל השר והוצגו לפניו על ידי סיניור אמזליק כל אחד בשמו. כ' השר קבלם ברצון ולחץ ידיהם באהבה רבה. בין המוזמנים האלה היה גם מר אבי. האספה היתה בבית סיניור אמזליג, שנשאר עד היום במצבו מבלי שבא בו כל שנוי, בעיר העתיקה. כבוד השר דבר לפני הנאספים והודיעם, כי קנה כברת אדמה ורצונו לנטוע עליה פרדס. אבל זקוק הוא לאדם אמיץ לב שישכון בה והנהו מוכן לבנות לו בית וגם לחפור באר. את התקציב הדרוש לנטיעות הוא משאיר בידי סיניור אמזליק ומוכן לתתו עד שהפרדס ישא פרי. בהגיע הזמן שהפרדס ישא פרי תחולק הכנסותיו לשלשה חלקים: החלק האחד יוקדש לעניי העיר, החלק השני להוצאות הפרדס, לשכלולו וגדולו והחלק השלישי לאיש המטפל בו. ושתי בקשות בקש השר מהנכבדים: א) שני אנשים ישרים והגונים, גבורים ואמיצי לב ו-ב) שמהנכבדים ימנו שני אנשים לגבאים על הרכוש שיעמדו תמיד במשא ומתן עם המטפל בנכסים וכל הסכומים הדרושים ינתנו על ידי בא-הכח השר סיניור אמזליג. אחרי וכוחים, בחרה האספה לשני גבאים את רבי יהודי הלוי ומר אבי המנוח ולשני האנשים שיתעסקו בנטיעות הפרדס את ר' יעקב שמול ור' ישראל שמחון. ר' יערב שמול היה חלש בגופו סרב לקבל עליו את התפקיד ונשאר יחיד ר' ישראל שמחון בתור מפקח על פרדס מונטיפיורי שנמצא על יד המושבה הגרמנית "שרונה" בדרך פתח-תקוה והידוע כיום בשם "שכונת מונטיפיורי".

ר' ישראל שמחון בתור מפקח על פרדס מונטיפיורי היה גר בו בקביעות. לעתים רחוקות היה נוהג לרדת העירה, בכדי לקנות את הצרכים הדרושים לפרדס וצרכי מזון לכלכלת משפחתו. הוא ספר למשפחתנו ולהרבה מתושבי העיר שבאותו היום שנגנבתי על-ידי

המערבי, הכין רבי שמחון עצמו לרדת העירה, האכיל חמורו והכין את רובהו ואלותיו, שמבלעדם לא היה יוצא לדרך, לא רק מפני אימת השודדים כי אם מפחד החיות המטורפות מבין הזאבים והשועלים, אשר לא פעם התנפלו עליו והודות לכלי זיינו נצל מהם. כשהגיע ר' שמחון אל השער שפנה לצד צפונה של העיר, הרגיש בחצר ערמה גדולה מתבות קטנות, שהיו תולים אותן אחת על ידי השניה, בשלשלת ברזל ומרכיבים אותן על אופן גדול המונח על פי הבאר, וכשהיו מסובבים את הסוס הקשור למוט הנאחז בגלגל, היו מסתובבות גם התבות הללו, שנעשו כעין משאבה בצורת טבעות, המעלה בשפע את המים מהבאר. כל התבות הללו סודרו באחת הזויות שבחצר אחת על השניה, כדי להכניס בהן התקונים הדרושים והנה, ר' שמחון מצאן, כשהן פזורות על הארץ בלי כל סדר ותמה על הדבר, מיד עזב את החמור לנפשו, שהיה טעון בכלי-הזין והתחיל בעצמו לסדר את התבות בינתים נעלם החמור. כי השער לצד צפון היה פתוח לרוחה. סדור התבות ארך כשעתים. כשגמר רבי שמחון עבודתו התחיל להרהר אם כדאי לו עוד היום לרדת העירה או לא, כי היה כבר מאוחר, טרם שקיעת השמש עודנו מהרהר והרגיש שהחמור איננו. התחיל לחפש אחריו, בהכנסו לפרדס מצא סמנים ויתחקה על עקבותיו. כשפגש בשער הצפוני הפתוח לרוחה, נשאר עומד ומתפלא, הן אף פעם לא פתח את הדלת, זולתי בימי העדור, כדי להשליך דרכו כל מיני ירק תפל והימים שבהם היו מכניסים את הזבל הצבור שם. בהעמיקו לחשוב על זאת לא יכל למצוא פתרון לחידה. כידוע, השעה היתה מאוחרת הפועלים גמרו עבודתם ושבו לבתיהם. הגנו, אשתו חלתה והובילה אל קרוביה הגרים באחד הכפרים הקרובים ונשארו רק הילדים והילדות של הפרדסני שהגדולה בהם היתה ילדה בת עשר שנים. ר' שמחון סר אליה ושאלה, אם ידוע לה מי פתח את הדלת הצפונית והסבה לזאת. הנערה ספרה, שאביה היה מוכרח לפתוח את הדלת כי הוביל על חמור את אמה החולה שקשתה עליה לגשת רגלי גם עד הפתח. הוא אמנם צוני, לסגור את השער אבל היא שכחה. התחיל ר' שמחון שוב לחפש את החמור שהיה ברור לו כי יצא דרך השער וילך בעקבותיו. הביט סביבותיו - אין כל חמור. בדרך פגש ערבי ושאלהו, אם ראה חמור והוא השיבו, שראה בקרבת המקום חמור אוכל עשב, בלי כל פקוח בעלים. מהר לאותו מקום, עד אחרי אדמת סלמה והחמור לא נמצא. מרוב עיפות נכנס לאחד הכפרים, שהיו לו שם מכירים וספר להם על דבר החמור שנעלם. אחד השכנים שהקשיב לשיחה, הודיע כי הוא פגש לפני רגעים איש אחד הולך ומחזיק בחמור והמודיע ברבים שמצא חמור מתהלך בשדה לבד וכלים עליו. הלכו לאותו האיש ומצאו את החמור קשור לאהלו. רבי שמחון לקח את החמור, הודה לאיש וחזר לנוכח הפרדס.

הלילה הלך והתפשט על אדמת סלמה הידוע בהריה וגבעותיה, בנהרותיה ובנחליה המתיבשים בימי הקיץ. ר' שמחון שירד ועלה על ההרים בחשכה, טעה בדרכו. ברוב עמל ותלאות הגיע אל הדרך הראשית שבה נפגשנו וגאלני מידי הערבי. רבי שמחון אמנם חשב להובילני בראשונה אל הפרדס, אולם בתארו לעצמו את גורל משפחתי, שבטח מלאה צער ויאוש, על בנה שנאבד לה, נסע עמי ישר העירה.

תמיד, בהזכרי בהמאורע הזה שעבר עלי הנני מתפלא על השתלשלותו הנפלאה והנסים המרובים, שגרמו לאבוד החמור וחפושו של ר' שמחון כדי שיוכל לגאלני מידי גונבי ולהשיבני אל הורי.

אבי, שחכה במשרדו עלי ולמפתחות וראה שאני מתבושש לבוא, עזב את עסקיו והלך הביתה, כשעה לאחר הצהריים. בבואו הביתה שאל: "יוסף אליהו אכל" ומה נבוך בשמעו כי טרם שבתי הביתה. אבי חשב, כי בטח התרעמתי על שהענישני, להביא לו המפתחות והלכתי שוב ל"תלמוד תורה" מבלי לאכול ומיד שלח את השמש לתלמוד תורה. בינתיים ישב אבי אל השלחן ובקש לאכול אולם סערת רוחו הציקתהו מאוד ומרוב דאגה לי, לא יכול להביא מאומה אל פיו. קשה היתה הצפיה על אבי, עד שובו של השמש שהודיע כי "יוסף אליהו" אינו ב"תלמוד תורה" ואחרי לכתו לארוחת הצהריים אין כל יודע אדותיו דבר. אבי הצטער מאוד, לבו התכווץ מכאב ומרוב יגון לא טעם כלום. חזר לחנות ושאל מהפקידים והפועלים אולי מי שהוא ראני, אך לשוא אין אחד יודע אודותי דבר. מיד פקד אבי על כל העובדים להתפזר בעיר ולחפש אחרי. שעה אחרי שעה חולפת ואין ידיעות על דבר "יוסף אליהו".

בימים ההם היה הקימיקם של יפו (מושל העיר), רגיל מדי יום ביומו לשבת במשרד אבי שאהבהו מאוד, לשתות קפה, לעשן נרגילה ולשוחח עמו. כשנכנס באותה שעה אל אבי, מצאהו זועף ופניו אינן כתמול שלשום. מרוב יגון על בנו "יוסף אליהו" לא קדמהו אבי באותה קבלת הפנים הרגילה. כשבקש הקימיקם מאבי לדעת פשר דבר ועגמת-נפשו, התפרץ אבי המנוח בבכי וספר לו על מקרה אסונו. הקימיקם נרגש מאד לשמוע את המקרה המעציב ונחם את אבי, כי יבוא לעזרתו למצוא את בנו האבוד. מיד רמז להחיל שעמד על יד הדלת ופקד עליו לקרוא למכריז (בן אדם שקולו חזק ומסתובב בחוצות העיר להודיע לתושבים פקודות הממשלה). כעבור איזה רגעים בא המכריז והקימיקם צוה עליו להכריז בחוצות העיר, שמי שראה אותי יחזירני לאבי ומסר לו את כל הסימנים על דבר לבושי, מראה פני וכו'. המכריז שקבל את פקודתו ישר ממושל העיר, התחיל מיד להסתובב בכל הסמטאות ודרכי העיר ולהכריז. אך הכל לשוא, אין קול ואין עונה.

בעוד הקימיקם יושב ומדבר דברי נחומים לאבי, בא ערבי אחד והודיע לקימיקם כי בשעת הצהרים ראה אותי מדבר עם מערבי אחד בסמטא לא רחוקה. כשמוע אבי את דברי הערבי, קפץ כנשוך נחש ממקומו ומקרה האסון שהיה מעורפל בעיניו התחיל לאט להתבהר לו והוא קרא: "כן, המערבי הלך ממשרדי רגעים מספר אחרי שלחי את בני לביתי להביא את המפתחות". החשד התחיל להתאמת בלבבו, כי רק המערבי המכשף הוא שגנב את בנו. השמועה נפוצה בכל העיר, כי גונבתי על-ידי מכשף וכל התושבים התחילו לחפש אחרי ילדיהם ולשמרם בבית. הקימיקם צוה להכריז, מי הרוצה להתנדב לנסוע בלוי חילים, בסביבות ובכפרים לחפש אחרי המערבי. הרבה מהתושבים הערבים הגבורים התנדבו לדבר משתי סבות: אחת - להוכיח אם ישנו באמת גנב כזה החוטף ילדים קטנים מחיק הוריהם, ושנית - מאהבתם לאבא. קבוצות קבוצות באו לבית-הממשלה כדי לקחת סוסים ובלוית חילים יצאו לדרך. הרבה הלכו מעצמם לחפש אחרי, ברשיון הממשלה, בסמטאות הנדחות ובמבואות האפלים והילד איננו.

אבי היה רגיל מדי יום ביומו, משעה שלש אחרי הצהרים לעזוב את משרדו וללכת הביתה, רוחץ את ראשו, ידיו ורגליו ופושט מעליו בגדי העיר ועולה לבוש בגדי הבית ישר לבית המדרש שנמצא למעלה מדירתנו והסמוך לבית הכנסת. שם היה נפגש עם זקני העדה הקבועים שבאים כרגיל לקרוא ולהתפלל. על פי רוב נמצאו בבית המדרש רבנים וחכמים קבועים וגם כאלה שהיו עוברים דרך יפו ומתאכסנים בביתנו. בזכרוני נשארו שמות הרבנים האלה: הרב הגאון המקובל רבי אליהו מני אביו של השופט מלכיאל מני, שהתארח אצלנו לרגלי מצב בריאותו, הרה"ג רבי שלמה בחבוט אביו של הרב בחבוט המכהן פאר בבירות, הרה"ג רבי מרקדו מאיר אביו של הרב הראשי בארץ-ישראל ראשון לציון רבי יעקב מאיר, הרה"ג ר' יעקב שמחון אביו של הרב המנוח ר' יוסף בן שמחון, הרה"ג ר' מאיר המבורגר חתנו של מי שהיה מפקד הצבא האנגלי באלכסנדריה דוד בלטנר ביק, ר' יצחק אשולין, רבי מסעוד הכהן, רבי משה צרויה ועוד רבנים שאינני זוכר את שמם.

יחד עם הרבנים האלה והחכמים הקבועים, היה אבי הוגה אתם בתורה ומתוכח בעניני הלכה, עד תפלת מנחה. כתום התפלה, היו מסובים שוב מסביב לשולחן וממשיכים ללמוד כמקודם עד ערבית. שעתים לפני הבקר היו קמים לתקון חצות וקוראים עד עלות השחר, זמן תפלת שחרית.

באותו היום שנגנבתי, לא הלך אבא כרגיל לקרוא בבית המדרש. כל עזרת הממשלה והתושבים עלה בתוהו. בשעה החמישית אחר הצהרים עזב אבי את משרדו וכל הנכבדים שבאו לבקר והלך בעצמו לחפש אחרי בנו, כי האמין שבנו איננו מחוץ לעיר כי אם

הסתירוהו בפנים העיר ועל כן שלח לבקש רשיון מהממשלה לחפש בבתיים בלויית המוכתר. התחיל להכנס לבתי הערביים החשודים. נכנס בחצרות ופתח את הבארות וצועק לתוכם "יוסף אליהו" אך אין עונה. אחרי שעתים של חפושים שב עיף לחנותו ומאין ידיעה על בנו הלך מדוכא הביתה. בבית שררה תאניה, המשפחה קוננת ביגון, גם היהודים השכנים בוכים אתם. הוא הלך לבית הכנסת, לבש את הטלית ותפילין, פתח היכל ארון הקודש התפלל לה' בדמעות שלישי.

הרבנים והחכמים ישבו בחדר המדרש הסמוך לבית הכנסת והגו בתורה. אמנם, התפלאו שאבי לא בא כרגיל לשבת להתענג בצל קורתם, אבל כבר שמעו מפי השמש שאבדתי ולכן חשבו, אין הדבר נורא כל כך, בטח ימצאני. אחי המנוח אברהם חיים, שסבל מאוד מצעריו עלי ומפחדו על אביב שח"ו לא ישתגע מיסורים, והיה סופר ומונה הליכותיו ומביט בסקרנות על מעשהו, הלך לחנות לבקש את אבא ואיננו. גם בבית שהיה מלא עד אפס מקום - איננו. עלה לבית המדרש ומצא את כל הרבנים לומדים ואבא איננו בתוכם. עמד והרהר, לאן יכול ללכת אבי והחליט בנפשו ונכנס לבית הכנסת אולי ימצאהו שם ומה נדהם בראותו את אבא יושב על הארץ מול היכל ארון הקודש ובוכה תמרורים. התחיל גם הוא לבכות, ירד לקרוא את אמא ובאו אתה גם זקנתי אם-אבי ושאר הנשים הקרובות ובראותן את המחזה המחריד פרצו גם הן ביללה, עד שהקול נשמע לחדר הרבנים. כשבאו הרבנים לבית הכנסת, פנתה אליהם אמי בקריאה מרה: רבנים גדולים התפללו בעד בני "יוסף אליהו" הציילוהו בתפלתכם. הרבנים נכמרו רחמיהם ועמדו יחד אצל ארון הקודש הפתוח מסביב לאבא והתחיל הרב הגאון ר' אליהו מני באחדים מהפיוטים ביום הכפורים תפלה לדוד, תפלה לחבקוק הנביא, תפלה למשה ועוד. וכך המשיכו בתפלות ובתחנונים קורעי-לב שעות אחדות.

ובאותו הזמן כשבבית משפחתי שררו כלם בדאגה וביגון על גורלי נסעתי עם ר' ישראל שמחון העירה. בהגיענו אל הככר הרחב שזרכו נכנסו ליפו מכל קצות הארץ [כיכר השעון של היום] ושעליו עומד כעת ארמון-הממשלה [הסראיה] ובית שעון-העיר כששוק-אל-דיר וכל הבנינים של היום לא היו עדיין בנויים עליו, זולתי אהלים בודדים של מוכרי ירקות ולחם, מצאנו את בני העיר עומדים קבוצות קבוצות, משוחחים על האסון שקרא [שקרה] לאבי, ושואלים מכל הבאים ליפו, מחלקי הארץ, אם לא פגשוני בדרך. ערביים שונים מהכפרים והעיר, פנו אלינו בשאלה אם ראינו בדרך את פלוני בן פלוני. אחת מהקבוצות הכירתי ומיד נשמע הקול בעיר כי נמצאתי, הורידוני מהחמור והובילוני אל הקימיקם שישב על יד בית קפה עם אחדים מאנשי הממשלה וחכה לתוצאות. הקימיקם בראותו לאור הירח את הזקן המובילני התרגז מאוד עליו, אבל הזקן צעק: "אני הוא שהצלתי את הילד, אני

ישראל שמחון". כלם התקרבו בהמון לפני הקדי והקימיקם לראותני, כשאני מתביש מאוד בהיותי יחף ובלי מלבוש. הקימיקם לקחני בידי ובלוית אנשי הממשלה הובילני הביתה, כשאחרינו נהרו כל אנשי העיר. משפחתנו שנתבשרה בבואי על-ידי אחדים שהקדימוני יצאה לקדם את פני ואחריהם השכנים ונפגשנו מחנה מול מחנה. אבי נגש אלי, חבקני ונשקני וגעה בבכי: "הזהו אתה בני?", אחזני בשתי ידיו הטהורות והלך אתי פסיעות גדולות כדי לבוא בהקדם הביתה. רגעים אחדים הסתכל בי לאור המנורות והדבר היה כחלום בעיניו, מבלי להאמין שזוהי מציאות. ר' שמחון התקרב אל אבי חבקו ונשקו והשתתף בשמחתנו. הכניסוני לבית, הוציאו הקוצים מרגלי, עשו לי קפה וחלב לשותות. בהיותי עיף, חולה ונרגז בקשו מהקהל להתפזר כדי לתת לי להרגע ולהנפש. לאט לאט שבו התושבים לבתיהם באמצע ידי הורי ובהביעם רגשותיהם בשמחת משפחתי. מרוב עיפות נרדמתי במטת אבי, מבלי לטעום מאומה. טרם עלות השחר קמתי ואביט סביבותי והנה אין איש בחדר הורי, נכנסתי לחדר האכל ומצאתיו מואר השלחן כרגיל מלא צלחות עם עוגות וגבינה, פירות וי"ש והובילם לבית המדרש. נתעטפתי במעיל ועליתי גם אני לשבת עם הרבנים, כי שנתי נדדה מעיני ומחזה בלהות וחלומות רעים לא נתנו לעפעפי להסגר. בעמדי בפתח, ראיתי הרבנים יושבים כרגיל וקוראים ובתוכם אבי במלבושיו הרגילים ולא במלבושי הבית ואבין כי ליל שמורים היה לאבי הלילה הזה. אמי המנוחה ישבה כמנהגה על יד התנור, עושה להם קפה ותה וגם ר' שמחון שהביאני יושב וקורא אתם. כשנכנסתי קבלוני הרבנים באהבה, כל אחד מהם חבקני וברכני. שתיתי תה וסעדתי עמם. אחדים מהרבנים בקשוני לספר על דבר מאורעותי, אולם אבי המנוח לא נתנני להשיב דבר, כי חס היה על בריאותי וחשש שמא אתרגז. ישבתי בחברת הרבנים עד הרדמי והעבירוני שוב למטתי. ימים ולילות הייתי אחוז תרדמה עזה שלא הרפתה ממני והייתי מתעורר בבהלה, רועד ונרגז. משפחתי הכירה בי את מחלת-הפחד, כי חרדתי לקול עלה נידף והתחילו לרפאותני.

השמחה במעוננו גדלה, יום יום באו אורחים, ידידים ומכרים לראותני ולברך את הורי. בשבת באו להתפלל בבית הכנסת שלנו מבית הכנסת השני והתפלה ארכה עד אחרי חצות. ובביתנו נערכו הכבודים לקהל שהרבה לבקרנו ולסעוד על שלחנו. יותר מחדשיים נמשכה פרשת השאון וההמולה בביתנו. מכל הסביבה באו ידידים יהודים ולא יהודים, להביע להורי את רגשי לבם בשמחתם. וכך היה אבי עסוק מדי יום ביומו בכבוד האורחים ואמא עסוקה וטרודה בבית, מבשלת ומכינה תה וקפה פירות וממתקים, מלבד עבודתה היום יומית הרגילה. וגם עיפו הורי מלחזור ולספר לכל שואל ודורש את כל פרשת המאורע המחריד הזה מהחל ועד

כלה, שזעזע את לב השומע ונסך עליו בראשיתו רוח תוגה ועצב ובסופו רוב חדוה וגיל.

למחרת בואי, שלח הקימיקם פקודות נמרצות לכל הכפרים מסביב העיר, להשיכים והמוכתרים, לחפש על המערבי שגנבני. פעמים אחדות סבבו חילים על הסביבה ובמחוז, אולם שבו כלעומת שהלכו. יום יום בא הקימיקם לחנות אבי ומספר לו על הצעדים שאחז בהם לתפישת הגנב.

באחד מן הימים בא הערבי הנוצרי טאודור גאורג שהעיד לפני בואי להקימיקם שראני ביום גנבתי לדבר עם המערבי והודיע לאבי, כי רק הוא יכול למצוא את הגנב, משום שפרצופו נשתמר היטב בזכרונו. אבי ספר זאת להקימיקם והסכים לתנאי הערבי, המציא לו סוס והלבישהו בלבוש חיל ושלחהו לתפקידו. אחרי ימים מספר, שלח הקימיקם לקרוא לאבי ומסר לו בסתר כי המרגל שנשלח הצליח בדרכו והגנב מתגלגל בקיאו באחד מבתי הקפה שמחוץ לעיר. ועתה עליו ללכת עמו לראות אם זהו באמת הגנב כדי לאסרו ולהענישו ולאן נשלחהו לחפשי. אבי מהר מיד הביתה כדי להובילני עמו להכיר בגנב, אולם אנכי נזדעזעתי מפחד נורא שתקפני וסרבתי ללכת. נאלץ אבי ללכת בעצמו והכירו. כשהודיע לממשלה כי זהו הגנב, שלחה חילים אסרוהו בשלשלות ברזל והכניסוהו לבית הכלא. למחרת הודיע הקימיקם לאבי, כי הגנב לא יוכל לעמוד במשפט כל זמן שלא אופיע בעצמי ואכירהו. אבי וגם ידידים התחילו להפציר בי, כי אלך לראות את האסיר אבל אני באחת - לא אלך. לבסוף באו אל ביתינו הקימיקם בלוית סיניור חיים אמזליג קונסול אנגליה, ויוסף ביק מויאל קונסול פרס, יחד עם אבי. אני שהייתי סגור ומסוגר, מתהלך בבגדי הבית, הלבשוני מיד בגדים אחרים, הציגוני לפני האורחים ונשקתי ידם כנהוג. הקימיקם לקחני מיד לשבת על ידו ובקושי רב, מתביש, עניתי מלים קטועות על שאלותיו. הקימיקם הרגיעני כי אין לי מה לירוא מלראות את הנבל, הקשור בשלשלאות ברזל ועלי רק לראותו מלמעלה רחוק ממני, ולהוכח אם האסיר הזה הוא גונבני. מרוב הפצרות ובושה הסכמתי בעל כרחי והלכתי בלוית כל החבורה הנכבדה, באחזי בחזקה ידי אבא של יעזבני. עלינו להסריה והקימיקם צוני להביט למטה, כשפקד על החיילים להעמיד את האסיר בכוון אלינו. רק שמתני עליו מבט אחד וצעקתי בקול: "כן, זהו גנבני!" כהרף עין לקח הקימיקם כד מים שהיה על צדו ואמר לי לזרוק אותו על גונבני, אך מרוב פחד וזעזועים סרבתי. בראות הקימיקם בהתרגשותי העצומה זרק בעצמו את הכד על ראש האסיר, שנפצע מהמכה החזקה.

המערבי הגנב נשפט למאסר עולם. כעבור שנה וחצי חלה הגנב בבית האסורים מחלה אנושה וישאל את נפשו למות. הקדי שלח לקרוא לאבי המנוח והודיעו, כי האסיר הולך למות ואם אבא ירחם עליו וירשה להוציאו מבית הכלא לחפשי, בתנאי לגרשו מהעיר

ולאסור עליו עד עולם את הכניסה ליפו, יש תקוה לחייו. יודעים
אנו אמר הקדי - כי הנך מראשי הדת היהודית [היהודית], אדם
הגון וישר ובטח תסכים להציל חיי איש מרדת שחת. אבי מבלי
לפקפק נתן את הסכמתו. את הגנב שלחו לשכם במשמר חזק וצו
שם את הממשלה לבלי הרשותו לעזוב את העיר לכל ימי חייו.

בזה נסתימה פרשה זאת, שהחרידה את כל תושבי יפו, שהתענינו
בגורל משפחתי והתפעלו לשמוע הנסים שעל ידם נצלת והושבת
אל הורי. ימים רבים בעברי ברחובות יפו הורו עלי באצבע בתור
בעל המאורע, הייתי אחרי הענוים שעברוני, כאדם שזה עתה נולד
מחדש ורואה בראשונה את אור העולם. גם כיום, אחרי שעברו
עשרות בשנים, יודעים התושבים הזקנים ביפו לספר, את כל עצם
המאורע מבלי להחסיר ממנו אף פרט אחד. לשם מה נגנבתי, היתה
זאת לחידה ופתרונה לא ברור עד היום הזה. הרבה שמועות
התהלכו בישוב היפואי, הקשורות באמונות תפלות שאין להן שחר.
אולם, כדי להראות את הצד האגדי שבהן, כדאי אולי לציין, שהיו
כאלה אשר האמינו, בתום לבם, שהמערבי גנבני לשם עושר.
התהלכה אגדה, כי כל ילד הנושא אליו סימן של עורק ירוק לבין
העינים, עלול להעשיר את האיש שגונבהו ומובילהו אל המדבר
כורה בור במרחב השממון ומצוה עליו לצבור זהב ההולך ומתגלה
בשפע, ואחרי שהזהב הולך ונפסק, שם האיש את הילד הזה בקבר
וסותמהו בחול.

אולם, זוהי רק אגדה, הרקומה בחוטי הדמיון המזרחי, אבל האמת
הערומה לא נחשפה מתהומותיה עד היום הזה.

פרק ג'

ראשית נסיונותי בחיים * החלוצים הראשונים *

עבודתי בתור צורף זהב * המצאת "יוסף
אליהו" * הבקור הראשון של החלוצים
הראשונים מרוסיה ורומניה * מטרם *
יסוד מושבה עברית * הבילויים הראשונים
עם ישראל בלקינד בראשם * בקורם בבית
אבא * געגועי ללמוד ולהשתלם *

אחרי שהד המאורע הלך הלוך ורפה, שלחני אבי שוב ללמוד בתלמוד תורה של הרבי שלמה בחבוט, שהמשכתי ללמוד אצלו כשנתיים ימים. ואחי הגדול ממני אברהם חיים למד בבית ספר גרמני שבמושבה הגרמנית הידועה בשם: "אלאמריקן" [המושבה הגרמנית ביפו, שהיתה במקורה מושבה אמריקאית].

כעבור שתי שנים נודע לאבי כי נוסד על ידי המנוח זכי כהן בית ספר יהודי בבירות ושמו: "תפארת-ישראל". מהר וכתב להודיע את תנאיו ואחרי שהובררו לפניו, שלח את אחי אברהם חיים להשתלם בבירות. במשך הזמן חלה הרבי שלי והרופאים אסרו עליו ללמד ואשאר בטל ללא תורה. כדי לא לבטל את זמני לריק, לקחני אבי עמו לשבת במשרדו. בימים האלה, נמשך לבי אחרי עבודת הצריפה והייתי עוקב באהדה ובסקרנות מרובה, את מהלך העבודה של כל פועל ופועל. התעמקותי במקצוע זה ואהבתי לו, הרהיבוני עוז בנפשי לדרוש חומר ולעבד ממנו לפי רצוני והכנתי [והבנתי] דברים שונים. אבי נאות לבקשתי וצוה לממונה על החמרים לתת לי כסף ולא זהב, בכדי לנסות בראשונה את עבודתי ולראות בתוצאות. פנו לי מקום מיוחד לעבודה וכבעל מלאכה ממש, התחלתי בעבוד החומר, שברתי וקלקלתי, תקנתו ושברתי שוב, עד שהורגלתי לעבוד מבלי לפנות לעזרת מי שהוא מן הפועלים. כל תשוקתי היתה לברוא בעצמי איזה תכשיט יפה ולהציגו לפני אבא והעובדים.

התחלתי לשקוד בעבודתי, קם השכם בבוקר, מתפלל, אוכל ולא אוכל וממהר לחנות אבא, כי כל הלילות על ערשי, הייתי שקוע ראשי ורובי בהמצאת תכניות חדשות לעבודתי ובבוקר בקשתי להוציאן לפועל, לבל אשכח ח"ו איזו פרט קטן שיעמוד לי למכשול על דרכי. בהמשך הזמן גלה בי אבי כשרון, לא רק ליצור את אותם הדברים הרגילים יום יום, כי אם כשרון להמציא המצאות חדשות. אותם התכשיטים שהמצאתים אני עשו רושם רב על אבא. וזכורני שהרבה מצורפי הזהב היו מתעניינים בהם ומתפלאים על אופני יצירתם.

באחד הימים צוה אבי לממונה על החמרים לתת לי חתיכת זהב, לעשות ממנה תכשיט לפי שכלי וכח המצאותי. תעשית התכשיט

עלתה בידי ונקראה על שמי: "המצאת יוסף אליהו". לאט לאט נעשיתי לבעל מקצוע ומכרתי את מעשי ידי שכספי תמורתם הוקדשו לי כפי מצות אבי. מרוב תשוקתי להרויח בעצמי, גדלה גם חריצותי ואוסף כספי גדל, מפני שלהוצאות לא הייתי זקוק, כי הורי טפלו בי ברוב אהבתם, גדלוני וחנכוני כיד הטובה עליהם.

בהתחלת הקיץ של שנת 1882 בקרו בבית אבי החלוצים הראשונים מרוסיה ומרומניה שבאו בתור שליחים ויחידים לתור כברת ארץ במטרה ליסד מושבה עברית בא"י. בבית אבא התייעצו על כל צעדיהם הראשונים ביישוב ארץ-ישראל. מהם אני זוכר את החשובים שבהם את יצחק משה ברנר ראש ועד יסוד המעלה של בני ישראל ברומניה את צבי לבונטין הזקן וז.ד. לבונטין ופריידמן שהיו מהחלוצים הראשונים ביישוב ארץ-ישראל הם יסוד בשנה ההיא את האגודה "חלוצי יסוד המעלה" וקנו את שטח הקרקע של "עיון-קרה" ובנו עליה את המושבה ראשון-לציון.

זכורני, שבבואם לארץ נכנסו בראשונה לביתנו, בשעה שהיינו נמצאים בבית התפלה יהודים אחדים מבני-העדה ליום והכניסום לבית הכנסת. מוזרה היתה בראשיתה פגישה זו, המה נשארו עומדים וסוקרים במבטיהם את קהל המתפללים, אחרי כן נגשו אחדים מהם ונשקו את ההיכל והסתכלו בהכתוב על הפרוכת. אולם, למרות זאת, הביט קהל עדתנו עליהם בחשד, כי חשבום לאלה מהמיסיונרים האנגלים שהיו רגילים לבוא ולצודד נפשות ורק למראית עין כבדו את ארון קדשנו. כתום התפלה נגשו חברי המלאכות והציגו עצמם לפני אבי בתור יהודים וכי ברצונם לבוא בדברים עמו. מיד קם ממקומו אבי המנוח ויחד עם אחדים מזקני העדה ירדו בלוית האורחים לביתנו. הכניסום לגזוזטרא המרווחת והסמוכה לשני חדרים גדולים ושהיו מוכנים לדיר הגון והמתאים לגור יחד עם משפחתנו. כדרישת אבי הובאו כסאות ושולחן וסודר להם קפה וממתקים לפי כל הליכות הכנסת אורחים. ולפלא היה בעיני זקנינו לראות אנשים לבושים בגדי אירופא הדורים וכובעים, על ראשיהם, אחדים מהם חבשו משקפים וכלם מדברים עברית שמובנה היטב לעדתנו. האם אלה באמת יהודים או מיסיונרים אנגלים? זו היתה שיחת היום במרכזנו היהודי. ושמחה גדולה שמח אבי, כששחח עם החלוצים חובבי-ציון אלה שעות אחדות ונוכח כי זוהי קבוצת יהודים נכבדים מרוסיה שבאו לתור את הארץ על מנת לרכוש נחלה ולהתישב בה. ומה מאושר היה לשמוע כי מטרתם לחקור אם ישנה אפשרות למשפחות יהודיות להתישב על הנחלה והמרגוע בארץ-אבות. אבי המנוח נענה בעונג רב לבקשתם להיות להם לעזר, ולסדר להם משרד בקרב היהודים. מבלי גם לחשוב הרבה מסר אבי ברטט וגיל את שני החדרים האלה עם הגזוזטרא לרשותם. האורחים הוקירו מאוד את רגשות אבי ומרוב שמחה על הצלחתם הראשונה הציעו לו סכום ידוע אבל

אבי באחת: יקרה לי תנועתכם המסורה לתחית הישוב היהודי בארץ-ישראל.

את החדרים רהט אבי ובהם גרו החלוצים הראשונים, הלא המה האדונים הנכבדים: ברנר, ליבונטין ופריימן (ועוד שלשה אנשים שאינני זוכר לצערי את שמותיהם). כל האספות התנהלו בביתנו ובו נעשתה העבודה הציונית החשובה. בחג ובשבת הסבו לשולחננו חלק מהם וחלק נסע לחוג את החגים בירושלים. תמיד היו השולחנות מלאים נירות, פנקסים וחומות. ברובם היה אי-סדר וכך ישבו בביתנו כשלשה חדשים ונפרדו מאתנו בחבה והערצה. אבל בין משפחתנו ורבים מבני עדתנו נשאר רושם מוזר, יהודים אלה חלוצי תנועה יהודית כה חשובה, שמעשיהם כשרים ולשמים, מתיחסים לקטן ולגדול מבני עדתנו באדיבות מרובה, מנדבים ביד נדיבה ורחבה לכל קשה יום ומרי נפש ומשתתפים בגורלם, מדוע אין הם ממלאים את רצון אבינו שבשמים ומניחים תפלין... ותמיד לא נחה דעתם על זה, ובאו לידי פקפוקים והרהורים רעים, אולי באמת אין אלה כלל יהודים כי אם אנשי מרמה ח"ו ובמחשבה כזאת חיו זמן רב אחרי נסעם, עד שבאו לארץ אנשים אחרים כדי להגשים את רעיון התישבות היהודים בארץ-ישראל, באי כח "חובבי ציון" וגם מאגודת הבילויים והאכרים מרוזינאי שהביאם בריל עורך "הלבנון" שכראשונים גם המה התארחו בביתנו זמן קצר ואחרי כן נסעו למושבה עקרון וגדרה שנתיסדה על ידי "חובבי-ציון" בשנת תרמ"ה בעזרתו הרבה של י.מ. פינס.

מהקבוצה הראשונה של חלוצי יהודי רוסיה שבאו בתור ראשוני הבילויים בשנת 1882 זוכר אני מהם את ישראל בלקינד המנוח. ימים מספר ישבו הבילויים ביפו, בקרו כמה פעמים את ביתנו את קהליתנו ואחר כך הלכו אל מקוה-ישראל וכעבור זמן מה לראשון-לציון לעבוד שם בתור פועלים, עד שנעשו לאכרים חלק מהם ב"ראשון-לציון" וחלק ב"גדרה".

לפני פסח של שנת 1885 בא ליפו אחי אברהם חיים המנוח לבלות את ימי חופשתו בביתנו. בבואו מהחוף סר הביתה התרחץ, והתלבש במלבושי אירופא ובא אל אבי. התנשק אתנו ועם כל הפועלים, לחץ גם את ידי המתורגמן של הקונסול הצרפתי, המנוח מתרי ג'ולאר שהיה נוכח אז ושוחח עמו בשפה הצרפתית. באותו רגע נמלאתי קנאה באחי. התחלתי לחשוב על דבר עתידי ותכליתי בחיים, רגשותי הפכוני באותה שעה ואהיה לאדם אחר. הרהרתי בנפשי, האומנם לא אלמד גם אני שפות אחרות ועד מתי אשא עלי את המלבוש הערבי הזה. היהיה הוא לי לירושה ומסורת, במקום המלבוש האירופי שלובש אחי? וכיצד אבוא בחברת אנשי המעלה ובאיזו שפה אדבר עמם? אמנם היו אלה הרהורי נער בן חמש עשרה, רק קנאה ילדותית שהתגנבה ללבי ולא נתנה לי מנוח, אבל, השפעתם היתה גדולה על מהלך התפתחותי וחנוכי בעתיד.

הרגשתי רפיון בעבודתי, את מחי העסיקו מחשבות על דבר עתידי. להורי לא גליתי דבר מאשר את לבי. באותם הימים התהלכתי כצל וחשבת, איך להוריד את האבן הכבדה מעלי ולמסור לאבא את רצוני ושאיפתי, בידעי את שלשת המכשולים הקשים על דרכי, שימנעו מאבי להעתר לבקשתי: אחת - שגלה בי כשרון לעבודה בזהב וכסף והתחיל לסמוך עלי, שנית - אין מצבו של אבא מרשה להוציא הוצאות של שכר למוד למפרע עלי ועל אחי, ושלישית - זקנתי אם-אבי שאהבתני מאוד, נפשה נקשרה בי ודבקה בכל עוז אהבתה ובלילות ישנתי בחיקה, משום שנקראתי "יוסף אליהו" על שם שני בניה שטבעו בים חיפה, בעלותם עמם לארץ-ישראל ממרוקו, שאחד מהם נקרא "יוסף" והשני "אליהו", לא תוכל להפרד ממני. המכשולים האלה היו ברורים לפני למדי וידעתי כי לא בנקל יהיה עלי להתגבר עליהם. אולם, מרוב געגועי העזים שתקפוני ללמוד ולהיות לאיש בחיים, התחלתי לחפש אחרי אמצעים כיצד להכשיר את הקרקע להשיג את מטרתני. המחשבות האלו על דבר תכליתי שהיו כמוסים בלבבי, לא נתנו לי מנוח, בחלתי בעבודה, אבדתי התיאבון לאכילה והשינה נדדה מעיני. הרביתי באותם הימים לשבת בבית הכנסת בדד לנפשי ולעיין בספרי-קודש, אחרי הצהריים בקרתי את בית המדרש לשמוע תורה מפי הרבנים. מצב כזה נמשך כשבועים עד שהורי הרגישו ברוחי המדוכאה ונסו לאמצני שאגלה לפניהם את המעיק על לבי, אבל אנכי נאלמתי דומיה ואין מלה בלשוני.

אבי המנוח שלא יכל להשלים עם העובדה שבנו שרוי בצער לא ידוע לו, הכניסני באחד הימים אחרי התפלה לחדר מיוחד, העביר ידיו הטהורות על מצחי ושואל אותי על פשר השנוי הגדול שהוא רואה במהלך חיי. קשה היה עלי הדבור, אבל דבריו הטובים של אבא, שהבטיחני למלאות את כל בקשותי ובלבד שאודיע לו משאת-נפשי זעזעוני מאוד, ואתפרץ בכי. ומרוב אהבתי לאבי שהתחזקה אז בלבי שבעתים ואי רצוני לגרום לו עגמת-נפש, גליתי לפניו את כל הצפון בלבי ועל דבר המכשולים העלולים להפריע לי מלהוציא לפועל את שאיפותי הקדושות לי ביותר. אבי הבקני ובדמעות על עיניו מאהבה וגיל, הסביר לי שאמנם קשים הם המכשולים אבל גם להם יבוא הפתרון והבטיחני שאחרי עבור חצי שנה, כשיגמור אחי אברהם המנוח את המודיו, ישלח אותי במקומו. נשקתי את ידיו ואצא מעל פני אבי שמח וטוב לב, ששאיפותי בחיים יתמלאו.

פרק ד'

ימי למודי בבירות

בית הספר "תפארת ישראל" הסדר
והמשמעת בבית הספר * חברי ללמודים *
ברוך כהן ממשפחת הקראים ממצרים *
ראובן יחזקאל ששון מבגדד * שקידתי
בלמודים ביום ובלילה * דברי מוסר של
המנהל * בימי החפש בבית אבי * השעמום
בבטלה * שוב אל הספרים * גמר החופש *
שוב בבירות * אותות הכבוד של בית-הספר
* אני חוזר ליפו * המנהל המנוח זכי כהן
וגורל בית ספרו *

בפרק זה שב אני נותן תאור מפורט מסדריו של בית-הספר "תפארת-ישראל" שהתיסד והתנהל תחת הנהלתו הנעלה של המנוח הגדול זכי כהן, רואה אני מחובתי להתעכב ולבאר בפרוטרוט, את מהלך הסדרים המופתיים והמנהגים ששררו בו, שיכולים לשמש לסמל גם כיום הזה. מעלותיו של בית הספר הזה, שהיה לי העונג להסתופף בצל קורתו ואשר הקים מקרבו אנשים חשובים, שרובם משמשים כיום בתפקידים אנושיים נעלים, במזרח ובמערב, מצטינות בזה, שמנהליו התאמצו בכל יכלתם, לטעת ולהשריש בקרב התלמידים את התשוקה העזה לתורה וחכמה והשקידה התמידית בהן.

כעבור חג הפסח של שנת 1886, התחלתי להתכונן לנסיעה לבירות, ללמוד ולהשתלם ואשר הורי הסכימו לה בכל מאדם. על פי רשימת תכנית בית הספר הכינו עבורי בגדים וציידה לדרך, מלבד שהעניקוני בכסף קטן להוצאותי התדיריות בנכר. אבי המנוח מסר בידי המחאה על שם אחד הבנקים בבירות, דמי שכר למודי בבית הספר המשתלם למפרע.

אחרי פרידתי הקשה מעל הורי ובפרט מזקנתי אם אבי, שמרוב יגונה על עזבי אותה, חלתה ומתה, נסעתי באניה המצרית "כדויה" יחד עם המנוח יוסף מויאל שלווה את שני בניו לבירות.

אל מנהל בית הספר "תפארת ישראל" סרתי יחד עם הא' יוסף מויאל, מסרתי בידו את מכתב אבי וההמחאה בצרוף חפצי, הוא הכניסנו לחדר המורים והציג אותנו לפנייהם. באותו היום ערכו בחינות לתלמידים החדשים, כדי להושיב כל תלמיד לפי הבנתו וידיעותיו במחלקתו הוא. כמובן, בא גם תורי, ומצאוני לחרוץ ושקדן ויודע יפה את השפה העברית ולמודי הקדש לפי הדרגה הנהוגה בבית הספר הזה. אולם בהיותי רחוק מידיעות השפה הערבית והצרפתית ואני אז נער כבן 15 שנה, התוכחו המורים ביניהם על דבר קביעת המחלקה שבה אלמד. מסבת אי ידיעתי

בשפות הנכריות, הסכמתי לשבת בין תלמידים למטה מגילי, אבל המורים נחמוני, שאם אשקוד על למודי ואהגה כראוי במשנתי, אוכל לעלות גם באמצע הזמן למחלקה יותר גבוהה.

הסדר והמשמעת בבית הספר, הנקיון והשמירה המעולה על בריאות התלמידים פעלו עלי פעולה כזה. בשעה שש בבקר קמו כל התלמידים, התרחצו והתלבשו והיו הולכים בסך לאולם גדול ורחב ידים, התישבו על הספסלים, כל אחד ליד שלחנו, במגרתו הסגורה נמצאו ספריו ומכשירי הכתיבה. הוציאו ספריהם ומחברותיהם והיכנו את שעוריהם שהטילו עליהם המורים אתמול. כשצלצל הפעמון, עלו התלמידים לבית הכנסת. החזן עמד לפני העמוד והתפלל והם אחריו. כתום התפלה נכנסו התלמידים לחדר האוכל ומשם לככר הרחב והנטוע עצים וגנה מסודרת, לנוח ולהחליף כח ללמודים, לשוחח ולהשתעשע כל תלמיד לפי רוחו. אחרי עשרה רגעים נכנסו התלמידים לאולם גדול וערכו הכתבה של שורות אחדות בעברית, צרפתית וערבית, כל שפה בפנקה המיוחדת ושלושה מורים מומחים באו ובקרו את ההכתבות. תקנו את השגיאות וציינו עד כמה התקדם התלמיד מיום אתמול. את ההתקדמות מציין המורה לטובה ואת אי-התקדמותו לרעה. אחרי שמקבל התלמיד את ציונו נכנס הוא למחלקתו ומוסיף לכתוב בשלשת הפנקסים, שלשה דפים מלאים בשלשת השפות. מנהל בית הספר מבקר ממחלקה א' והלאה. עובר על כל תלמיד ותלמיד ורואה את כתביו והציונים. את הצטינו הוא מכריז עליהם לשבח בפני התלמידים ואם לא - הכריז עליהם לרעה, כדי שיתאמצו להגדיל את חשקם ללמודים ולהמנות בין התלמידים הטובים. בתשע וחצי מודיע הפעמון על ההפסקה הראשונה, אחרי מנוחה של עשרים רגע נכנסים התלמידים לאולם הגדול. כל תלמיד מכין ספריו לצרפתית ונכנס למחלקתו. המורה בוחן את תלמידיו בלמודי אתמול ומציין הערותיו ונותן שעורים חדשים. בשתיים עשרה נכנסים התלמידים ישר לחדר האוכל כל אחד במקומו ואוכלים את ארוחת הצהרים. אחד התלמידים המבוגרים על פי התור מעל הבימה מטיף מוסר לתלמידים פעם בצרפתית ופעם בערבית ובשבתות אך ורק בעברית על ידי המנהל מר זכי כהן עצמו. בגמר האוכל עולה על פי תור אחד התלמידים, מתחיל ברכת המזון וכולם אחריו: כחצי שעה נחים התלמידים בחצר ובגן, משחקים ומשתעשעים ולקול צלצול הפעמון נכנסים התלמידים להכין שעוריהם בערבית. וכעבור ההפסקה הראשונה של אחה"צ מכינים התלמידים את שעוריהם בעברית עד שלש וחצי, שאז נגמר סדר הלמודים והתלמידים נכנסים לבית הכנסת להתפלל תפלת מנוחה. משם הולכים לאולם הגדול ומוציאים ספריהם ובשקט מופתי מכינים שעורים כלליים עד שעה שש ואז נכנסים התלמידים שוב לבית הכנסת ומתפללים ערבית. אחרי התפלה יוצאים לחצר המואר לשעה תמימה וכשמצלצל הפעמון עולים כולם לישון. שני

משרתים ערים כל הלילה ועוברים על יד מטות התלמידים לראות שלומם. למחרתו שוב באותו הסדר ואותם החיים הרגילים.

בחפצי לשקוד על למודי קניתי לי חבר כגילי אשר בידיעותיו בשפות הצרפתית והערבית עלה עלי, בהתחנכו לפני כשנה תמימה בבית ספר זה, אבל לא היה להוט כמוני להשיג את המחלקה, משום שבן עשירים היה ממשפחת הקראים במצרים ושמו ברוך כהן. במשך זמן למודי ישב לצדי וגם בשורה התהלך על ידי בהיותנו בני גיל אחד וקומתנו שוה. את ספרי לא הזנחתי מידי הן בשעת האכילה והן בשעת החופש והמנוחה, תביעתי הנפשית להתקדם בלמודי גדלה מדי יום ביומו ולא יכולתי להסכים, שאצטרך להאריך ימים במחלקה הזאת שלא התאימה לגילי. בשקידה רבה התחלתי להגות ולעיין בספרים עד כי גמרתם על בורים ובהתאם לידיעותי התקדמתי לשבת בשורה הראשונה במחלקה. רק עברו חמשה שבועות ואני הרגשתי בעצמי, כי עליתי בידיעותי, עיני נפקחו לראות עולם חדש שמשך את תשומת לבי, ובראותי כי המורים אינם מקימים הבטחתם ואינם מעלים אותי למחלקה אחרת יותר גבוהה, נכנסתי למנהל וסחתי לפניו רצוני, והוא הקשיב לדברי ושתק. הוא קרא למשגיח הראשי ובקש מאתו להתייעץ בנידון זה עם מורי ומורי המחלקה שאליה אני רוצה להכנס. כעבור שעה, בזמן המנוחה שלפני הצהרים, נקראתי למנהל, מצאתי אצלו את המשגיח הראשי והמורים. התחינו לבחנני ותשובתי מצאו חן בעיניהם. קבלתי רשימה חדשה של ספרים והלכתי אל הממונה על הספרים ומכשירי הכתיבה, חתמתי חשבון על שם אבי המנוח: שהגיש לפני, וקבלתי את הדרוש לי ובאותו היום העברתי למחלקה החדשה. גם במחלקה זאת קניתי לי חבר כגילי, טוב מהראשון, ששאף כמוני להתקדם בלמודים. התרגלנו איש לרעהו ואהבתנו התגברה מיום ליום, חברי זה הוא ראובן יחזקאל ששון צאלח, המשמש כיום וזיר הכספים בבגדד.

במחלקתי החדשה הרביתי ללמוד ביום ובלילה, בעזרתו של חברי ששנן עמי יחד את למודינו. ובמשך חדשיים עלינו יחד למדרגה השלישית, הרבה עזר לנו זה ששנינו ידענו מיתר התלמידים את השפה העברית, ויכולנו להקדיש את שעות למוד השפה העברית לצרפתית וערבית. בראותנו כי קרבו ימי הבחינות ואנו לא נוכל להשיג את למוד שתי השפות, החלטנו להתמסר יותר לשפה הערבית, במצאנו אותה ליותר נחוצה בעתיד, בהיותה שפה המדינה. אבל אדיר חפצנו היה להשתוות עם יתר התלמידים גם בשפה הצרפתית, ונפלנו על ההמצאה, לבקש את המשגיחים שירשו לנו לשנן את למודינו בלילה, מבלי לומר על דבר זה למנהל. ולמרות כל הקושי שבדבר, שישנו כל אחד בחדר אחר עם תלמידים אחרים, ועלינו היה להזהר שלא יודע מזה לשום תלמיד, קמנו בבקר השכם מתרחצים ומתלבשים הולכים למסדרון שבין חדרי השמוש והאמבטיות, המואר היטב, רחוק מחדרי השינה לבל

ירגיש בנו איש וחזרנו. כל ההתאמצויות האלו עזרנו להצליח בבחינות בשתי השפות אבל נשארנו עיפים ורזים. מרוב אהבתנו גמרנו, שימי החופש הקצרים לא יספיקו לנסיעת חברי לבגדד הרחוקה וחזרה, ועל כן נשאר יחדו בימי הפגרה והחגים. החלטתי לא לנסוע להורי ולהשאר עם חברי ולהתכוון למחלקה הרביעית. אך לא כמחשבתנו כן היתה. כששלשה ימים לפני הפסקת הלמודים בא אל המנהל האדון הנכבד מר יעקב יוסף טויל, סוחר חשוב בבירות בתכשיטי זהב ומרגליות, שעמד בקשר מסחרי עם אבי ובקש להתראות עמי. כשנכנסתי למנהל הודיע את רצון הורי שאסע הביתה לימי הפגרה והבעתי לפניו את החלטתי להשאר עם חברי להתכוון למחלקה הרביעית, המנהל קפץ אז ממקומו וקרא באדיבות: "האם חושבים אתם לגמור הלמודים בבת אחת, לא נעלמו ממני מעשיכם, בשנכם בלמודים בשעות האוכל והמנוחה, ובשעות השינה בלילה. את המשגיחים ענשנו בחשאי ואותכם לא הפרעתי ממעשיכם בהוקירי את רצונכם הטהור, להשיג את הלמודים המתאימים לגילכם, אולם בעתיד רב לכם. הנה כחשת ורזית ומה יאמרו הורייך, כי מצמצמים באכל בבית הספר. הן ידעת הכתוב בספרי חוזינו ונביאינו: "אז ישנתי ינוח לי", "אז נדברו יראי ה'", ו"אז יאכלו ענוים וישבעו" לאמור: "אז" בגימטריא "שמונה" שמונה שעות שינה, שמונה שעות למוד ושמונה שעות לאוכל ומנוחה. על הבסיס הזה יסדתי את בית ספרי, המורה מסר לי את בקשתכם לתת לכם רשימה חדשה של ספרים, אולם לדאבוני, לא אוכל למלא בקשתכם, מפני שעל פי רוב אנו מחליפים ומשנים את שטת הלמודים בעונת הלמודים החדשה, ולא ידועים עדין גם לנו איזה ספרים תצטרכו במחלקה הרביעית, לכן פקדתי מבלי לתת כל רשימה".

הוא התחיל להללני בפני הא' טויל את חרוצתי והתנהגותי ושלא נמצא עלי שום עוון כלפי בית הספר במשך זמן למודי, גם מוסר הטיף לי, לבל אדחוק את הקץ ואחוס על בריאותי, כי צר לו לשלחני לבית הורי ופני עיפים ונרגזים. הוא הפציר בי לבל אשאר אלא אסע הביתה לנוח ולשוב בכחות חדשים. מהרתי וספרתי את הדבר לחברי ראובן יחזקאל ולמחרתו נפרדתי ממנו בעל כרחי ובצער רב. יומים לפני ראש השנה באתי ליפו ונתקבלתי באהבה על ידי הורי, שראו בי איש אחר לגמרי אבל רזה וכחוש. התעצבתי מאד על מות זקנתי החביבה, שהייתי ישן בחיקה. הורי אמנם נחמוני, אבל על לבי שלטה תוגה כבירה. את ימי החופש בליתי ברובם בבית. מאין אתי ספרים חדשים הייתי משגן בספרים הישנים וכשנמאסו עלי, הייתי נח לגמרי ומרבה לישון. כשהעיקה עלי הבטלה, הפצרתי באחי המנוח אברהם חיים שימציא לי את הספרים הדרושים לי למחלקה הרביעית ובין ספריו מצא בשבילי חלק מהם, שעליהם התחלתי לשקוד בהתמדה. גם הוא כמנהל בקשני לבל אעשה זאת, כי מוטב שאנוח מעמלי, אבל אחר

שהודיעני בבטחה, כי אין משנים בבית הספר את שטת הלמודים, אלא זאת היתה רק תואנה מצד המנהל, כדי לאלצני להנפש, מצאתי שעלי להתכונן למחלקה הרביעית. הספרים החדשים היו מוזרים וקשים בשבילי, אבל אחי המנוח נעתר לבקשתי והורני מדי לילה קטעים שונים, למרות היותו עסוק וטרוד כל היום במשרר [במשרד] או בהנהלת הקורספונדציה.

הגיעו הימים של אחרי החגים והתחלת הלמודים. הורי עשוי לי בגדי חורף חדשים וטרם הפרדי מהם, צלמוני ותמונתי זאת שנשארה לי לזכרון מימי-נעורי הנה נתונה בזה.

אחרי ימים מצער, נפגשתי שוב בבירות עם חברי הבגדדי שהשתעמם מאד בלעדי. הראיתי לו את ספרי החדשים שקבלתי מאחי והוא שמח עליהם שמחה רבה בקראו: אלה הם באמת הספרים הדרושים למחלקה הרביעית, אך חסר אתה עוד איזה חלק מהם. שאלתיו מאין ידוע לו כל זאת, ענני, כי בימי החגים הוזמן לחוג אצל מכירים ונפגש באחד הבתים עם המורה הערבי שספר לו כי אין מחליפים בעונה חדשה את הלמודים, אלא המנהל ברצותו שהתלמיד שלוש ינוח מעמלו, מלמודיו, המציא זאת רק בתור תואנה. למחרתו קבל חברי ספרים חדשים ואני החלק החסר לי ונכנסנו למחלקה הרביעית. סדרנו לפנינו תכנית מראש כיצד לשקוד בלמודים, בלי לעבור על חוקי בית הספר. בלילה לא למדנו וגם בהפסקות הקטנות נחנו כיתר התלמידים. אבל השתדלנו לפני ההנהלה שתותר לנו על שעות הלמודים בעברית, כי לפי הדרגה הנהוגה בבית הספר ידענו את השפה יותר מכל התלמידים, ואחרי הפצרות רבות נענתה ההנהלה לבקשתנו וזה עזר לא במעט להתקדמותנו. ידיעותינו בשפה הערבית עלו בהרבה על ידיעותינו בשפה הצרפתית, משתי סבות: אחת - שהשפה הערבית היתה שפת ארצנו ושנית - שהמורה הערבי הסביר ובאר יפה את שעוריו, בעוד שהמורה הצרפתי למד יותר באופן שטחי.

בכדי לפתח בקרב התלמיד רוח תשוקה ללמודים ואף גם להעצל ביותר, הנהיגו בבית הספר סדרים מיוחדים, שלא ראיתם כיום אף בבתי הספר המודרניים שלנו.

כפי שכבר כתבתי לעיל, נכנסים בבוקר התלמידים לאולם הגדול ומכינים שעורים שהמורים הטילו עליהם. המורה בוחן את התלמידים ומציין לכל אחד מהם את ציונו. אחרי הבחינות מוציא מארוננו את יומנו שבו נרשמים שמות התלמידים, מסמן על יד כל תלמיד את ציונו הן לטובה או לרעה, כמו כן כל יתר המורים לכל סוגי הלמודים וגם המשגיח הראשי ביחס להנהגתו של התלמיד. ביום ששי עובר פקיד מיוחד על כל המחלקות, אוסף מידי המורים את כל הרשימות, רושם בטבלא את שמות התלמידים המצטיינים והציון על ידי כל למוד לחוד ובטבלא מיוחדת המסומנת מסביב בקוים שחורים את שמות התלמידים העצלים והמפגרים ומדביקן

באולם הגדול. על טבלא בפני עצמה נתלים כל אותות הכבוד מכסף שעל כל אחד מהם מצויר מגו-דוד ומודפסות המלים: "תפארת ישראל". לאותות האלה נקשרים סרטים בעלי גון שונה כגון: לשפה העברית - צבע כחול, לשפה הערבית - צבע ירוק, להנהגה טובה - צבע לבן וכו'. אחרי הצהרים נפסקים הלמודים, התלמידים מתרחצים לכבוד שבת ומתלבשים. בשעה שלש נכנסים לאולם הגדול ומוצאים שם את המנהל והמשגיחים קוראים לכל תלמיד בשמו והוא נגש למנהל, אם הוא בין המצטיינים נענד באות כבוד, לוחץ את יד המנהל וחוזר למקומו. ובאותו הזמן עומד התלמיד העצל לנגדו מצד שמאל. על פי הרוב אני וחברי הבגדדי היינו עונדים בכל ימות השבוע אותות כבוד כחמשה ששה במספר ולפעמים גם שבעה כי הרשות בידי התלמיד להשאיר אצלו את אות הכבוד לכל השבוע ורק ביום הששי בבקר להחזירהו להפקיד הממונה על אוסף הציונים והרשימות במחלקות. מלבד זה יש לכל תלמיד בגד מיוחד המסמל את בית הספר שהוא מתחייב לעשותו טרם נכנס ללמוד. הבגד הזה נעשה בצורה כללית, עם כפתורי נחשת, כובע כחול כצבע הבגד, מעוטף בסרט-זהב שעליו כתוב "תפארת-ישראל" ובהם השתמשו רק בימות השבת, יום ראשון אחרי הצהרים לשעתים ויום רביעי אחרי הצהרים לשעתים לשם טיול מחוץ לבית הספר, זולת הזמנים הקבועים הקבועים לקבלת פני הממשלה. התלמידים המצטיינים היו מחויבים לשאת על חזיהם את אותו הכבוד במלבושים הרשמיים האלה ולעומת זאת, לתלמידים העצלים אסרו באותו שבוע ללבוש את בגדיהם הרשמיים והלכו בבגדיהם הרגילים כדי שיובלטו לעיני הרואים, שיבדילו בין התלמידים הטובים והרעים. על ידי זה היו מתמעטים התלמידים המפגרים ומתקדמים גם הם בלמודיהם.

בסוף שנת 1887 בגמר הלמודים, עברנו אני וחברי הבגדדי את הבחינות בהצלחה. במעמד המנהל, המורים ואורחים נכבדים, חלקו מתנות לתלמידים, ספרים בכריכות הדורות ושעל כל ספר היה מודפס שם התלמיד והמקצוע שבו הצטיין, ספר ספר לכל מקצוע על ידי שלחן גדול, שעליו הונחו ספרי המתנות, ישב המנהל. אחד הנכבדים שנתכבד על ידי המנהל, נגש לשלחן לחלק המתנות והיה קורא מכל ספר את שם התלמיד ואת סוג הלמוד שקבל בעדו את המתנה. התלמיד היה נגד ביראה ובכבוד, מקבל את מתנתו ולוחץ את ידיהם. זכורני, שאני וחברי הבגדדי התכבדנו בשבעה ספרים, בשעה ששאר התלמידים קבלו משנים עד ארבעה. יומים אחרי קבלת הספרים היו מציגים בבית הספר חזיון היסטורי מתקופת החשמונאים שאותו בקרו כל התלמידים, המורים ומשפחותיהם הגרים בבירות. כשישבתי והסתכלתי בחזיון, נתקבלה טלגרמה מאבא למנהל ובקשני לשלחני ליפו עם ילדי מויאל באניה "הכדוית" לחג הפסח. למחרתו הפלגנו ליפו אני ובני מויאל, יחד עם חפצי, המתנות והתעודה שקבלתי מבית הספר. בשמחה רבה

רבה נתקבלתי בבית הורי, אבי התפאר בי לפני מבקריו על התקדמותי בלמודים ויש שהיה מראה לאורחיו גם את הספר שנתכבדתי בהם.

בית הספר הזה התקים במשך עשר שנים תמימות והרבה הצטערו על סגירתו. המנוח זכי כהן בראותו שנוהרים לבית ספרו צעירים לרוב מהארצות הסמוכות, וגם מאירופה, חפץ בכל נפשו לשכלל את בית ספרו ולהביאו אל הקדמה שהוא ראה אותו בחזון מרווח. אולם כונתו היתה טובה, אך לדאבוננו לא הצליח בדרכו. הוא רכש לו כבוד אדמה על אחת הרמות מחוץ לעיר בירות והשקיע בה הרבה כספים ונכנס גם בחובות של כמה אלפי פונטים והרבית הגדולה היתה בעוכריו, ולמרות התלבטויותיו המרובות וצערו הכביר על שעליו להפרד מילדו הרוחני הזה שטפל בו בכל כך מסירות ואמונה היה מוכרח לסגור את בית ספרו מה שגרם לו עגמת נפש מרובה, והוכרח למכור את הבית הבנוי בסכום מצער כדי לסלק את החובות, ויחד עם משפחתו עזב את בירות ונסע בחוסר כל למצרים. אנשי מצרים שידעו להוקיר את המנוח זכי כהן התיחסו אליו בתשומת לב מרובה ומנו את ארבעת בניו במשרות הגונות שפרנסו בכבוד את המשפחה ואביהם נשאר בבית סגור בחדרי חדריו הוגה בתורה ומתעצב על בית ספרו עד יום מותו. ישמש נא דברי המועטים האלה זכרון לנשמתו העילאית.

פרק ה'

ארוסי וחותני ר' אברהם מויאל

ארוסי בגיל 17 * כלתי פריחה שמחה הנאה
* מלחמה נפשית פנימית * בין למודים
לנשואין * בליל הארוסין * בקורי בבית
חותני * אצל הכלה * היחסים ביני ובין כלתי
* חתימת התנאים מבלי לקרוא מה שחתמתי
* חותני אברהם מויאל * יחוסו * בא-כח
הראשון של חובבי ציון מרוסיה בא"י *
קניתי קרקעות בשביל חובבי-ציון * השגת
הקושנים באסור ממשלתי * הקמת הצריפים
ביפו * העברתם על הקרקע בלי רשיון
הממשלה * עמדתו הגאה לפני פחת ירושלים
* הבנינים נשארים על המקום * המשכת
למודי * ראשית הישוב היהודי מחוץ ליפו
העתיקה *

באחד מימי חול המועד פסח, כשהתארח בביתנו הרב המערבי מירושלים הרבי משה מלכה, בסעדנו את ארוחת הצהריים, הללני אבי בפני הרב והראה לו את הספרים שנתכבדתי בהם על ידי הנהלת בית הספר. הרב בשמעו את דברי התהלה חיך ואמר: הגיע השעה לחפש לבנכם כלה בת טובים. הורי נתנו את הסכמתם, התחילו לשוחח ביניהם בקטעי מלים שלא יכולתי לתפוס את שיחתם. אחרי הצהריים בשעה 5 לפנות ערב, בא הרב מלכה אל הורי ונכנס אתם בשיחה סודית. הרגשתי, כי מדברים אדוותי ושכלם מביעים אותות הסכמה ושמחה לדברי הרב.

כשנכנסתי לחדרי ועינתי בספר, נגשה אלי מרת אמי המנוחה והחלה לנשקני באמרה לי: "החלטנו לשדך אותך עם כלה נעימה בת נכבדים, העלמה פריחה בת המנוח סיניור אברהם מויאל, הידועה לך." הקשבתי לדברי אמי ולא ידעתי מה להשיב על דבריה כי נאלמתי דומיה והדבר לא היה בפני. הורדתי עיני לארץ, מחריש ומתעמק במחשבותי, כשעזבתני אמי, נשארתי בודד לעצמי, תוהה ומתפלא, רק בן 17 אנכי, התחלתי זה עתה ללמוד וכבר מדברים הורי ברצינות על שדוך בשבילי. אולם הבינותי יפה כי אסור לי בהחלט להרהיב עוז בנפשי ולהתערב בעניני הורי ולחוות דעה בדבר הזה. כי בזמן ההוא נערים גדולים ממני, לא העיזו לדבר עם הוריהם בדבר נשואים, אלא סמכו עליהם, שהיו מחליטים בנידון זה מבלי לשאול את פיהם. וכיצד אוכל אני הנער בן 17 לחוות דעה להורי.

עלי להתודות על האמת שמצד אחד שמחתי להתחתן עם בת טובים ממשפחה מיוחסת ולצעירה נאה, ששמעתי שמעה הטוב והכרתיה בעצמי מרחוק, על כן נקשרה בה מיד נפשי. ומצד שני היתה

תשוקתי גדולה לגמור את למודי והתחילה לענותני מלחמה נפשית פנימית. קשה היה לי להאמין, שהורי יסכימו להשיאני לאשה, טרם אסיים את חוק למודי, כי לפי שהיה נוהג בימים ההם, היה עובר זמן מסוים בין הארוסין והנשואין ובטח עד נשואי, אספיק להגשים את שאיפותי ולגמור את בית הספר. המחשבה הזאת הרגיעתני והפיחה בקרבי איזה שמחה, אבל היא נשארה כמוסה אתי, כי לא גיליתי דבר לא רק להורי שאי אפשר לדבר אתם בנידון זה, אלא גם אפילו לאלה שיכולתי לגלות לפניהם את מצפוני. ביום הששי של חול המועד הרגשתי המולה בלתי רגילה בביתנו, פקיד החנות היה הולך ובא, הביא משקאות, פירות וממתקים וגם צמידים בעלי גוון שונים כדי שאמא תבחר זוג מהם. הבנתי כי פה מתרחש דבר מה מפני שגם במטבח לא היו מבשלים כרגיל בכל יום ששי, אלא במדה יותר גדולה ובהרוחה. בליל שבת כשהיינו מסובים כל המשפחה ליד השלחן ואחרי שקדשו על היין ולחצתי ידי הורי והרב מלכה שסעד אתנו, פנה אלי הרב בדברים האלה: "הנה בחרתי לך כלה חרוצה, יפהפיה והגונה, בת גדולים וטובים פריחה אלעזיזה [היקרה], שהנך בודאי מכיר אותה". האדמתי מבושה והרגשתי בסמרמורת שעברה בגופי וזיעה קרה כסתה את מצחי. ישבתי על מקומי ושתקתי. משיחת המשפחה הבינותי, כי על פי דרישת הורי, בא הרב מלכה בדברים עם משפחת הכלה, שהביעו את שביעת רצונם לשדוך הזה וקבעו את ליל הארוסין למוצאי שבת. במוצאי שבת אור ליום הרביעי של חול המועד פסח שנת 1887, בהכנסי לשנה השבע עשרה לימי חיי, התארסתי עם כלתי העלמה פריחה (שמחה) מויאל, שהנה אשתי ואם ילדי אשר בחברותה הנעימה הנני חי עד היום הזה, ומקוה לחיות גם להבא.

בליל הארוסין, אחרי גמרי בסדור תלבשתי ותסרקתי כיאות לכבוד היום, הלכתי בלויית כל משפחתי לבית המחוננים, בדרך הרגשתי רעד וחלחלה בכל גופי וסמרמורת באברי. כשנכנסנו לבית המחוננים התאמצתי להתחזק אבל לא יכולתי להבליג על רגשותי העזים, גופי רעד וידי היו רטובות וקרות. האולם היה מלא אנשים ובחדר השני ישבו הנשים. את הכלה הושיבו על ידי ונשארה לשבת במקומה עד תום התנאים. עלי צוות לנש את ידי הוריה והורי, גם אותה צוו לנשק ידי הורי והוריה, אולם לנו לא הורשה, לא רק במגע כי גם בדבורים, כל היחסים שביני ובין כלתי, היתה רק ראייה חטופה מרגע לרגע, שתוצאותיה היו שפני שנינו סמקו מבושה ומרגש, משום שהיינו צעירים ורכים לימים וטרם הבינונו היטב את החיים.

כך, מבלי להבין כיצד ומדוע, נחתמו התנאים שקשרו את שתי נפשותינו הצעירות, ועליהם חתמנו מצד כלתי סיניור אהרון המנוח ויוסף מויאל הזקן והדוד של הכלה ומצד שני המנוח מר אבי ואנכי, בלי שקראתי וידעתי מה שכתוב בהם.

בשם שאני כותב על ארוסי והתקשרותי לרעיתי פריחה שמחה בת סיניור אברהם מויאל, אי אפשר לי שלא להקדיש שורות מספר על משפחתה ובית אביה.

משפחת אברהם מויאל, היא משפחה אמידה שמוצאה ממרוקו וגרו ביפו. ראש המשפחה הזאת היה הישיש המנוח ר' אהרן מויאל. לו היו ארבעה בנים, שהשני מהם היה אברהם מויאל אביו של שמואל והוא אב ארוסתי.

בחיי התחבב סיניור אברהם מויאל על כל התושבים, במעשיו הטובים שפעל ועשה בארץ ובמדותיו התרומיות הנעלות שהצטיין בהן. הרבה סייע בידי בעלי מקצוע מחוסרי-אמצעים להתבסס ולחיות בכבוד בארץ-אבות, מלבד לא לעזוב את ארץ-ישראל ולנווד לארצות אחרות. הוא פתח להם מחסנים וחנויות למסחרם ונתן להם את הדחיפה והיכולת החמרית והמוסרית להתקדם בעסקיהם. בזכרוני נשתמרו שלשה בעלי מקצוע שאברהם מויאל המנוח בא לעזרתם ובסס את עמדתם, הלא הם: מאיר אלכיימיסטר בעל בית מרקחת "כוכב הזהב", משה גולדברג בעל מחסן גדול לבגדים ומשפחת ביטון, שפתח לה בית מסחר לאתרוגים. הוא בעצמו התעסק בענייני בנקים ועמד בקשרים כספיים עם חוץ לארץ. יום יום בקרוהו ממיטב נכבדי העיר והשפעתו על הממשלה התורכית היתה כבירה.

אחת מפעולותיו החשובות, שיכולה לשמש סמל ומופת, היא שרותו הנאמנה לאגודת "חובבי-ציון" מאודיסה, על מנת שלא לקבל פרס. בתור בא כחם רכש בשבילם אחוזות ונחלאות. לחליפת המכתבים שבינו ובין "חובבי-ציון", היה נאלץ לקחת מזכיר מיוחד, כי כתבו האישפניולי [כתב יד המכונה "חצי קולמוס", כתב עברי-ערבי שהיה נהוג בקרב יהודי המזרח] לא היה ידוע לאנשי-רוסיה וכן כתבם לא היה ידוע לו. לסדור הספרים והחשבונות לקח במשכורת חדשית על חשבון ועד חובבי ציון את המנוח אליעזר [אלעזר] רוקח אחיו של העסקן הצבורי הידוע המנוח שמעון רוקח. הוא קנה בשביל "חובבי ציון" הרבה נחלאות ובתוכן את המושבה קשטינייה "באר טוביה". הודות להשפעתו על הממשלה קבל קושאנים, למרות שבאותו זמן היה חל אסור על היהודים להאחז על הקרקע וביחוד מחוץ לעיר ועל שטח אדמה גדול. אחרי קניית אדמת קשטינייה - באר טוביה ראה הא. מויאל להקים מספר בתים ורפתות. אך הממשלה לא נאותה להרשות כל הקמת בנין שהוא. המניעה באה מהפחה בירושלים והוא נסע להתראות עמו, בקש עזרתו אך הפחה היה באחת, אין הוא רשאי להרשות שום הקמת בנינים, כי ישנה בידו טלגרמה מקושטא המפקדת עליו לאסור ליהודים להאחז על הקרקע ולבנות עליו. הא. מויאל שאל מהפחה: "הלא אנו כבר רכשנו את הקרקע ויש בידינו קושאן וכיצד לא תרשו לנו להקים עליו בתים ולשבת בהם?" "זוהי אשמתו של הקימיקם ביפו - ענה הפחה, שהרשה כל זאת

ועליו מוטלת האחריות." הא. מויאל לא הסתפק בתשובת הפחה ושאלו שנית: "הרי האדמה שייכת כעת לנו, דמי שויה שלמנו להפלחים ואיך עתה הממשלה לא תרשה להתישב על האדמה, לעבדה ולהפריחה". אולם הפחה עמד בעקשנותו, "לא ארשה בשום אופן". כראות הא. מויאל שדבריו הפעם לא יביאו כל פרי ולשוא טענותיו חזר ליפו. הוא התעמק במחשבותיו מה עליו לעשות עתה. על דבר קנית האדמה הן הודיע כבר ל"חובבי ציון" והמה דורשים מאתו להקים בנינים ורפתות בשביל משפחות אחדות המוכנות לעלות לארץ ולהתישב בה. החליט והזמין כמות גדולה של עצים שם אותם על הככר שהיה שייך לאביו ושכיום הזה בנויים עליו בית הטאבו, בית המשפט לקרקעות, בנק די רומא ובנק עותומן. טרם היו שום בנינים על שטח אדמה זה, הזמין נגרים אחדים והקימו חמשה צריפים, העמידו אותם על הככר הזה, עם הרעפים, הווים, המנעולים וכו'. כשבאו המשפחות לארץ פרק את הצריפים וטען אותם על הגמלים יחד עם הרעפים ואחריהם נסעו לקשטיניה המשפחות עם מספר פועלים ואנשיו. הקימו את הצריפים במשך ימים אחדים בשתי שורות ונכנסו המשפחות כל אחת לדירתה.

כעבור שבועים נתקבלה טלגרמה מהפחה להקימיקם היפואי, האומרת לשלוח מיד את הא. מויאל ירושלימה. כשבא לירושלים והתיצב לפני הפחה התרגז הלז עליו וצעק: "איך העזות לעשות כדבר הזה, לבנות בלי רשיון הממשלה", "הרי לא בנית, השיב הא. מויאל, אנכי רק הקמתי צריפים ולזה לא ידרש כל רשיון" "אולם בכל זאת קרא הפחה שוב ברוגז, הנך עלול להתבע למשפט פלילי בעברך על חוקי המדינה ויחד עם זאת עליך להרוס מיד את הצריפים" אז קם ממקומו הא. מויאל וקרא בהתרגשות להפחה: "אין לי מה להוסיף על דברי שכבר אמרתם לך, אם יש להממשלה דין ודברים אתי, תוכל לפנות להקונסול הצרפתי שהנני נתינו" אמר שלום ופנה ללכת, אך הפחה עכבו ואמר לו "עתה נחה דעתי, האמין לי כי מתחילה חפצתי דוקא לעזור לך אבל פקודות מקושטא מנעוני מעשות זאת ומתוך שעשית דבר כנגד רצון הממשלה, נמצאתי אני אחראי ומשום כך דברתי אתך קשות. אולם, בהיות ואתה הנך נתין צרפתי, האחריות ממילא אינה נופלת עלי. ולגבי דידך, הנה ברור לי, שעשית כחכם, מפני שלא היתה לך ברירה אחרת" והא. מויאל נפרד מהפחה בחבה.

כך פעל הא. מויאל לטובת אחיו, מבלי לסגת אחור אף פעם מפני גדולים ושרים, במקום שעניני עמו וארצו דרשו זאת ממנו ורק הודות למרצו הכביר כשרונותיו וידיעותיו את הליכות הארץ סייע בהרבה להתפתחותו והפרחתו של הישוב היהודי בארץ-ישראל.

את עבודתו החשובה לאין ערך של מויאל לטובת חובבי-ציון בצעדיהם הראשונים הכירו והוקירו מאד ראשי חובבי-ציון ברוסיה י. ל. פינסקר ומ. ל. לילנבלום. ובספרות של חובבי-ציון

מתקופה ההיא הם הביעו לו לא פעם את תודתם העמוקה להאיש המורם מעם זה שעבד בלי לאות בשביל יסוד וביסוס המושבות העבריות הראשונות של חובבי-ציון בא"י. אבל לא ארכו השנים ולחובבי-ציון אבדה במותו הפתאומי של מויאל אבדה גדולה. הוא היה המפקח הכללי מטעם חו"צ והוא עמד בראש העבודה בארץ, הספיק להבליט את כשרונותיו המצוינים בהנהלת המושבות ולתת לחובבי-ציון תקווה להרבה פעולות ותוצאות טובות בעניני הישוב, כי היה חובב-ציון אדוק ומסור אל הרעיון בכל לב ובכל כחו השתדל להטיב עם האכרים ולעמוד להם בשעת דחקם. במותו הפתאומי של מויאל עלולה היתה כל פעולתם של חובבי-ציון בא"י שתלך לאיבוד. אלמלא נמצא להם ברגע קשה זה איש אחר, ואף הוא בעל כשרון ורב פעלים, שנאות לבקשתם לקבל אחיו את הנהלת עניני חובבי-ציון בא"י תיכף אחרי מותו של מויאל. האיש הזה לא היה אמנם חובב-ציון נלהב ומסור כאברהם מויאל, אבל היו לו גם כמה מעלות חשובות. האיש הזה היה שמואל הירש הדירקטור של "מקוה ישראל" והמוציא ומביא את כל עניני הברון אדמונד רוטשילד בארץ-ישראל בצעדיו הראשונים בישוב הארץ.

אנו רק הזכרנו חלק מזעיר מעבודתו הרבה של אברהם מויאל לטובת ישוב א"י וכותב דברי ימי הישוב יצטרך בטח להקדיש לו פרק לא קטן ויפה.

אחרי שהתארסתי, היתה כל שאיפתי להודע את הזמן שבו קבעו יום חתונתי, כי אני לתומי האמנתי, שהורי דחוהו לזמן ארוך כדי שאוכל לגמור את חוק למודי. כמו כן התענינתי לדעת מה הוא סכום הנדוניה שיתנו לי. ימים רבים עברו ואני התבישתי לשאול על זה את מי שהוא מבני משפחתי, למרות שידיעתם בשבילי היו לצורך חיוני. אך משיחות המשפחה הוברר לי במשך הזמן, כל מה שלא היה ברור לי. ידעתי שזמן חתונתי לא יאוחר מחג הסוכות והנדוניה שאני מקבל היא סך מאתים נפוליוניים זהב 4000 פרנקים במזומנים, מלבושים הגונים לכלה ורהיטים לחדר שבו אגור אחרי נשואי. לעומת זה מתחייב מר אבי לפרנסני בביתו לא פחות מחמש שנים. לכל הדברים הייתי תמים דעה מלבד זמן החתונה, הצטערתי מאד שלא אוכל להגיע אפילו למחלקה השביעית, כי להגיע אליה היו דרושות לי שנתיים ימים. אך מה יכולתי לעשות מכיון שלא רק שהיה אסור לי להתנגד להורי כי אם גם להשמיע איזו מלה שתביע בנידון זה את דעתי הפרטית ולנסיעה חזרה לבית הספר נשארו לי רק שבועיים. מלחמת חיים קשה עברה אז עלי, מצד אחד נקשרה נפשי לבת זוגי ושאפתי לראותה לכל הפחות טרם נסיעתי, בעוד שבימים ההם היה זה אסור בהחלט. גם אני מרכות שנותי התבישתי להפגש בארוסתי נערה בת 15 שנה, אבל רגשותי אליה אמצוני לראותה כשהיא לא תרגיש בי, כשתעמוד על יד חלון ביתה או אפגשנה כשתעבור לתומה בדרכה לאיזה מקום. אך במשך השבועיים האלה, זכיתי

לראות פניה רק פעמים כשעלתה במדרגות ביתם ובשוק בקנותה חוטי משי וכמובן, מדי פעם התבישנו שנינו ולא דברנו דבר. אחרי האירוסין, לווני אחי המנוח אברהם חיים לבית המחותרים לנשק ידיהם כנהוג אז והושיבו הכלה על ידי כבדונו בפירות וממתקים, שמרוב בושא איני זוכר אם טעמתי מהם, כי אותה שעה נמצאתי בין המצרים, שמחתי בישובי על יד כלתי ומצד שני תקפני שעמום כביר, שלא יכולתי לשלוט על נפשי המתרגשת ועל בושתי.

ביום נסיעתי לבירות הובילונו פעם שניה להפרד מעל המחותרים ומכלתי, לחצתי את ידי כלם ונשקתי ידי הזקנים זולת ידי כלתי, גם לא אמרתי לה "שלום" כי גם זה היה אסור בזמן ההוא, אף אחד מהנוכחים לא אמצני עשות זאת, אבל שנינו הרגשנו, בלבנו ובמצפוננו הטוהר [הטהור], את שלום הפרידה הזאת המקשר אותנו לעולמים. נסעתי באניה רוסית והגעתי בשלום לבית הספר.

עוד מהיום הראשון להתחלת הלימודים, אני וחברי הבגדדי דאגנו ללמודנו שמענו שהנהלה החליטה לפתוח קורס חדש להנהלת פנקסים בערבית, במחלקות [הששית] והשביעית. אבל, עלינו להכנס למחלקה החמשית ולא נוכל להשתתף בלמוד זה שראינו אותו לנחוץ ביותר בשבילנו ובפרט לי, שלא אוכל לשבת בבית הספר יותר מחצי שנה. טכסנו עצה והחלטנו להכנס למנהל ולבקש אותו שירשה לנו להשתתף בשעור הערבי במחלקה הששית במקום החמשית, בקושי רב, אחרי שעברנו כמה בחינות הסכים המנהל ביחוד אחרי שידע שהנני כבר משודך ועלי לבוא בברית הנשואין כעבור חצי שנה. נתנה לנו רשימת הספרים והפנקסים והתחלנו בעבודת הלמוד. ביחוד נקשרה נפשי ללמוד הנהלת הפנקסים.

קשה היתה עבודתנו בעונת למודים זאת, ולמרות אי רצוננו לעבור על חוקי בית הספר, היינו מוכרחים כדי להשיג את מחלקתנו להשפיע על המשרת והמשגיח שהעבירו מטת חברי מחדרו לחדרי והעמידוה על יד מטתי. כל חדרי השינה היו מוארים על ידי פתילים בתוך כוסות שרובן מלאות מים ומקצתם שמן שצף למעלה. בחדרנו היתה פתילה זאת מאירה בקרן זוית שלמול מטותינו והשפענו על המשרת שהעבירה בקרן הזוית של יד מטותינו. בתואנה, שאם המנהל ישאל על זאת, יענו לו, ששנוי זה היה הכרחי, מפני שהרוח הנושבת מהחלון מכבה את האור. באופן זה, התרגלנו שאחרי שהילדים השתקעו בשנתם, התחלנו ללמוד ולשנן את למודינו לאור הפתילה הכהה. כשהרגשנו בפסיעות סמוך לחדרנו החבאנו את הספרים לבל ירגישו במעשנו. גם לפנות בקר היינו חוזרים ונרדמים רוב, עד שהמשרתים העירו אותנו בזמן הקבוע חלף השכר הקבוע שהיו מקבלים מאתנו. הודות לכל זאת הצלחנו להשיג את המחלקה ולהשלים יחד עם המחלקה הששית את קורס הלמודים של הנהלת הפנקסים. רק האור הרפה שבו חזרנו את למודינו, הזיק מאד לראיתי שנחלשה עד היום.

בסוף עונת הלימודים עמדנו לבחינות ועברנו בהצלחה. בקושי רב נפרדתי מעל חברי הבגדדי, שהתרועעתי עמו כאח באהבה ובחבה, גם בכינו בהעלותנו על לבנו שלא נפגש שוב להסתופף יחדו בצל קורת בית הספר. באניה תורקית שבתי בשלום הביתה כשהים היה סוער. את משפחתי מצאתי ששים ושמחים, מתכוננים לחוג את נשואי בעוד 15 יום ורק אני הייתי חסר, בכדי שיקנו לי בגדים חדשים לפי מדתי ולהכין אותי ליום החופה.

עוד בשנת 1883, התחילה העיר יפו להתפתח. חלק מהיהודים בנו להם בתים מחוץ לעיר בכל השטח שנמצאים כיום שכונת "נוה שלום". את דירתנו שהיתה בבית הנקרא (דאר אלקלעה) העתקנו לבית השייך לסיניור מימון עמיאל, המשותף לבנין אהרן מויאל, שגרנו בו במשך שנים אחדות. מיום ליום היו נוספים מחוץ לעיר כמה בתים ומר אבי שהיו לו הרבה נחלאות, היה ירא שטנוץ נאצאר שלקח בכח מאדמתנו המשותפת עם מויאל ואמזליג, לא יגע לרעה גם ביתר האדמה וכדי לשים קץ לתעלולי איש בליעל זה החליט להקים בנין, שיוכיח כי האדמה הזאת יש לה בעלים. בשנת 1883 התחיל לבנות את ביתו הראשון מחוץ לעיר, בתחילה עלה בדעתו לבנות רק שני חדרים וכל הנוחיות אבל בהמשך זמן ההכנות והבנין, הגדיל לאט את הבנין שנעשה באחד הימים לבית הגון חמשה חדרים עם חצר פנימי מרווח ומוקף גנה מסודרת וגודרה. באותו הזמן בנו גם אחרים באותה סביבה בנינים חדשים והתחיל הישוב החדש מחוץ לעיר, החליט אבי להקים קומה שניה ולשכלל את הבית, כדי שנוכל לגור בו בעצמנו, משני טעמים: אחד שהאור הוא זך ומבריא ושנית לתת דחיפה ליהודים אחרים לקנות אדמה, לבנות עליה בתים ולהתישב בהם. בסוף שנת 1886 נגמר בנין הבית ואבי המנוח לא יכל לשכללו כי הבית היה ברחוק מקום מהעיר והמשפחה לא הסכימה לגור בו. עבר זמן, את הבית שכללו ולא השכירוהו, רק אבי הושיב בו שומר שהשגיח עליו ועבד את הגנה, כשהלכו הבנינים ונתרבו במדה, שהרבה משפחות יצאו לגור מחוץ לעיר. באותה שנה של 1887 התארסתי וקבעו את זמן חתונתי לחג הסוכות, החליט אבי שהגיע השעה לעבור לגור בבית החדש. שכללו וצבעו, עד שהבית נעשה להיות יפה שבסביבה, רהט את החדרים ושבוועים לפני חתונתי העתיק את דירתנו אליו. בקומה העליונה קבע דירה לאחי לי ולהאורחים, אולם לקבלת פנים וגזזטרא מרווחת ל"סוכת-שלמה". ובקומה התחתונה סדר חדרים לשאר המשפחה ולהאורחים, מלבד חדר גדול לבית הכנסת. מיום שבנינו את ביתנו הראשון הזה, התחיל הישוב היהודי לעזוב את יפו העתיקה ולצאת מתוך תחומי-העיר הצרים אל המרחב הגדול והשומם שחכה לידי בנים-בונים נאמנים, שיבאו להחיותו, להפרותו ולישבו ביהודים שכל משאת נפשם היחידה להאחז על הקרקע בארץ-אבותם.

פרק ו'

נשואי וכניסתי לעולם המסחר

מסירת הנדוניה לידי * החתונה * עבודתי
במסחר ובתעשייה * בית מסחרי והמושבות
העבריות * יסוד "נוה-צדק" * נסיונותי
בתכניות אדריכליות * התמסרותי לעבודת
בנין * נעשיתי לאב * עתיקות ארצנו *
טביעת האניה הרוסית "ציחצוב" ביפו *
עבודת אבי בהצלת הנוסעים * הקונסול
הרוסי טימופיב * זאב טיומקין מודה לאבי
בעד עזרתו הרבה בהצלת החלוצים *

כשלושה ימים לפני המועד הקבוע של חתונתי הזמינו המחותרים אותנו לביתם, כדי לראות בהמלבושים שהכינו לארוסתי, המתנות והרהיטים. כך היה ההרגל באותו זמן להוכיח למוזמנים, כי הורי הכלה מלאו בדיקנות את הבטחתם ושמרו על התנאים. ישבנו והטבנו את לבנו בפירות וממתקים. שליח אחד קרא אותי ואת אבי אל הישיש סיניור אהרן מויאל ז"ל. הוא קבל אותנו בסבר פנים יפות ושוחה אתנו בנעימות. אחרי כן פתח את ארון הברזל והוציא ממנו סכום זהובים, משך את ידו ופתחה, וצוה עלי לספור. התחיל למנות בידי חצאי נפוליון ארבע מאות במספר. בגמרו הכניס את הכסף לכיס, קשרו היטב ומסר לרשותי. נשקתי את ידיו והלכנו לשבת יחד עם המוזמנים. את המלבושים סגרו בתיבות, הזמינו סבלים והובילום לביתנו, כדי לסדרם בחדר מיוחד שנקבע לדירתנו, אחרי כן נפרדנו בשלום להתראות ביום החתונה.

בן דודתי המנוח יהודה כרסנטי שמח מאד בשידוך זה ובקש לערוך חתונה יפה. אולם נמצא קושי בדבר, מפני שאת הקדושין החובה לסדר בבית הכלה ומשם ללכת לבית החתן שהיה מחוץ לעיר ובאותו זמן נראה המרחק מפאת שוממותו יותר משהוא. ובעת ההיא אין עגלות בכל שטח יפו, רק אלכסנדר עוואד המנוח, שהקים אז בית מלון גדול לתירים, רכש לו שבע עגלות, אחת בשבילו ושש לתירים המתאכסנים בבית מלוננו. הלך אליו המנוח יהודה כרסנטי, הזמין אותו לחתונה ובקש ממנו שישכיר לו את העגלות כדי להוביל את האורחים מדירת הכלה לדירת החתן. המנוח אלכסנדר עוואד שהכיר היטב את משפחות מויאל ושלוש בתור נכבדי היהודים ביפו וגם בהיותו נדיב הלב שלח את שבע העגלות ביום ובשעה הקבועה, כשהן והסוסים מקושטים בירק ובפרחים.

אל החתונה בבית הכלה באו מטובי ונכבדי העיר, יהודים ולא יהודים. הטקס נגמר כנהוג בבית הכלה והובילו אותנו בעגלות לביתנו, הנמצא כיום בסוף נוה-שלום מול בתי פיינגולד והשייך עתה להא' בן ציון אמזליג. השמחה בביתנו רבתה כל השבוע,

מאורחים שבקרוננו מדי יום ביומו, הן מצד משפחתנו והן מצד משפחתם. כך יצאתי אל שדה החיים נושא בעול משפחה, נער בן 17 שנה ורעיתי שתחיה בת 15 שנה.

בהיותי רך לימים מבלי דעת מקצוע, התחלתי אחרי נשואי להתלבט בשאלת חיים קשה. כיצד להסתדר ולבסס לי עמדה באיזה עסק שאוכל לכלכל בו את משפחתי. אמנם, רכשתי לי איזו ידיעה במלאכת צריפת כסף וזהב אולם לא מצאתי בה ספוק נפשי משום שלא חפצתי להיות בעל מלאכה ושאפתי ללמוד ולהשתלם. לצערי הרב, לא הספקתי לרכוש לי ידיעות מושלמות בלמודי, כי נשואי נתקוני בחזקה מבית הספר שעוד השתוקקתי להסתופף בצלו ובעצם התאמצויותי לשקוד ולהתמיד בלמודים. הורי התחילו לדאוג לי ולעתידי וביחוד בן דודתי המנוח יהודה כרסנתי שאהבני מאד ובמשך חדשיים מיום נשואי היה מתאכסן בביתנו. כשהיינו מסובים לשולחן ומשוחחים בענינים שונים, נתגלגלה השיחה גם בנוגע לעתידי. המנוח כרסנתי הביע אז דעתו שבהיות והבנינים ביפו מתרבים והולכים מיום ליום וביחוד בשכונת "נוה-שלום" וחמרי בנין וכל הדברים הנחוצים לבנינים כמו: מנעולים, ווים, צבעים ומסמרים אינם נמצאים ביפו אלא בחנותו של אברלה הגרמני, המתעשר ממכירת סחורות אלו, לכן הוא מציע לאבי שיפתחו גם ליוסף אליהו חנות כזאת למכירת חמרי בנין. אבי הסכים להצעה זו שמצאה לדבר בעתו למרות שלא היה ברור לו כיצד יוצא הדבר לפועל. המנוח כרסנתי הבטיח ללמוד בפרוטרוט את תנאי המסחר הזה, להודע ע"ד המקומות ההם שאפשר להזמין את הסחורות הללו ולברר עם מי מהם להתקשר ובהיות שזה דורש ממנו זמן רב לנהל קורספודנציה עם חו"ל, מבקש הוא מאבי שיושיבני במשרדו ליד שולחנו ולהיות לחלפן עד שהצעתו בדבר פתיחת העסק תוכל לצאת לפועל. הוא נמק את דעתו שלא טוב בשבילי ללכת בטל וחשוב ללמוד לעת עתה את שער המטבעות השונים ולרכוש לי הבנה וידיעות בחשבון.

בשנת 1887 נהיתי לחלפן במטבעות ומקום עסקי זה נקבע במשרד אבי. בעת ההיא התהלכו בעיר מטבעות ממדינות שונות בכסף, בזהב ובנייר וההבנה בעסק זה העשירה את בעליה.

התלבטתי רבות בהתפתחות עסקי החדש. את כל הקשה ממני שאלתי ממר אבי המנוח ולעתים קרובות גם מחלפנים שבאותו השוק, אשר תמיד התאונו עלי שהנני קונה מטבעות זרות במחיר יקר שנותן לי רק רווח קטן, בעוד שיכול אני להרויח יותר, כי אחרים לא הסתפקו במועט כמוני. ספרתי לאבא ע"ד ההתאוננות הזאת והוא הטיף לי מוסר, שלא אקח לי לדוגמא מעשי אחרים ולבקש יותר משויה של המטבע לפי השער באותו יום כי זוהי נחשבת לגניבה. הברכה נמצאת במסחר רק על ידי יושר ואמונה. בעסק הזה לא תתמיד אלא הוא לך ארעי מפני שאינו תכלית בשבילך ועליך לעסוק בו עד אשר נוכל להזמין בשבילך חמרי בנין

מחו"ל. הקשבתי לקול אבי והלכתי בדרך שהתוה לפני ובמשך הזמן הרגשתי שהנני מצליח במעשי, כי הדורשים לבוא אתי בקשרים התרבו מיום ליום. גם החלפנים הגדולים דברי [דברו] ביניהם על דבר החלפן הצעיר העולה מיום ליום. ואת עסקו [עסקי] נהלתי ביושר ובאמונה, בעזרת אלקי שהנחני בדרכו הנכונה

כעבור שלשה חדשים בא המנוח יהודה כרסנתי והודיע לאבי שישנו איש אחד נוצרי צרפתי, קומיסיונר וסוכן אמניות, שמו ברללה ולו קטלוגים מבתי מסחר שונים בחו"ל המוכרים חמרי בנין והוא מוכן לעשות לנו כל ההקלות האפשריות. אבל, גם לו לא ידועים החמרים הנחוצים לעיר. אולם, כדי לדעת בדיוק לאיזה חמרים זקוקה העיר, מצא המנוח כרנסטי איש אחד שעבד לפני שנה אצל הסוחר הגרמני אברלה שהיה בקי במסחר זה, קבע לו סכום ידוע, שיעיין בקטלוגים ויכין רשימה מפורטת, למען הזמין על פיה את הסחורות על ידי הא' ברללה. בשגמר הפקיד את עבודתו, הלכנו אבי, כרסנתי, הפקיד ואנכי אל הא' ברללה ושוחחנו יחדיו ע"ד טיב הסחורות, התנאים וזמן קבלת הסחורות. המנוח כרסנתי הציע להא' ברללה בהיות והסחורה תבוא בטח אחרי שלשה-ארבעה חדשים, היה רצוי שבעל הסחורה עצמו יעבוד אצלו בתור פקיד, שלא על מנת לקבל פרס, אך ורק בכדי שילמוד להבין דרכי מסחר. הא' ברללה הסכים להצעה זאת ונפרדנו בשלום.

אחרי ימים מספר החלפנו את כל המטבעות שהיו לנו בקפה בנפוליונים זהב ונמצא שהריוח הנקי הוא ששים נפוליון זהב. אני לא שמחתי ביותר על ריוח זה שהיה מצער בעיני, אחרי עבודה קשה של ספירה ומנין בכל יום ובכל שעה למנות לאט לאט ולחשוב בהתעמקות ובהבנה, כיצד לנהל את העסק. חשבתי, שבטח טעיתי במנין, ספרתי שוב כמה פעמי ונתקבל אותו הסכום. רק אבי שמח מריוח זה באמרו, שהחלפנות אינה יכולה להכניס יותר מזה.

בסוף שנת 1888 נכנסתי לעבוד בתור פקיד אצל ברללה, מבלי לקבל כל שכר בכדי ללמוד ממנו את עסקי המסחר. הוא הושיבני על ידי פקידו המנוסה אסעד ערקטנג'י שבקשהו להדריכני בכל העבודות העוברות תחת ידו.

הוראותיו עזרוני להכנס לתוך תוכה של העבודה המשרדית. כל העבודה שבקש ממני מלאתי באמונה. לעתים היה שולח אותי לגומרוק (בית המכס) כי במשך הזמן הספקתי ללמוד את עניני המשרד בבית המכס עד שמנו אותי באופן קבוע לנהלם כפי הבנתי. הייתי עולה על האניה, רושם הסחורות לפי מספריהם ואות המסחר שהיו מסומנים על כל תיבה או חבילה. המנהל ברללה היה לפרקים צופה מרחוק בשביעות רצון על עבודתי שנתמלאה בדיקנות ובמסירות. את חבתו הרבה אלי הביע לי בכל מקרה

והזדמנות. זכורני שבינואר 1889 בראש השנה של הנוצרים היה בית המסחר של ברללה סגור וכל הפקידים הנוצרים לבושים בבגדי חג הלכו לבקר את המנהל וללחוץ ידו. גם אני נלויתי אתם לבוש בגדי שבת לברך אותו. ביום זה העניק לי מתנה קופסת משי ירוקה שממנה הוציא שרשרת זהב וענדה על חזי. הודיתי לו בלחיצת יד חמה ונשארתי עמו לבלות בביתו לכבוד החג.

כעבור שלשה חדשים שרק באה הסחורה מחו"ל ואתן חשבונות שונים, התחילו אבי ובן דודי לחשוב ע"ד פתיחת חנות עבורי. את החנות פתחו בהבנין החדש שבנה אז איסכנדר עוואד על ידי הדלת המרכזית של בית מלוננו. בבנין זה התקים בית מסחרי שלשים ותשע שנים ורק במחצית שנת 1923 העתיק בני אבנר את בית מסחרי לתל-אביב.

ראשית דרכי במסחרי זה לא היתה סוגה בשושנים כי עסק זה היה קשה לא רק בשבילי אלא גם בשביל סוחרים מומחים. אולם שמתו בטחוני בה' והתחלתי לנהל את המסחר, לקחתי עוזר ולהנהלת הספרים והקורספונדנציה מניתי את המנוח יצחק ברוך בן דודי יחזקאל ברוך, שהיה אז ידוע למנהל ספרים מומחה בערבית את פנקסי ההזמנות של הפקטורה נהלתי בעצמי בשפה הצרפתית. אחרי חדשים מספר אמנם הרגשתי כי העסק עלול לבסס את מצבי ולהבטיח לי יסוד קיום. אבל בין הסחורות שהזמנתי היו כאלה שלא היו להם מהלכים בשוק ארצנו והתפלאנו כיצד מר נגיב צבאג הזמינם. האם רמה אותנו או פשוט לא ידע והראה לנו בקיאות במקצוע זה שלא היה בקיא כלל. כמו כן ידעתי שאת כל הסחורות שהזמינו על ידי ברללה שהוא נתין צרפתי הן באו מבתי חרושת צרפתים שסחורותיהם אמנם משובחות אבל עולות ביוקר. בו בזמן שאת הסחורות שמביאים אותן מגרמניה הן יותר פשוטות אבל יותר זולות וכמובן שבכדי להביאן מוכרחים להזמין רק על ידי קומיסיונר גרמני ובכל העיר יפו היה רק קומיסיונר אחד בן דוד לאברלה שסחר בעצמו בסחורות אלו, ומפני התחרות אתו לא יחפוץ, כמובן, להזמין בשבילי סחורה.

אולם, כדי לפתח את בית מסחרי התחלתי לחפש דרכים. פעמים אחדות נסעתי ירושלימה וקניתי מעט סחורה מאביהם של פרלמן ששמש כעין רב לעדתו ושקבע לי מחירים נוחים על כל הסחורות הדרושות לי, נתתי אמון בו וקניתי אצלו בקביעות, מבלי שאסע גם בעצמי אלא על ידי חליפת מכתבים. במשך הזמן נודע לי שיש בירושלים קומיסיונר אחד בשם זינגר שיש לו קשרים עם גרמניה וכולם מזמינים על ידו וביניהם גם אברלה מיפו. את זאת נודעתי בבית המלון שבו התאכסנתי מפי איש שעבד אצל זינגר. למחרתו סרתי למשרדו של הא' זינגר, מצאתי בו המולה מאדם וכמה חדרים המלאים פקידים העוסקים בעבודתם. התחלתי לחפש אחרי מנהל המשרד ונטיתי לחדר אחד שבו ישב אדם נשוא פנים על יד שולחן שהנירות והמסמכים היו מסודרים עליו בטעם ובסדר, דברתי אליו

צרפתית והוא ענני גרמנית והראה לי באצבעו לסור לחדר הסמוך, לבן אדם שלא היה בעל צורה יפה כמוהו ועל שולחנו נחו הנירות בלי סדר. נגשתי אליו ובאתי אתו בדברים. ספרתי לו את מהלך עסקי מיום פתחי את בית מסחרי. הרגשתי כי דברי מצאו חן בעיניו, בפשטותם ובתמימותם. מסרתי לו את רצוני להזמין על ידו סחורות מגרמניה והיות ואני צעיר לימים בלתי מנוסה עדיין בהלכות המסחר, הנני סומך עליו שיקבע לי מחירים נוחים וזולים כדי שאשאר מלקוחותיו הקבועים. הא' זינגר קרא לאחד הפקידים וצוה עליו שיסדר אתי הזמנה הדרושה לי, אך אני פניתי אליו לתומי "אינני חפץ בשום פקיד שיעשה דבר בלעדך". הוא הביט אלי וחיך: "ראה את ערמת המכתבים שעל שולחני, עלי עוד היום לענות עליהם וזמני מוגבל, בכל זאת הוסיף אחרי רגע של מחשבה: בא אלי היום בשעה שתים אחרי הצהריים ואסדר לך הכל בעצמי. הודיתי לו בלחיצת יד חמה וסרתי לבית מלוני לסדר רשימת הסחורות הדרושות לי. לחכות עד השעה השניה היה קשה עלי למדי. בלי סבלנות ובקוצר רוח ישבתי והרהרתי, באיזו סחורות עלי לבחור ולהזמין וראשי סבב עלי כגלגל. כחצי שעה נמנמתי במטתי, אולם, תנומה לא היתה לעפעפי כי הגיעה שעת הצהריים ועלי היה לרדת לחדר האורחים. בינתיים והשעה היתה אחת וחצי. עזבתי את האכסניה ובאתי למשרד הא' זינגר. הוא קבלני בסבר פנים יפות, הוציא שעונו וחיך: "אתה באת כרבע שעה לפני שתיים, אבל רבע שעה ביני ובינך מה היא?" שנינו צחקנו. הוא פתח לפני את הקטלוגים אחרי שהגשתי לו את רשימת ההזמנות והתחיל להסביר לי, איזו סחורות עלי להזמין ואיזו לא, כמו כן מחירן וטיבן. מתוך המחירים הוברר לי, כי הזקן פרלמן חשב לי מחיר כפול מאשר עלה לו לעצמו. ראיתי בהא' זינגר אדם ישר וטוב לב, סמכתי עליו וסדרתי לפי הוראותיו את ההזמנות. הוא הבטיחני לפנות לבית החרושת ולבקש מאתם שבהתחשב כי הנני סוחר חדש והזמנתי גדולה שיעשו הנחה. ואמנם כך היה, כעבור זמן נתקבלה מהם תשובה חיובית. מאותם הימים שהכרתי את הא' זינגר וסחורותיו הייתי שבע רצון, והיינו קשורים בחליפת מכתבים תמידית. עד שנעשיתי במשך שנתיים ימים לסוחר יותר גדול במסחר זה מאברלה. התנהגתי עם לקוחותי ביושר ובצדק וקבלתי כל בן אדם בסבר פנים יפות ובאופן זה התרבו לקוחותי, עד שבמשך הזמן התחילו לבוא אלי הזמנות מהמושבות העבריות, פתח-תקוה, ראשון-לציון ורחובות. על ידי התנהגותי הטובה עם הבריות נתמנתי על ידי הא' חזן מנהל ראשון לציון לסוכנו הכללי בהספקת חמרי בנין. הייתי גם למספיק יחידי לחמרי בנין למושבה רחובות על ידי מנהליה הא' גולדין ולוין-אפשטיין. כמעט כל המרצפות הספקתי למושבה זאת שקניתי מאחרים בלי להרויח עליהם. הא' לוין-אפשטיין הרגיש בעבודתי הקשה והמסורה וכשבא לסדר אתי את החשבון הוסיף לי קומיסיון של שנים וחצי

אחוז בעד טרחתי, שעלה לסך שבעים ושנים נפוליון. כך התנהלו העסקים באותו זמן, באמונה, ביושר ובצדק.

בשנת 1891 נעשיתי לאב, אחרי שנולד בני בכורי שקראתי שמו בישראל משה. כניסתו לברית אברהם אבינו נחגגה ברוב פאר והדר. לחג משפחתנו באו מלבד קרובינו ונכבדי עדת יפו גם גדולי הרבנים מירושלים כמו הרב פניזל, הרב אלישר, הרב מלכה ועוד מחשובי יהודי ירושלים.

במקרה גם נזדמן וחגג אתנו את חג משפחתנו הכומר הנוצרי מהעדה האשורית בירושלים. והמקרה שהביא אותנו לביתנו כדאי הוא שנרשום אותו.

בזמן שהתחילו לישר את המגרש על יד ביתנו הראשון בנוה-שלום ולהוריד את הגבעה להעמק, בזמן החפירה בו מצאו רצפת אבני-שיש עתיקה שעליהם היו כתבות עתיקות בשפה עתיקה. וכאשר אבי המנוח רצה לדעת את פירוש הכתבות הזמין הוא לשם זה את הכהן הגדול השומרוני משכם, שבאר את תכנון [תכנון] החשוב של הכתבות. הדבר הזה נודע לכל המתעניינים בעתיקות הארץ, ומירושלים בא לראות את העתיקות הפטריארך האשורי עם המלואים אותו. זה היה ביום ברית המילה, והפטריארך השתתף יחד עם רבני ירושלים ביום כניסת בני משה לברית אברהם אבינו.

כעבור זמן מה אחרי הולדת בני משה בא אלינו משכם השומרוני יעקב שלבי שהיה כבר כמה פעמים באירופה בענייני העתיקות של עדת השומרונים וקנה מאתנו את אבן-השיש עם הכתבת בעד סכום של ששים נפוליונים והעביר אותה לאירופה, ומכר אותה שם כפי ששמענו בעד סכום הרבה יותר גדול מזה. ועכשיו בהעלותי בזכרוני עובדה זו, מתמלא לבי צער על שגם אנו היהודים בלי להעריך את חשיבות הדבר של עתיקות ארצנו שישארו בארץ, עזרנו להעבירם מחוץ מארצנו לבתי הנכאת (מוזיאום) של עמים וארצות אחרות ושלא ישובו כבר משם לארצנו שנלקחו ממנה.

בתחילת שנת 1893 נסעתי לבירות. לנסיעתי זאת היו שתי מטרות: רוחנית וחמרית. תקפוני געגועים עזים לראות את בית הספר שבו למדתי, להתראות עם המנהל והמורים ושנית, לבקר בתי מסחר העוסקים בסחורות כשלי, ולהתחקות היטב על המחירים והאפשרויות להזמנת כמויות סחורות שיתנו ריוח הגון. כשבאתי לבירות התאכזבתי מאד במובן הרוחני, שמעתי כי בית הספר סגור. הבנין נמכר לנוצרי אחד ומשפחת המנוח זכי כהן נדדה למצרים. הצטערתי מאוד על הדבר וגם עד היום בזכרי זאת אתעצב על לבי. מה גדל דאבוני בראותי כיצד המורים נהפכו לסוחרים ונותקו באשמת החיים מעל ההוראה שהיתה חלק מנפשם.

בהיותי בבקורי זה בבירות הרגשתי צורך נפשי ולא יכולתי להבליג על זה ולנסוע מהעיר מבלי לראות לכל הפחות את מקום בית הספר שהתחנכתי בו, לראותו אפילו מאחורי כתליו.

לקחתי עגלה ונסעתי למגרש הגדול שבית הספר נמצא, סבבתי את הבית מכל צדדיו שקשור כל כך בזכרונות נעורים היקרים לי מאד.

סבובי את הבית שקוע בהרהורים וזכרונות מחיי נעורי עשה רושם על איש זר כאילו הייתי איזה שוטר חרש והסתכלותי בבנין היא לאיזו מטרה חשודה. בהסתובבי כך מאחורי כותל הבית שהיה בית ספרי, שמעתי פתאום קול צועק מחלון הבית:

- מה לך בן אדם פה, כי תסתובב כך?

על קול הצעקה שהעיר אותי כמו מחלום מזכרונות נעורי, ענית בקול מקוטע:

- כלום... כך... אני מסתובב בסביבה... ולא יותר...

תשובתי כנראה לא מצאה חן בעיני האיש הצועק מהחלון שחשדו התגבר עלי, על האיש המוזר שמסתובב כך, בלי שום ענין, וכעבור איזה רגעים ירד הוא מהמדרגות נחפז כנפחד בטענות ובשאלות: מה לך פה כי תסתובב בלי שום ענין.

אז גליתי לאיש שהיה בעל הבית שרכש את בית הספר שלמדתי בו, וספרתי לו כי בית זה בית ספרי שלמדתי בו ובבקרי את העיר בירות נתעוררו בי זכרונות ילדתי ונעורי ולא יכולתי להבליג עליהם מבלי לבקר את המקום הקדוש לי.

כאשר נודע לאיש סוד בקורי המוזר סביב ביתו הזמינני בכבוד לביתו. הראה לי אותו על כל מבואיו ואת החדר שלמדתי בו, הוא התיחס אלי בכבוד רב וחבה רבה וכבדני בכל מיני דברים טובים ובקשני להשאיר אצלו ללון הלילה בחדר למודי, גם הציגני לפני משפחתו בתור איש השומר בקדושה זכרונות נעוריו ולמודיו.

ובהפרדי ממנו העיר לי את הדברים שאני זוכר אותם עד היום הזה, הוא אמר: בן אדם שיש לו רגש התקשרות כל כך חזק לבית ספרו שלמד בו, כעבור שנים בן אדם שכזה ראוי לכל הכבוד, בן חיל הוא ויצליח בחייו.

התחלתי לבקר בתי מסחר שונים בעיר. ראיתי סחורות שונות טבען ומהותן ובאתי לידי הכרה שישנן כאלו אשר אפשר להזמין ישר מבירות, בעלות יותר בזול מאשר מבתי החרושת. סדרתי שתי הזמנות משני סוחרים לשם נסיון ופניתי לבית אוכל שבאותו הרחוב. מול בית האוכל היתה ליוני אחד תעשית מזודות ומדי יום ביומו הסתכלתי בתשומת לב כיצד עובדים אותן עד שנתעוררה בי התשוקה לסדר גם ביפו תעשייה כזאת קניתי חמרים הנצרכים לעבודה זאת בכמות מועטה כדי לעשות נסיון, פועל מומחה לעבודת המזודות לא הזמנתי מבירות כי יראתי שאם יבוא לעיר

שאינן בה כלל תעשייה כזאת, ישלוט עלי ואולי גם יתחרה בי והסתפקתי בראותי בלבד והחלטתי לעבוד בעצמי. שלחתי ליפו את הסחורות שהזמנתי יחיד עם החמרים לתעשיית המזודות.

בבואי שוב ליפו סדרתי את הסחורות וקבעתי להם מחירים. קבלתי עוזר נוסף לבן דודי יצחק ברוך כי הכינתי עצמי לעבודת המזודות והתיבות. הריקותי לשם זה אחד המרתפים בביתנו בנוה צדק. הכנסתי לשם עצים, קרטון ויתר החמרים הדרושים. עשיתי בתור נסיון מזודה אחת בחשאי, לבל יראה שום איש ואחרי גמרי העליתי לביתנו להראות למשפחתי. בביתנו התפלאו מאד על המזודה והיה ספק בידם אם היא מעשה ידי, מלבד אבי שהיה בטוח בדבר באמרו: "ידעתי את יוסף אליהו בני, שעוד בהיותו בן שבע-שמונה שנים, היה בעל כשרונות וחכם לב". הזמנתי עוד חמרים והתחלתי בעבודה, לעזרה לקחתי את יוסף לוריה אחי גיסי צבי ישעיה לוריה, למדתיו את העבודה עד שנעשה בקיא בה. כשהוצאתי למכירה את המזודות רבו עליהן הקופצים מפני יפם ואיש לא האמין כי המה תוצרת הארץ. כשנוכחתי שהעסק עולה יפה השתדלתי לשפר תעשיתי זאת. הזמנתי כל מיני גומי הדומים יותר לעורות כדי שהמזודות תהיינה חזקות יותר, הוספתי עוד עובדים על יוסף לוריה, שהיה כבר אומן במקצוע זה, אשר מצאו במלאכה זו פרנסה בכבוד. סחורה זאת היתה רגילה וידועה רק בבית מסחרי, בטיבה ויפיה ונמכרת בכמויות גדולות. במשך הזה הגדלתי עוד יותר את בית המלאכה ומסרתי להנהלתו בידי פועלי הנאמנים ואנכי שבתי לחפש נסיונות חדשים.

באותו הזמן היו הנפחים ביפו עושים מעדרים ומחרשות, בלי מדה ומשקל, כשאחד לשני לא היה שוה בצורתו ובטיבו. קניתי אחד מכל מין, צירתים ושלחתי לגרמניה אל הפירמה "ורמנגוס את פונקה" ושאלתי אם אפשר להם לעשות מעדרים ומחרשות שכלם יהיו שוים ממין אחד. כעבור חדשים אחדים קבלתי תשובה חיובית בצרוף המחירים, שעלו לחצי משוים בארץ. שלחתי טלגרמה והזמנתי בראשונה כמות קטנה לשם נסיון. כשבאה הסחורה סדרתי בפתח חנותי וכל העובר היה תומה ושואל למחיר ומה השתומם עוד יותר כשבקשתי אותו המחיר שלוקחים הנפחים הערבים. בין המעדרים, כאלה הדרושים לעבודת הפרדסים וכפי שנוכחתי עבודה זאת תהיה זקוקה לאלפים ממין זה ולי היה רק מאתים. איסכנדר רוק אחד העשירים מיפו בעל פרדסים רבים, בשמעו על דבר המעדרים האלה סר אלי וקנה את כולם עד אחד. שלחתי טלגרמה והזמנתי אלפים מכל מין ובקשתי לשלוח הסחורות במהירות הכי אפשרית. אבל, היו הרבה סוחרים שקפצו על המצאה זו, והזמינו אותה הסחורה ממקום אחד והתחילה ההתחרות. מהסוחרים האלה היו כמו: פרלמן, רוקח, "עקווי וערקתנג'י" וחנה באנאט. בראותי זאת שבתי לחפש נסיונות חדשים.

התחלתי לחשוב על דבר תעשית הדבק. מפי ערבי אחד נודע לי שישנה תעשייה כזאת בדמשק ואחד הפועלים שעבד במקצוע זה מתגורר עכשיו ביפו. בקשתיו שימצא אותו וישלחהו אלי. כשבא אלי פועל זה התחלתי לחקור אותו בידיעות העבודה ונוכחתי כי ידיעותיו קלושות, אך נוכחתי שמתוך הבנה עצמית והתאמצות אוכל להוציא לפועל תעשייה זאת. צויתי עליו לאסוף שיירי עורות ונגשתי לעשות את הנסיון הראשון. ברם, הדבק לא היה טוב, הרגשתי שחסר לו דבר מה בלתי ידוע לי. כשהתעכבתי לחשוב הבנתי כי דרוש לבנות תנור מיוחד שבו יעשה הדבק מבלי לבשל את העורות בפח פשוט, לבנות צריף מיוחד ולעשות בו רשתות וטבלאות לשם יבוש הדבק. חשבתי ומצאתי המקום המתאים ביותר הוא הבנין הנמצא רחוק מחוץ לעיר (הבית נמצא עכשיו מול הראינע "עדן"), שבו גר דודי אברהם ברוך ואם העסק יעלה יפה יוכל גם הוא להתפרנס בזה כי אשלחהו אל הכפרים לאסוף בשקים שיירי עורות. הקמתי את הצריף סדרתי הרשתות והטבלאות ובניתי גם את התנור. אף בהתחלת העבודה חכיתי עד החורף שבו עשית הדבק מצליחה יותר. בראשית החורף שלחתי את דודי לכפרים והוא הביא לי שקים מלאים שיירי עורות בכמויות גדולות שדרשו מאתי לבנות תנור יותר גדול. הסחורה נפוצה ביפו וביתר ערי הארץ והכניסה רוחים גונים. העסק הזה נמשך שנים מספר, עד שמרוב אהבתי ותשוקתי להמצאות חדשות התחלתי לחלום על הקמת בית חרושת למרצפות.

את בית החרושת למרצפות סדרתי בצריף גדול ומרווח, שעתה משמשים בו בתור מחסן, על ככר רחבת ידים מאחורי ביתנו בנה צדק הגובל עם בית הספר לבנות. בראשונה עשיתי מרצפות פשוטות ממינים ובעלי גון שונים, עד שהזמנתי מכוונת חדישות ואמן מומחה מבירות והתחלתי לעשות מרצפות מוזאיק. תוצרתנו זאת שהשתפרה מדי יום ביומו התפרסמה מאוד בשוק המסחרי ועד היום היא קימת. בית-החרושת שעבר לבנין אבן על אותה ככר והידוע על שם "האחים שלוש" ממציא כיום הזה כל מיני מכשירי בנין, עמודים, מעקות, מדרגות, צנורות וכו'.

אבי המנוח ששאף בכל לבו להרחיב את הישוב היהודי ביפו, בא במשא ומתן עם העסקנים הצבוריים של אותו זמן שכבר הלכו לעולמם האדונים האלה ראובן בלטנר, ד"ר שטיין, שמעון רוקח ע"ד הקמת שכונה יהודית על אדמתנו, כדי לאפשר לכל יהודי להקים לו דירה משלו, והציע אדמה חנם. אולם המנוח בלטנר התנגד להצעה לחלק את האדמה חנם כי אם למכור אותה בזול מאוד בסך גרוש או חצי גרוש האמה ובלבד לא להרגיל את הקהל לקבל נדבות. הוא הרכיב ועד של ארבעה חברים מה"ה בלטנר, שטיין, רוקח, ואבי ע"ה ובסוף נוסף להם גם מר ישראל פרלקרוט שיח' והקציבו לשם בנין דירות חדשות את המקום היותר מורם באדמתנו וקבעו מחיר של שתי עשירות לכל אמה, שהסכום

הכללי השתלם לשעורין. ערכו תקנות וקראו לשכונה החדשה "נוה-צדק". הסכומים התאספו בין החברים בסך חצי מג'ידה לכל שבוע מכל חבר, ושמשו להקמת שמנה דירות לשנה. (כל דירה הכילה שני חדרים ומטבח). את הדירות היו מגרילים ומי שהיה זוכה היה קונה והמגרש בתור קנין שלו עדי עד. לפי השמור בזכרוני הגיע אז לאבי בעד האדמה הזאת סך מאה נפוליון זהב בערך, לפי חשבון של שתי עשיריות לכל אמה שהיו צריכים להשתלם חלק חלק מדי שנה, אולם אבי סרב לקבל את הכסף תמורת האדמה אלא הקדישו לשם בנין בית כנסת לאות הודיה ושמחה על שזכהו הקב"ה להגשים את שאיפתו בדבר הקמת שכונה יהודית והרחבת הישוב העברי.

באותו זמן התקשר אבי המנוח עם אדריכל ארמני שהיה יחיד בעירנו, קרקש שמו, שסדר מדידה כללית לאדמתנו, ערך תכניות הן לאדמה השיכת רק לנו והן לזו שבשותפות עם אמזליג ומויאל. בלוותי את האדריכל מדי יום ביומו לשעה קלה, בכדי להראות לו את הגבולים שבינינו לבין השכנים נמשך מאד לבי אחרי העבודה הזאת והייתי מסתכל לעבודות האדריכל בכל פרט ופרט נקודה ונקודה. עד שניסיתי בעצמי לערוך תכנית, שעלתה בידי יפה. זכורני, שהאדריכל בבאו לקבל את משכורתו מידי אבי, אמר לו: "אני התניתי אתך, לערוך בעד סכום זה תכניות ולמדוד את האדמה והנה גם למדתי את בנך שלוה אותי במשך כל זמן העבודה ואם תשלחהו לבית ספר להשתלם מובטחני שיוכל להיות אדריכל טוב" - ואמנם גם ידיעותי המעטות שרכשתי בהלכות האדריכליות, הביאו לי תועלת מרובה וביחוד לתועלת הישוב העברי, שהתחלתי להתמסר בכל כחותי ומרצי להקמת בנינים חדשים.

בשנת 1896 התחלתי לחלום ע"ד הקמת בנינים כדי להגדיל את הישוב. הרהרתי, אדמה יש לנו, חמרי בנין וגם תכניות אני יכול לעשות וכיצד נוכל לשבת בחבוק ידיים, מבלי לפעול על שדה הבנין? ואמנם כעבור זמן לא היה זה עוד בחזקת חלום כי אם מציאות ממש. מדי יום ביומו הייתי עורך תכניות בכוונים שונים ומתאימן למגרש זה או אחר, עד שאבי ואחי התחילו להתענין בכל תשומת לבם בעבודת הבנין. ראשית בניתי את שתי הדירות שמול ביתנו ובית החרושת למרצפות. כעבור שנתים בערך, סדרנו חלופין עם המכונן הא' שטיין המנוח, נתנו לו אדמה בנוה שלום ע"י תחנת הרכבת ולקחנו מאתו תמורת זה את הבית בנוה צדק ששמש אז בית חרושת למכונות. הרסתי את הבנין ובניתי במקומו שתי דירות הנמצאות באותו המקום עד היום. תשוקתי לבנות התגברה בי מאד. סדרתי לי ארון מכשירים למדידות האדמה שלנו ושל שותפינו ועריכת התכניות של האבא נמסרה לידי והנהלת המכירה והקניה של קרקעות, יחד עם אחי המנוח אברהם חיים. למרות מה שהייתי מוכר מאדמתנו מגרשים לפרטים רק בהתיעצות עם אחי המנוח מר אברהם חיים ע"ה. במשך הזמן נהייתי לאדריכל

לא מדופלם. תכניות לרוב היו לי מן המוכן בבית שעשיתי בעצמי, הזמנתי קטלוגים לבנין בתים שונים מחו"ל וגם מכשירים למדידת אדמה הבאתי מאירופה. כל מגרש שהייתי מוכר חובתי היתה למדוד מקודם את המגרש ולמסרו לידי בעליו כשהוא מסומן בגבוליו לארבע רוחותיו. הקונה היה מתייעץ עמדי על דבר אפני הבנין ולפי איזו תכנית ובנה אחר כך לפי הערותי, עד שגם אלה שהיו בונים בתים לא על אדמתנו גם כן באו אלי לדון עמי על דבר בניניהם. מסבת היותי טרוד ביום בעסקי המרובים פנו אלי האנשים בלילות לביתי, הייתי שומע דבריהם, נותן להם עצות, עורך תכניות ומציין להם את הסכום שיעלה הבנין, לפי נסיונותי ומומחיותי. כך התמסרתי לעבודות בנין בכל נימי נפשי מתוך אידאל לסייע להגדלת הישוב היהודי ביפו. את עבודותי אלו עשיתי מתוך אהבה כי דבקתי בעבודה ושנאתי את הבטלה.

צעיר הייתי ולא היתה לי אז הזכות להתערב בענינים צבוריים. הם התנהלו אך ורק בידי זקני העדה והחשובים שטפלו במסירות בכל מיני דברים של חסד וצדקה. אולם, גם לבי נמשך לעשות טוב עם כל קשה יום ומר נפש כי כמעט כל האספות של ועד העדה היו בביתנו או בבית הכנסת שלנו ולפעמים היו מרשים לנו להיות נוכחים ולשמוע ולהבין על מה מדברים ומתוכחים. מה שהיה משריש בקרבי רוח אהבה לפעולות החסד. בכל זאת הייתי משמש עוזר להגשמת פקודות הועד יחד עם עוד כמה צעירים מבני גילי. מקרה אחד נשתמר היטב בזכרוני, שמלאנו בו הצעירים תפקיד חשוב. באחד מימי החורף של שנת 1891 נודע בעיר שאניה רוסית נתקלה בסלעי החוף לצד העג'מי ונאחזה בהם מבלי מוצא. כל יפו נהרו להראות במחזה הזה ובפרט אלה שלא ראו מימם אניה טובעת וזה בשבילם כאחד מפלאי הטבע. מרחוק נדמה, שהאניה עומדת על היבשה משום קרבתה היתרה אל החוף. הים סער בכל תקפו והאניה טלטה על משברי הגלים. כשהגענו קרוב למקום המאורע ראינו שהצד המזרחי של האניה הפונה לעיר העתיקה מתרומם והצד המערבי הפונה לים מתנמך והגלים מתרוממים בקצף ועולים על האניה ויורדים בזעם וריר לבן להם... על האניה נראה מחזה עגום, הנוסעים מצטופפים כולם במקום אחד למעלה על הספון, בצד המתרומם מעל פני הים והפונה אל העיר. מרחק האניה מהחוף היה כמאתים מטר, התבוננו אל גורל הנוסעים הנקבצים אשר ידיהם היו שלוחות בדפני האניה וחבליה, מפחד ואימה שהטיל עליהם הים שהשתובב באכזריות נוראה, שלה [שלא] יגרפם לתהומותיו. הגלים הרטיבו את בגדיהם והם צעקו וקראו לעזרה.

מהערבים נודע לנו שאניה זאת רוסית היא ושמה "ציחצוב" ובה נוסעים יהודים שעלו לארץ על מנת להאחז בה. בשמענו זאת נמלא לבנו רגשי רחמים ושכנו מיד העירה להודיע על המקרה לוועד העדה ולאבא שהיה אז ראש הועד. עינינו זלגו דמעות בתארנו את

גורל הנוסעים. אבא קרא מיד לאחדים מועד העדה ה"ה האלה: ר' נסים כהן חנוך יוסף משה ושמע בית הכנסת, הביאו חמורים ורכבו אל החוף כשהרבה יהודים מבני הארץ נהרו אחריהם. על החוף ראה אבי תמונה מזעזעת: קהל גדול מתושבי העיר עומד על החוף ומסתכל באניה השוקעת לאטה. אנשי צבא עמדו על המשמר מוכנים לכל פקודה שתבוא ושועת הנשים והטף מעל ספון האניה עלתה השמימה. אבא שאל מהצבא על מה הם שומרים וענו כי קבלו עוד בחצות הלילה פקודה מהקימקם לשמור על האניה והרכוש שבה לבל יתקרב אליה איש, עד שיבואו הקונסול הרוסי והקימקם יחדיו אל מקום המאורע.

אבא שלא יכול לראות בגורל האנשים שבאניה, סבלם וענוייהם, לא הבין כיצד מרשה הממשלה לעצמה לחכות מבלי לגשת להצלת הנפשות האומללות שבאניה, התחיל להוכיח את הצבא על זאת, אולם ראש החיילים ענה לו, כי לא יוכל לעשות דבר בלי פקודה. גם סוכן האניה גבריאל סמורי הודיע שאין רשות למי שהוא בכל פעולה מבלי לקבל פקודה מיוחדת מהקונסול הרוסי והקימקם. כל זה לא נתן ספוק לרוח אבי הנדכאה והזמין מלחים בשכר שהעמידו אהלים אחדים ושמו בהם מחצלות, כסאות, כדי מים וכו', להיות מוכנים לשמוש הנוסעים ברדתם מן האניה. הוא שלח מאתנו הצעירים העירה להביא מחם, טה וסוכר, יין וקוניק שיהיו להשיב נפשם. אחרי שסדר אבי את כל העזרה הדרושה לקבלת העולים על החוף טרם שיביאום הביתה או לאכסניויהם, התחיל לטכס עצה באיזה אופן להצילם. סירות קטנות אינן יכולות לגשת לאניה כי הים סוער והתרופה היחידה היא לפי הוראות מביני דבר שמלח אחד יטפס ויעלה על האניה ובעזרת מלחי האניה יזרקו חבלים הימה, קשורים מצד אחד לאניה ולצד השני יקשרו אליהם חבל דק אשר השוחים יחזיקוהו בידם ויעבירוהו אל החוף. המלחים שעל החוף יתפסו בחבלים האלה ויקשרוהו אל מקום גבוה חזק ובטוח. כשהחבלים יקשרו וימתחו, יקשרו כסא לשני החבלים האלה אשר למטה יהיה קשור בחבל דק שתחילתו באניה וסופו נאחז בידי המלחים. באניה מושיבים בכסא אחד אחד, קושרים אותו היטב היטב והמלחים שעל החוף מושכים את הכסא בחבל אל החוף ורק בדרך זו יכולים להציל את הנוסעים הצפויים לצלול בתהומות הים. אם אפשר היה לחכות למחרתו, היה אולי [הים] נח מזעפו והנוסעים יכלו לרדת מהאניה ולבוא בסירות אל החוף. אבא השתומם מאד על אחורו של הקימקם. הוא אמנם יכול היה לזרוז שיבוא בהקדם לחוף, אבל מה יעשה מבלי נוכחותו של הקונסול הרוסי. הקונסול היה רגזן וזעום, ומי יודע אם בגללו לא יאבדו הנפשות המסכנות.

כאובד עצות רץ אבי ממקום למקום ולא ידע מנוחה לנפשו הסוערת. הוא מהר לאהלים לראות אם הכל מוכן לקבלת הנוסעים האובדים. הזמין את אחד העוסקים בתעשית מטות, סדינים מכסות

וכו' שיביא מכל אלה לאהלים שמא יצטרכו העולים לישון הלילה באהלים מרוב עיפות ותלאות.

שעת הצהרים הגיעה והקונסול הרוסי טרם בא. אבי הביט אל האניה במשקפת וראה את הצער על פני הנוסעים ולא יכול להבליג על רגשותיו. הוא נסע מיד העירה אל הקונסול האנגלי סניור חיים אמזלג וספר לו את כל המקרה ובקשהו ללכת מיד לידידו הקונסול הרוסי ולזרזהו לסדר את הגשת העזרה להצלת הנוסעים האומללים. סניור אמזלג נענה מיד לבקשת אבי ונסע לקונסול הרוסי והצהיר כי הוא מוכן לעזור לו בכדי להביאם אל החוף.

הקונסול הרוסי הודה לו על נדיבות לבו ואמר שבדעתו לחכות עוד שעות אחדות אולי ישקוט הים. בינתיים הודיע ראש המלחים שהיום הים לא ינוח מקצפו ועד מחר לא ישאר איש חי מבין הנוסעים. מיד נסעו שני הקונסולים אל החוף בלויית פקידי הממשלה המקומית והתאספו עם המלחים לשם טכוס עצה, בהשתתפות סוחרים מנכבדי העיר שביניהם היה גם אבי. התוכחו ומצאו שאין דרך אחרת מלהציל את הנוסעים אלא לעשות כפי שבאר המלח לאבי. מיד קשרו את החבלים והתחילו להוריד את הנוסעים אחד אחד מהאניה אל החוף ואנו הכנסנו אותם אל האהלים לנוח ולהנפש. ביניהם היו רבים חולים וזקנים שהיו שבורים ורצוצים, אבל כל אסון בנפש לא קרה. את החולים ביותר שלחנו מיד העירה, לביתנו ולבתי אחרים.

באותו זמן אחרי הצהרים בא לחוף ראש ועד חובבי ציון מר טיומקין (אדם בעל צורה יפה, שערותיו ארוכות ומסתלסלות עד צוארו שהגיע מהמושבה גדרה) והוא ראה כיצד אנו מטפלים ביהודים, נגש אליהם ושאל לשלומם. בשמעו כי אין אסונות, נגש לאבי ולחץ את ידו בחבה ובהערצה ואמר: "הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל", אחינו הגולים ימצאו פה אחים נאמנים, בעלי רגש ואהבה, אשר יעזרום בראשית התבססותם בארץ ולא יתנו להם לנפול בצרתם". הוא ברך את אבי ואת חברי הועד והתחיל להעביר חלק מהנוסעים אל אל המושבות והחולים נשלחו למקום הבראה.

למחרתו, באו לראות בגורל האניה הריקה מאנשים ומצאו שכדי להצילה מוכרחים לזרוק הימה את כל הסחורה שהיא טעונה בה. ומאות חבילות של צמר גפן נזרקו הימה והעמידו מלחים שיאספום על החוף, אולם הים הסוער פזר אותם לכל עבר והם נסחפו על ידי הגלים שהקיאו לנהר הירקון. באותה שנה לא היה זקוק שום ערבי לצמר גפן כי כולם נהנו מן ההפקר וגם מכרו ליהודים כמויות גדולות בסכומים דלים.

לבסוף, את האניה לא יכלו להציל ובאין כל תקוה שברוה ומכרו אותה בתור ברזל חלקים חלקים.

הנוסעים האלה הסתדרו במושבות, רבים מהם הנם אכרים בעלי
אחוזות ונחלאות ויושבים בארץ ונהנים בה וראו בה כבר בנים
ובני בנים העוסקים גם הם בעבודת אדמה ובמסחר בא"י.

פרק ז'

בימי השלטון התורכי

בניית מסלת הברזל מיפו לירושלים * היחסים
הטובים בין הממשלה לאבי * תשוקתי להיות
איש צבורי * נסיונות לגנבה נועזת * הגנת
הממשלה * ימי מחלתו [מחלתי] * מגפת
החולירע ביפו *

בשנת 1893-94 באה לארץ חברה צרפתית שבראשה עמד אדם נכבד והגון "בנפוס" שמו, והתחילה לבנות מסלת ברזל מיפו עד ירושלים. קונצסיה זאת נתנה על ידי ממשלת תורכיה בקושטא ליהודי יוסף ביק נבון יליד ירושלים והוא מכרה לחברה הצרפתית.

שנים אחדות נמשכה העבודה. את הפסים הניחו פועלים שהובאו באופן מיוחד ממצרים, מהתחלת שכונת נוה-צדק הפועלים האלה היו נאלצים לחפור תעלה עמוק באדמה, כדי להניח את הפסים בשטח אדמה ישרה.

שנה אחרי בנין התעלה בנינו את ביתנו הגדול, שבו נמצא כיום בית הספר לבנים ולבנות המעורב ובית הכנסת שלנו. בבית זה גרה כל משפחתנו. גם אני ואחי הנשואים כעשר שנים ואחרי כן ברשות אבי גרנו כל אחד עם משפחתו בבית מיוחד, רק אבי וביתו נשארו בבית הזה עד זמן המלחמה העולמית.

כשחברת מסלת הברזל התחילה בעבודתה, התקשרנו אתה יחד עם המנוח ולירו מירושלים, להיות סוכניה. בזמן ההוא היה ערך רב לכספים הקטנים. כדי לפרוט לירה אחת, היו משלמים דמי פרוט מחמשה עד ששה גרוש. לכן, התנינו עמם שכל הסכומים הנכנסים בקופתם, נמסרים לנו מדי יום ביומו ורק אחת לשבועים אנו מחזירים להם כסף, זהב ופרוטות לפי דרישתם ובסוף כל חודש החזרנו בזהב, כדי לשלם משכורת לפקידיהם. אחרי שני התשלומים האלה, היינו עורכים חשבון כללי והשאר סלקנו על ידי המחאה לפריז. מצב כזה נמשך שמונה שנים.

מדי שנה, בבוא ראש חברת מסלת הברזל הארץ-ישראלית הא' בונפוס לארץ היה מבקר את אבי המנוח והראה לו חבה והוקרה. פעם שח לו כי הבנק "קרדית ליונה" לוחם אתו מכבר לתת לו הסוכנות, אולם יושרו של אבי אינו נותן לו לעזבהו ולאות שביעת רצון והבעת הערצה נתן לאבי, לבניו ולשני פקידיו תעודה בכתב שהם רשאים לנסוע תמיד בלי כל תשלום במחלקה הראשונה.

ולאות הוקרה בעד עבודת אבי קבל לפי דרישתו לבנות את הגשר על התעלה שמשמש מקום לתנועה בין יפו ונוה-צדק עד היום הזה.

המנוח אבי היה כידוע מתעסק בעניני בנקים. אחי יעקב שהשתלם בלמודיו התמחה בהנהלת קורספונדנציה, ספרי חשבונות ובידיעת

השפות: עברית, צרפתית וערבית, נמנה לעזרו הראשי וכל הקשרים הכספיים עם בירות, קושטא, וערי אירופא התנהלו על ידו. הוא גם נהל את הקשרים שבינינו ובין הממשלה המרכזית בתורכיה כשהממשלה היתה זקוקה לכסף. היינו שולחים לה המחאה ע"ס מאות פונטים תורכיים בתנאי שבמשך שבועיים יכנס חזרה לידינו אותו הסכום מקופת הממשלה המקומית בלי כל תשלום נוסף. ההנאה המיוחדת שהיתה לנו מזה היא שכל פקידי הממשלה למגדול ועד קטון צייתו לנו בשעת הצורך. כשקרה מקרה ויהודי בא להתאונן באזני אבא ובקש מאתו עזרה על עול שנעשה לו, היה אבי מונה בכתב לפקיד פלוני או אלמוני ובזה נסתיים על הענין והמנוחה והשלום שבו על כנם כמקודם.

האפשרות הזאת לחוש לעזרת כל יהודי בצר לו שנתן לאבי ספוק נפשי רוחני היתה יקרה בעיניו מכל ריוח חמרי בהמשך הזמן לא הזדקק יותר אבי לכל כתב אלא הסתפק בזה שהיה שולח אחד מפקידיו או בניו לרשות ואפילו לקימיקם והכל בא בשלום על מקומו. על פי רוב היה אבי בוחר לשרויות כאילו [כאלון] כי מטבעי נמשכתי אחרי פעולות חסד ואמנם מאז גברה כי [כי] התשוקה להיות לאיש צבורי. ובמשך הזמן כבר לא הטרידו את אבי אלא פנו ישר אלי ובעצמי הייתי מסדר את כל הענינים. כשקרה דבר חשוב יוצא מן הכלל היה נאלץ אבי לכתוב מכתב או ללכת בעצמו אל הקימיקם כדי להשתדל להעביר את הגזרה.

הקשר בינינו ובין הממשלה נמשך זמן רב ואנו היינו שולחים מדי פעם בפעם את ההמחאות אל הממשלה המרכזית, אבל במשך הזמן התחיל הפקיד הממונה על כספי הממשלה המקומית לפגור בתשלומים והיה דוחה מזמן לזמן את התשלומים עד כעבור שבועיים מהיום הקבוע. כשאבי הרגיש שהדבר נעשה הפקר ממש מבלי זמן קבוע ומסוים אלא שיום הפרעון נעשה תלוי כאילו ברצון אותו הפקיד סרב משלוח יותר המחאות. כי מלבד פגור זה שגרם נזק חמרי, לא נעלם מעיני אבי, שכל הכספים הנכנסים לקופת הממשלה בתור ורקו ומסים אחרים מכילים כעשרה למאה מטבעות חלקות ומחוקות שאסור לפי החוק לסרב מלקבלן ובפרט מהממשלה שמחובתה לכבד את מטבעותיה. אולם הוא עבר בשתיקה על זאת משום הכנעה לחוק. אבל במשך הימים נתגלה ששר הכספים נעשה לסוחר הקונה בחשאי מטבעות מחוקות במחירים זולים ומסרן לנו בכסף מלא, כי כמותן של המטבעות המחוקות גדלה במדה ניכרת לעין ומה עוד שאח"כ קבל אבי כמעט תמיד חזרה את כספו כלו במטבעות מחוקות, והדבר נעשה לקביעות שהממשלה שלמה לנו אך ורק במטבעות כאילו [כאלון]. כשראה אבי שאין הוא יכול להמשיך בתנאים כאלה לתת המחאות לממשלה הסביר את סבת סרובו זה להקימיקם והלה חקר ודרש את שר הכספים, אולם זה האחרון טען, שהקהל משלם לו במטבעות מחוקות ואסור לו לפי החוק לסרב מלקבלן. הקימיקם

הודיע על דבר זה להפחה בירושלים ולא עברו ימים מספר והמכריז הממשלתי עבר ברחובות והכריז והודיע כי מעתה ולהבא הממשלה לא תקבל מטבעות מחוקות ומי שיעיז להביאן לממשלה יענש ויאסר.

באותם הימים התכוננה הממשלה לקבל מאבי שתי המחאות על סכומי כסף הגונים ומכיון שאבי סרב לתת בתנאים הקודמים הזמינו הקימיקם למשרד הטלגרף. באותה שעה טלגרף הפחה מירושלים והקימיקם היה מתרגם את דבריו. הפחה הודיע את הסכמתו לרצון אבי והבטיחו שאחורים בתשלומים לא יקרו עוד. הוא בקש מאבי לתת לממשלה שתי המחאות שישולמו בבנקים בקושטא בתנאי שעוד אותו יום ישלמו לנו המאה וחמישים אלף גרוש מטבעות קטנות הנמצאות בקופת הממשלה, לא רק מיפו אלא משכם, עזה, והמחוז, לפי ההוראות הממשלתיות שניתנו על ידי הפחה. לפי דרישת אבי ניתנה לו כל זאת בכתב באשור הקימיקם ואז נתן הוא לממשלה את שתי ההמחאות.

באותו יום ששי שמסר אבי להקימיקם את שתי ההמחאות כפי בקשת הפחה, היה צריך אבי לקבל סך אלף וחמש מאות לירות תורכיות במטבעות קטנות.

אבי המנוח לא היה נוהג לעבוד ביום ששי אחרי הצהרים והטפול בהעברת הכסף וסדורו במקומו דרש עבודה של שעות אחדות. להשאיר את הכסף במשרד חשש אבי, שמא במשך שני הלילות ויום שלם יספיקו הגנבים שכבר נסו לגנוב במשרדו, לעשות את מלאכתם בהצלחה. על כן, מהר להקימיקם והודיעו את החלטתו לקבל את הכסף ביום הראשון והוא הלך לביתו כרגיל, להתרחץ ולהתלבש לכבוד שבת.

באותו ליל שבת, בביתנו הגדול בשכונת נוה-צדק ששמש משך שנים לאחר כך לבית הספר תחכמוני, שבו גרה כל משפחתנו ושעמד לו בודד על החולות הרחק מיתר הבתים הקטנים הנטושים פה ושם, קרה המקרה שהרעיד את לבנו. כחצות הלילה שמע אבי דבר מה מתרחש סביב הבית ומדי פעם כפעם חש בתנועה בלתי רגילה. הוא קם ממטתו כפי הרגלו לקום טרם עלות השחר ולהגות בתורה והתחיל לאמץ את כל חושיו למען דעת מאיזה צד באה התנועה פתאום שמע תנועה חזקה ודפיקה בדלת הראשית. הוא נגש וקרא בקול: "מי שם?" אך אין עונה. הדפיקות נמשכו וקול הגרזנים המכים בדלת נתגבר כאילו אמרו לשבור את הדלת בחזקה. אז צעק בקול רם: "מי אלה שהעיזו לבוא באישון הלילה ולהפריע את המנוחה?" - אין קול ואין עונה. זולת, שאון הנעלמים הממשיכים בעבודה. לקול קריאת אבי נבהלו כל בני הבית שראו כיצד אבי מחזיק בכל כחתינו בדלת ונלחץ אליה בגופו. אני ואחי אברהם מהרנו למצא את שני אקדחים בעלי מספרים שונים ומפני הבהלה לא דקדקנו בשימנו את הכדורים בהם. מאחד הבתים

היותר קרובים שמענו את קולו של השכן הישיש מרדכי כהן ע"ה שצעק בכל כחתיו: "אדון שלוש, רבים הגנבים סביב ביתך", בינתיים קשרו הגנבים את שומר ביתנו בחבלים ואחד מהם נשאר עומד על ידו לשמרו. כל נשי הבית צעקו סביב כל חלונות הבית, והאקדחים לא יכלו לירות מכיון שלא דיקנו בכדורים ששמנו בהם. לעת עתה התחילו מנוה שלום לבוא אנשים והגנבים שהרגישו בהם התחילו לברוח לצד הגשר. כששמענו את קולות היהודים מנוה שלום פתחנו את הדלת ונכנסנו כלם עם הישיש מרדכי כהן. זה האחרון ספר לנו עד כמה גברו צעקותיו לעזרה בכדי להצילנו מידי הגנבים. כל הקהל נשאר אתנו עד הבוקר ובהאיר היום מצאנו מחוץ לבית מונחים פה ושם מכשירי ברזל וסימנים שונים. אחרי התפלה הלכנו אני ואחי אברהם להקימיקם ומסרנו לו את כל פרטי המקרה. מיד בא אלינו עם ראשי המשטרה וחוקר הדין וערכו פרטיכל לפי החקירות מאתנו. הקימיקם [הקימיקם] הטיל חשד בפקידי הטלגרף שנודע להם על דבר המו"מ שבין אבי והפחה וחשבו שבטח באותו יום יקבל אבי את הכסף ושלחו את הגנבים. זמן רב התאמצה הממשלה לגלות את עקבות הגנבים אולם כל עמלה עלה בתוהו והאשמים לא נמצאו עד היום.

מדי ערב בערב היה שולח הקימיקם לחצרנו משמר של 15 חילים להגן על ביתנו מכל התנפלויות של גנבים. כחדשיים ימים עמדו ע"י ביתנו עד שהיו עלינו למעמסה, אבי נאלץ להחזיק בהם ולהוציא עליהם הוצאות מרובות עד שמרוב יגיע מלטפל בהם בקשנו מהקימיקם לשחררם.

בשנת 1896 עיפתי מאוד מרוב טרדותי לרגלי קניית ומכירת קרקעות ובעיקר משרטוט התכניות שדבקתי בהן יומם ולילה. גם מעבודת הצבור שהייתי מסור לה בכל לבי ונפשי, מבלי יכולת לקבוע בעצמי זמן לאוכל ולמנוחה, הרגשתי רפיון בעצמותי, הייתי כשכור ולא מיין למרות שלא עשנתי בלילה, ראשי היה סחרחר יומם ולילה ומוחי עלי דוי.

התחלתי לדרוש ברופאים וקבלתי מהם רפואות לבקרים וללא הועיל. לפרקים נפלתי למשכב ושכבתי במשך שבועות בחולשה כללית עסקי הלכו ונעזבו בידי הפקידים שלא התמסרו להם כמוני וע"כ התמעטו מיום ליום. כך נמשך המצב עד שנת 1900, מבלי שראיתי כל שנוי לטובה בבריאותי, למרות הטפול הרב של הרופאים המקומיים ומסירותם לי.

כחדשיים לפני שנת 1900 החליטו שנים מידידי שמואל מויאל ומשה מטלון לנסוע לפריז אל התערוכה המסחרית והציעו גם לי להלוות עליהם כדי להבדק אצל הרופאים הגדולים בפריז. אחרי שהתיעצתי עם משפחתי החלטתי לנסוע וב-12 לחודש ינואר הגענו בשלום פריזה. נרגשתי מאוד מכל מה שראיתי בתערוכה, יופיה ועושרה הרב. עברו עלי ימי המנוחה ודימיתי כי בריאותי שבה

אלי. אולם אירע היום וביושבי עם חברי בקפה בפריז ההומיה התעוררה בי שוב המחלה שסבלתי ממנה ביפו. התחלתי לבקש אחרי הסבות שמהן נובעת מחלתי אך לשוא. דרשתי ברופאים שונים ולבלי תועלת. עד שבאחד הימים נודע לי ע"ד רופא מומחה שגר רחוק מהעיר נסעתי אליו והוא מצא את מחלתי. הוא רשם לי את התרופות הדרושות ובהיות שהן אינן בנמצא בארץ ישראל צוה עלי לקנותן בשלוש מנות כדי שאוכל להשתמש בהן בהתעורר בי המחלה ואמנם התרופות האלו השפיעו עלי לטובה ושבתי לבריאותי.

אחרי שהחלטתי [החלמתי] ושבתי לאיתני, נסעתי לבקר את ערי גרמניה בקרתי בתי חרושת וביניהם אלה שעמדתי אתם בקשרי מסחר ולמדתי את דרכי המסחר והתעשייה. ברוב התענינותי והתמסרותי, הצלחתי להזמין סחורות שונות בכמויות גדולות בהנחה יוצאת מן הכלל והכל בקרדיט. בדרכי לא"י סרתי לקושטא. בקושטא בקרתי את מכירי אבי ואחד מן הסוחרים חיונים [היוונים] שסחר עם אבי בחטה וקמח, הם הזמנוני לביתם. בילו עמי יחדיו והראו לי את העיר על כל מוצאיה ומבואיה. שבתי בשלום לביתי אחרי נסיעה ארוכה של שלושה חדשים בריא ורענן, חדשתי נעורי ושבתי להיות המגיע [המניע] העיקרי בעסקי ולהעלותם שוב למרום פסגתם הקודמת. במשך זמן מועט גברה שוב התנועה בעסקי ורבתה מקודם. אולם גם את עבודתי הצבורית לא שכחתי והוספתי להתמסר לה כהרגלי בגוף ובנשמה.

בשנת 1902 פרצה ביפו מגפת החולירע, שהבחילה [שהבהילה] את כל התושבים ורבים ברחו על נפשם. אחדים מבעלי ההון היהודים והנוצרים הפצירו באבי לעזוב את העיר אולם הוא סרב לעזוב את המקום בקראו ברגש: לא אזוז מפה וה' ירחם. ומכיון שהשפעתם עלתה בתוהו עזבו הונם תחת הנהלתו ונסעו לעברי ימים.

בזמן קצר נתגברה המחלה והפילה חללים לרוב. בעיקר סבלו המושלמים. מראה העיר היה נוגה מאד. החללים נוספו מיום ליום והעיר סגורה ומסוגרת אין יוצא ובא. היהודים התאספו בבתי הכנסיות והרבו בתפלות ובתחנונים, עשו הקפות ושפכו שיהם [שיחם] לאל חי שירחם על צאן מרעיתו.

בימים האלה הרגשתי בכל חמר המצב ומתוך יאוש מר שתקפני פניתי לאחדים מגדולי העדה והתיעצתי עמם ע"ד הפעולות שיש לאחוז בהם מיד. באתי בדברים עם המנוח שמעון רוקח והוא חוה דעתו להבדיל את נוח צדק מן העיר, לא להרשות לשום איש זר להכנס להשכונה וגם את הערביות הכובסות אצל היהודים יש למנוע בעד כניסתן מלבד זה יש לקבוע חדר מיוחד נבדל מן הבתים ולשים בו קוניאק ורפואות שונים ועוזר תמידי שישב בקביעות על המשמר. אם יקרה חו"ש איזה אסון בבית יהודי תפנה המשפחה

לבית הזה ותקבל עזרה מהירה חנם מדי [מידי] העוזר. אחרי ששמענו את דברי המנוח רוקח עבדנו תכנית מלאה, ושלחנו לקרוא אחרי שבעה עסקנים והצענו לפניהם לגשת לפעולות תכופות למען הצל את אחינו היהודים מהמחלה הנוראה הזאת ולקבוע שלשה חדרים בשלשה איזורים בעיר העתיקה, נוה שלום ונוה צדק ובאופן זה לדאוג לכל יהודי העיר. מלבד הרפואות והקוניאק צוינו לשים גם מטה או שתים בכל חדר, כדי להביא את החולה אל החדר ולהשכיבו בשעת הצורך ולהעמיד צעירים חזקים שיטפלו בו, לפי הוראות הרופא.

סדרנו רשימה מפורטת מן הצעירים המסוגלים לעבודה זאת. שמות הרופאים והמקומות היותר מרכזיים לשכירת החדרים. התכנית הזאת דרשה הוצאות מרובות: קנית רפואות, קוניאק, טה, סוכר ומזון לעוזרים שיעבדו ביום ובלילה, חליפות נקיות, הארת הבתים וסיד לשפוך בכל המקומות המלוכלכים במושבי היהודים. כדי להשיג האמצעים האלה הוזמנו לביתנו המנוח מר רוקח, הד"ר שטין ועוד. התכנית נתאשרה פה אחד והתחלנו לסכם עצה ע"ד השגת הכספים. המנוח רוקח הציע שהנוכחים ינדבו מיד סכומים למטרה זו איש כפי יכלתו ושאר האמצעים הדרושים לקבץ בעיר. בינתיים הוכנה נוסחה של טלגרמה ונשלחה לברון רוטשילד ועל המקום נאסף סכום של חמשים נפוליון. בחרו בשלושה איש ללכת ולקבץ תרומות בבתי הנדיבים אחרי שני ימים נתקבלו סך חמש מאות נפוליון מהברון ונגשנו לעבודה, לפי התכנית שנעבדה. עבודתנו המאומצת הביאה פרי, הודות לפעולתו המחוכמה והמסורה של המנוח שמעון רוקח באף אחד מן היהודים לא נגעה המחלה האיומה ותחנות ההצלה שלנו עבדו יומם ולילה זקנה אחת יהודית ואשה הרה ממתו ממחלה זאת למרות שמספר החללים ליום היה ארבעים ולמעלה.

גם הנוצרים בשמעם ע"ד פעולתנו התארגנו כמונו אולם נטו מן הדרך כי קנו בכסף הנאסף על ידם ארונות ותכריכים ובזה טעו טעות יסודית וחלליהם רבו מאד. שלשה חדשים רצופים נמשכה המחלה הזאת שעשתה שמות בתושבים באכזריות נורא [נוראה] עד שה' רחם על עמו והיא הרפתה מן העיר.

כל אלה שעזבו את העיר שבו אליה ואלה שהפקידו הונם בידי אבי קבלום בחזרה והעיר שבה לחיות את חייה הרגילים במסלולה הקודם.

פרק ה'

בקורי אנשי שם בביתנו

הנסיך מחבש * מיוצאי ירך שלמה המלך *
בקורו בארץ-ישראל * מטוב הארץ לחבש *
בקורו בביתנו * המלווי [מלווי] כל הזמן
בעמידתם * עושה הכרה עם משפחתנו *
מראה את פצעיו מחזית המלחמה * בקורו
של מ. אוסישקין בבית אבי בשנת תרס"ג *
אספת ההכנה בבית אבי * יסוד ההסתדרות
הכללית ליהודי ארץ ישראל * משפחתנו
במסחר השעורה בעזה * פתרון שאלת
הפרוטסט אצל הבדוים *

מהמאורעות החשובים בחיי משפחתנו מתקופה זו בשנת 1900, אני רושם דבר זה מה שנקלט היטב במחי, בקורו של הנסיך מחבש בן המלך מאביסיניה שבקר את ביתנו בנוה-צדק ביום שבת יחד עם כל מלווי.

בכבוד גדול קבלנו את בן מלך זה מיוצאי המלכת שבא שלפי האגדה בקרה את חכם המלכים אשר בירושלים, ולפי המסורה בעמם ובארצם מתגאה משפחת המלכים מחבש בשלשלת היוחסין שלהם משלמה המלך עד היום הזה.

וכפי שראינו זה לא כבר אחרי מאורעות הדמים בשנת תרפ"ט איך בא-כח ממשלת חבש בחבר הלאומים בג'נבה מחה בשם מלכו היוצא ירך שלמה המלך נגד העמים על הדם העברי הנקי הנשפך בחוצות ירושלים ובארץ הקדושה.

ע"ד משפחתנו ביפו נודע להנסיך לפני בקורו מהסוחר העשיר והנכבד בעדן מבנין מנחם משה סוחר גדול במסחר כלו עם הודו, חבש, פרס וערב ועוד מארצות המזרח שסחר גם עם משפחתנו ביפו, במשך שנים רבות לפני זה.

לפני בקורו של הנסיך בארץ-ישראל הודיע למשפחתנו בנין מנחם משה שבקרוב יבוא הנסיך מחבש לארצנו ובקש מאתנו שמשפחתנו תופיע ותלך בשמו לפני הנסיך ותתן לו את שרותו ולמסור גם לידו פנקס של צ'יקים להבנקים שימשוך עליהם סכומים שאולי יצטרך בהם.

בבואו של נסיך עם מלווי ליפו נתקבל בכבוד גדול על ידי הממשלה והצבא, והתאכסן במלון דה-פרק בשכונה האמריקנית [המושבה הגרמנית ביפו].

כאשר אחד ממשפחתנו הופיע לפניו עם מכתבו של בנין מנחם משה ועם פנקס הצ'יקים על שמנו, הודה מאוד, אבל השתמש במעט מהם. והוא רק בקש את אחי אברהם חיים המנוח שילוח

אותו בדרכיו בארץ שיסע אתו לירושלים ולכל הסביבה בכל אשר יסע. הנסיך מנה את אחי שידאג למשלוח הסחורה שקנה והכין בארץ-ישראל על מנת לשלחם לחוף יפו, ומשם על האניה להחזיקם הקרוב לחבש.

מה היתה טיבה של סחורה זו? מים בפחים, מכל מעינות הארץ משני עברי הירדן, כל מיני חול ואבנים ממקומות הקדושים בארץ, ואני זוכר את מאות התבות והפחים שקבלנו ביפו על מנת לשלחם לחבש.

אחרי שובו בתור הארץ בא הנסיך לבקרנו עם כל מלויו לביתנו בנוה-צדק. ואני זוכר קו אופיוני זה מבקורו בביתנו. כל השמונה המלויים את הנסיך עמדו על רגליהם כל זמן בקורו בביתנו שנמשך יותר משעה. כמה שבקשנו אותם לשבת בשפת רמזים, כי הם מלבד השפה החבשית לא הבינו שפה אחרת, לא פעלנו כלום עליהם, הם המשיכו בעמידה כל הזמן מבלי להסיר אף לרגע את עיניהם מנסיכם ושמרו עליו כבבת עין.

הנסיך רצה להכיר את כל אחד ואחד ממשפחתנו ושאל פרטים על כל אחד ואחד.

במשך השעה וקצת יותר של בקורו זה הרגיש הוא את עצמו כל כך באופן ידידותי אינטימי עד שהראה לנו שני פצעיו ברגל ובצוואר, הפצעים האלה שבאו לו במלחמת עמו וארצו, ושהוא הנסיך בתור ראש-צבא נלחם בחזית ממש.

בשנת 1903 זוכר אני בקורו בבית אבי המנוח בנוה צדק מר מ. אוסישקין, זאב גלוסקין שבאו אז מרוסיה על מנת לארגן בפעם הראשונה את כל יהודי ארץ-ישראל מכל העדות מהערים ומהמושבות להסתדרות כללית ארצית אחת.

ולפני שנפתחה הכנסיה הגדולה הזאת בזכרון-יעקב, כל העבודה הארגונית שנעשתה קודם לפני פתיחת הכנסיה, כל האספות המכוננות היו ביפו שהיה אז מרכז הישוב החדש. ואחת מהאספות החשובות ביותר בארגון זה היה בבית אבינו המנוח בנשיאות מר מ. אוסישקין.

אבי המנוח שהיה - כפי שהקורא ראה כבר בפרקים הקודמים - חובב-ציון לא רק להלכה אלא במעשה, ושחשב שעל ידי ארגון חזק של כל יהודי ארץ-ישראל להסתדרות כללית מאוחדת ומוצקה טובה, תצמח מזה טובה רבה לבנין הישוב והרחבתו, נתן את ידו למר אוסישקין ועוזריו בזה, ועזר לו בהרבה בהשפעתו על נכבדי היהודים הספרדים וההמון עם שגם הם הצטרפו בנקל להסתדרות כללית של יהודי ארץ-ישראל זו.

מפני הרבה סבות שונות שלא פה המקום לפרטם [לפרטן] לא החזיקה מעמד הסתדרות כללית זו. חיי שנות קיומה היו קצרים, ומפני סכסוכים וחשדים התפוררה, אבל הרעיון של אחוד כללי של

כל יהודי ארץ-ישראל באגודה אחת אך ורק לשם בנין יותר טוב ויותר מהיר של ארץ-ישראל, ברעיון זה הלכה תמיד משפחתנו בדרכי אבינו, ותמכנו ואנו תומכים בכל רעיון של אחוד אמתי של יהודי ארץ-ישראל, איחוד בלי הבדל עדה וכתה חברה ומפלגה, עד היום הזה.

משנת 1902 והשנים אחריהם אחרי שמשפחתנו ואחי אברהם חיים המנוח בעיקר התחילו לסחור בתבואה בעיר עזה במשטב [קנה מידה] רחב מאוד הייתי גם אני העוזר בזה על ידו במשלוח ובהבאת לו הכספים ועוד, שזה היה בזמנים ההם בקושי רב.

אחי היה מבלה כשלשה ארבעה חדשים, החדשים אחרי הקציר של השעורה בעזה. והוא היה קונה על ידי סוחרים קטנים אצל הבדוים מהנגב ממחוז עזה ובאר-שבע כמעט החלק הגדול ביותר של השעורה שלהם. ושעורה זו היינו שולחים לחו"ל שלוש ארבע אניות טעונות מלא שעורה בכל שנה.

בזכרוני נרשם חזק נסיעה אחת עם סכום גדול של כסף מיפו לעזה בדרך היבשה שהיתה בחזקת סכנה תמיד של שודדים וגנבים, אבל הצלחתי להעביר בשלום את הסכום הגדול כסף בזהב שהגיע להרבה אלפים לירות תורכיות ונפוליונים. ועוד דבר אחד נשאר נקלט במוחי מנסיעה זו. כאשר הבאתי את הכסף לאחי לעזה, אז הוא חלק את הכסף כמעט לא ספור להסוחרים ולהבדוים שסחר אתם. וכאשר העירותי לו איך הוא עושה דבר שכזה, ועוד בלי קבלה אז הוא ענה לי שהוא סומך תמיד על ישרותם של הערבים בזה, שאחרי שכל אחד יספור את חבילתו יגיד לו את מספר הסכום הנכון.

וכך באמון מלא להערבים ולהבדוים שסחרנו אתם כמה שנים לא קרה אף פעם שהערבים והבדוים ירמו או יבגדו בנו באופן מסחרי. ואף פעם לא קרה לנו במסחרנו בעזה או שהתחייבות או שטר של הערבי או של הבדוי ילך לפרוטסט [אישור רשמי על אי פדיון שטר חוב במועדו, המאפשר הגשת תביעה משפטית נגד הלווה]. ופה אולי כדי [כדאי] לספר את העובדה האופיונית והמעניינת על יחסם של בדוי הנגב מחוז עזה ובאר-שבע לשאלת הפרוטסט. אז היה המנהג היפה הזה נהוג אצל אנשי המזרח אלה. להאיש שהיה בא לרגלי אסון שלא עמד בהתחייבותו על השטר בזמנו, היה בעל החוב שמגיע לו פורש אוהל על אם-הדרך לפני הכניסה למקום מגוריו, ובאוהל היו תוקעים איזה מין מטפחת שחורה שהתנוססה מרחוק כדגל שחור מבשר רעות. וכל העוברים על יד האוהל היו שואל על מי מכריזים שחור? וכאשר נודע להעוברים והשבים על פלוני שלא שלם בזמנו, אז היו תיכף מתאספים מכיריו והיו פודים אותו מעת צרה. מנהג מזרחי, אבל יפה בתוצאותיו. והלואי היה שמור בעולם המסחרי כך גם אצלנו. המסחר שלנו בקניית השעורה בעזה נמשכה כך יותר מעשר שנים עד התפרצות המלחמה.

פרק ט'

בין בנין והריסה

כמה שנים שקטות * בנין בתי פיינגולד ביפו
* נסיעתי לפורט-סעיד * המכירה הפומבית
שברי אניה אנגלית "שטס" * הרמאי * סופו
של רמאי * נסיעתי למצרים בשליחות אבי
פגישתי עם חבר בית הספר ברוך כהן *
הצלחתי במסחר * בנין בית הספר לבנות
ביפו * נגרים עברים שלא ידעו את מלאכתם
* אזהרתי על הסכנה שבבנין * המפולת *
חות דעתם של האקספרטים מהנדסים
מירושלים * מי האשם? בנין בית הספר של
כל ישראל חברים ביפו על ידי *

בשנת 1903 כמעט שלא נתהוו חדשות במהלך חיי הקבוע
ובתנועת עסקי, מלבד הכנסי לשותפות עסק העצים שהיינו מביאים
אותם בספינות מפרש מרודוס ועוד. עסק זה התנהל על ידי שלשה
אנשים בני דתות שונות גורגי עבדל נור נוצרי, חליל דומיאטי
מושלמי והיהודי - אני. שני שותפי היו ידועים לסוחרים גדולים
ומומחים במסחר העצים. שנים אחדות עבדתי עמם יחד בעסק זה
והרוחים עלו יפה. מדי פעם קבלנו עלינו הוצאתם לפועל של כמה
בנינים וביניהם גם הממשלתיים כמו: "בית המכס" ו"בית
הקרנטינה" וכו'. ברם, אחרי גמר הבנינים שבנינו יחד נאלצנו
לפרק את השותפות הזאת.

בשנת 1904 הוצאתי לפועל את הבנינים של בתי פיינגולד על
שפת הים, הודות ליחסיה הטובים של הגברת פלמר שנתנה אמן
בדברי ובמעשי. באותו הזמן קבלתי טלגרמה מאת מכירי אברהם
טוב לבוא לפורט-סעיד ולהשתתף בקניית שברי אניה שנטבעה בים.
לקחתי עמי מאות אחדות לירות אנגליות ונסעתי לפורט-סעיד. על
המקום מצאתי כמה סוחרים מערים שונות שבאו להשתתף בקניית
האניה. סוחר אחד יוני נבון, אסף את כל הסוחרים 28 במספר
והשפיע עליהם להתאחד ולעשות שותפות. בין הסוחרים האלה
היה גם הסוחר הידוע הערבי מוחמד אלהיטא. הארגון נוצר וכל
אחד ואחד מהסוחרים חתם על כתב התקשרות. אחרי זה פנה כל
חבר בארגון הנ"ל על ידי מכתב לחברת תעלת סואץ ובקש לקנות
חלק מהאניה וצרף שיק על סכום ידוע לפי דרישת החברה וכעבור
שלשה ימים נאספו כל הסוחרים באולם החברה וחכו לפתיחת
המכתבים ונמצא שכל סוחר מלא את תפקידו באמונה לפי שהוטל
עליו מהארגון. גם אני הצעתי לחברה שברצוני לקנות את כל
הנחשת שבאניה שלשה טון וחצי ובמחיר שקבע לי הארגון.
כשנקראו המכתבים התגלו פנים חדשות, סוחר ערבי ממצרים
שבשעת יצירת הארגון לא ראיניהו והוא שלח מכתבים בוודדים

לחברת האניה על כל קניה וקניה והציע מחירים מעט יותר גבוהים ממה שקבע הארגון שלנו, משנים ועד חמשה למאה מכל מין, כמוכן שלפי החוק זכה הסוחר הערבי בכל הקניות.

כיצד נתגלו פרטי הארגון זה היה לפלא בעיני כלנו. כל השותפים התהלכו כמטורפים, כי נשללה מאתם האפשרות להרויח אלפים פונטים ויותר ולבסוף התברר שהסוחר הערבי מפורט סעיד מוחמד אלהיטא בגד בארגון והזמין את הסוחר הערבי ממצרים ומסר לו את כל פרטי הארגון והתנאים והורהו כיצד לקבוע את המחירים במכתביו. ברור שבאופן זה הרים הסוחר הערבי את המחירים וזכה בקניות. מוחמד אלהיטא חשב להתעשר ברמאות על ידי קניה כללית של האניה בסכום של שלשים אלף לירות. ברם, מה עשה הקב"ה על פי התנאים היה מחויב כל קונה להעביר את מקנהו מהמקום במשך שבוע ימים, אם לא עליו לשלם קנס סכום ידוע, וכעבור שבועים אחרי הקניה משלם העובר על התנאי סכום כפול. אחרי שלשה שבועות הקנס מתגדל פי שלש ואחר ארבעה שבועות, משלם הקונה קנס בסכום הגון והסחורה חוזרת לחברה. אלהיטא הרמאי הסתתר בעצמו ושלח את בא-כחו לסדר את העברת הקניה. אולם הסוחר הערבי ממצרים היה זר בפורט-סעיד ולא ידע כיצד להשיג אנשים שהם מומחים להעביר את כל חלקי הקניה, ועברו כשלשה שבועות והסחורה נשארה במקומה. יום יום שלחו ראשי הארגון לרגל ולהודיע בברור יד מי היתה במעל הזה וכשנודע הדבר על דבר מעשי אלהימא [אלהיטא] המגונים, נאספו חברי הארגון וטכסו עצה. הוברר שלפי החוק לא נוכל לעשות שום דבר, כי שם הרמאי אלהיטא לא נזכר בשטר הקניה. חברי הארגון לא הסכימו לעבור בשתיקה על העלבון שנגרם להם והכריזו בכל העיר על דבר הבגידה הזאת, והענין נודע למקטון ועד גדול, להסבלים ולחברה. החברה לא האשימה את חברי הארגון כי אם את הבוגד. חברי הסבלים ובעלי המשא התארגנו יחד ונשבעו לא להסיע את חלקי האניה ולהעשיר בזה איש על ידי רמאות. החברה התנהגה עם הקונה בכל חומר הדין ולא ותרה כעל קוצה של יוד ומנהלי הארגון צוו עלינו לבל נעזוב את העיר טרם נראה בתוצאות. והתוצאות היו אמנם מענינות. אלהיטא הבוגד היה מוכרח למכור את כל הבתים הגדולים שלו בפורט סעיד כדי לסלק את סכומי הקנסות אחרי שעברו שלשה שבועות והקניה לא הועברה למקומה וכמו כן עליו היה לשלם את הסכומים שקבל בבנקים וכך יצא מרמאות זאת בלי סחורה וידיו על ראשו וכל הונג הלך לטמיון. כן יאבדו כל אויביך ה'.

צר היה לי לשוב הביתה מבלי שעשיתי איזו פעולה ממשית אחרי שביליתי יותר משלשה שבועות בפורט-סעיד ועל כן החלטתי לנסוע למצרים לחפש אחרי סחורה. בעברי ברחוב נפגשתי את אדון בן-ציון אמזלג וספרתי לו את כל הקורות ורצוני עתה לקנות איזה סחורות. מפיו נודע לי על דבר זקן אחד שסחר במסחר כלי

ברזל ופח מצובעים, קדרות, צלחות, כוסות וכו' ועכשו אומר הוא לעשות ליקוידציה מעסקיו מסבת זקנותו. מיד בקרנו את בית המסחר ובחנו את טיב הסחורות וביחד אתו קנינו וסדרנו הסחורות בארגזים ושלחנום ליפו. בבואנו ליפו שכרנו מחסן מיוחד וסדרנו את הסחורה אולם עוד טרם שהספקנו להוציאם למכירה בא מירושלים העסקן יעקב טג'ר ומכרנו לו את כל הסחורה ברוח של מאתים נפוליאון.

אחרי עבור ימים אחדים קראני אבי למשרדו והראה לי מחרוזת פנינים יקרות ואבן יקרה (דימנט) [יהלום] שקנה במשך החודש ובהיות ואין קונים טובים בארץ לחפצים אלה הוא מבקשני לנסוע לאלכסנדריה ולמכרם שם על פי המחיר שהוא קובע לי. נסעתי לאלכסנדריה והתחלתי להתחקות על המחירים אצל הסוחרים. הצגתי לפניהם את החפצים ובקושי רב עלה בידי עד שנמצאו הסוחרים שקבעו כמעט את אותו המחיר של אבי. החלטתי לא למהר ונסעתי לקהיר.

למחרתו, בעברי ברחובות קהיר נתקלתי במקרה בבית מסחר לתכשיטים יקרים ומעל השלט קראתי את המלים "ברוך כהן". למקרא השם הזה נתעוררו בי זכרונות ונזכרתי שעם האיש הזה ביליתי בבית הספר בבירות. נכנסתי לבית המסחר ושאלתי על המנהל ומיד הכניסוני אל חדרו. הכרנו זה את זה וחבקנו איש את רעהו. התחלנו להעלות בזכרונותינו את ימי הנעורים ובילינו יחדיו בשיחה נפשית וידידותית. הצגתי לפניו התכשיטים וספרתי לו על דבר המחירים שקבעו לי הסוחרים והבעתי לו את אמוני הגמור בסכום שהוא יקבע. הא' ברוך כהן קרא אחרי עוזרו ובקש מאתו לעשות חשבון מדויק לפי המחירים שעל בית מסחרו למכור את החפצים האלה. העוזר יצא לעבודתו כשבידו התכשיטים ואנו המשכנו את השיחה על כוס קפה וסיגריות. כעבור חצי שעה נכנס העוזר והודיע את החשבון העולה על המחירים שנקבעו על ידי אבי במאה ושנים עשר פונט יותר.

הסכום הכללי בעד התכשיטים הוא שבע מאות ושלושים ושמונה פונט - קרא אלי מר כהן כשהוא שואלני את הסכמתי. - הלא אמרתי לך מלכתחילה כי הנני מסכים לכל מחיר שתקבע - עניתיו ומבלי לחשוב הרבה הוסיף עוד על הסכום הכללי חמישים פונט וכך צוה לשלם לי שבע מאות ושמונים ושמונה פונט. על פי בקשתי שלם לי בפונטים אנגלים. אחרי זה הפציר בי שאשאר בביתו ימים אחדים והייתי נאלץ לשבת בביתו יום שעבר עלי בעונג רב. שבת ליפו עם יתרה של מאה ושמונים לירה אנגליות מהמחיר שקבע לי אבי, מסרתי לו את הסכומים והקורות אתי.

בשנת 1908 התנדב יהודי מסיביריה מר פינברג מאירקוטסק להקים על חשבוננו בית ספר לבנות על האדמה שנקנתה בשותפות עם חברת כל ישראל חברים, הגובלת עם אדמתנו שעליה עומד

בית החרושת שלנו וביתנו. לועדת הבנין נמנו ה"ה זלמן דוד לבונטין, מ. דיזנגוף וד"ר ח. חיסין בתור בא-כח של חובבי-ציון. ועדה זאת עבדה את התכנית ומסרה לידי להקים את הבנין בקבלנות. התכנית שנעשתה על ידי אדריכל חדש בארץ שלא היה בקי בתנאיה, פגשה בקושיים מרובים על דרך הוצאתה לפועל, מפני שבארצנו לא נמצאו אז אמנים ובעלי מקצוע יהודים אלא ערבים היודעים לבנות לפי שיטות הבנין המקובלות במזרח. בכל זאת הזמנתי אמנים ערבים מומחים ונגשתי להקמת הבנין לפי כל הקשויים והכיוורים שצוינו בתכנית. בעת שהתחלתי לכסות את הגג ברעפים, באה מרוסיה קבוצת יהודים ובקשה עבודה. מכיון שהבנין נגמר ועבודת הנגרות נעשתה כבר על-ידי אמנים יהודים, נשארה רק עבודת התקרה שהבטחתיה לשני יהודים מקומיים הבקיאים בעבודה זאת. אולם על פי דרישת ועדת הבנין נאלצתי למסרה להקבוצה שנמצאה בתנאים כלכליים קשים.

הזמנתי אלי את חברי הקבוצה ובקשתי מהם לבחור מתוכם את האמנים היותר בקיאים כדי לגשת מיד לסדור חשבון מדויק על כמות הקרשים ומהותם, טיבם ומדותיהם "כלנו מומחים" - ענו חברי הקבוצה. בכל זאת על פי בקשתי נבחרו שלשה אנשים. ישבנו לסדר את המדות והם מניעים ראשם לאות הסכמה. הדבר עורר בי חשד שהם אינם בקיאים במלאכת הנגרות אך דנתי אותם לכף זכות אולי אינם מבינים עוד את התכנית. מסרתי להם את התכנית ובקשתי מהם לעיין במשך הלילה ולמחרתו להשיבה לי בצרוף חשבון מדויק. למחרתו באו בלויית נגר מקומי שהמציא רשימת מספרים ובחנתי את הרשימה ומצאתי בה כמה טעויות. שוב דנתי אותם לכף זכות: אולי המה באמת נגרים טובים אך אינם יודעים לערוך חשבון. שלחתי אותם לליטבינסקי הזקן שסחר אז בעצים להביא קרשים על פי הזמנתי והעבודה החלה. בראותי כיצד הנגרים נוסרים את הקרשים ביחוד במקומות החבור התחלתי להתריז ולהזהירם על הדבר, אולם הנגרים הרימו עלי קול צעקה: "האם תבוא ללמדנו כיצד לעבוד?" והמשיכו את העבודה לפי שיטתם והבנתם. ראיתי שעבודה זאת היא ללא תועלת ועוד עלולה לגרום לידי נזק והפסד דרשתי ישיבה תכופה של ועדת הבנין והסברתי להם את הסכנה העלולה לבוא מסבת אי ידיעת העבודה של חברי הקבוצה. אולם אלה שדברו ברוסית עם הועדה, העלילו עלי דבות שאיני יודע את העבודה והם נגרים מומחים מרוסיה. הועדה חשבה שבהיות ואני קבלן אין לי כל מושג בעבודות הנגרות ובקשה ממני להרשותם לעבוד לפי הבנתם. עבודת הנגרות נגמרה, הקרשים סודרו והחלו לשים את הרעפים. באותו הערב אחרי חצות לילה, שמעתי קול מפולת, מהרתי החוצה והנה כל הגג קרס. כל הלילה היה צערי גדול מנשוא בחשבי עד כמה מחוסרי אחריות היו האנשים האלה להבאיש את שמי וטיב עבודתי ברבים.

למחרתו רבו האנשים שבאו לראות במפולת וכיניהם גם הועדה והנגרים. צר היה לי לשמוע את דבות האנשים עלי, שקמצתי וצמצמתי בחמרים ועל כן לא יכלו הכתלים להחזיק עליהם את הקרשים מרוב כובד. נשאתי את הכל בדומיה וחיכיתי עד שיצא לאור צדקי בידעי כי נקי אנכי מכל אשמה ועוון.

הועדה החליטה להזמין אקספרטים ומהנדסים מירושלים שיחוו דעתם על המצב ויתנו רפורט שיבאר במי האשמה, ביי? או בנגרים? בין המהנדסים היה מהנדס גרמני שבנה את הארמון הגרמני בירושלים על הר הצופים והבית שבו היה גר הרברט סמואל, השני היה המהנדס הראשי במוסדות הרוסיים בירושלים, והשלישי יהודי שהקים אז בית חולים. ועדת המהנדסים בקרה את המקום, בחנה היטב את הקרשים, וכל עבודת הבנין ונכנסו למשרד להועץ יחדיו. המהנדס הגרמני מצא על השלחן את הניר שעליו שרטטתי את אופן הנסירה שלי לכל עבודת הנגרות של התקרה והוא שאל מחברי ועדת הבנין למי שרטוט זה. אמרו לו שזו היא רשימת הקבלן, מיד צוה לקראני. נכנסתי למשרד והמהנדס פנה אלי בשאלה: "האתה זה ששרטטת את השרטוט הזה?" עניתו כן, ועוד לפני כשבועיים פניתי לוועדת הבנין בשרטוט זה והזהרתיהם על הסכנה שבעבודת הנגרות לפי האפנה מדותיהם ומספריהם.

חבר המהנדסים צוה עלי לצאת והוא נגש בכתיבת הרפורט. כתום שעה קלה נפתחה הדלת וחברי הועדה נכנסו והפרוטוקול הוקרא להם בגרמנית. פניתי לחברי הועדה ובקשתי מהם לבאר לי את תוכן הראפורט אולם חשבתי כי קשה להם הדבר. אז דברתי עם הא' דיזנגוף וחיסין והסברתי להם שעצם החורבן לא איכפת לי כלל כי הנני מוכן גם להקים הכל מחדש על חשבונאי אלא שרצוני לדעת במי האשמה. כשחברי הועדה שמעו את דברי נכנסו אתי למשרד ותרגמו לי את הרפורט שכולו היה לטובתי ולרעת הנגרים שהם היו הסבה למפולת, לבסוף חדשתי שוב את הבנין לפי שיטתי אני והבנתי בעזרת הפועלים המומחים שהזמנתי. ובניתי את בית הספר לבנות שהנהו עומד כיום ברחוב בתי הספר בנוה-צדק, הנקרא על שם הסופר המנוח א. ל. לוינסקי, בהתאם להוספות אחדות של חבר המהנדסים.

אחרי עבור חדשים אחדים שנגמר בנין בית הספר הזמנתי מנהל בית הספר כי"ח אז הא' לופו לקבל על עצמי בנין בית הספר לאליאנס. הוא מסר לנו את התכנית שעובדה על ידי מנהל הדואר האוסטרי ביפו וסדרנו על פי התקציב להוצאות הבנין ואחרי שהשתונו שולחה התכנית לאשור לפריז לחברת "כל ישראל חברים". את העבודה נהלתי, בדיקנות רבה ובשקט מבלי כל הפרעה. לא היתה כל התאוננות משום צד הן בטיב העבודה והן בחמרים, וכך יכולתי למסור במשך ארבעה חדשים את הבנין בשלמותו בן שתי קומות ובית להמנהל שהיה שבע רצון. זכורני

שלאות חבה הצטלמנו אז יחד. הלא זהו בית הספר כי"ח ביפו
העומד כיום ברחוב כל ישראל חברים מול בית הספר לבנות.

פרק י'

יסוד תל-אביב ובנין הגימנסיה

חברת "אחוזת-בית" לשם בנין תל-אביב *
העשיר מוזר מברדפורד * בנין הגימנסיה *
ההרפתקאות בבנין הגימנסיה * תפקידו של
הבנק הציוני * ההלואה של הקרן הקיימת
לישראל * מ. דיזנגוף בראש * האדריכל
ברסקי עושה תכניות-נסיונות * הבוררות
בענין בנין הגימנסיה * שכונת אחוזת-בית
תל-אביב פורחת בן לילה * השם "תל-אביב"
* דברי לחג יובלה העשרים של העיר *

בשנת 1906 עלה שוב הרעיון על דבר יסוד ישוב חדש על יד יפו, מחוללו היה ה' עקיבא ויס שאסף אליו מספר חברים וביניהם את כותב הזכרונות האלה, על מנת להתוות את הדרך כיצד להוציא את הרעיון אל הפועל. כששים חברים נאספו מסביב לרעיון זה והיינו מתאספים מידי פעם בפעם בקפה ליפשיץ בנוה שלום תחת נשיאותו של ה' ע. ויס במשך שנה תמימה. הוצאנו תכניות שונות לבנין שכונה מפוארה, סומנו הדרכים, מדרכות, בנינים הגונים וכו' וכן הובעה הדעה להשיג הלואה מקרן הקיימת לישראל בסך מאתים וחמשים אלף פרנק ולבסוף החליטו לגשת לקניית האדמה. הטפול ברכישת שטח אדמה הדרוש נמסר לה' ע. ויס. האדמה שעליה החליט הועד, היתה שייכת למשפחה של יורשים מרובים, שביניהם היה קיים חוזה עם יהודי מירושלים מר ישראל טננבוים, אשר אתו בא ה' ע. ויס במו"מ בשם כל החברים והשתווה אתו ע"ד המחיר בתנאי שהקושנים ינתנו לידי החברה כתום סלוק דמי הקניה. כשנחתם החוזה סודרה אספה כללית שאחרי עיון רב החליטו לקרוא את השכונה החדשה בשם "אחוזת בית".

סכסוכים מרובים התעוררו בין היורשים והיהודי הירושלמי שאתו נחתם החוזה, והרבה ערבים הקימו אהלים על האדמה בטענה שהיא שייכת גם להם. כדי לישב את הסכסוכים האלה, שהם לא ישפיעו על מהלך הקניה היה נאלץ מר טננבוים להעניק לערבים הטוענים סכום כסף נוסף על חשבון שלנו. לבסוף נגמרה הקניה בשלמותה על שם שלשה חברים והמחיר נקבע לכל חבר, סך שמונים וחמשה סנטים האדמה. אולם אחרי שחלקו את האדמה לששים החברים נשאר עוד שטח אדמה גדול פי שנים, שהיה זקוק לחברים חדשים.

באותו זמן בא לארץ תיר עשיר מאנגליה ושמו מוזר, בקר את מוסדות היהודים ביפו, ביניהם הגמנסיה שהתקיימה אז בבית שכור השייך לערבי. בהיותו באפ"ק נכנס בשיחה עם הא' ז. ד. ליבונטין והביעו לו את רצונו להקים בית לגמנסיה. הא' מוזר בקש מה' ז. ד. ליבונטין לערוך לו רשימה של חמשה אנשים חשובים מתושבי

העיר, שיהיו לו לעזרה בהגשמת מפעל זה ויחדיו יהוו את הוועד לבנין הגמנסיה שאליו נכנס גם הרב גסטר מאנגליה. הא' ז.ד. ליבונטין מסר להא' מוזר את רשימת חמשת האנשים והם: ז. ד. ליבונטין, המנוח א. שיינקין, א. ברלין, הד"ר מטמן-כהן ואנכי. והוא הוסיף עליהם את הד"ר ליבונטין והרב גסטר, ובקש מליבונטין להזמין ועדה זו לשעה ארבע באותו יום למשרד אפ"ק. את ההזמנה קבלנו לשעה שלש לשם הכנה מוקדמת שבה הסביר לנו הא' ז. ד. ליבונטין את מטרת הוועדה. בשעה הרביעית הפיע הא' מוזר ולפניו הוצגו כל חברי הוועדה. הוא פתח בשיחה על דבר המפעל שהוא אומר להקים והביע צערו שעליו לחזור לחו"ל למחרתו, ועל כן הוא מיפה את כחנו לעבד תכנית שתעלה עד מאה אלף פרנק לערך ומסר להא' ז. ד. ליבונטין שיק על הסכום הזה.

כשנסע הא' מוזר נתכנס הוועד לכמה ישיבות ואחרי שעובדה תכנית מפורטת בהתיעצות עם מנהלי הגמנסיה הוברר שהסכום שהא' מוזר השאיר יספיק רק לבנין עצמו והתחלנו לטכס עצה בדבר רכישת מגרש מתאים, מאין ינתנו הכספים לצורך מטרה זו. ועלתה הצעה לרכוש מגרש באחוזת בית במקום שיתחיל להתבסס ישוב חדש, שבנין כהגמנסיה יחזקו ויפיח בו רוח חיים. וגם הוא יבטיח את קיום המוסד. הצעה זאת נתקבלה על הלב ומכיון שרוב חברי הוועד של אחוזת בית הם גם חברי הוועד לבנין הגמנסיה, עלה בנקל התווך על דבר רכישת מקום מתאים לגמנסיה בשטח השייך לאחוזת בית. שני הועדים אחרי שסירו את כל האדמה באחוזת בית ועינו בתשומת לב בתכנית הכללית מצאו שהמקום היותר מוצלח להקמת הגמנסיה הוא המקום שממנו יתחיל רחוב הרצל ובהתחשב עם זה שגם המוסד עצמו יקרא בעתיד "הרצליה". ברם החלה דאגת הכסף, מחיר המגרש נקבע ע"י ועד אחוזה [אחוזת] בית בלי כל ריוח, לסך שלשים וחמשה אלף פרנק שהוכרח להשתלם בבת אחת, מסבה זו שחברי אחוזת בית לא היה בכחם לחכות עד שסכום כזה ישתלם בשעורים. טעות יסודית עשו חברי הוועדה שדמו אז כי במגרש שנקבע לבנין הגמנסיה תגמר השכונה, ולא ראו בחזון רוחם כי עתידה השכונה להתרחב ולהתפשט לארכה ולרחבה ולהיות לעיר חשובה, ויש להצטער על שנבחר מגרש זה שעליו עומד כיום בנין הגמנסיה החוסם את רחוב הרצל.

המגרש סומן והוגדר. אחדים מחברי ועד הגמנסיה הציעו לפנות למוסד ידוע בחו"ל ולבקש ממנו את הסכום הדרוש לקניית המגרש. ההצעה נתקבלה, ונשלח מכתב לאותו מוסד שנענה בחיוב. ברם הא' מוזר שנודע לו מכל זאת, כתב מכתב מלא תרעומות, על שלא הודיעו לו ע"ד הכסף הדרוש לרכישת המגרש והוא שלח המחאה על סכום שלשים וחמשה אלף פרנק והמגרש נקנה על שמו. אחרי זה החלו ההכנות לבנין ותכניתו נעבדה ע"י האדריכל ברסקי.

רבים היו התלאות שמצאו את מחוללי רעיון הישוב החדש על דרכם, ומכשולים על גבי מכשולים עכבו תכופות מלהוציא לפועל

את החלטותיהם, מקרב החברים קמה תנועה שרגנה אחרי מעשיו של הא' ע. ויס על שלם סכומים נוספים להיהודי טננבום ועל דבר החוזה שנחתם ואינו מבטיח כראוי את אינטרסי החברים ועוד טענות וסתם רכילות שהתהלכו בין חברי אחוזת בית. זוכר הנני האספה הכללית שסודרה, שבראשה ישב איש אחר ולא ויס. אחדים מהחברים בקשו את רשות הדבור והתלוננו איש אחרי איש על מעשי הועד ונשיאו הא' ע. ויס, אולם זה האחרון מבלי להתפעל כלל מכל התלונות הבלתי צודקות קם והצטדק על כל האשמות שהטילו עליו ודבר את דבריו בנחת והסביר את הסבות שגרמו שהוא שלם סכומים נוספים והקהל נרגע והביע אמון להא' ויס.

באותה האספה בשר הא' ע. ויס לחברים ע"ד סכום ההלוואה שנתקבל בבנק אפ"ק והעניין נמסר לידי הא' ויס להוציא את החלוקה לפועל. בינתיים נתהוו סכסוך בין א. ספיר המנוח פקיד אפ"ק והא' ויס, שגרם לעכוב הקמת הבנינים של השכונה החדשה. לא הועילה כל התאמצותם של עסקנים שונים להשכיך שלום בין שני הצדדים ונמצא שהקהל סובל בגלל מריבה זאת, בעת שכל אחד מהחברים עבד לו תכנית וכל משאת נפשו היתה לגשת מיד לבנין. קצרה רוחם של החברים מלחכות עד שישרור שלום בין שני הצדדים, הפצירו לסדר הגרלות המגרשים למען ידע כל חבר את מגרשו ובשנת תרס"ט סודרה ההגרלה בחגיגות מרובה.

ימים רבים נסו לתווך בין שני הצדדים וללא תועלת. גם הא' ליבונטין בעצמו התערב בדבר ולא הצליח ועל כן עמד כל ענין ההלוואה מבלי כל פעולה ומעשה, למרות שהחברים חכו בקוצר רוח לקבל את ההלוואה ולגשת לבנין. באותו הזמן בראותי, עד כמה הסתבך המצב וסבל החברים שנגע עד לבי, באתי בדברים עם הא' ויס להלוות אלי בדרכי לבית הא' ספיר. הוא הסכים מיד אולם טען שהא' ספיר לא יקבלו בביתו. הלכנו יחדיו וקרוב לבית הא' ספיר, המתין הא' ויס קרוב לבית ואני נכנסתי לבדי. דברתי עם הא' ספיר דברים יוצאים מהלב, דברים נמרצים והראיתי לו על סבל החברים, עד שהם עשו את תועלתם הרצויה והא' ספיר הסכים להתראות עם הא' ויס. יצאתי מביתו וקראתי להא' ויס והשלום הושב על כנו. הקול נשמע בעיר על דבר השלום והשמחה רבתה בין החברים. באותו הערב הזמינני הא' ליבונטין אליו לארוחת ערב לאות הוקרה על הצלחתי בדבר השלום, וכך בא ענין ההלוואה לידי גמר. כל חבר קבל סך מאתים וחמשים נפוליון לסרוגין במשך תקופת עבודת הבנין, לפי התנאי שחצי מהסכום הדרוש להקמת הבנין עליו להשקיע מכספו וחצי השני יקבל מכספי ההלוואה הרשות נתנה בידי כל חבר להשקיע יותר מכספו ואז הוסכם בין הבנק ובין הועד שהבנק ימנה משגיח אחראי מצדו לתת פתקאות לכל חבר בכל שבוע שעל פיה יקבל סכום המגיע לו לפי הפרופורציה ולפי הסכום שהוא משקיע מכספו. האפ"ק בחר בי בתור משגיח כזה לשביעת רצון החברים וקבעו לעבודתי שכר

פעוט ולמרות שהעבודה היתה מרובה ואחראית קבלתי עלי תפקיד זה.

במשך הזמן התעוררו שוב תלונות בין החברים ולפי דרישתם סודרה אספה כללית שבחרה בועד החדש ולנשיא את הא' מ. דיזנגוף. הועד החדש עבד תקנות להחברה ולהבנינים שאושרו על ידי החברים כולם באספה הכללית.

גם ועד הגמנסיה היה טרוד בעבוד התכניות שהוצעו לבנין הגמנסיה ולבסוף הוחלט על אחת מהן, שאת העתקה המציאו למר מוזר. הועד הזה הציע לי לקבל עלי את הקמת הבנין ובקש ממני לערוך את התקציב ומכיון שהסכמתי לדבר, הייתי נאלץ להגיש את התפטרותי מהיות חבר הועד.

הועד מצא את התפטרותי להגינות, כי לא יתכן להיות קבלן של הבנין ובאותו זמן להיות חבר הועד. התחיל משא ומתן ביני ובין הועד, לא דקדקתי במחירים וגם לא בתנאים כי בלבי נשתרשה הכרה ברורה שכאילו אני בונה לעצמי ולא איכפת לי אם אעבוד חנם אלא אך ורק למען הזכות שנתן לי הועד להיות מקים את בנין הגמנסיה ולא לקבלן אחר. העבודה התחילה והקושיים על דרכי היו מרובים. מצד אחד הזמינו מירושלים קבוצת יהודים בעלי מקצוע שאמנם היו בקיאים באומנתם אלא תאותם לכסף היתה רבה ומצד שני נראה היה שהאדריכל ברסקי קבל עליו בפעם הראשונה אחרי השתלמותו במקצוע ברוסיה את ההשגחה על בנינים, ובנין הגמנסיה היה רק התחלת הנסיון של עבודתו המעשית בחייו. ועל כן הרבה כל כך בתכניות עד שסוף סוף נתאשרה התכנית האחרונה שגם היא לא יצאה לפועל כמו ששורטטה מכיון שבשעת מהלך העבודה היה האדריכל ממציא המצאות כאלו, שדרשו הוצאות מרובות בעבודה שבעלי המלאכה דקדקו עליה בעל קוצו של יוד והן ברבוי החמרים. המצאות כאלו נמשכו תכופות ואני סבלתי מזה מאוד כי לא חפצתי להכביד על חברי הועד וגם לא הורגלתי לדרוש דרישות חדשות על כל דבר לחוד וכך נשאתי כל זה בדומיה ומלאתי אחרי כל ההמצאות שהיו נולדות במוחו של האדריכל. למרות שלא פעם הפסיקו הפועלים את עבודתם ואימו שיתבעוני למשפט בראותם שהמשכת העבודה אינה לפי התכנית. הפועלים לא חדלו לדרוש הוספות על כל שנוי לחוד ועלי היה למלאות ולשלם, אולם כאשר תבעוני למשפט הפועלים ותבעו ממני לשלם להם בעד כל הבנין מתחילתו ועד סופו לפי השנויים של האדריכל, והשופטים פסקו שעלי אמנם להרים את שכר העבודה בהתאם לשנויים אלה ובראותי שהמצאותיו של האדריכל טרם פסקו פניתי לחברי הועד וגיליתי להם את תלאותי. אחדים מחברי הועד הבטיחוני כי יתפשרו אתי ויחזירו לי את כל ההוספות שנתתי לפועלים ובלבד שאגמור את הבנין במהירות ליום הקבוע שבו יבוא הא' מוזר להניח את האבן האחרונה. כשמעי דברים אלה התאמצתי ונכנעתי לכל מיני

דרישות והמצאות ובלבד להפטר כבר מן הבנין, הבאתי חמרים נוספים שלא סומנו בתכנית, פזרתי כספי על ימין ועל שמאל כדי להשביע רצון הועד ולגמור את הבנין ליום הקבוע.

כשעשיתי חשבון מדויק, כמה כסף קבלתי מהועד וכמה הוצאתי יצא שחסרים לי חמשים אלף פרנק כדי להשלים את הסכום שהוצאתי על הבנין בלי כל ריוח באותו זמן נמסרו לידי הקמת שלשים ושנים הבתים של חברי "אחוזת בית", עזר לי בזה מחצב האבנים שחכרתי מאסכנדר רוק שהיה קרוב לאדמת אחוזת בית (המחצב הזה היה במקום שעליו עומדת כעת שכונת רמת השרון) כמאתים פועלים עבדו במחצב זה יום יום וגם שעות אחדות בלילה כדי להספיק את האבנים שהיו דרושים לבנאים הערבים (בנאים יהודים מומחים טרם היו בארץ) שעבדו עבודתם בלי דרישות של הוספות, אלא בשקט ובמנוחה עד שהיה ברור לי שכל מה שאני מרויח מעבודת הבנאים הערבים אני מפסיד בהוספות של הבנאים היהודים מהקבוצה הירושלמית [הירושלמית] שעבדו בבנין הגמנסיה. חשבתי לבוא פעמים אחדות בדברים עם ועד הגמנסיה, להסביר להם את המצב אבל התבישתי לעשות זאת, מכיון שהועד הבטיחני שיתחשב אתי בגמר הבנין.

כשנסתיימה העבודה הגשתי לועד הבנין חשבון מפורט, סודרו בהשתתפותי כמה ישיבות ונתתי באורים על כל סעיף וסעיף ומה חשכו עיני לשמוע דברים נמרצים מפי כמה מחברי הועד על רבוי ההוצאות, צערי היה גדול מנשוא לא רק על הכסף שהשקעתי בבנין אלא על הבקורת הזעומה שלא במקומה. עמדה לפני השאלה מה לעשות לתבוע אותם למשפט? לא יכולתי להחליט בנפשי על צעד כזה. אולם מצד שני הכריעה את הכף העובדה שהם ידעו היטב ע"ד התלאות שמצאוני בהקמת הבנין, השנויים המרובים שהכניס האדריכל, דרישות הפועלים ההוספות וכו' ולמרות זאת דוחה אותי הועד בתשובות שליליות שאינן לפי כבודי וכל בקשותי שלא יכריחוני לתבוע אותם למשפט עולות בתוהו, הצעתי להם בורות. הועד בחר מצדו בשרתוק הזקן המנוח ואני בחרתי בבן ציון אמזלג. הטוען מצדי הייתי בעצמי ובשם הועד דבר המנוח שיינקין שנלחם אתי לא מפני שאינני צודק אלא פשוט משום שאין להם כסף. הבוררות נמשכה לילות אחדים ולבסוף הבוררים לא השתוו צרפו להם איש שיכריע ביניהם. אחרי שקלא וטריא ארוך פסקו לשלם לי חמשה עשר אלף פרנק לפי דרישתי הצודקת ולא התחשב עם זה שסבלתי רבות בעבודה קשה זאת וגם שלא הרווחתי בה מאומה אלא עוד הפסדתי על ידה שלשים וחמשה אלף פרנק בערך שיכתב וירשם לזכרון בספר, לא מפני שלא הייתי בקי בעבודתי אלא מפני שהאמנתי באנשים מבלי לקבל כל דוקומנט על כל דבר קטן וגדול.

בועד "אחוזת-בית" היה לי הכבוד להיות חבר הועד הפועל בנשיאותו של הא' דיזנגוף הנכבד, שתחת הנהלתו פרחת השכונה

הקטנה "אחוזת-בית" ונהיתה ל"תל-אביב" העיר העברית הראשונה בעולם כיום הזה. אחרי גמר הבנין הבאר והמגדל הקטן המשיכו את הצנורות למעלה מהחולות כדי לתת אפשרות לחברים לבנות. כבר הוקמו כמה בנינים ואנשים חדשים בקשו לקנות אדמה והמחיר עלה פי שנים: משנים עד ארבעה פרנקים. הריוח הוקדש לשכלול השכונה. ישיבות הועד הפועל היו כמעט מדי ערב בערב, הרגל היה לחברי הועדה שאחרי ארוחת הערב באו ישר לישיבה. ראש הועדה הא' דיזנגוף לא נתן מנוחה לעצמו וגם לאחרים, שקד על בנין תל-אביב ומסר להפרחתה את כל מיטב מרצו וכחותיו. גם ההצעות הכי קשות שבעיני חברי הועד אי אפשריות היו מלהגשימן בפועל, הגשים אותן הא' דיזנגוף במציאות, הודות לזה שלא ידע כל לאות ומרגוע לנפשו. ברור היה לחברי הועדה ש"תל-אביב" היא ילד טפוחיו ושעשועיו, שלו הוא מוסר כל חיי רוחו ונשמתו. סדור צנורות המים, הכבישים, השמירה וכו' שהיה קשה מאד להוציאם לפועל בימים ההם נעשו על אף כל הקושיים והמכשולים. מלבד השומרים הערבים שמרו בתורנות על השכונה כל החברים ובתוכם גם הא' דיזנגוף בעצמו.

עבודה קדחנית נעשתה אז בכוח לא אנוש. נדמה היה שהשכונה פורחת בין לילה. מעין אגדת אלף לילה ולילה. יום אחרי יום נוספו בנינים חדשים עד שהיתה דרישה לכבישים. כבישים אלה קבלתי בקבלנות; הייתי מביא אבנים מהמחצב ומניחן שכבה ארוכה, עליהן שפכתי קורקר ומים וכשגלגל המכבש עבר עליהן והישירן שפכתי עליהן כעשרה סנטים חציץ ירושלים ושוב קורקר ומים ומכבש וכל זה סדרתי במחיר נמוך של שני פרנק ורבע כל מטר מרובע, מפני אהבתי הרבה למושב הצעיר ובידעי שאין בכחו להוציא סכום גדול מזה. קבלתי על עצמי גם ישור החולות, מסערת הים היו נוצרים גבעות חול ועל כן היה צורך לישר את האדמה ולהכשירה לבנין. עבודה זאת עשיתי קודם ע"י קרשים ואחר כך בעזרת רכבת קטנה ופסים שהזמנתי מפורט-סעיד, שחותי ממש תחת נטל העבודות השונות שהטלתי על עצמי. הקמת הבנינים, סדור הכבישים, ישור החולות, והכל תחת השגחתי ומלבד זאת השתתפתי בעבודות השונות בישיבות הועד עד שגם לאכילה ושינה לא היו לי זמנים קבועים. שנים אחדות נמשך כך המצב, הייתי טרוד יומם ולילה מלבד בהעבודות שמניתי למעלה גם באספות המרובות בועד תל-אביב, בועד העיר ובאספות הפועלים שהיו מזמינים אותי לעתים קרובות.

רבה היתה העבודה בועד "אחוזת-בית", ראש הועד הא' דיזנגוף שעבד באנרגיה מופתית היה ממציא כל מיני המצאות כדי לשכלל ולשפר יותר ויותר את השכונה שהיתה ממש חלק מחייו, ולא רק שהוציא לפועל את התפקידים שהטיל על עצמו אלא שקד על תפקידיהם של יתר חברי הועד והיה מזרזם להוציאם לפועל. אנכי השתדלתי למלאות בדיקנות מה שהוטל עלי. על פי רוב היו

מוסרים בידי ענינים שהיו קשורים באנשי העיר או בפקידי הממשלה התורכית שהייתי קרוב לחוגים אלה וכל תקלה שהכבידה על המושב הייתי מסיר אותה באופנים שונים כדי ששום הפרעה לא תהיה במהלך התפתחותה של "אחוזת-בית".

כשהרגישו חברי הועד ובראשם הא' דיזנגוף בהתקדמות השכונה, באו מר מ. שיינקין ואחרים בהצעה לשנות את שם המושב בשם היפה "תל-אביב" במקום "אחוזת-בית" וכך היה, הועד קבל את ההצעה בשביעת רצון גם האספה שהתקיימה בשנת תרס"ט אשרה פה אחד את השם החדש ומאז נקרא ל"אחוזת-בית" השם המקסים "תל-אביב" שנתן בטוי אמתי לרגשות הבונים המסורים שהקימו את הבנינים הנהדרים על שממות החול. הלא [שורה חסרה] על פני כדור כל הארץ, שעליה נשואות עיני היהודים בארצות הגולה בתור עיר חמודות, "עיר הפלאות" של הבית הלאומי ליהודים בארץ האבות. רק על ידי המרץ היהודי, הכוח והאנרגיה של עם השואף לבנות מחדש את מולדתו, אפשר היה להקים לתלפיות תל-אביב כזו המשמשת עתה לסמל ומופת בבתי המפוארים, בכבישיה המסודרים ושהנה גם מרכז חיינו התרבותיים.

ואלה הדברים ממה שכתבתי ע"פ הזמנת ראשי העיר לכבוד חג יובלה העשרים להוסד העיר העברית הראשונה. וכמה מהדברים רוצה אני גם להביא בספרי זה של פרשת-חיי, להשלים פרק זה החשוב בחיי.

אסור לנו לחשוב, לו גם לרגע, שהקמת עיר תפארת כ"תל-אביב" היה מן הדברים הקלים ביותר ובהתאמה לבנין ערים אחרות. בנין העיר העברית הראשונה שעברה כמה טלטולים ותלאות, מ"עיר גנים" "אחוזת-בית" ועד "תל-אביב" השם שנקבע לה לפני התבגרותה, יש בו שלש מעלות חשובות, המיוחדות ומסמלות את הצורה והמדה שבהן הוקמה העיר, כאילו בכח לא אנוש וטבעי...

א. "תל-אביב" שמלאו לה עתה 20 שנה, נבנתה רק לפני 12 שנה, אם נפחית את חמשת השנים של המלחמה העולמית ושלושת השנים של המשבר, למרות זאת הגיעה למדרגת התפתחותה הנוכחית.

ב. ש"תל-אביב" היא עיר עברית במאה אחוזים.

ג. הגאון העוטה את שמה, בתור העיר העברית הראשונה על פני כדור הארץ.

שלושת המעלות האלו שהיו גורמים חשובים למדת התקדמותה של "תל-אביב", אינן בנמצא בבנין ערים אחרות. בכל העולם הנאור ידוע, שאי אפשר לבנות עיר כזו בזמן קצר, בלי עזרת הממשלה או חברות פיננסיות, ו"תל-אביב" עירנו החביבה, נבנתה הודות לאל, במרץ קדחתני ובכחות בעליה עצמם. ולא רק שהממשלה לא עזרה במאומה להקמת העיר, אלא פקידי הממשלה התורכית עוד הפריעו

בכל מקרה והזדמנות את מהלך בנינה ורק על ידי דרישות ובקשות ולפעמים גם על ידי "מתן בסתר", נתנו לנו להמשיך את עבודת היצירה של עיר-חדשה בארץ אבות. "תל-אביב" הוקמה, איפוא מהמוסד ועד הטפחות בכחות עצמיים על ידי הבעלים במרצם ומאדם, מלבד ההלוואה הקטנה שקבלו ששים החברים הראשונים מהקרן הקיימת לישראל.

אל נא נשכח, לפני עשרים שנה היתה "תל-אביב" ככרת אדמת חול וישימון, דומה למדבר שומם של הרים וגבעות אשר תנים יהלכו בה. אדמת חול, נקי מעשב וענף ירק, מלבד אי אלה גפנים-קמלים הנטועים זעיר פה וזעיר שם, נטושים ועזובים. וכיום, "תל-אביב" פורחת בעציה, ביפי נופה ובגניה הפרטיים והצבוריים.

אם לבוא ולרשום את כל ההרפתקאות שעברו על עיר צעירה זו נצטרך למלאות ספר גדול. ועל כן אסתפק בעובדות אחדות והיותר חשובות.

כששים חברים מהמתישבים הראשונים זוכרים עוד את האספות המרובות שהיו לנו בעיר יפו בבית הקפה של ליפשיץ לשם הגשמת הרעיון על דבר יצירת ישוב חדש ע"י מחוללו עקיבא ויס יזכר לתהלה. בקפה זה נחתך גורל העיניים לפי מזג רוחנו לשמחה ולעצב. זה לא היה כלל מן הדברים הקלים ביותר לרכוש ככרת אדמה משכנינו, גם אחרי התשלומים, הפצויים, קבלת הקושאן וכו'. משום שפתאום צצו כפטריות ממש, בעלים חדשים המכריזים את בעלותם על המקום, אחרי שנגמרה הקניה של אדמת "תל-אביב", ותקעו אהליהם וגרו בהם מזוינים בחרבות מוכנים למלחמה, בטענם שהאדמה היא אדמתם, ורק אחרי פצויים וחכוכים בזמן לא מועט נשתחררה האדמה.

דרכי השמירה על הבטחון בשכונה הצעירה לא היתה סוגה בשושנים, לקן גנבים היתה סביבת "אחוזת-בית". המה התרכזו בעיר בחומות הבנינים העתיקים שבדרך יפו ופתח-תקוה. לשמירה מנה הועד ערבים מזוינים שידעו להתחקות על עקבות הגנבים. מרובים היו מקרי הגנבות ושומרים יהודים אין להשיג ומה עוד שהשמירה היתה אז בחזקת סכנת-נפשות ממש. באין ברירה הוכרח הועד להטיל חובה על כל אחד מהחברים לשמור על השכונה בתורנות יחד עם השומרים הערבים, כדי לשים עין באותו זמן גם עליהם. כשהיה מגיע תורי לשמור לא הרגשתי בלילה החולף בו הגיע גם תורו במקרה של הא' דיזנגוף לשמור, למרות הרוחות והגשמים ביליתי בשיחות מלאות תקוה ועודד, על "אחוזת בית" בעתיד הקרוב, עם הא' דיזנגוף חברי לתור.

מסירות הועד לשכונה היתה מופתית. הכל נעשה במרץ לא רגיל ובכחות לא אנוש, מי שהוא פלאי דחק את הקץ. הועד לא ידע לאות יומם ולילה, נערכו תכניות להרחבת הגבולות, נסללו דרכים חדשות והטפול בישוב הרענן נעשה בזירות רבה. מחוללי הישוב

ידעו והרגישו את עתידו וערכו לגולה הישראלית, עד כמה שהיא עוקבת באהדה ורטט כל כבוש שעל אדמה בארץ-ישראל. במסירות עמד דיזנגוף על משמר העבודה ועודד את יתר חבריו לפעולה. על כותב הטורים האלה הטיל את ישוב הסכסוכים שהיו מתהווים בין השכונה והממשלה, או עירית יפו, אפנדים וסתם שכנים שבאו בטענות של חזקה. כמעט בכל המקרים עלה בידי הודות לאל לפשר בין הצדדים בדרכים שונות.

אחד היסודות היותר מוצקים שעליהם נבנתה "תל-אביב" הוא המשמעת. משמעת סמלית שררה בתוך הועד ובין חברי השכונה. כולם הרגישו כאחד בערך המטרה של ישוב יהודי על אדמת האבות, חברי הועד שרתו את המולדת מאהבה נפשית עמוקה. כל נגודים פנימיים לא התעוררו, טובת השכונה והתפתחותה היתה לנגד עיני כלם. לא היתה כל זכות לנטיה פרטית או מפלגתיות צרה וזעומה. הכל משרתים באהבה ובאידיאל למטרה אחת. בשמחה אמתית היו חברי השכונה ממלאים את החלטות הועד, כצו קדוש ממרומים, למרות שלא היה אז משמר. החברים בעצמם שמרו בדיקנות על חקות הועד מבלי שיעירו את תשומת לבם על כך ומכאן העובדה של "תל-אביב" כיום הזה. משמעת זאת צריכה לשמש דוגמת-חיים, לכל הישובים העברים ההולכים ומתהווים בארץ ישראל.

כשהתחילה השכונה להתפתח ולקבל לאט צורה של עיר, על ידי בנינים נוספים, כבישים סלולים, מדרכות, צנורות-מים, נקיון וסגירת שער השכונה בשלשלת ברזל בימי שבת ומועד, מבלי להרשות לעגלות להכנס ולהפריע בעד קדושת חגי ומועדי ישראל, קפץ עלינו רוגזם של פקידי הממשלה והשכנים. מרוב קנאה לעיר נקיה ומודרנית, התחילו להשטין ולקטרג, ולהעליל עלינו עלילות-שוא ודבות ולהבאיש את שמנו בעיני הממשלה. יום יום ותלונות חדשות, פעם על דבר זה ופעם על דבר אחר, מבלי כל הגיון ויסוד, צר היה לאויבינו לתת לנו להקים עיר למופת מתוך שלות היצירה. ומשום כך לא היתה לנו מנוחה מהם.

כדאי להזכיר עובדה אחת מבין עובדות רבות: באחד הלילות נתפס גנב ב"אחוזת-בית", השומרים הובילוהו לבית הא' דיזנגוף. הוא צוה להוביל את הגנב לבית הועד עם החפצים הגנובים ולשמור עליו. בינתיים, נשלחה הודעה למשטרת יפו על המאורע, כעבור זמן קצר הופיעה המשטרה והחוקר הכללי. בראותנו זאת חשבנו שלטובתנו הוא, שהמשטרה מהרה לבוא אל מקום המאורע, ברם, טעינו, במקום לחקור את הגנב שגניבתו בידו, התחיל החוקר לחקור אותנו: מי תפש את הגנב, ומי פקד לשים אותו בבית הסוהר של השכונה, למה שפטתם אותו וכו' וכו'. נערך פרטיכל מלא רעל ושנאה, מדברי בדיות והזיה, שאין בהן קורטוב של אמת ועל ידי זה היו שמים מכשולים על דרך התפתחות הישוב ומהלך חייו הקבוע.

תל-אביב נעשתה לעיריה מאליה, עוד בתקופת שלטונם של התורכים. אז היתה עיריה רק ביפו והרשיונות להקמת הבנינים הראשונים ניתנה על ידה. חוקת בנין מיוחדת לא היתה קיימת ועירית יפו לא התענינה באיזו צורה ומדה יוקם הבנין ובפרט מחוץ לעיר. מה שענין אותה, המס שעל הבונה לשלם לה לפי שטח אמות הבנין ותשלום נוסף בעד אמות החזית והגזוזטראות אם ישנן. השגחה מיוחדת על הבנינים לא היתה, אלא אך ורק בראשית הבנין ביום הנחת יסודות הבית היתה העיריה שולחת את ראש הבנאים הממונה לזה, כדי לשמור על הבונה לבל יכנס אל גבולות הרחוב. את הרשיונות הראשונים קבלנו מעירית יפו, אחרי שערכנו חשבון מדויק: כמות שטח האדמה, מספר הבתים, האמות, מדות האורך והרוחב, תכנית החזית וכו' וכו'. הרשיון היה ניתן על ניר רשמי אחד האומר: ניתן רשיון לבנין עשרים בית בשכונת היהודים "אחוזת-בית" בשטח כך וכך אמות, כך וכך ארכה ורחבה של החזית, הגזוזטרה וכו' והמנהלים בשכונה זו אחראים שהבונים לא יכנסו בבנינים לגבולות הרחובות ונתקבל סכום כזה וכזה. התאריך והחתימות של הגזבר וראש העיריה ושליש חברי העיריה וחסל. על סמך זה למדנו את התורה ולרשיון השני והשלישי לא נזקקנו להגיש תכניות כלל, אלא קבלנו רשיונות כללים על אלפים אמה לבנין או חמשת אלפים אמות מרובעות, כך אמות חזית, כך גזוזטראות, כך אמות לקומה השניה והתשלומים כנהוג. בהמשך הזמן ניתן לנו הרשיון להטיל מס על כל בנין לפי הפרופורציה, ונעשינו לעיריה עצמית, בלי שום קונצסיה אפילו מקושטא. וממשלתנו האדירה הנוכחית נתנה לנו במקום עיריה "בורו", ומשאירה אותנו בבור, למרות שידוע לה היטב כי אין עוד בארץ עיריה כזו ביפיה והדרה, ובכל זאת נתנה לשכנינו בערים השונות זכות עיריה עצמאית אעפ"י שאינן יכולות להתחרות בעירנו ששמה "תל-אביב", אולם מה נתאונן, זהו גורל כל מפעל טוב ונעלה שעתיד מזהיר לו. על אף כל המכשולים והתלאות "תל-אביב" תצעד בעוז ובגאון קדימה במסלולה שהתוו לה בונה.

אחרי העובדה שהזכרתי לעיל על דבר הגנב ועריכת הפרטיכל המלאה רעל ושטנה על ידי החוקר הכללי, עלה בידינו להסביר לממשלה את צדקתנו ויצאנו בשלום ובכבוד מהענין הזה. דבר זה עורר בנו לתבוע מהממשלה שתקבע באיזורנו שמירה מיוחדת של המשטרה. הממשלה הסכימה לתביעתנו ופקדה על עירית יפו לקנות מגרש לשם בנין בית למשטרה בשער תל-אביב. בקופת עירית יפו לא נמצא סכום הכסף הדרוש למטרה זאת ועל כן נאלצנו לקבל ממנה רשיון חדש להקים בנינים על עוד אלפים אמה והשתמשנו בהזדמנות זאת והעמדנו תנאי, שאם לא נספיק במשך שנה למלאות את שטח האדמה בבנינים חדישים בידינו להשלים גם אחרי שנים אחדות. והודות לזה שהישוב הלך והתרחב והיינו זקוקים לעוד רשיון לפני תום השנה, היתה לעירית יפו האפשרות

מהמס שקבלה מאתנו לרכוש מגרש מתאים לבנין בית המשטרה. עבר זמן ובעירייה באו חלופי גברא שבטלו את הקמת בית המשטרה והחליטו מחוסר כסף למכור בפומבי את המגרש ולהשתמש בדמי שויו למטרות אחרות יותר חשובות. ועד שכונתנו החליט לרכוש את המגרש הזה, לכל [לבל] ירכשו זר בתוכנו. למטרה זו מלא הועד את ידי הא' דיזנגוף וידי, לקנות את המגרש לפי הסכום שקבע. כאשר הוזמנתי יחד עם דיזנגוף לעיריית יפו ביום הקבוע והאחרון למכירה, נפגשנו שם במתחרה קשה, באפנדי אחד מהמיוחסים ביותר. אם אנו הוספנו על הקניה בגרושים הוא הוסיף בנפוליונים ולבסוף המגרש עבר לרשותו במחיר יקר מאד. מראשית חשבנו שהאפנדי הזה קנה בכונה תחילה את המגרש כדי למכרו לנו אחר כך בריוח הגון. אולם נתברר לנו שהוא קנה את המגרש לעצמו מתוך קנאה ושנאה ליהודים. בין המגרש והמבוא לתל-אביב נשארה סמטא צרה מאד ועזובה שהוא התכוון לרכשה בכח הזרוע ובהשפעת החוק האוסר לבנות על סמטא צרה כזו המבדילה בין אדמתנו ובין הדרך הראשית. האפנדי שרצה לזכות בסמטא זאת, התחיל לבנות חנויות לצד רחוב יפו-תל-אביב ופתח דלתות גם לצד רחוב הרצל הגובל עם הסמטא השיכת לשכונתנו, כדי שהסמטא הזאת לא תהיה ניכרת על ידי החנויות שיהיו פתוחות [פתוחות] לרוחה גם לצד רחוב הרצל. כל הנסיונות שלנו לתווך בינו וביננו עלו בתוהו הוא נשאר בעקשנותו. עלבון כזה לא יכל ועד השכונה לשאת וכדי שלא ישנו עולות כאלו, החליט למנוע מהרשע להשיג את זממו, לגזול חלק מאדמתנו, להקים חנויות ארוכות הפנים וצרות העומק. נוכחנו שלבנין כזה דרוש זמן רב ובינתיים, העירייה והממשלה יפריעו בעדנו. הסכסוכים והמשפטים יתרבו, מפני שהשפעת האפנדי גדולה בעיר על כן התחכמנו כיצד להוציא את הדבר לפועל בסוד וזהירות רבה ואמנם נעשה על ידינו דבר יוצא מהכלל. ערכנו תכנית לבנין ארבע חנויות והכינונו כל חברי הבנין הנצרכים על מגרש קרוב לאדמת הסמטא, העמדנו שני עמודים גדולים ותלינו עליהם מנורות-לוקס, שכרנו ארבע קבוצות בנאים ופועלים ושעה אחרי שקיעת החמה התחיל הבנין לאור הלוקסים והבוקר אור - וארבע חנויות הוקמו מהמסד ועד הטפחות עם גג ביטון מוצק. הדבר היה לפלא גם בעיני תושבי השכונה כיצד נבנו החנויות בין לילה, מבלי שידעו מקודם והרגישו בכך. כעבור זמן הוכרז האפנדי לשלוח להא' דיזנגוף ולהתחנן ממנו שיקנה מאתו את המגרש, והוא נרכש על ידי הועד לא לפי המחיר שהוא בקש אלא בנכוי כל ההוצאות וההפסדים שנגרמו לנו.

מקרים כאלה היו במקומות אחדים בתל-אביב; אחדים מהשכנים שאדמתם גובלת ליד אדמתנו, דוקא על די הרחובות היותר מרכזיים והנהדרים, לא הרשו לנו להמשיך את הדרכים וגם סרבו למכור לנו האדמה במחירים מתאימים, על כן העמיד הועד רפתות וארוות על ידי הדרכים שחסמו את הגבולות, עד שכעבור זמן

בלית ברירה אחדת מכרו את אדמתם, הרפתות נהרסו והעיר הלכה והתרחבה לארבע רוחותיה.

תל-אביב קנתה לה שם טוב בין היהודים בכל ארצות פזוריהם אשר שמעו את שמעה למרחוק. היא נעשתה לילד שעשועיו וטפוחיו של העם העברי בארץ עתידו. כמגדל אור הבקיעה את קוי אורה לחשכת הגולה ובשרה את צעדי הגאולה. כשמלאו לה ארבע-חמש שנים מיום הוסדה, כבר היתה למרכז היהדות בארץ, ללב החיים הצבוריים-הלאומיים, לגורם ומניע חשוב בתנועת תחינו. ב"תל-אביב" הצעירה-הרעננה, קבעו להם ישיבת קבע כל המוסדות הלאומיים והמפעלים התרבותיים: הסופרים, המורים, החנוך, התרבות, מוסדות צבוריים, המשפט העברי, הכשרת-הישוב וכו'. רכזו המוסדות והמפעלים האלה הכניסו רוח חיים נעלים בעיר וקבעו לה צורה של עיר מודרנית השואפת להעפיל למרום הפסגה. מכל ערי ומושבות הארץ נהרו לתל-אביב לנוח ולהנפש, להתענג על אוירה הזך וליהנות מסגולותיה. האספות המרובות והישיבות התכופות, הן למוסדות ולמפעלי העיר והן של המושבות שגם הם נתקיימו בתל-אביב, בהיות ומנהליהם ומנהיגיהם גרו בה, עוררו את הישוב מלקפא על שמריו.

רבות עשתה תל-אביב להפצת השפה העברית ברשת בתי הספר שלה. ילדיה בבית וברחוב לא נשאו על שפתותיהם מלה זרה. כל אלה מהעולים שרגלם דרכה על חוף יפו, הרגישו מיד בהכנסם לשערי תל-אביב שהם בארץ מולדתם כי השפה העברית צלצלה במתקה ונעימותה בכל בית עברי ברחוב ובמסחר. אם אנו רואים בערים אחרות בקיום של מוסדות תרבותיים, חסד וצדקה, זהו רק הדוגמה החיה שלקחו מתל-אביב שהצטיינה בכל זאת.

"תל-אביב" למרות היותה מפתחת מתוך כוון טהור ומצפון נקי, הביטו עליה הממשלה והשכנים בכל קצוות הארץ, בעין חשד, בקנאה מסותרת בפחדם פחד שוא מהישוב העברי ההולך ומכה שרשים עמוקים בקרקע המולדת ומשום כך התחילו לקטרג על היהודים בגלות ובסתר ושפכו קיצון של שופכין על ראשינו ומנהיגינו מעל דפי עיתונותם. חטאת הרעל והשנאה הכבושה, עכבו בעד מהלכו הרגיל של הבנין והיצירה בתל-אביב ונתהוותה אטמוספירה מחניקה שלא אפשרה לנו את מלוי התפקידים החשובים שהטלנו על עצמנו בקדמת ופריחת העיר לפני המלחמה העולמית תחת השלטון התורכי.

בתקופה זו, כשנה לפני פרוץ המלחמה העולמית, עמדו על זה אחדים ממיסדי תל-אביב, מילידי הארץ, ויסדו אז לשם הכחשת הדבות בהעתונות הערבית ועוד, את אגודת "המגן" שבפרוטרוט יסופר עליה בפרק הבא.

אבל כל זה היה לפני המלחמה. אולם איזה שנים אחרי המלחמה העולמית והצהרת בלפור, התפתחה תל-אביב במשך שנים אחדות בצעדים כל כך מהירים, יפים וגדולים שהיה לפלא לכל העולם.

הג יובלה העשרים בשנת תרפ"ט היה לחג לאומי עברי גדול אז הצטלמו הששים המיסדים הראשונים של תל-אביב לאות זכרון בתולדות בנין הישוב.

פרק י"א

חברה חדשה ואגודת "המגן"

מ. שיינקין ויסוד החברה החדשה * חברה
חדשה ורעיון האוניברסיטה * קנית "תל-
שמם" ו"ג'דה" * חברת הכשרת הישוב *
הוצאת דבה * דברי דיונוף אלי * ג.
סוקולוב ול. מוצקין השופטים * תוצאות
הקניה * פרוק החברה החדשה * שטנת
העתונות הערבית הנוצרית על הישוב היהודי
* אגודת "המגן" * מטרת ותפקיד האגודה *
חפיו-בק-סעיד * ראשי "אילה-מרכזיה"
מסוריה * בקורם באגודתנו * גזר-דינם
לתליה בתור בוגדי המולדת * מות חפיו-בק-
סעיד במאסר *

בשנת 1913 ארגן המנוח שיינקין חברת מניות בכדי לקנות אדמה בסביבות תל-אביב ולמכרה בתנאים נוחים במטרה לפתח את הישוב. כארבעים איש נספחו לחברה זאת ובחרו בועד פועל, שגם לי היה הכבוד להמנות בו בתור חבר. החברה הזאת נקראה "חברה חדשה". תנאי החברה היו, שכל מניה היא בת שלשת אלפים פרנק; אלף במזומן, אלף בשטר לשנה ואלף בשטר לשנתיים. עד 1914 קנתה החברה ששה כרמים ושטחי אדמה אחרים בסביבות תל-אביב. היא מצאה לפנייה כר נרחב לעבודה והוכרחה לפתוח משרד מיוחד ולהגדיל בו את מספר העובדים. עלי העמיס הועד את ענין הקניות ואני הייתי האחראי עליהן. כי בהיותי יליד הארץ ובקי בשפתה, ידעתי למצוא דרך נוחה כיצד להגשים קניות גדולות בתנאים משביעי רצון. השתדלתי לדקדק היטב בטיב האדמה, בהצעת התנאים ובכתיבת החוזים עם הערביים ונהגתי בכל אלה זהירות רבה. חברי בעבודה היו: לב, אבוהב, שיינקין וגולדפרב ששבקו חיים לכל חי ויבדלו לחיים ה"ה: אשכנזי, וחייט.

בהמשך עבודתנו החשובה הזאת, הוכנה הצעה על ידי המנוח שיינקין לרכוש שטח אדמה גדול בירושלים בסביבות הר הבית כדי להפריש ממנו מגרש מתאים לבנין המכללה העברית והשאר לחלק למגרשים ולמכרם פי עשרה מהמחיר שקנינו ולהקדיש את הריוח לבנין האוניברסיטה. בהיותנו בטוחים שכל יהודי יחפוץ לרכוש לו מגרש בסביבת הר הבית ואפילו במחיר יקר בהתחשב עם המטרה הנעלה שלה מוקדש הכסף. נסענו לירושלים בקרנו את הקרקעות השונים בסביבת הר הבית ואחרי שראינום, פנינו להא' הנכבד מלכיאל מני, התיעצנו עמו על דבר הקניה ובקשנו מאתו לקבל על עצמו את הגשמת הקניה הזאת. הא' מני הסכים וכעבור שבועות אחדים שלח לנו תכנית מפורטת של כמה נחלאות מסביב להר הבית בצרוף מחירים. הודענו לו שהוא יכול להתקשר בשמנו על

פי התנאים שקבענו לו. ואמנם הא' מני הוציא לפועל את הקניה המקווה ולשמחתנו ואשרנו לא היה גבול. ראינו בחזון רוחנו כיצד בנין האוניברסיטה בנוי לתלפיות מסביב להר הבית ואלפי צעירים עולים מכל קצוי תבל לשמוע תורה בשפתנו אנו, ויעוד הנבואי "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים" התגשם כאילו לעינינו.

באותם הימים קבלנו מכתב מד"ר רופין וד"ר טהון חברי המשרד הציוני לבוא למשרד. כשבאנו הודיעו לנו האדונים הנ"ל כי בקשתם מאתנו היא שבהיות והם שמעו על דבר הרעיון הנעלה שאנו אומרים להגשימו בקרוב ובהתחשב שהוא נוגע לכלל ישראל ואינו יכול להיות שייך לפרטים עלינו למסור למשרד הציוני שהוא בא כח הציונים את המגרשים וכל הדוקומנטים והפרטיקלים השייכים להגשמת רעיון זה, והם עצמם יטפלו בשאלה חשובה זו ויחזירו לנו את הכסף שהשקענו בהוספת ריוח. בשמחה רבה מסרנו את הכל לידי המשרד הציוני, גם כתבנו להא' מלכיאל מני שמעתה ולהבא עליו לבוא בדברים עם האדונים רופין וטהון, אך לא הסכמנו לקבל כל ריוח. ואחרי חדשים קבלנו חזרה את כספנו. מה שנעשה בבנין האוניברסיטה עד היום הזה ידוע לכל הקהל.

עברו כבר כשבע עשרה שנה ואין מעלה על הזכרון מי היה הראשון שהגה ברעיון הקדוש הזה ומי הם האנשים שטפלו במסירות-נפש בהוצאתו לפועל - הלא הם חברי "חברה חדשה" שטפלו ברכישת מגרשים לשם הגשמת בנין המכללה על יסוד בסיס איתן.

באותם הימים פנתה אלינו אגודת המתנחלים בבקשה לקנות עבורה אדמת-שדה בעמק יזרעאל. ממנה נודע לנו שישנה הזדמנות לקנות את הכפרים: "תל-שמם" ו"ג'דה" השייכים למשפחה נוצרית. נסענו אל המקום וערכנו חקירה ודרישה ונתברר לנו, שרצון המשפחה הוא למכור את שני הכפרים בבת אחת ובהיות ויד האגודה הנ"ל אינה משגת לרכוש את הכפרים על חשבונה היא, הסכמנו לקנות את שני הכפרים המכילים 16 אלף דונם ולהשאיר שלישי לאגודת המתנחלים. ובעוד אנו מטפלים בקניה חשובה זאת, אחרי שתרנו כמה פעמים את האדמה, התחקינו על טיב השכנים וכו' קבלנו מכתב מהמשרד הציוני חתום על ידי ד"ר רופין וד"ר טהון לבל נקנה את הכפרים האלה בהתחשב עם זה שהם מטפלים בקניה זו זמן רב. מבלי להכנס אפילו בוכוחים בדבר זה עם המשרד הציוני מסרנו את המצב כהיותו לאגודת המתנחלים וזו האחרונה פנתה בעצמה למשרד הנ"ל ובקשה מאתו לרכוש עבורה את הקניה הזאת. הועד הבטיח למלא את בקשתם. כעבור חדשים אחדים וההבטחה לא נתמלאה פנתה שוב אגודת המתנחלים למשרד הציוני בבקשה למלא את התחיבותו וקבלה תשובה שלילית מהכשרת-הישוב בהודיעם שהם מסתלקים מקניה זאת. אז פנתה האגודה שוב אלינו שנטפל בקניה זאת. כתבנו להכשרת-הישוב ובקשנו מאתה להתענין בבקשת אגודת המתנחלים ולטפל

בקניית הכפרים הנ"ל או להרשות לנו להוציא לפועל את הקניה הזאת. תשובת "הכשרת-הישוב" היתה שהיא מתירה לנו לעסוק בקניה זאת היות והם מותרים על הקשר שבינם לבני המקום מלפני שנה. בהתאם לרשיון זה נסענו שוב לחיפה ולבירות ונהלנו מו"מ בדבר קניית הכפרים. שנוי יסודי הכנסתי בחוזה שנעשה בין הא' חנקין ב"כ הכשרת-הישוב והא' אבילה סגן הקונסול האנגלי בחיפה המתווך בקניה זאת, אשר הופר ע"י הא' חנקין בזה שלא הכניס כל תשלום ואבד את תקפו. כמעט כל סעיפי החוזה קבלו צורה אחרת: במקום 52 פרנק הדונם כרשום בחוזה חנקין דרשתי שיהיה כתוב 45 פרנק. במקום שהערכת הבנינים ועצי הזית תעשה ע"י מומחים סתם, דרשתי שההערכה תעשה ע"י מנהל אפ"ק בחיפה הא' קיזרמן, כמו כן דרשתי שהוצאות התווך אמנם תהיינה חלות על הקונים אבל בשעורים לא לשלש שנים אלא לחמש שנים ובתנאי שהקושן ינתן מיד ויהיה ממושכן ע"ש יהודי שאנו נקבע בשמו. בחוזה חנקין היה רשום שעל הבעלים לעזור לקונה לפנות את המקום מהפלחים הדירים עליו ואני דרשתי שמיד אחרי חתימת החוזה יתפנה חצי השטח מאדמה קנויה מהפלחים וחצי השני כעבור שנה. שנויים אלה שנתהוו על ידי, נתנו את היכולת לגמור את הקניה בכי טוב. בהיותי בבירות בגלל החוזה קבלתי פתאום טלגרמה לחזור מיד לתל-אביב. הודעתי לבעלי האדמה כי עלי לחזור לביתי ובקשתי מהם לשמור על תנאי החוזה, בבואי לתל-אביב למשרדנו נודע לי שאתמול התקימה אספה מטעם הכשרת הישוב ובה הוציאו דבה שהאדמה נגועה במלריה ומלאה בצות וכי "חברה חדשה" מוליכה שולל את אנשי קבוצת המתנחלים. ובאספה הוחלט שאם אגודת "חברה חדשה" תקנה את האדמה תפנה האספה לדעת הקהל בכרוזים וע"י העתונות. מפני כך נאלצו לשלוח לי טלגרמה שאחזור מיד. אחרי שמעי ידיעה זאת, נודע לי גם כן שמר דיזנגוף הנהו חולה ואמש שאל עלי ואמרו לו שאני בבירות, וסרתי מיד לבית הא' דיזנגוף. אחרי שדרשתי בשלומי התחיל הוא להתלונן עלי כיצד נספחתי ל"חברה חדשה" ועושה איתם מעשים שאינם הגונים, ומכיון ששמי הוא מכובד בעיר הוא מיעץ לי לצאת מהחברה ולחדול מקניה זו, היות והאדמה היא מלאה בצות ואינה שוה את המחיר שהשתוינו בו עם המוכרים. וצר להכניס את המתנחלים לבצה זאת בגלל אי אילו פרוטות ש"חברה חדשה" עלולה להרויח. שמעתי בתשומת לב את דברי הא' דיזנגוף שמהם הוברר למדי, עד כמה הספיקה הכשרת הישוב להתנגד ל"חברה החדשה" בפני דעת הקהל. הסברתי להא' דיזנגוף את כל מהלך הענין ועיניו נפקחו להבין את המצב כהיותו. הוא שלח לקרוא מיד את המנוח בצלאל יפה ובנוכחותי מסר לו את כל פרטי דברי אודות המחיר, תנאי החוזה וכל ההפרשים שישנם בין חוזה חנקין והחוזה שנערך על ידי וכמו כן ע"ד הרשיון בכתב מ"הכשרת הישוב" ושניהם השתוממו מאד על התכסיסים שאחזה בהם הכשרת הישוב שאינם לפי כבודה. באותו יום הייתי בועד תל-

אביב ונודע לי שמנהיגינו ה"ה סוקולוב ומוצקין באו לתל-אביב כדי לתווך בין שני מוסדות לאומיים חשובים ומיד פניתי בהצעה להנהלת "חברה חדשה" שתכתוב מכתב להא' סוקולוב ותבקש ממנו להתערב בדבר הסכסוך שבינינו ובין "הכשרת הישוב".

במכתב שנשלח צוין שבמקרה והא' סוקולוב לא יסכים להענות לבקשתנו, כל האחריות על המצב תפול עליו. באותו היום בשעה שמונה בערב הוזמנו ע"י הא' סוקולוב למשרד הכשרת הישוב. בשעה המיועדת באנו בצרוף כל הדוקומנטים שהיו בידינו בדבר הקניה, חליפת המכתבים שבינינו ובין הכשרת הישוב, העתק החוזה של חנקין והעתקה מהחוזה החדש שנעשה על ידינו.

מטעם "חברה חדשה" באנו: המנוח שיינקין, אבוהב ואנכי, ומטעם "הכשרת הישוב" ד"ר רופין ד"ר טהון וחנקין. מצדנו טענתי אני שהיה ברור לי כל הענין. עיקר דרישתי היתה ואזהרתי להשופטים לפני שיוציאו את פסק דינם: היות והכשרת הישוב הוציאה דבה על טיב האדמה העומדת להקנות אין "חברה חדשה" יכולה לקנות בעצמה אלא בשותפות עם "הכשרת הישוב" מפני שהדבר שהיא הוציאה גרמה אחרי כל הכספים שהשקענו למחסור בקונים, באותו זמן שאנו עומדים לגמור כמה קניות אחרות בעיר גופא. רק ע"י פקודת המנהיגים לקנות בשותפות את האדמה יחלש הרושם שעשתה על הקהל האספה שנערכה מטעם "הכשרת הישוב" והוא יבין שזו האחרונה לא חפצה להסכים שהאדמה תקנה רק ע"י "חברה חדשה". הוספתי לנמק את דברי והוכחתי בעליל כי גם המנהיגים אחרי שיעברו על התעודות שבידינו והרשיון שנתן לנו מ"הכשרת הישוב" ימצאו כמה צדקנו במעשינו. גם המנוח שיינקין בדבריו הסביר את המצב. מצד "הכשרת הישוב" דבר בראשונה ד"ר רופין ואחריו המשיך הא' חנקין, שלו היה נהיר הענין יותר מחבריו. אחרי שנשמעו הטענות משני הצדדים פנה הא' מוצקין לד"ר רופין והוכיח לו שאחרי ש"הכשרת הישוב" הרשתה ל"חברה חדשה" לקנות את הכפרים תל-שמם וג'ידה, לא היתה כל רשות לסדר אספה מזיקה לקניה זאת. שנית, החוזה של חנקין נעשה בין "הכשרת הישוב" ובין הסרסור, בעוד שהחוזה של "חברה חדשה" נעשה בינה ובין הבעלים עצמם. שלישי, ישנם הפרשים עצומים בכל סעיפי החוזה כפי שהוכנסו ע"י "חברה חדשה" העושים את תנאיו נוחים יותר. כרבע שעה הוכרזה הפסקה והמנהיגים התיעצו ביניהם ולבסוף נכנסו. והמנהיגים פנו אלינו ואמרו: אתם חברי "חברה חדשה" רשאים לשוב ולגמור את הקניה כפי שהתחלתם. פניתי להמנהיגים וחזרתי והסברתי להם שאחרי הוצאת הדבה אין ביכולתה של "חברה חדשה" בעצמה לקנות את האדמה הזאת והמנהיגים צוו לקנות את האדמה יחדו. והד"ר טהון הזמין אותי לבוא למחרתו למשרד של הכשרת הישוב לשם בירור המצב כדי שאוכל לחזור לבירות ולגמור את הקניה. למחרת סרתי למשרד הד"ר רופין והנה הוא מציע לי שאסע ואגמור את הקניה

הזאת, אולם אני סרבתי ודרשתי שהשותפות תעשה רק בשם "חברה חדשה" וכך היה. סדרתי חוזה על פי התנאים הידועים וקניתי את הכפרים. אבל הכסף לא נתן לנו מ"הכשרת הישוב" כי אם מ"חברה חדשה" ואגודת המתנחלים, ששלמו דמי קדימה שלשת אלפים נפוליון. אחר כך נסעתי עם המנוח שיינקין לגמור הקניה ובדרך שוחחנו והיינו שבעי-רצון מהצלחת הקניה ושבנו בשלום ובשמחה לתל-אביב.

שמועות מזעזעות החלו לעבור בקרב הישוב על דבר הכרזת מלחמה עולמית. דכאון ויאוש תקפו את כולם, שרשומם נכר היטב גם על התנועה היום יומית. חדלו לחשוב על דבר עסקים, פתוח המסחר, קניות חדשות מכירות וכו'. שיחת היום והלילה היתה רק המלחמה, ברם, על דבר ימי המלחמה עצמה אכתוב בפרקים הבאים, בחלק השני. רצוני להמשיך פה ולכתוב ולגמור על דבר תוצאות הקניה של הכפרים הנ"ל.

בזמן המלחמה הוכרחנו להתרות בבעלי הכפרים על מלוי התנאים לפי החוזה, כי גם עלינו היתה החובה להתאמץ ולמלאותם מצדנו. כי התפרצות המלחמה דרשה מאתנו להבטיח את עצמנו וכמובן שגם בעלי הכפרים ענו לנו בהתראה על דבר מלוי התנאים מצדנו. אולם האמת ניתנת להאמר, שאנו וגם הם לא מלאנו את התנאים מסבת המלחמה העולמית. כתום המלחמה העולמית בשוכנו מן הגרוש עברה כשנה שלמה ותנועת העסקים טרם שבה למהלכה הרגיל ולא היה ביכולתנו לחשוב גם על עתידותיה של "חברה חדשה". חלק מחברי המתנחלים לא היה בארץ וחלק ממנו עודנו מפוזר וטרם שב העירה ואלה הנמצאים בעיר אין ידם משגת לשלם את חובותיהם ונוסף לזה כשנה אחרי הכבוש יצאה פקודה מהממשלה ששום חברה אין לה הרשות לעלות בלי אשור הממשלה. כך עברה שנה אחרי שנה בחבוק ידים ובאפס מעשה. כי המצב בחברתנו לא השתנה וגם בעלי הכפרים עוברים בשתיקה שסבתה לא היתה ידועה לנו. וצר היה מאד על כל המרץ שהושקע בקניה זאת שילך לאבוד וביחוד שחברתנו והמתנחלים השקיעו כששים אלף פרנק דמי קדימה, סדרי תעול, חלק ההוצאות מהסרסורות וכו'. משום שבחוזה היה כתוב בפירוש שכל צד אשר לא ימלא אחרי התנאים ישלם פצויים ששים אלף פרנק והיוצא מזה שכל הכסף הזה יצטרך ללכת לאבוד.

מסבה זו הוכרחתי לנסוע למתווך, למקורבי הבעלים ולבסוף גם אל הבעלים עצמם בכדי למשש את הדופק ולדעת את מחשבותיהם. נתברר לי שהמה מסרבים למסור באותו המחיר מהתנאים ומוכנים לשלם פצויים אם נזכה בדין. ידיעה זאת הניחה במקצת את דעתנו ונתיעץ עם עורך דין. הוא ראה את כל הדוקומנטים, מצב החוזה שבידינו והאשמה מצדנו שמסבת המלחמה לא מלאנו אחרי תנאיו ומצד שני מצא שהתראותינו ששלחנו לבעלי הכפרים בזמן המלחמה תעזור לנו בדין אם נשלח

כיום שוב התראה. אחרי התיעצות מרובה עם עוד עורכי דין עשינו זאת, בכדי לחזק את עמדתנו ולא נפסיד את כספנו. בינתיים מחירי הקרקעות עלו פי שתיים-שלוש, ואין חברים ואין כסף. בכל זאת שבנו לדבר עם בעלי הכפרים ודרשנו נמרצות למסור לנו את האדמה לפי תנאי החוזה, אולם המוכרים באחת, שבתנאי החוזה לא ימכרו את האדמה. ולבסוף הבינונו שנוכל לגמור את הקניה לא באותו המחיר לפי ארבעים וחמשה פרנק אלא בשלוש וחצי ל"מ הדונם. וכדי שנציל את כספנו וגם להציל את האדמה מידיהם בפחדנו שהם יכולים למכרה אפילו בחמש ל"מ, פנינו ל"הכשרת הישוב" ובקשנו מאתה לקנות את האדמה לפי תנאי החוזה, בתנאי שתחזיר לנו את הכספים שהשקענו והרווחים. אחרי הפצרות רבות הסכימה "הכשרת הישוב" להוציא לפועל את הקניה בעצמה. מסרנו לה את כל הדוקומנטים שבידינו וקבלנו ממנה מכתב [מכתב] שבו היא מתחייבת לשלם לנו לפי התנאים שבינינו אחרי שתגמר הקניה בשלמותה. זמן רב נמשך הדבר ולבסוף קנתה "הכשרת הישוב" את שני הכפרים האלה וקבלנו ממנה חלק המגיע ל"חברה חדשה" וחלק המגיע ל"אגודת המתנחלים".

זוהי פרשת "תל-שמש" ו"ג'דה", שעל חלק מאדמה זו נמצא המושב "כפר יהושע".

שלוש שנים עברו מהכבוש והחברה לא יכלה לגשת לפעולות ממשיות. התחבטנו בשאלת המצב הקשה של החברה. רוב החברים בעלי המניות אינם, גם אלה שקנו מגרשים אצלנו וחיבים לנו כסף נעדרים מהעיר. חובת החברה לבנקים ולפרטים מרובים ואשור ממשלתי לזכות הפעולה אין לנו. בינתיים אחדים ממנהלי "חברה חדשה" הלכו לעולמם והשאירו אותנו בתסבוכת גדולה ובמצוקה. בעלי החובות החלו להציק וביחוד לי ומצב החברה הלך והחמיר. עבר זמן ובעלי המניות החלו לשוב לארץ וסדרנו אספה כללית שבה השתתפו כל החברים זולת שלשה, מה שגרם לנו שמחה שסוף סוף אנו מקובצים שוב בארץ. אחרי כמה אספות וברור המצב, החלטנו לעשות ליקוידציה. כל חבר קיבל אלף פרנק במזומנים והשאר בשטרותיהם כי את השטרות החזיקו כמעט כולם, כי עבר זמן פרעונם ולא יכלו להשתמש בהם. נמכרו כל הקרקעות שברשות האגודה וסולקו חובות החברה. למרות זאת נשארה החברה חייבה לאפ"ק סכום הגון. התחלנו לטכס עצה כיצד להשתחרר מחוב זה. הוברר שקוני המגרשים במחוז תל-אביב נמצאים בחו"ל ואת דמיהם טרם סלקו. לכן פנינו לועד תל-אביב בהצעה, היות ולחברתנו יש שבעים ושנים מגרשים בשטח תל-אביב וכדי למסור אותם המגרשים של הבעלים שאינם בארץ בידים אמונות, והיות ואלה חיבים עדין לאפ"ק ואנו משוללים רשות מהמשלה לפעול גם להבא, הננו מבקשים מועד תל-אביב לסלק לאפ"ק את כל החוב המגיע ולמשכן אצלה את כל המגרשים. ועד תל-אביב קבל בשמחה וברצון את ההצעה, סדרנו את החוזה

שבו הותנה שאם בעלי המגרשים לא יסלקו את המגיע מהן במשך שנה הרשות בידי ועד תל-אביב למכור את המגרשים ולסלק את החובות. ואחרי עריכת החוזה ביננו ובין ועד תל-אביב, בין ת"א והאפ"ק, נגמרו ימי פעולותיה של "חברה חדשה".

מפעולה כלכלית זו שהתחלה היתה כשנה לפני פרוץ המלחמה העולמית אעבור לפעולה פוליטית בשנה זו שעכשיו בזמן יחסי-השכנים המסובכים והמחודדים מאד, כדאי מאד לעמוד ולספר על זה, כי מלבד ערכם הפוליטי היה גם מאורע חשוב בחיים הצבוריים שלי.

בשנת 1913 התגברו דברי השטנה של העתונות הערבית ובפרט הנוצרית נגד היהודים בארץ בכלל ונגד תל-אביב בפרט, כפי שעמדנו כבר על זה.

אנו, אחדים מילידי הארץ יודעי ערבית שקראנו יום יום דברי השטנה האלה והרגשנו זה ביותר התאספנו אז כעשרה אנשים בביתו של הד"ר שמעון מויאל שהיה גם עתונאי מובהק בשפה הערבית. המשתתפים באספה זו היו האדונים אברהם אלמליח, נסים מלול, דוד מויאל, משה מטלון, אחי יעקב, אנכי ועוד כמה שלא נשתמרו בזכרוני. מטרת מסיבתנו היתה ליצור אגודה חשאית בשם "המגן". הכנסנו תיכף סכום ידוע שאספנו מאתנו על המקום והטלנו על עצמנו שכל אחד יכניס סכום תשלום חדשי וגם חובה קדושה לעבוד במרץ ולעמוד על המשמר עתונות זו. ואנו היינו מתאספים בחדשים הראשונים לקיום אגודתנו כמעט בכל ערב במשרדו של העורך דין מויאל.

מתפקידה וממטרתה של אגודתנו "המגן" היה להסביר בפני העולם הערבי בהעתונות הערבית את האינטרסים של יהודי ארץ-ישראל שהם לא רק שלא מתנגדים לאינטרסי הערבים אלא להיפך הם מביאים גם לערבים תועלת רבה כלכלית וגם תרבותית.

לשם זה כתבנו מאמרים בעתונים הערבים על נושאים שונים בעתונות המקומית כמו כן בעתונות הערבית אשר בסוריה ובמצרים, והעיקר עמדנו בפרץ על המשמר לערוך תשובות בעתונות זו נגד כל מאמרי השטנה והעלילה על הציונות בכלל ועל הישוב היהודי בא"י בפרט.

בפעולתנו זו רכשנו גם כמה ערבים חשובים שגם הם כתבו תשובותיהם בחתימת שמותיהם נגד מאמרי השטנה נגדנו בעתונות הערבית.

בפעולת אגודתנו היה גם לקרב למטרתנו כמה וכמה מחשובי ונכבדי הערבים בארץ בכלל וביפו בפרט. ועלי ועל חברי באגודה זו, על משה מטלון, הוטל פעם ללכת לאחד מחשובי זקני הערבים ביפו, שאנו שנינו היותר קרובים ומכירים לו, לחפיז-ביק-סעיד,

לאיש בעל השפעה גדולה על ערבי יפו, אחד מחסידי אומות העולם דודו של עצאם ביק, ראש עיריית יפו עד היום.

בבואנו לחפיז-ביק-סעיד ואחרי שספרתי לו והסברתי לו יחד עם חברי משה מטלון על מטרת בקורנו אצלו, קבל אותנו בכל הכבוד, ומטרתנו יחסי שלום עם שכנינו שהיתה קרובה ויקרה ללבנו, הבטיח לנו שיעשה בכל השפעתו לטובת הענין הזה בכדי להשקיט את הרוחות המוסתים והנרגזים בחוגי הערבים בארץ ובארצות הקרובות, שהוא היה קשור גם שם עם נכבדי הערבים קשר רוחני ופוליטי. והוא כתב מאמר חשוב בנידון זה שהיתה לו השפעה רבה.

בתקופה זו התעוררו חוגים מצעירי הערבים בתנועה לאומית ממש ויסדו אז את אגודתם הפוליטית בכמה ארצות ערב בשם "אילה-מרכזיה" שעיקר הפרוגרמה של אגודתם זו היתה דרישה שלטון-עצמי מקומי מין אוטונומיה מאת הממשלה התורכית מקושטא.

רק כעבור זמן-מה נודע לנו שגם האיש החשוב חפיז-ביק-סעיד, הוא חבר לאגודה חשאית זו "אילה-מרכזיה". אחרי בקורנו אצלו, ברצונו לקרב את ראשי אגודה זו, שגרו בסוריה, לחשובי יהודי ארץ-ישראל שגם הם יכירו מטרת אגודתם ויעזרו להשיג מטרתם, כתב הוא להם על מטרת בקורנו אצלו ובקשתנו ממנו, והוא בקשם שישתדלו בכל האמצעים והשפעתם להשקיט את הרוחות הסוערים נגד היהודים בעתונות הסורית.

וכעבור זמן קצר באה משלחת מראשי האגודה "אילה מרכזיה" ליפו ובקשה ראיון ופגישת חברים עם אגודת "המגן".

הפגישה לשם שיחה בינינו נקבעה בבית אחי יעקב, והסבה לזה היתה כי אחד השליחים היה משורר ערבי ושהיתה לו הכרה עם אחי יעקב שגם הוא כתב שירים בערבית ונוסף לזה גם היה חבר פעיל מאד באגודתנו. הם באו בדיוק בשעה הקבועה מראש. נהלנו אתם שיחה פוליטית בכל השאלות היותר קרובות לנו שנגעו בעיקר ביחסי שכנים שצריכים להיות טובים ובשלום.

בקורם זה הביא תועלת מרובה למטרתנו, כי זמן קצר אחרי בקורם נשתנה דעת העתונות בסוריה על היהודים בארץ-ישראל מרעה לטובתנו.

בהתפרצות המלחמה העולמית, בשנה הראשונה למלחמה, בבואו של המיניסטר התורכי שר הצבא ג'מל-פחה בתור פקד הצבא בסוריה תפס הוא ואסר את כל נכבדי הערבים האלה שהיו שייכים לאגודת "אילה-מרכזיה" והאשימם בבגידה בממשלה. אחדים מנכבדי הערבים האלה האסורים עמדו בקונטקט של מכתבים עם חברינו מאגודת "המגן" והיות ושכל המכתבים והדוקומנטים האלו נמצאו אצל נסים מלול, שרף הוא תיכף את כל הניירות ובעצמו ברח מן הארץ. ומן היום ההוא נעלמה אגודתנו "המגן" מחיינו הצבוריים.

בהתחלת שנת 1915 שפט המשפט הצבאי תחת פקודתו של ג'מל פחה את חשובי ונכבדי הערבים האלה משפט מות, ועל פי פקודתו תלו כמה עשרות מהם על הר הלבנון.

את ידידנו חפיז-בק-סעיד שגם הוא נאסר ביפו ונשלח בתור אסיר פוליטי עפ"י פקודת ג'מל-פחה ללבנון, מפני זקנותו ויחוסו הגדול, לא תלו אותו יחד עם חבריו אלא הושיבו אותו במאסר בלבנון ושם הוא מת בבית האסורים בלי ידיעת סבת מותו הפתאומי עד היום הזה.

פרק י"ב

ענין הסיליקט, חלומי ומגשימיו

האבן הפשוטה * מכשול ומפריע בדרכי
הבנין * ראשית התפתחותה של תל-אביב *
נימוקי בעד עבודה עברית * הלבנה האדומה
שבמצרים * אי התאמתה לבנינו * חפוש
אחרי אבן מתאימה * הלבנה "סיליקט"
באירופה * קשרי עם בית חרושת
בשטוטגרט * עבודתי בתור פועל שחור
בבית חרושת כזה במצרים * דיזנגוף ויוהן
קרמנצקי בענין זה * קניית הקרקע לשם
הקמת הסיליקט בלי ידיעתי * הצעתי לועד
תל-אביב * קניית החולות עד הירקון *
נסיעתי עם דיזנגוף וטולקובסקי לתור את
המקום * טולקובסקי על הפרויקט שלהם *
דיזנגוף מספר * טולקובסקי משתומם לשמוע
* האספה בבית בצלאל יפה בענין זה *
רצונם בשותפותי * האזהרה שלי *

כשנה בערך לפני התפרצות המלחמה העולמית בשנת 1913,
בשנה הרביעית מהתחלת בנינה של תל-אביב, אחרי שרוב הבתים
וגם הגמנסיה נבנו על ידי, נוכחתי כי האבן הפשוטה המקומית יש
בה מכשול ומפריע בדרכי הבנין המהיר של העיר.

ואחרי שהרגשתי וראיתי שמסשטב הבנין של העיר ילך בטמפו
יותר מהיר כפי שאפילו האופטימיסטים שבנו שערו זה קודם.
החילותי לחשוב ולחפש כל מיני דרכים להשיג חמר אחר לבנין
במקום האבן המקומית שכולה חול ומתפוררת בנקל. עוד נמוק
חשוב אחד היה לי בחיפוש חומר אחר לבנין במקום האבן הרגילה
שרק ידי ערבים ידעו לטפל בה בבנין, זאת היא העסקת פועלים
עברים בעבודת הבנין.

אחרי שראיתי את הלבנה האדומה בעשיתה בבית החרושת הגדול
של היהודי שורנגה במצרים נוכחתי שקשה היא הלבנה הזאת
לעשותה בארצנו הודות למכונות הרבות הדרושות רק להכנת
קודם את החומר ואחר כך מכונות הדישה של החומר שתפקידן
לעשות את בצק החומר כמה פעמים בשביל לטחון באופן דק
הגרעינים היותר קטנים של סיד הנמצאים שם. אחרת התוצרת
עלולה להתפקע בתוך התנור.

אחרי שנוכחתי שלבנה זו קשה היא בעדנו, עזבתי טפול בענין זה,
אפילו אחרי שהתקשרתי וקניתי לשם זה ביחד עם אחרים כברת
אדמה גדולה בחדרה מתאימה כדי לקחת משם החמר ואחרי שבנינו
אפילו תנור לשם זה. כל זה הוכרחנו לעזוב.

אולם את החפוש למציאת אבן-לבנה מתאימה לבנין לא עזבתי. וכאשר יגעתי מצאתי, ונודע לי כי באירופה כבר מזמן המציאו המצאה זו לעשות לבנה חזקה מחול שעל שפת העם [הים] ורק 6% סיד בה. והלבנה היא חזקה וטובה מאד גם למראה עין ושם הלבנה הוא "סיליקט".

על סמך מציאותי זו התחלתי לעבוד בכל המרץ ולהתקשר בבתי חרושת הלבנים שכאלו באירופה, והעיקר בבית חרושת ממין זה בעיר שטוטגרדט בויטנברג אשר בגרמניה. אחרי חלופי-מכתבים רבים עם בית חרושת זה וקבלת כל הפרטים ופרטי-פרטים בתוצרת לבנה סיליקט זו התברר לי עפ"י כל המספרים הנכונים שבכדי ליסד בית חרושת מתאים למסשטב בנינו צריך סכום של לא פחות משש מאות אלף פרנק זהב בכדי ליסד ולבנות בית חרשת ממין זה.

אחרי שהחלטתי כמעט לגשת להגשמת מפעל כזה, שאלתי מבית חרושת זה שיבארו לי לא רק את ההלכה בתיאוריה איך עושים לבנה זו, כי אם גם המעשה, איך באמת נעשית לבנה זו בבית החרושת, וחשבתי שיש לי צורך לראות זה בעיני ממש.

משטוטגרדט יעצו לי, שבשביל זה לא כדאי לנסוע כל כך רחוק לאירופה. יש מקום יותר קרוב לארץ-ישראל איפה שנמצא בית חרושת כזה והוא במצרים והוא שייך לבעל הבית יוני.

בהודע לי שהיוני הזה שייך הוא לכת המסונים הלכתי לסקנדר פיוני ראש המסונים ביפו לקחתי אצלו מכתב-המלצה לידידו היוני במצרים ובקשתו היתה שיתן לי לראות את בית החרושת שלו.

בבואי למצרים קבל אותי היוני בסבר פנים יפות, בכל הכבוד הראוי, אבל להרשות לי לראות את תעשית הלבנים בבית החרשת שלו לא רצה בשום אופן מפני הסודיות שבתעשייה זו.

איסור קשה זה וסודיות רבה זו אמצו את נפשי עוד ביותר ועוררו בי סקרנות עוד יותר גדולה לראות, לדעת ולהוכיח על המקום איך נעשית לבנה שכזו. אבל איך לעשות את הדבר הקשה הזה?

אז יעץ לי ידידי אחד ממצרים ואמר, שאין לפני דרך אחרת אלא להתלבש בתור פועל פשוט המחפש עבודה שחורה, ואז הוא יכניסני בתור פועל לבית חרושת כזה במצרים. הודות לרצוני החזק ללמוד ולדעת תעשייה זו. הסכמתי לעצת ידידי, וביום בהיר אחד השכם בבקר לקח הוא את בגדיו של משרתו בחצר ונתן לי אותם ללבוש ובבגדי פועל זה שמחפש עבודה הצלחתי להכנס לעבודה לבית חרושת שכזה בהליופוליס אשר במצרים.

כעשרה ימים "עבדתי" בתור פועל פשוט בבית חרשת "סיליקט" זה. ובכדי לראות את כל הנעשה שם ושלא יטילו גם עלי חשד, הצעתי למשגיח בבית חרשת זה, שאני נכון לותר בעדו איזה חלק קטן ממשכורת היוםית ובלבד שהוא יתן לי בכל פעם עבודה

אחרת, כי העבודה הראשונה קשה בעדי, נוסף לזה קניתי בעדו וכבדתיו באיזה פירות ובזה קניתי את לבו. והמשגיח נתן לי חופשה נועה [חופש התנועה] בעבודתי בבית חרושת זה. והודות לזה היתה לי ההזדמנות המצוינה לראות הכל מה שהייתי זקוק וצריך לראות כדי לדעת את סוד תעשייה זו.

ואחרי שהיה לי כבר מושג טוב ורחב על כל התוצרת הזו להלכה ולמעשה, עזבתי את מצרים וחזרתי לתל-אביב. נוכחתי אז שאם לגשת ליצור בית חרשת שכזה בת"א זקוק אני לשותף לזה, הן בשביל להכניס אמצעים לעסק גדול זה והן בשביל לנהלו.

רק אז באתי להא' דיזנגוף וספרתי לו את הענין מהתחלת רעיוני בהלכה ומה שעבר עלי במעשה הזה. הראיתי לו את כל הניירות וכל התעודות והמספרים הנוגעים להגשמת מפעל שכזה בארץ-ישראל. כחצי יום בלינו יחד עם דיזנגוף במשרדו ביפו בענין זה. הוא עבר על כל הניירות התבונן היטב במספרים ושמה והתלהב להגשמת מפעל כזה בתל-אביב לבנינה. ובסוף אמר לי שיש לו שותף מצוין טוב בעדי ושמו יוהן קרמנצקי סוחר עשיר מוינה, ציוני טוב, עוד מימי הרצל. ודיזנגוף ספר לי - בבקורי זה במשרדו ביפו - שקרמנצקי זה פנה אליו כבר כמה פעמים בנידון יסוד מפעל בת"א, אבל הוא לא ידע מה לענות לו על זה. אבל כעת - אמר לי דיזנגוף - בעוד שבועיים הוא נוסע לאירופה והוא יעניין את קרמנצקי בעניין חשוב זה והדבר בטח יצא לפועל. וכעבור שבועיים דיזנגוף נסע לאירופה, ולקח את כל התעודות הנוגעות לענין זה. בשובו מאירופה מסר לי דיזנגוף שהוא כמעט שגמר את כל הענין ואחרי זמן מה יבוא קרמנצקי הנה ויסדר את הענין כולו.

עברו מזה חדשים אחדים והקול נשמע בעיר שבנק אפ"ק יחד עם חברת הכשרת הישוב קנו שטח גדול של חולות תל-אביב בסביבת השכונה לשם הקמת מפעל סיליקט בתל-אביב.

אחרי שנוכחתי באמיתות שמועה זו הלכתי לדיזנגוף לשאול אותו מה פירוש דבר זה? ואחרי שדיזנגוף הלך לבנק להוכיח על האמת שבשמועה זו ונוכח שזה אמת, הרגיע אותי בזה שאמר אין דבר יקנו את הקרקע יבוא קרמנצקי ואז נסדר את הענין על צד היותר מוב [טוב]. ודיזנגוף האמין שהענין יסודר בטח יחדו אתי.

אחרי ככלות המלחמה כשרק אפשר היה לגשת לאיזו עבודת בנין בארץ, ראיתי איך שהתחילו להביא מכונות גדולות והתחילו לבוא מהנדסים גדולים מגרמניה ומנהלים על גבי מנהלים ופקידים ומדריכים שונים והתחילו לבנות את בנין הסיליקט במסשטב רחב מאד בהוצאות גדולות ומופרזות.

בראותי את כל זה לפני, איך שחלום חיי אחד בבנין הארץ מתגשם בצורה לא רצויה בעיני ע"י אחרים, שתקתי כל הזמן והבלגתי בלבי על זה בקול דממה דקה. באותם הימים באתי בהצעה לועד תל-אביב שהועד יקנה כל השטח אדמת החול המשתרע משכונת

ת"א משפת הים עד הירקון, שידעתי בבטחון גמור שאפשר לקנות אותו בזול מאד, ולהחזיקו לזמן הצורך שאז יעלה בהרבה יותר מחירו.

ובתכניתי-הצעתי היה שהועד אחרי שיקנה שטח זה יציע לכל בעל-בית בתל-אביב שיגדור בעדו חמש מאות אמה על המקום ושיבנה שם צריף-קיץ יפה מצובע כמו בתי-קיץ הרגילים שעל שפת הים באירופה. וחשבתי גם שעל יד זה תתחיל תנועה יותר רחבה בתל-אביב עד הירקון ושזה יביא תועלת רבה לבנינה ולהתפתחותה של תל-אביב.

הצעתי זו נתקבלה בפה מלא מכל הועד, והוחלט לשלוח קומיסיה לראות את המקום ומה אפשר לעשות על המקום. בקומיסיה זו מנה הועד את דיזנגוף, טולקובסקי ואותי, ולמחרת אחרי ההחלטה יצאנו ברכיבה על הסוסים אל המקום.

בדרך החולות כאשר הגענו קרוב למקום בנין בית חרושת סיליקט, הראה לי טולקובסקי באצבע על המקום הזה בדבריו אלה: הבט איזה פרויקט גדול אנו מגשימים פה לבנין הארץ.

כאשר שמעתי את דבריו נזכרו לי באותו רגע הימים, והחדשים שהגיתי והקדשתי בהם להגשמת פרויקט זה, ונמלאתי כעס וחמה וצעקתי מרוב התרגזות בכל גרוני לאדון דיזנגוף שהוא ברכיבתו על סוסתו הקדים אותנו. צעקתי וקראתי:

- אדון דיזנגוף! אדון דיזנגוף!

כאשר דיזנגוף שמע את צעקותי, נבהל קצת, כי חשב שקרה איזה דבר רע ברכיבתנו, ושב מהר אלינו.

- אדון דיזנגוף - שאלתי אותו בהראותי גם באצבע על מקום הבנין של סיליקט - למי שייך כל הפרויקט בבנין זה?

דיזנגוף בלי לחשוב על זה כלל, כי הדבר היה ידוע וברור לו, ענה:
- לך, אדון שלוש.

אחרי שטולקובסקי שמע את שאלתי בפני דיזנגוף ואת תשובתו ובלי לדעת שום דבר מפשר שאלה ותשובה זו השתומם הוא והתמהה למה ששמע. ואז ספר לו דיזנגוף את כל מהלך הענין מבראשיתו ואת כל הרפתקאותי ומרצי שהשקעתי בענין זה במשך כמה זמן וגם הוצאות, ועל ימי עבודתי בתור פועל שחור במצרים לשם מטרה זאת.

ועוד באותו הערב הוזמנתי להא' בצלאל יפה לכוס תה. באתי לביתו בשעה הקבועה ומצאתי שם את ה"ה טולקובסקי, בוריס גולדברג ועוד אחדים שלא הכרתי אותם.

נתגלגלה השיחה על יסוד הפרויקט של סיליקט, כאילו נקראתי לשם זה והם אמרו לי, שמתוך שנודע להם היום שאני הייתי

הראשון בענין יצירת בית חרושת שכזה, לכן הם מוכנים להכניס אותי בתור שותף. אז עניתים:

- רבותי ! אני מודה לכם בעד הצעתכם אבל לא אוכל לקבלה. הצעתכם באה מאוחר קצת ובפרט שמסשטב העבודה שלכם שאתם החילותם בו בבנין בית החרושת זה, הוא לפי דעתי לא יתאים לצרך הבנין בארצנו. והסכומים הגדולים שהושקעו כבר ושאתם משקיעים עוד, שום הכנסה לא תוכל לכסות אותם.

ועכשיו כעבור 11 שנה אחרי דברי באספה זו רואה אני כמה נכונים היו דברי האזהרה שלי בנוגע לעצם הבנין בהוצאותיו הגדולות מאד בהתאם להכנסותיו המעטות מאד בזמן שכל בית החרושת הזה מתקיים בנסים ממש.

פרק י"ג

ראשית המלחמה העולמית

בימי ממשלת חסן-בק ביפו * דרישתו כסף
ו"קבלותיו" על הכסף * דרישתו כלי זין
מהישוב היהודי * אכזריותו ועריצותו *
בהא-אלדין * ידו החזקה * סדריו * בואו של
בני מאיר נתין צרפתי * חזרתו אל האניה *
מצוקת התושבים * בנין המסגד בנוה-שלום
* שחרור התימנים מחובת הצבא * קורות
ברזל ממחסנו [ממחסנו] לבנין המסגד
הערבי * בין בהא-אלדין וחסן-בק * נסיונותי
לעשות פרוד ביניהם * תוצאות הפירוד
לטובת הישוב *

בחודש אב שנת 1914 הוכרזה המלחמה העולמית ונמשכה כשש שנים. בין הארצות שסבלו ממלחמה זו היתה גם ארצנו שבה התנגשו הצבא התורכי עם צבאות ההסכמה. יותר מכל הערים סבלה כידוע יפו ממושלה העריץ חסן ביק ששרירות לבו עברה כל גבול. תחת שלטון זה נאנק הישוב מרוב סבלו שהגדיש את הסאה. עד שהממשלה התורכית גרשה את תושבי יפו לדרום ולצפון הארץ. פעולות המושל הזה, מעשי התועבה ויחסו הפראי לישוב היפואי ישארו לדראון עולם בהתפתחות העיר יפו. אצייין פה כמה מהדברים כהיותם שנשתמרו בזכרוני והמפיצות אור על התנהגותו הבלתי אנושית של מושל אכזר זה.

ימים אחדים אחרי בואו ליפו קרא לאספה אחדים מנכבדי העיר: מושלמים, נוצרים ויהודים, בערך ארבעים נפש במספר. מהיהודים הוזמן הרב ב"צ עוזיאל, דיזנגוף ואנכי, הוא נאם לפני הנאספים נאום שאת תמציתו הנני רושם פה.

"כידוע לכם הוכרזה המלחמה העולמית בין ארצות אדירות וארצנו גם היא נמצאת בתוך החזית. כפי שהנכם רואים הצבא נוסע יום יום להחזית ובעוד זמן מה תתרוקן העיר מחיל המשמר ובהיות ואי אפשר להשאיר עיר שלמה בלי משמר צבא וביחוד בימות המלחמה, באתי הנה לשרת אתכם ולשמור על בטחון התושבים. רצוני הוא שהכל יתנהג בסדר בשביל הבטחון הצבורי ואני מציע לפניכם לארגן קבוצות נוער מצעירי התושבים שבעיר בתור שומרים על שלום העיר ותושביה ואני בטוח שתסכימו לכך. רק שאלתי מכם היא, אם לעשות בגדים לצעירים אלה כבגדי אנשי הצבא או להשאיר את כל אחד ואחד מהם בבגדיו הוא, אלא לחבשם חגורה ולסמן עליה את תפקידו. אחדים מהנאספים השיבו שרצוי יותר לעשות לצעירים מלבושים מיוחדים בכדי שיכירם כל איש בתור חיל המשמר אחרת לא יהיה כל סדר ומשמעת. וחסן ביק אמר: שמח אני לשמוע מכם דברים נכונים אולם כסף אין

לממשלה ולא נוכל גם לדרוש מאתה תקציב לזה מפני שהיא מוציאה יום יום סכומים ענקיים על החזקת הצבא ולכבוד רב יחשב לתושבים אם יטפלו בעצמם בשאלה זאת. כתום דבריו קם אחד מראשי הערבים עומאר-אל-ביטר ראש עיריית יפו ואמר:

- אדוני הקומנדנט, יעשה נא חשבון כמה צעירים נצרכים למשמר ולחלק את הוצאות דמי הבגדים הדרושים להם על שלשת חלקי הישוב בארץ: המושלמים, הנוצרים והיהודים. וכן היה. הקומנדנט העריך את הסכום הכללי לחמש מאות לירות. הסכום הזה נחלק לשלשה חלקים, והוטל על הא' דיונגוף ועל כותב הטורים האלה להמציא עד למחרתו את השליש. הא' בירותי בשם הנוצרים, הא' עומר אל ביטר בשם המושלמים והא' דיונגוף בשם היהודים ענו להקומנדנט בחיוב.

למחרתו קבצנו את הכסף בין המוסדות הכספיים שלנו והלכנו למסור לחסן ביק את הסכום נגד קבלה רשמית, אבל הוא קבל את הכסף בלי תודה ובלי כל קבלה. דרשתי ממנו קבלה והוא הוציא מכיסו את כרטיס הבקור שלו ורשם עליו מלים שעד היום לא ברור לי פרושן: "קבלתי סך זה שהייתם חייבים". מורגו היה באותה השעה וקבלה רשמית לא יכולנו להשיג ממנו ונאמר ללכת, והנה הוא קורא אותנו ומבקשנו לשבת ולהקשיב לדבריו. שמח הוא שתודה לאל אנו מארגנים את המשמר אבל בקשתו מאתנו להמציא לו אקדחים וגם משקפות שתוכלו להשיג אצל יהודים ולתת לנו כדי לזין בהם את המיליציה. אמרנו לו שכלי זין אינם בנמצא אצל היהודים אבל משקפות אולי נוכל להמציא לו אם נמצא כאלו. אז קפץ ממקומו כנשוך נחש לא רק משקפות הנני מבקש מכם כי אם כלי זין הנחוצים ביותר לצעירי המיליציה. אמרנו לו שוב, שכלי זין אין אצלנו וממילא לא נוכל להמציאם. חסן ביק התקצף וענה בזעף: "מצא תמצאו. מחר עליכם להביא מאלה המינים שאני מסמן לכם" ועזב אותנו לנפשנו ועשה את עצמו שהוא עסוק וטרוד. יצאנו ממנו והלכנו לאחדים מהיהודים לבקשם שיעזרו לנו למלא אחרי פקודת הקומנדנט. עברו שני ימים ואנו לא השגנו את המבוקש ושוטר בא לחפש אחרינו ודורש תשובה חיובית. התחלנו לחפש ברצינות רבה, אספנו בקושי רב רובים אחדים ותריסר אקדוחים ממינים שונים וגם משקפות אחדות שקבלנו במתנה מאחינו, מלבד משקפות אחדות מצוינות שנדב אותן ה' ברלין, ששוין עלה למאות פרנקים ושמחנו שעלה בידינו לשרת את הממשלה והקומנדנט ובלבד להפטר מדרישות נפרזות שלו. שמנו את כל החפצים שאספנו במזודה ונסענו אל הקומנדנט.

כשהופענו במשרד המושל מצאנו אתו את הסוחר הערבי הנכבד יוסף עשור. הוא קרא לשוטר שיפתח את המזודה ויסדר את החפצים על שלחנו. חסן ביק נגש בעצמו ובדק את האקדחים וכשמצא ביניהם שני אקדחים מהמין הפשוט זרק אותם בקצף

לאחת מפנות החדר בקראו בזעם: "אתם באים ללעוג ממני, הנה עשיתם לי משחק ילדים ותביאו לי אקדחים שתינוקות משתעשעים בהם ואת האקדחים המשובחים החבאתם והשארתם אצלכם. דיזנגוף ואני נבהלנו מאד למראה פניו הזועפים ולא ידענו מה לענות לעריץ זה. רק אני רמזתי לערבי הנכבד שישב לצדו שהבין כונתי והתערב בדבר בפנותו לחסן ביק: "אנשים אלה נכבדים וחשובים ואולי לא הבינו מבוקשך" ועוד דברי שדול ופיוס. אז נרגע במקצת ופנה לערבי: יודע אני שאנשים אלה נכבדים וישרים הם אך לא אוכל להסכים שיעשו צחוק ממני. ואלינו אמר: "אני מבקש מכם להכריז לכל היהודים שביפו ותל-אביב כי כל מי שיש לו אקדח מחויב הוא להביא אותו אליכם ובמשך עשרים וארבע שעות תביאו את האקדחים הנה לחדר זה, ומי שלא ישמע לפקודה זו הממשלה תערוך חפושים וכל מי שימצא אצלנו אקדח יענש בכל חומר הדין". על יסוד כל זה הכרזנו הכרזה רשמית לכל הישוב העברי ביפו ותל-אביב והודענו לאחינו היהודים את פקודת העריץ האכזר ובאותו ערך [ערב] נאספו בערך כמאה וחמשים אקדחים מכל המינים לבית הא' דיזנגוף. בבקר שלח לקרוא אותי הא' דיזנגוף. כשבאתי אליו מצאתי אותו מסדר את האקדחים למיניהם בסדר טוב. אני התחלתי להתאונן על מעשהו, הלא חסן בק יחשוב שיש לנו בית חרושת לנשק ואנו הבאנו לו אחדים מכל מין. עלינו למסור לו האקדחים מעורבים כשם שקיבלנו אותם. הא' דיזנגוף הרגיש באמיתות דברי וחדל לסדר את האקדחים. שמנו אותם בלי סדר בתוך שקים והטענו על עגלה ונסענו לקישלה (קסרקטין). מפקד הצבא הרשה לקבל אותנו, כשנכנסנו לאולמו מצאנו בו מלא אנשים ואת חסן בק עסוק. חכינו שעות אחדות ובינתיים סמרו שערות ראשנו לראות כיצד חסן בק מתיחס בעריצות לקהל. הוא שלח לקרוא אחרי הא' בירתי. כשהתיצב לפניו דבר ורעד, וחסן בק הסתער עליו בחרופים וגדופים כנמר טורף, באותו זמן שאפילו פחה ירושלים לא העיז לדבר כדברים האלה עם הא' בירתי, כי היה מכבדו. ובחוצפה ובעזות כזו דבר גם עם נכבדים אחרים. כשראינו זאת הבינונו מי הוא האיש שעלינו לבוא אתו במו"מ. התחלנו לחשוב מה עלינו לעשות יאוש עז תקף אותנו. חפצנו להתיעץ בינו לבין עצמנו כיצד עלינו להתנהג, לדבר עמו בטון אמיץ בלי כל פחד או להרתע מפניו. הבטנו איש על רעהו והנה לא יכולנו להוציא הגה מפינו. כשאני לעצמי החלטתי שעלינו לדבר עמו באומץ מבלי כל התרפסות. רמזתי להא' דיזנגוף על דבר מחשבתי והוא עודד אותי בשפתים נעות.

חסן ביק השאיר אותנו לאחרונה ובהיות והשעה היתה שעת צהרים אמר לנו: אני אשאיר אתכם לאחר הצהרים או [אז] תחכו לי. ענינו לו: אנו לא בקשנו ממך מאומה אלא אתה בקשת מאתנו אקדחים והבאנום אליך. מן הבקר אנו מחכים, אם כ' הביק רעב וחפץ לאכול גם אנו רעבים כי הלא צהרים לכל בן אדם. הנה האקדחים

שמצאנו אצל היהודים מונחים בשקים ולכן אנו נלך כי אין לך צורך בנו משום שבזה גמרנו את התפקיד שהטלת עלינו. הוא הקשיב לדברינו ואמר "אני אעשה כרצונכם לא אסעד לפניכם, נשב לשעה קלה ונראה מה שהבאתם ואחר כך נלך לאכול". הוא פתח את השקים וכשמצא ששה אקדחים ממין אחד צעק בזעם: הלא אמרתם שאין ליהודים אקדחים הנה אני רואה שיש לכם בית חרושת לאקדחים מצאתי ששה אקדחים ממין אחד. אז קמתי ואמרתי בקול רם: צריך שהביק יבין פעם אחת שדיזנגוף ואנכי מדברים דברי אמת ולא הרגלנו לדבר שקרים, ואין אנו פוזזים כדי שנצטרך לשקר דברינו הם דברי אמת ומעתה ולהבא צריך הביק לדעת זאת. וספרתי לו את כל מה שראיתי בבקר כשנכנסתי לדיזנגוף וראיתו מסדר את האקדחים והתאוננתי עליו שאחר כך יחשוד בנו הביק. אז צחק העריץ ואמר: ובכן, אתם אומרים שדבריכם הם דברי אמת? השיבנו לו: אין אנו יודעים שטה אחרת. - אם כן, אמר המושל, הגידו לי האמת, המחסנים הגדולים הנמצאים מתחת למשרד האפ"ק והמחסנים הנמצאים במקום פלוני ואלמוני למי הם שיכים? ענינו, להאפ"ק, מלבד המחסנים הריקים עם המפתחות שלהם השיכים לבעלים הממושכנים אצל אפ"ק. אחרי זה מסר לנו קבוצת מפתחות ובקש אותנו למסרם לאפ"ק ונפרדנו בשלום ופנים צוחקות.

מאותו הזמן היה חסן ביק מטריד אותנו בכל דבר של מה בכך הנוגע ליהודים, קורא אותנו ביום ובלילה. היו לילות גשמים, רוחות חזקות נשבו וגשמים ירדו ושום דבר לא הועיל. עלינו היה ללכת רגלי מתל-אביב עד למשרד חסן ביק מכיון שלא היו עגלות לפעמים והחיל היה מלוה אותנו כשהוא רוכב על סוס. כמה פעמים נקראנו גם בחצות לילה על ידי שליחי העריץ הזה שלא ידע לנהוג בנו יחס אנושי.

באותה שנה בערך בא ליפו בתור קימיקם צעיר אחד מן המשכילים בקושטא בהא-אלדין שמו, איש תקיף ורשע ולאומני קיצוני נלהב. מראה פניו צוחקות אך לבו רע וערום כנחש, הוא הופיע ביפו כדיקטטור ופקד גם על דעת עצמו מבלי לציית אפילו בקול הפחה שבירושלים שהיה גדול ממנו. את רוב פקודותיו קבל ישר מקושטא. ראשית דרכו היתה להתחבב על קהל הפקידים למקטן ועד גדול והתושבים. התקרב אליהם, קבלם בסבר פנים יפות והזמינם לסעוד עמו לעתים תכופות והרושם היה שלפנינו אדם אדיב, צעיר משכיל וטוב לב.

הוא עבר על כל המשרדים וראה את כל הרהיטים הרעועים וחוסר המכשירים הדרושים. פנה לכל פקיד ופקיד והטיף לו מוסר: "כיצד אתה עובד על שלחן שבור וכסא שנוטה לנפול?" הפקיד מקשיב ומתאונן, הממשלה לא סדרה שום תקציב לכך ואפילו צרכי המשרד היותר קטנים אנו קונים מכספנו. אז צוה הקימיקם על הפקיד לערוך תקציב הדרוש לו בכדי לרהט את משרדו והוא נתן

פקודות לקפה הממשלתית ומשרדי הממשלה סודרו ברהיטים חדשים. לפלא היה הדבר בעיני תושבי העיר. שום איש מהממשלה ואפילו הפחה לא הרשה לעצמו לפקד על הקפה הממשלתית כדי להוציא ממנה כספים למטרות כאלו. הוא נעשה ידיד עם כולם ומכיון שהתרועע עם נכבדי העיר למד להכיר את תושבי המקום, את חייהם ומעשיהם.

עברו ארבעה חדשים והקימיקם החל להראות את פרשת גדולותיו וגאותו שלא ידעה גבול. הוה [הוא] פטר את רוב הפקידים ומנה במקומם אחדים שמצאו חן בעיניו. חוריד [הוריד] ממשרותיהם גם מגדולי הממשלה וביניהם את ראש העירייה עומר אל-ביטר והתושבים התרגזו מאד. נשלחו טלגרמות לפחה בירושלים ולקושטא, ברם אין קול ואין עונה. נבחרה גם מלאכות שהתיצבה לפני הפחה ששכח מבלי להרגיע את רוח התושבים כשהוא מכסה מהקהל דבר. והתחילו להתלחש בין הקהל שהקימיקם הוא מיופה כח מהממשלה התורכית המרכזית לעשות כרצונו וגם נודע הסוד שהפחה הנ"ל ענה למשלחת שהקימיקם גדול מאתו ובידו הרשות לפטרו וכי על התושבים לא לפנות בטלגרמות לשום מקום למען שלא יאסרו את באי כח התושבים. והקימיקם נהל את שלטונו ברמה, הטיל חובה על כל תושבי העיר לסלק את המסים בקביעות ואלה הגדולים שהיו חיבים לממשלה מסים מזמנים שונים הוכרחו לשלמם בבת אחת. הוא גם אסר אחד מהם, מה שהקים רעש גדול בין התושבים. אבל הכל היה ללא הועיל ומשפחתו הוכרחה לפדותו, שלטונו הבלתי מוגבל של בהא אלדין הטיל אימה ופחד על כל התושבים. במלאי את התפקידים שהוטלו עלי על פי פקודותיו בועדת העשור וההגנה מפני יוקר צרכי האכל, נוכחתי לדעת את ידו החזקה של בהא אלדין ועד כמה רעדו מפניו כל ההמון מהדל עד היותר אצילים. הוא פקח גם על הנקיון בחצרות וברחובות וצוה לצבע את שלטי החנויות לבן והאותיות בצבע אדום. את תפקידי מלאתי באמונה על כן כבדני הקימיקם. לעתים היה מתיעץ אתי על דבר פעולות שונות בועדות שעליהן מנה אותי לחבר. באחד הימים כשחזרתי בכפרים מטעם הממשלה בדבר העשור, עגנה אניה ביפו שבה הגיע לארץ בני מאיר שלא ראיתו כשנתים. הקימיקם עמד אז על החוף והשגיח בעצמו על הורדת האנשים, בודק את הפספורטים וכו'. כשפתח את הדרכיה [דרכון] של בני וקרא בה: מאיר בן יוסף שלוש, שאל אותו: איזה שלוש אתה? ובני ענה לו: אני מאיר בן יוסף שלוש מתושבי יפו. - איפה היית כל הזמן? הוסיף הקימיקם לשאלו. - השתלמתי בבית הספר שבקהיר - ענה לו בני. ומה מעשהו של אביך? - המשיך הקימיקם להציג שאלה אחרי שאלה, ומתוך התשובות הבין שזהו בני. עתה עמדה לפניו השאלה מה לעשות, אנכי נתין עותומני ובני נתין צרפתי וכיצד ירשה לו להכנס לארץ. הוא העמיק לחשוב ואמר לבני: "אתה נתין צרפתי ואסור לנתין זר להכנס לארץ וביחוד לצרפתים הנלחמים

בממשלתנו". בני שתק ולא השיב מאומה על דבריו. אם תבטיחני - המשיך הקימיקם דבריו - שבעוד ימים אחדים תגיד בקשה לממשלה שתדרוש מאתה להיות נתין עותומני ותותר על הנתיונות הצרפתית ארשה לך להכנס לארץ. - לא אוכל לעשות כזאת. - השיב בני באומץ. והקימיקם כעס מאד ונתן פקודה למלחים להחזירו אל האניה. אולם מפני אהבתו אלי שלח למשרדי להודיע את כל הענין ושהוא מרשה לשלוח לבני בגדים, אכל וכסף עד סכום של עשר לירות. ובהיות ונעדרתי מן העיר, הלכו בני לקימיקם להודע פרטים. הוא ספר להם את כל השיחה שהיתה בינו ובין בני מאיר והוסיף: מפני שהנני מכבד ומוקיר את אביכם חפצתי לעשות לפנים משורת הדין והצעתי לאחיכם לקבל עליו את הנתיונות העותומנית כדי שאוכל להורידו מן האניה ועתה אם יבטיח לי להיות עותומני אין לי עוד כל אמן בו. רציתי לעשות את כל האפשר בשביל אביכם שאיננו בעיר והעובד בעניני הממשלה אבל כפי שאתם רואים אין כבר לכם ברירה אחרת מאשר לשלוח לאחיכם לאניה הלבשה ומזון. אבל כסף רק לפי החוק עד עשר לירות. אם תשלחו יותר מזה אפילו בלירה אחת תענשו בכל חמר הדין. אחרי דברים ברורים כאלה, הלכו בני לאניה, שלחו לבני מאיר בגדים, אכל ועשר לירות ושבנו בצער וביגון הביתה.

באותו יום שבתי ליפו מבלי לדעת את כל הקורות עם משפחתי. כשנפגשתי עם התובע הכללי ספר לי על דבר בני מאיר ותשובתו לקימיקם. הדבר צערני מאד. נכנסתי מיד לקימיקם והוא קבלני בסבר פנים יפות וספר לי בעצמו את המאורע. והתחלתי להתחנן לפניו: הלא יודע אתה שזה בני, ושהנהו תלוי בי ואנכי מבטיחך לעשותו לעותומני אפילו עוד היום. אבל הקימיקם סרב באמרו: מה התועלת אם יהיה בנך נתין עותומני בהכרח ולא מתוך רצונו החפשי והכרתו העצמית. בקשתיו שירשה לי ולרעייתי לבקר את בננו והוספתי להתחנן לפניו: כידוע לך האניה חוזרת לאיטליה, במקום שאין לבני כל מודע וגואל ומה יהיה בגורלו מבלי כסף מספיק בידו. הרשני למסור בידו סכום כסף הגון. החוק אינו מרשה כזאת, - השיב הקימיקם. קמתי ממקומי נדכה ועמדתי ללכת והנה הוא קורא לי: אם ברצונך לראות את בנך סע לאניה רק אחרי שעה. - אמרתי לו; ומה יואיל גם אם אראה את בני ולא אוכל לעזור לו? הוא הרהר קצת והשיב: אנכי אתן פקודה להצבא, שאתה עולה לאניה בתור שליח מהממשלה בדבר סודי ואין רשות למי שהוא לנגוע בכך לרעה. נפרדתי מאתו בתודה וירדתי לביתי, לקחתי עמי את אשתי וכסף מספיק ונסעתי אחרי שעה לאניה שהצבא קבלני בכבוד כמו פקיד גבוה.

המלחמה הכבידה מיום ליום על חיי התושבים בעיר. העסקים נתמוטטו כמעט לגמרי מאין קונים. הממשלה לקחה סחורות בלי חשבון ובלי תשלום. לעתים רחוקות העריכה את שויה של הסחורה בהערכה דלה מאד וגם את הסכום העלוב הזה שלמה בנר

תורקי שכידוע היה לו ערך קטן מסבת שויו שירד מיום ליום. באופן זה היה על הסוחרים להמציא סחורותיהם לממשלה לא רק בלי כל ריוח אלא בחצי הסכום מהקרן. סחורות אלו העבירה הממשלה למחנה הצבא.

בהמשך הזמן נתחכמה הממשלה ולא קבעה שום מחירים לסחורות שלקחה, אלא הטילה על הסוחרים בעיר להספיק על חשבונם את הדרוש לצבא. עד שהתושבים שחו תחת סבלם וענים. כל הצרכים לצבא מבגדים ועד פחים ריקים הוטלו על הא' דיזנגוף ועלי, בתור באי-כח היהודים ועלינו היה להתלבט, כדי למצוא את המקורות שיכסו על ההוצאות הללו שהיו למעלה מכפי כחותיהם של תושבי העיר. ימים שלמים היה עלינו לבזבז כדי לתפור בגדים לחילים, למדוד את מדתו של כל אחד מהם ולקנות בד כפי המדה כדי לתפור עבורם בגדים. את כל ההוצאות האלו נשאו בדומיה המוסדות הכספיים ויחידים מבעלי היכולת. עבודתנו בכל הועדות העסיקה אותנו מאד ולא נתנה לנו מנוח. אולם סבלנו מבלי לפצות פה, כי מי יעיז להתנגד נגד המושל העריץ. שרירות לבו של המושל עברה כל גבול. מדי יום ביומו הוציא גזרות חדשות שהישוב לא יכול היה לעמוד בהן. כשהחליט לשפר את פני העיר, צוה להרוס בנינים מבלי התראה מוקדמת. היה קורא את בעל הבית ומצוה עליו לפנות את ביתו במשך עשרים וארבע שעות כדי להרסו ולהרחיב את הרחוב. רשעותו הרבה ידועה בעיקר כשנגש לנטוע את שדרות העיר (הנקראות כיום שדרות המלך ג'ורג') [שדרות ירושלים ביפו של היום]. חורבן גדול נעשה לכמה בעלי בתים שדרכם היו צריכות השדרות לעבור. בתיהם נהרסו פתאום בלי כל רחמים ופצוי. השדרות הללו נתהוו במשך זמן קצר. הוא צווה לשעבד לעבודה זו את כל התושבים. הצבא תפס מנער ועד זקן, מהמתהלכים לתומם ברחוב והכריח אותם לעבוד. לא שמו לב לחולים, רפי אונים ובלתי מסוגלים לעבודה קשה. גם לא הבדילו בין המון העם ונכבדי העיר. שועת התושבים ומצוקותיהם נגעו ללב.

כשראינו בגורל התושבים, התאוננו באזני הקומנדנט על שהצבא אינו מבדיל בין התושבים ומשעבד לעבודה גם את נכבדי העיר ונשואי הפנים. אז רגז הקומנדנט ובקש לשלוח לעבודות הממשלה את כל הפועלים היהודים, לא ידענו מה לעשות, כיצד לשלוח בעצם ידינו פועלים השקועים בדאגה למצוא לחם למשפחותיהם לעבוד אצל הממשלה חנם. הצענו לקומנדנט מספר של פועלים ולבד שיצוה על הצבא שיחדול לתפוס אנשים ברחוב. אחרי עמל רב ובקשיים מרובים הוא הסכים להצעתנו. התחלנו לחפש אחרי פועלים שיסכימו לעבוד אצל הממשלה בשכר במקום שעליהם היה לעבוד אותה חנם. השתוינו עם פועלים וסדרנום בעבודה ולתושבי העיר הוקל במקצת. ימים אלה לא ארכו, המושל לא אמר עוד די למעשיו, יום היה ממציא תכניות חדשות, שגעונות רוחו גברו

והתושבים רעדו מאמרי פיו ונשאו בדומיה את כל אשר הטיל עליהם. הוא נצל את העיר ותושביה, מצבם ירד פלאים עד שהעוני והתחלואים עשו בם שמות.

בעוד הישוב כלו נמק בעניו ושח תחת משא הסבל, ובמקום שמתפקיד הממשלה לדאוג להרמת המצב של תושביה, חפש חסן ביק האכזר כיצד להפריע את שלום העיר יפו ולהכות אותה מכה נצחת כזאת שלא תוכל לקום.

אחת מתכניותיו שיצאו לפועל ואשר מצץ בלי רחמים את לשד חיי התושבים הלא הוא בנין המסגד בנווה-שלום. הוא בחר באחד המגרשים שעל שפת הים, קרא לבעליו הנוצרי והודיע לו שהממשלה הפקיעה את המגרש, [אשר] לו אין כסף לבנין המסגד. באותו יום העביר את המגרש על שמו הפרטי ונתן צו לאסוף גמלים, חמורים וקרונות בכדי להוביל אבנים מכל חלקי העיר מהריסות הבתים אל המגרש שעליו יוקם בית התפלה למושלמים. עברו ימים מספר ותנועת הבנין התחילה בסערה. כמובן היו פטורים מעבודה זאת פועלים יהודים ונוצרים. לעומת זאת הפועלים הערבים באו בהמון להתנדב לעבודת הקדש. כל הסיד שהפלחים היו מביאים ממקומות רחוקים העירה לוקח על ידי הממשלה להקמת המסגד, שנבנה חנם באמצעי התושבים שהוצאו על ידי חסן ביק בכח.

הסיד אפס וחסן ביק התחיל לחשוב מאין להשיג סיד. על ידי שליחיו עושי רצונו נודע לו על דבר תל-אביב ובורות הסיד הטמונות בחול שהכינו אותם לבנינים עוד מלפני המלחמה. הוא שלח מרגלים ובמקום שמצאו את הבורות נתן צו והיו מעבירים הסיד שמצאו על ידי חמורים וגמלים בחביות למגרש הג'מיה [המסגד].

כמובן שהיהודים לא העיזו להתנגד אלא היו מחביאים את הסיד באופן כזה שלא יכירו את מקום הבורות, או היו מעבירים את הסיד למקום אחר על ידי פועלים תימנים. וביום אחד כשהיו עסוקים בעבודתם זו, נתפסו והושמו במאסר כשבעים איש.

כשבאו אלי לבקשני שאשתדל למען שחרורם התחלתי לחשוב על הסבה שאסרו אותם. הן בדבר הסיד לא נודע לשום איש. בטח לקחו אותם לצבא. שאלתי אם יש זקנים ביניהם ונודע לי שכולם צעירים והגדול ביניהם הוא כבן ארבעים. ידעתי שהשערותי צודקות. נסעתי מיד לירושלים והתחקיתי על מקום מגורו של הפקיד הראשי שבידו נמסר גורלם של הנלקחים לצבא. נודע לי שהפקיד הראשי הוא אחד התורכים.

נוכרתי כי ממקורבי הפקיד הזה הוא הא' שמעין ביק חוסיני הנמצא בירושלים, והוא בעל השפעה גדולה. סרתי לביתו והתיעצתי עמו. הוא הבטיחני את עזרתו. אחרי שבלינו יחד את הזמן אמר לי: ידידי, בשעה השלישית רגיל הפקיד הראשי ללכת למשרדו אנכי

אהיה בשעה זאת. אחרי שעה אתה תבא ותשאל עלי, אנכי אשמח עמך ואציגך לפני הפקיד. כשנשתה את הקפה תשאל דרך אגב, אם לפי החוק גם בדוים שאין להם מקום קבוע והמה נודדים מחויבים בחובת הצבא או לא? ובאותו זמן תפנה אלי בשאלה - האם לפי דעתך התימנים אינם כבדוים? - ואנכי אענה בחיוב: בודאי, התימנים המה נודדים כבדוים ואים להם מקום קבוע.

על יסוד כל זה, באתי בשעה הרביעית למשרדו של הפקיד, דפקתי בדלת וכשנכנסתי שאלתי על שמעין ביק, וכשראיתיו פניתי אליו בשמחה: אתה פה? בקשתיך ואמרו לי שהנך נמצא כאן.

הוא קבלני בכבוד ובסבר פנים יפות והציגני לפני הפקיד. הובאו קפה וסיגריות. אולי רצונך בנרגילה - פנה אלי הפקיד. השיבותי לו כי הנני מסתפק בסיגריות. שמעין ביק נעץ בי את מבטיו ואני השיבותי לו מבט עד שהבינונו היטב איש את אחיו. הוא פתח אתי בשיחה על דבר שלום המשפחה והלל מאד בפני הפקיד אותי ואת משפחתי. היה הולך ומגזים על המדה, עד שנדמה היה לו לפקיד באמת שהנני אחד מגדולי היהודים בארץ. שיחתו הראשונה של הפקיד אלי היתה בזו הלשון: אשריכם שאתם גרים בתל-אביב לא רחוק מראשון-לציון ויכולים אתם לשתות קוניק טוב.. שאלתי אם הוא אוהב משקה זה? ענה לי: ומי אינו אוהב את המשקאות הטובים של ראשון לציון? הודעתי לו שעוד מחר יקבל תיבה מעורבת של משקאות טובים שונים והוא הודה לי בקידה ובשמחה. נעשינו לידידים ושוחחנו על ענינים שונים עד שהצגתי לפניו את השאלות הדרושות וקבלתי תשובה שהתימנים באמת כבדוים, הנודדים ממקום למקום ואינם נלקחים לצבא, גם השולטן עצמו לא יוכל להכריחם מפני שזה לא לפי החוק.

אז ספרתי לו את המאורע ובקשתי מאתו מכתב לפקיד ביפו שלא יגע בהם לרגע וגם לתת ביד כל תימני תעודה על שמו שאף חיל לא יעיז להפריע את מנוחתו. (באותו הזמן היתה הרשות לכל חיל להעמיד אנשים ברחוב ולדרוש פספורט, וכל מי שהיה מחוסר דוקומנט אסרוהו ושלחו אותו לחזית), קבלתי מהפקיד את הפקודות הדרושות ושבתי ליפו. שלחתי לקרוא אחרי עסקני התימנים והודיעו לי שהתימנים האסורים עומדים להלקח לצבא. ספרתי להם ע"ד הפקודות שבידי וצויתי עליהם לרשום את כל שמות התימנים, כדי שמשרד הצבא יתן ביד כל אחד מהם תעודה לבל יגעו בהם לרעה.

באתי לקומנדנט חסן ביק ושאלתי על סבת מאסר התימנים והשיב לי שאלה הם גנבים, החילים תפשו אותם כשגנבו סיד. אמרתי לו: כבודו אינו מכיר באנשים אלה, המה נודדים ממקום למקום ואין להם דירת קבע ומפרנסים את משפחותיהם בקושי רב, בעבודה קשה המפרכת את הגוף וחיים על יגיע כפם ועמלם, המה לא גנבו סיד כי אם עבדו בתור מובילים, בהיות ובימים האחרונים באו

אנשים שונים בגמליהם ובחמוריהם ולקחו סיד מבלי לשאול את פי הבעלים על כן נשכרו התימנים האלה בתור סבלים להעביר את הסיד ממקום למקום. הנני ערב בעדם אדוני שהמה אנשים ישרים. חסן ביק חייך: אם כן אשלחם לצבא הלא אנשים בריאים הם. אמרתי לו שהחוק אינו מרשה זאת מכיון שדינם כדין הבדוים. אנסה לכתוב לירושלים - ענה לי בכעס. למותר הוא כתיבתך אחרי שהדבר ידוע לממשלה וברור - השיבותי לו. אז שאלני: מדוע לא ראיתך בשני הימים האחרונים? השיבותי לי כי הייתי בירושלים לרגל עסקי. ובקשתיו לשחרר את המסכנים. חסן ביק שתק ולא השיב דבר, כשהתעורר משתיקתו שאל אותי: הלא ידוע לך שאנו בונים כעת בית תפלה, הראית אותו? - עניתו ששמעתי אודותיו אך טרם ראיתו. צריך שתראהו. השיבותי - הנני מוכן בכל הכבוד לראותו. אם כן - המשיך - עליך לקחת חלק ולהשתתף בעבודת הקדש. מוכן אני - עניתו - אם תדרוש זאת ממני. חסן ביק הצטחק ודבר אלי בקרירות: כידוע לי יש במחסנכם קורות ברזל הדרושות לנו לבנין הקדוש שהנני מקים, ורצוני הוא שתמסור לי אחדות מהן למטרה זאת. הנני מוכן לשלוח לך קורות כאלו - אמרתי - אם תודיע לי את המספר ומדתן הדרוש לך. הוא הוציא מתיקו רשימה של שבעים ושתיים חתיכות שארכן מתשעה עד שנים עשר מטר. כיצד? - טענתי לפניו - ישנם סוחרים נוצרים רבים בעלי מחסנים כאלה לקורות ברזל ואתה דורש ממני בלבד מספר עצום כזה ואיכה אשא עלי בעצמי את כל ההוצאות? הוא הקשיב לדברי וחייך "מהנוצרים אני לא לוקח שום דבר הנחוץ לי לבנין בית התפלה אבל מהיהודים מותר..". ראיתי שאין לי ברירה אחרת והסכמתי. רק שמע מפי שהוא יכול לשלוח למחסן ולקבל את הקורות, תקע בידי פתקה שאכתוב פקודה למחסן שימסרו קורות שבעים ושתיים במספר לבית התפלה, כמובן, שבלי רצוני כתבתי את הפתקה ומסרתיה לידו. אז פנה אלי: כמדומני שבאת אלי במטרה לשחרר את התימנים ומה לעשות, ומוכרחים להענות לבקשתך: הוא צלצל בפעמון, נכנס חיל וחסן ביק פקד עליו להביא לפניו את התימנים. אנכי אצוה להכות את כל אחד מהם איזו "מלקות" כדי ששוב פעם לא יגנבו - רטן בשניו. אז נתרתי ממקומי: אל נא תכה את המסכנים הללו כי כבר הוכיתי על ידך עתה בעד כולם... הוא הבין את הכונה שבדברי והצטחק בקול רם ואמר: אנכי רק אתרה בהם לבל יחזרו שוב פעם על מעשיהם. עברו רגעים מספר והתימנים הוכנסו כולם כשהם רועדים מפחד וחסן ביק הודיע להם כי הוא משחרר אותם אך ורק למעני, התרה בהם ושלחם לחופש. למחרתו מסרתי לכל התימנים האלה תעודות חתומות ע"י המשרד הצבאי בירושלים שעל פיהן המה משוחררים מחובת הצבא ושאינן רשות לשום חיל או בא כח הממשלה אחר לנגוע בהם לרעה.

ביום בהיר אחד הזמין קימיקם יפו בהא-אלדין-ביי את דיזנגוף ואותי. היו נוכחים הכומר הארמני והתובע הכללי ודרש מאתנו שנסגור את בתי הספר מפני הזמן של המלחמה. באי-הבנתנו את מזימתו בדבר גזירה זו שהיה בה אולי רק להרשיע ליהודים, לילדי היהודים בבטול תורה. התנגדנו לגזירתו זו בכל תוקף, והתחננו ממש בפניו שלא יוציא לפועל גזרה זו, שהיא לרעת הישוב.

בראיון זה התחיל בהא-אלדין מפני איזו סבות לא מובנות לנו להלשין לפנינו על הקומנדנט חסן-בק ואמר לנו: אתם חושבים שחסן בק הוא ידידכם ודורש טובתכם וזה לא נכון, הוא חותר תחתכם, וגם המליציה שהוא מארגן היא לא לטובתכם אלא לרעתכם וכו'.

בשמעי את דברי השטנה של הקימיקם על הקומנדנט עלה במחי הרעיון שאולי כדאי היה להשתמש בדברי הקימיקם ולעשות על דם פירוד בין שני המושלים. והפרוד הזה יהיה אך ורק לטובתנו, לטובת הישוב היהודי, הבעתי את רעיוני-מחשבתי זה לפני דיזנגוף. דיזנגוף חייך לי בתשובתו, אבל לא ענה לי ברורות לא בעד ולא נגד.

נכנסתי תיכף לחסן-בק באיזו אמתלא והחילותי אגב אורחא לספר לו מדברי בהא-אלדין עליו. חסן-בק הערום כנחש עשה את עצמו כאילו הוא לא שומע את דברי, כאילו זה לא נוגע לו. ובמשך דברי אליו שלח פתקאות שיופיע זה ואחר. באמצע שיחתנו נכנס ע"פ הזמנתו הכומר הארמני שהשתתף גם הוא אתנו אצל הקימיקם.

חסן-בק שאל אותי: מה דבר לפניכם הקימיקם עלי? הכומר שפחד למסור דברי הקימיקם התחיל לגמגם ולא ענה ברורות. חסן בק גרש אותנו מפניו בכל מיני כנויים של גנאי על שפתיו כ"כלב" ועוד. אחרי שגרש את הכומר קרא את התובע הכללי וזה הבין כי אני ספרתי בודאי כבר חלק מדברי הקימיקם, ספר גם הוא את הדבר כמו שהיה. חסן בק לא הסתפק בשנים אלה וקרא גם את דיזנגוף. כשדיזנגוף נכנס רמזתי לו שיספר מה שמע, ודיזנגוף אשר את דברי.

כאשר הקומנדנט נוכח שדברי הם אמת ונכונים נעשה הוא באמת לזמן מה לידידו הטוב של הישוב העברי ביפו והמחוז. למטרתו שהצבתי לי בעשית הפירוד בין שני המושלים עלינו, השגתי הרבה טובות לישוב העברי שהיה נופל תחת סבל המשא של הקומנדנט האכזר והעריץ הזה.

פרק י"ד

ימי ההתעתמנות, והגרוש האכזרי של הנתינים הזרים

הסיסמא "יהודים היו עותומנים" * פעולת מ.
דיזנגוף אתי יחד * שאלת ההתעתמנות * אני
מותר על נתינותי הצרפתית * פקודת הצבא
על כל העותומנים ושהתעתמנו * תפישת
הנתינים הזרים ברחובות יפו * קימיקם יפו
בהא אלדין * הטלגרמה לג'מל פחה *
הגירוש האכזרי * הגזלות מהנתינים * פירוד
המשפחות ילדים בלי הורים * ולהיפך *
מעשי זועה בים יפו בליל הגרוש * הצלתי את
הצעירים מחובת הצבא * מאוחר בלילה
באגמי * מציאת הפספורטים של
המתעתמנים בביתי * האניה האיטלקית
האחרונה בחוף יפו *

בעצם תקופת המלחמה הסוערת, נתעוררה שאלת ההתעתמנות בכל עוזה. כידוע גרשה טורקיה מארצה את כל הנתינים הזרים והשאירה רק את נתיניה. דאגת המנהיגים שלנו גדלה מאד, שמא יעזבו היהודים מהנתינים הזרים את ארץ-ישראל אחרי שהתישבו בה ישיבת קבע, חיו בה וסבלו בה, מה שיפגע קשה ברעיון ההתישבות היהודית בארץ האבות, על כן עוררו הם תעמולה רחבה ומקיפה והשפיעו בכל כוחותיהם על יהודים אלה שיקבלנו עליהם הנתינות העותומנית. הרב חיים נחום אפנדי, ראש הרבנים בטורקיה שנמצא אז בקושטא שלח אז טלגרמה ליהודים מארץ ישראל ובקש מהם להיות עותומנים. עורך "הצבי" המנוח אליעזר בן יהודה, אבי הדבור העברי ומחיה שפתנו, נהל תעמולה עתונאית לפי הסיסמא: "יהודים היו עותומנים". ומכיון שברור היה שמנהיגים אלה דואגים לטובת העם וכואבים את כאב הישוב הסכימו כל העסקנים הצבוריים להשתתף בפועל בתעמולה זו בחומר וברוח. את הטפול לשאלה זאת ביפו קבלנו על עצמנו הא. דיזנגוף ואנכי. פנינו לקימיקם ומסרנו לו את רצון היהודים להתעתמן ולהשאר בארץ. הקימיקם קבל את ההצעה בשמחה, ונתן צו למשרד ההתעתמנות לעתמן את היהודים שיפנו אליו בבקשה כזאת. בידענו את המצב של משרדי הממשלה הטורקית, חששנו שכדי לעתמן את כל היהודים הרוצים בכך יעבור זמן ממושך וארוך ולעת עתה הם בחזקת סכנת גרוש מן הארץ, לכן השפענו על הממשלה שהרשתה לנו לפעול לשם זה בתוך הבלדיה [העיריה] גופא. הזמנו לעבודה זו מזכירים יהודים מלבד עובדי הממשלה ומנהל המשרד. הדפסנו פנקסים, נירות וקבלות, הכינונו בולים ואת סכומי המסים ובזה הקלנו את העבודה על מנהל המשרד שהיה רק צריך לאשר כל בקשה בחתימת ידו. במשך ימים אחדים הצלחנו לעתמן את חלק היהודים, עוד טרם בא המועד

הקבוע ע"י הממשלה שממנו והאלה אין הממשלה מקבלת יותר כל בקשות להתעתמנות.

עלי להודות שבהיותנו נתינים צרפתיים, מאנה משפחתנו לותר על נתינותה זו ולהמירה בנתינות העותומנית והחלטנו לרדת מצרימה עד יעבור זעם. אבל לא במחשבתנו כך היתה. דרישת הקהל וטובת הישוב הכריחה אותנו לותר על רצוננו מפני רצונם וטובתם של התושבים המתעתמנים והנשארים ביפו. האספה הכללית שנתקימה אז בת"א ושבה דנו בכבד ראש על המצב, הוחלט פה אחד לבקש ממשפחתנו לבל יעזבו את הארץ כדי שגם כותב הטורים האלה ישאר על משמרתו ויעבוד שכם אחד עם הא. דיזנגוף, בתור בא כח הישוב העברי ביפו ות"א. לעולם לא אשכח את השמחה הרבה של אחי יהודי יפו ות"א, כשהודעתי להם את הסכמת משפחתי להשאיר בארץ ולעמוד לשרותו של הישוב ולא לעזבו בימי מצוקה. בהיותי שולט בשפה הערבית ויודע ובקי בהליכות ובנמוסי המדינה, הייתי זקוק מאד להישוב העברי שבשמו הייתי מופיע בכל המאורעות והמקרים בפני שלטון המחוז ומגין על האינטרסים החיוניים כפי כחותי. למחרת האספה שלמה משפחתנו את כל המסים ונתעתמנה גם היא יחד עם כל היהודים.

כעבור שלשה חדשים נתקבלה פקודה משקושטא שכל העותומנים משמונה עשרה שנה עד ששים שנה ילקחו לצבא. שערנו בנפשכם את גודל צערנו. אחרי התעמולה והשקעת כחות ומרץ שהיהודים יתעתמנו והנה עליהם כבר להפרד מביתם ומשפחתם וללכת אל החזית לתוך מערכות האש. התחלנו להתלבט מה לעשות; החוקים העותומנים אמרו שכל מתעתמן במשך השנה הראשונה פטור מחובת הצבא. זה שאינו רוצה ללכת לצבא יכול לתת כופר נפשו ולשחרר עצמו. על כן העמקנו לחשוב כיצד עלינו להתנהג בנידון זה. כעבור ימים אחדים נודע לנו שכלם יוקחו לצבא מבלי הבל; הממשלה לא תתחשב במקרים יוצאים מן הכלל ולא תקבל כל כופר, העיר יפו המתה כלה מגזירת איומה זאת. הרבה יהודים נתפשו והושמו במאסר, כדי לשלחם לצבא. דאגתי מאד לגורל הישוב היפואי והת"א לבל יתנונן [יתנוון], יראתי שגם את בני אצטרך לשלוח לצבא, ואם הממשלה אפילו תסכים לקבל כופר בעדם, הרי אצטרך בשביל זה סכומים ענקיים. מדוע אפוא נהלו תעמולה מקיפה הרב חיים נחום אפנדי והמנוח אליעזר בן יהודה שהיהודים יתעתמנו כדי להכניסם במצוקה כזאת. ומה יאמר שביחוד קהל התושבים ביפו ות"א עלי ועל הא. דיזנגוף שהגשמנו פעולה זאת? רבות דאגתי ולא מצאתי כל פתרון לדאגותי, דרישות הקומנדנט והקימיקם מאתנו היו חדשות לבקרים. נלאינו נשא את הטרחה הזאת ועיפנו עד אפס אונים. בכל מקרה קל שבקלים ועל שאלות שאין להן כל ערך נשלחו חילים להפסיק את מנוחתנו ביום ובלילה, פעם על ידי הקומנדנט ופעם על ידי הקימיקם וקצנו

בחיינו. כל צרה שבאה על יהודי, אלצתני להופיע בפני שני עריצים אלה.

כשקבל כהא-אל-דין [בהא אלדין] טלגרמה מקושטא לגרש את כל הנתינים הזרים מהארץ, לא קרא את באי כח הצבור העברי להועץ עמם על גורל המגורשים. אלא בעצם יום בהיר בשעה השניה אחרי הצהרים שלח על דעת עצמו צבא לרוב שהתפשט על כל הרחובות יפו ותל-אביב ותפשו מבלי להבדיל את היהודים הנתינים הזרים למקטן ועד גדול ואסרו אותם במנזר הארמני הקרוב לבית המכס. רבים מהיהודים פנו אל הא. דיזנגוף ואלי להתערב בדבר ולעמוד לימין היהודים העלולים להגרש באניה האיטלקית, העוגנת בחוף יפו ועומדת להפליג עוד באותו הערב. מהרנו לקיימקם ושאלנוהו על סבת הדבר. הוא הצטחק וענה: קבלתי פקודה תקופה מג'מל פחה לגרש מיד את הנתינים הזרים, ולכן נתתי צו לאסרם מיד ולשלחם עוד הערב מהארץ. התאוננו באזניו כיצד ג'מל פחה גוזר גזירות כאלו מבלי להודיע מראש לקהל למען יוכלו על אלה שעליהם מוטלת חובת גלות להתכונן לנסיעה. הוא יעצנו לטלגרף לג'מל פחה ולבקש ממנו ארכה. בבקשנו ממנו את האדריסה נתן לנו, אולם רמה אותנו. במקום לתת לנו את הכתבת של ג'מל פחה המפקד על המפקדה הרביעי שממנו יצאה הפקודה נתן לנו את הכתבת של ג'מל פשה המפקד על המפקדה השמינית, הקטן ממנו במשרתו ושאין לו כל ידיעה מפקודה זו. ואנו טרם הכרנו אז את שניהם. ועל כן כמובן לא יכולנו להבדיל ביניהם. מהרנו לשלוח טלגרמה לפי הכתבת שניתנה לנו ע"י בהא-אלדין ושלמנו עבורה סכום הגון. מכיון שעלינו היה להסביר לו את המצב לאמתו ולהתחנן לפניו שירחם על האומללים ויבטל את הגזירה, אך תשובה לא נתקבלה, ובינתיים התאספנו קבוצת עסקנים ציבוריים לדון על המצב והחלטנו להמציא צרכי מזון לנאסרים ולהביא להם את החפצים היותר נחוצים להם וכמו כן לאחד את בני המשפחות. כי על ידי תפיסת האנשים ברחוב שגרמה לידי בהלה הפרידו בין הורים וילדים ובין בעל ואשתו ולהיפך. השמש שקעה כבר ובמנזר הארמני התחילה להתפשט חשכת הלילה עד שהאומללים לא ראו איש את אחיו. צוינו להביא פנסים והארנו את המנזר, שלחנו אוכל ובגדים ומר דיזנגוף ואני, נמצאנו כל אותו ערב במנזר עם עוזרים צבוריים כדי לשמור על היהודים הנאסרים ולעמוד לעזרתם בכל הנצרך להם. בשעה התשיעית בלילה כשסדרנו רשימה של הכל הנוסעים מצאנו בתוך המנזר אנשי צבא שבדקו כל איש מהנאסרים לחוד, ומאחזים התחילו לקחת מכל שהיה לו בכסף ובזהב והוריקו את אמתחותיו. נוכחנו שהצבא הספיק לשדוד מחמשה עשר איש שהובדלו מיתר הקהל ואשר לוקח מהם כל אשר היה להם ונמסר לקומיסר. נגשתי את הקומיסר והתאוננתי על מעשהו. הקומיסר הצטדק ואמר שהוא אינו אשם בכל זאת כי אם הקיימקם בהא-אלדין שפקד עליו לעשות זאת, בכדי שהיה לו לשלם לסוכן האניה

שכר הנסיעה בעד כל הנאסרים. אמרתי לו, אם משום זה לקחתם מהיהודים את כספם תואילו נא להחזירם להם ומר דיזנגוף ואנכי נתחייב לשלם לסוכן האנשיה את דמי הנסיעה בעד האומללים המגורשים. הקומיסר הלך להתיעץ עם הקימיקם וכעבור רגעים מספר שב ואמר לנו, אם הנכם מתחייבים לשלם לסוכן את דמי הנסיעה הנה אני מחזיר לכם את הכסף ותכשיטי הזהב שלקחנו מהיהודים. והוא נתן פקודה לצבא לסדר שרשרת ולאסוף לתוכה את כל הנאסרים למען לא יוכל איש לברוח ונמצאו כשבע מאות וחמשים נפש נאסרים. מגודל הבהלה לא הספקנו למצוא את החמשה עשר איש שכספם ותכשיטיהם הושב לנו, כי כבר היו מעורבים בין שאר הנוסעים. שאלתי את הא. דיזנגוף מה לעשות עם הכסף והתכשיטים והוא ענה לי שאין לי לעת עתה מה לדאוג על זה. מסרתים לידו והוא החביאם. ירדנו לחוף עם כל המהגרים ומצאנו את הקימיקם עומד כשמסביבו הקצינים והוא מפקד עליהם. חכינו עד שהורידו את כל המהגרים לסירות ובקשנו מהקימיקם רשות לרדת לאניה כדי להחזיר את הכסף והתכשיטים להאנשים שנלקחו מהם וגם לדבר עם סוכן האניה, שיקטין לירה מכל גלגולת דמי נסיעה עד אלכסנדריה. הקימיקם הסכים ואנו נסענו לאניה בסירה מיוחדת. באמצע הים שמענו קולות קריאה לעזרה וצעקות יאוש שגברו מדי פעם ופעם. מהרנו למקום ונוכחנו כי הספנים מציקים מאד להנוסעים ביחסם הרע. זורקים חבילות על ראשי האנשים נשים וטף, אלה בוכים מפציעהם, ואלה כי הפרידו בין הדבקים; ילדים מעל הוריהם ולהיפך. גערנו בספנים על מעשיהם והתקרבו לאניה. לפני האניה מצאנו עשרות סירות עומדות צפופות על מקומן מבלי להתקרב לאניה. מיד יצאנו מסירתנו וטפסנו מסירה לסירה עד שהגענו למעלות האניה והנה נודע לנו, שהצבא מנצל את היהודים טרם הכנסם לאניה ולוקחים מהם את כספם, כשראונו הצבא התבישו והרפו מטרפם. נכנסנו לאניה והתיצבנו לפני רב החובל וסוכן האניה והתמרמרו עליהם, שאין הם מורידים את כל מעליות האניה כי את מעליה אחת שזרקה צריכים להכנס לאניה שבע מאות וחמשים איש. עודנו מדברים עם רב החובל וצעקות האנשים מהסירות עולות השמימה. הבטתי אל הים והנה חושך מצרים, אפלה גדולה מכסה את פני הים ואין רואים דבר. ובכיות הילדים והנשים קורעות לב. עליתי על שקי קמח שהיו מונחים באניה והייתי את החשמל לצד מזרח ואראה את הצרות הנעשות לאחי על ידי הספנים, כיצד המה בוזזים את רכושם ומציקים לאחיותי בנות ישראל... בכדי להפריע ממעשם הנושא. מלאתי חמה כבושה, כמעט שאבדתי כל חושי, ואעזוב את מקומי שקוע ביגוני העמוק וירדתי לסירה. והנה סבבוני רבים מן הנאסרים וספרו לי כי הצבא שלל מהם את בגדיהם החמים, כריהם וכסתותיהם אחרי שלא מצאו אצלם כסף. שאלתי על המקום שבו החביאו את הבזה, מלח ערבי אחד רמז לי כי בסירה הרחוקה המובדלת מיתר הסירות נטמנה הבזה. מהרתי

לאותה הסירה וחפשתי בה והנה נמצאו כל החפצים. העברתי אותם לסירתי ואומר לנסוע אל החוף ולהראות לקימיקם על מעשי חיליו. אולם התחרטתי, מצאתי כי מוטב שאמסור החפצים לידי בעליהם. חזרתי לאניה והחזרתים. מיד נסעתי העירה להתראות עם הקימיקם ולהודיע לו על מעשי המלחים והחילים ולבקש מאתנו שיתן פקודה לאניה להוריד את כל המעליות. לקחתי עמי את ראש המלחים, עלי חמיס, אדם ישר ומנומס שיעזרני בתאור המצב לקימיקם. ירדתי לחוף וחפשתי אחרי הקימיקם ואמרו לי שאיננו, כי הוא הלך כבר, חפשתיו בכל המקומות אך לשוא. בדרכי פגשתי בחסן בק ובקשתיו לרחם על האומללים ולהקל עליהם ככל האפשר, ברם הוא ענה, שהפקודה נתנה למושל האזרחי ולא הצבאי ועל כן, לא יכול לעשות מאומה. הלכתי לבית הממשלה לבקש את הקימיקם ולא מצאתיו. בקשתיו בביתו וגם שם לא מצאתיו. הלכתי שוב פעם לסאריה [לסראיה] לבקש מהקומיסר את עזרתו והנה אחד השומרים מידיד הודיעני כי הקימיקם יושב בעגלתו מאחורי הסאריה ואוכל. כי כל היום היה עסוק בענין המגורשים ורק כעת שלח להביא לו אוכל מביתו. יצאתי מהסאריה בקשתי את הקומיסר כי ילווה גם הוא אלינו ונגשנו לעגלה ומצאנו את הקימיקם אוכל. ספרנו לו על תלאות אחינו המגורשים בדרכם לאניה והן מסביב לאניה ושרובם עד עתה נמצאים בסירות ואין האניה מעלה אתם. דברתי אליו ברגש בחשבי שגם הוא יתרגש לשמע סבלם של אחי היהודים ויתן את פקודותיו הנמרצות כהרגלו. אולם הוא הקשיב לדברי בקרירות לב והמשיך לאכול כאילו לא קרה כלום. הבנתי כי כל הדבר מאורגן על ידו ונעשה לפי הוראותיו כי אחרת לא היו מעיזים המלחים והחילים לעשות כן מפחד הקימיקם המוטל עליהם. ומה עוד שהקימיקם השתנה ופניו לא היו כתמול שלשום. אז נמלאתי יאוש ואמרתי לקימיקם אם זה [זהו] רצון הממשלה לענות את היהודים שאינם עותומנים, מוטב שתטביעו אותם בים מאשר תגרמו להם ענויים ויסורים כה ממושכים. הוא התרגז עלי ואמר, כי יצאתי מדעתי בדברי כך על הממשלה. אמרתי לו: אדוני הקימיקם! האם כל אדם אחר בריא במחו אם יראה בעשרת השעות האלה מה שראיתי אני ולא ישתגע? הלא את דברי אלה הנני מוכן לומר גם בפני משפט צבאי. אז החריש הקימיקם ולא השיב לי דבר. הוא פנה אל ראש המלחים ושאלו אם אמת הדבר שטרם העלו את כל האנשים לאניה וראש המלחים השיב שעד לפני חצי שעה היו כשלישים סירות עוד מלאות אנשים ודיזנגוף נשאר עוד באניה לבקש מרב החובלים להוריד את כל המעליות. הקימיקם נתן פקודה לקומיסר לנסוע אל האניה ולסדר שיעלו בהקדם את הנוסעים. פקודה זו ניתנה לכאורה ולמעשה לא היתה לה כל תוקף. אולם בדרך בקשתי מהקומיסר בתור ידיד לנצל פקודה זו ולעשות חסד לאומללים על ידי זה שיורידו את כל המעליות, ולבקש מרב החובל שיפליג עוד באותו הלילה טרם שהים יסער. בדרך נפגשנו בדיזנגוף ספרתי לו על

מעשי ושיחותי עם הקימיקם. ממנו נודע לי שהאניה הורידה כבר כשלוש מעליות והאנשים מועלים במרץ רב. עוד הלילה תפליג האניה עולם לא תוכל להכיל את כל היהודים מפני שהיא מלאה סחורות ונוסעים לרוב. הרגשנו את עצמנו שבורים ורצוצים ושפנו להנפש. אולם איך נעזוב את אחינו בידי החילים והצבא אם במקרה לא יעלו את כלם באניה. הודענו מיד לידידינו לתל-אביב לשלוח אחרים במקומנו שיעמדו על החוף למשמר ואנו הלכנו לביתנו נדכאים ומיואשים כשמועקה בלבנו. נכנסתי לביתי ונפילתי אין אונים על מטתי מבלי להתפשט נרדמתי בבגדי, להיות מוכן לכל קריאה שתבא מצד אלה העומדים על המשמר בחוף, משפחתי בחשבה שעוד מעט אקום לסעוד עמה נתנו לי לנוח אך גם היא סבלה ממצב הרוחות הנרגז והבהלה העגומה של אותו היום, והלכה גם היא לישון מבלי שבוא [שיבוא] אכל אל פיהם. כשרק התחלתי להרדם הגיעו לאזני קולות צעקה ובכיות מהרחוב, קמתי ממשכבי ואצא אל הגזוזטרא והנה שבו העסקנים מהחוף ואחריהם נוהרים שרידי הפליטה, אנשים נשים וטף שהאניה לא העלתה אותם. מראה זועה נגלה לעיני. ילדים קטנים נשארו כיתומים חיים והוריהם הגלו למצרים ולהיפך, הורים שוכלו מילדיהם שנשארו באניה מתוך הבהלה, וצעקותיהם של האומללים האלה עלו השמימה וקרעו לבות אדם. מי לא היה מזדעזע ונרתע מהמחזה הנורא הזה. אני וכל בני ביתי יצאנו אל הרחוב לנחם את המסכנים האלה והנה מה גדל עוד צערנו בראותו ילדים קטנים בני שבע שמנה שנפרדו באכזריות מהוריהם בוכים ומיללים ושואלים לאבותיהם. כלתי, עליה השלום, רחל בת הרב מדניסק [מדניק], אשתו הראשונה של בני בכורי משה, דברה על לבם ושדלתם להכנס הביתה, אבל הם באחת, בוכים ומתחננים להובילם להוריהם. אולם אני לקחתי את הילדים והכנסתי אותם אל ביתי ומיד רצתי לבית ידידי הא. מ. דיונגוף ומצאתיו עם רעיתו והד"ר חיסין. התפרצתי בבכי וספרתי לו את הנוראות שראיתי ה עתה, שמקורן נובע מעריצותו ואכזריותו של בהא-אל-דין. שוחחתי עמו על דבר הצורך לנסוע מיד ירושלימה ולהתיצב לפני הקונסול האמריקאי שיטלגרף לכל המקומות הגבוהים כדי להקל את סבלות ותלאות אחינו.

בדברי על גרוש זה נזכר אנכי בעוד גרוש אחד של 27 צעירים אחרי זמן מה, שאני הצלחתים משיני-הטרף של התורכים ועזרתי להם לצאת מהארץ בכדי שלא ילקחו לצבא. והמעשה היה כך:

בערב אחד בבאי הביתה מאוחר עיף ויגע, שבור ורצוצ ובקשתי להנפש. יצאתי אל גזוזטרת ביתי ובקשתי ממרת אשתי שתחילי שתגיש לי לאכול ועוד טרם הספקתי להגיש המאכל אל פי, נכנס אלו [אלי] המנוח שיינקין מורגש ומוסר לי רשימת צעירים יהודים שעלולים להלקח לצבא ונחוץ להצילם. אמרתי לו, אין בידינו אפשרות להצילם, אחרי שהפספורטים נלקחו מהם ובמקומם קבלו

נפושים ונרשמו בספרי הממשלה בכל פרטי שמותיהם. אמר לי, הנה הצעירים האלה עומדים לפני ביתך למטה ומצפים למוצא פיך. השיבותי לו, כי לדאבוני אין בכחי לעשות מאומה עבורם. אולם, מתוך תוכי התגנבה אלי מחשבה להציל את הצעירים, אך היא מסוכנת וקשה להוציאה לפועל. על כן יראתי לגלותה. גם החלטתי לא להראות שום התענינות מצדי לבל ישענו צעירים מסכנים אלה עלי, אבל את הרשימה שנשארה בידי העלמתיה. המנוח שיינקין עזבני בצער רב ואחריו נגררו על הצעירים לשמוע מפיו מענה.

כשנשארת לי לבדי קמתי ממקומי ובקשתי מאשתי שתרשה לי ללכת לרגעים מספר וכי עלי לותר על האכל. כמובן, כדי שתרשה לי לצאת מן הבית באמצע אכילתי לא הודעתי לה את מחוז חפצי. סרתי להא. אפרים הלפרין והוא נאות להעמיד לרשותי את מנשקע העגלון עם העגלה הרתומה לסוסים ונסעתי ישר לעג'מי. השעה היתה התשיעית בלילה. דפקתי בדלת ובעל הבית יצא אלי. כשראני שמח לקראתי ושאלני בהשתוממות, מה הנך עושה כאן בשעה מאוחרת כזאת? בקשתיו ליחיד לי שיחה תכופה. הוא הדליק את המנורה ונכנסנו לחדר צדדי וסגרנוהו. כשהיינו לבדנו, הוצאתי את הרשימה ואמרתי לו: ידידי! בקשתי ממך בתור מנהל משרד הניפוסים למחוק את כל השמות האלה בפנקסי הממשלה. איך אפשר לעשות כזאת? שאלני בתמהון - אפשר למחוק שנים או שלשה איש אבל לא עשרים ושבעה. ובכן מה עצתך - שאלתיו הוא חשב במקצת וענה עצה יחידה יש לי. אם הצעירים האלה התעתמנו לפני כחדש חדשיים, רשומים הם כולם או רובם בספר אחד ולכן אעתיק מספר זה לספר אחר כל שמותיהם. שמחתי על המצאה זו והחלט בינינו שאם למחרת בבקר יוכח שהצעירים כלם או רובם רשומים באמת בספר אחד יודיע לי מיד ויתחיל בעבודה. שאלתיו כמה זמן עליו לעבוד וענני מעת לעת. טרם הפרדנו בקש מאתי, שאם יהיה מזל לצעירים הללו והוא יעתיק את ספר המתעתמנים, עלי להשתדל להוציא גם את הפספורטים של אלה מידי פקיד הממשלה. הרגעתי אותו לבל ידאג ונסעתי חזרה לא לביתי כי אם לאחת הסמטאות האפלות. דפקתי שוב בדלת והשעה היא השעה העשירית. אחרי נקישות אחדות בדלת הוזמנתי החדרה. שאלתי על הפקיד הנצרך לי וענני שהוא ישן כבר. בקשתיו להעירו ואחרי רגעי מספר הופיע הפקיד מעוטף בעביאה. הוא השתומם ואמר: מה לך אדון שלוש כה מאוחר בביתי? בודאי עמך דבר רציני, אמור לי, כי הנני מוכן לשרתך חלף הטובות שעשית עם משפחתי, הודיעני ואעשה בחפץ לב. הוצאתי את הרשימה והעתקתיה לערבית ומסרתיה לידו. בקשתי ממך, להמציא לרשותי את הפספורטים של האנשים האלה שהתעתמנו זה כחדש חדשיים. הנני מוכן, ענה לי בחיוב - לשרתך גם בשרות היותר קשה עלי ובלבד לא להשיב פניך ריקם. הנני מבקשך - הוספתי - הוא הפסקני אמור "הנני פוקד עליך" והצטחק. נפרדתי מאתו בחבה

והערצה ונסעתי לביתי. בבאי הביתה מצאתי את אשתי המסכנה יושבת ודואגת לי, השעה היתה קרוב לחצות. אמרתי לה כי הנני הולך לרגעים מספר והתאחרתי שעות. כל שעה עברה עליה כיום שלם. באותו לילה לא בא אכל אל פי, הייתי נרגש מאד וצפיתי בכליון עינים שיאיר השחר, כדי שאוכל לרדת העירה ולהודע אם הפקיד מצא את מבוקשו. למחרתו בשעה שביעית נכנסתי למשרד הניפוסים ומצאתי אותו יושב לבדו בחדר המנהל וכותב. כשראני, קראני אליו ולחש על אזני שהכל הולך למישרים ומחר בשעה זו העבודה תגמר. עזבתי את משרד הניפוסים בלב שמח שתפקידי הצליח. התחלתי להרהר בדבר אם כדאי לספר מזאת להמנוח שיינקין, אולם החלטתי שמוטב לשמור זה בסוד עד שהדוקומנטים יהיו בידי. כשישבתי למחרתו במשרדי, בא אלי פקיד משרד הניפוסים והודיע לי שהעבודה תמה ובאותו, ערב בשעה תשע סר לביתי. אשתי קבלה אותו בסבר פנים יפות כי אני נמצאתי אז באספת ועד העזרה שהוטל עלי לחלק לנצרכים את כספי העזרה שנתקבלו מאמריקה. אחרי שישב אי אלה רגעים מסר לידיה חבילה בשבילי והלך לדרכו. כשישבתי מהאספה לביתי ונכנסתי לחדרי לישון, מצאתי על השלחן הקטן ליד מטתי חבילה ועליה רשום שמי. פתחתי ומה נרגשתי מאד לראות את הפספורטים המבוקשים בצרוף רשימת בעליהם. לא יכולתי להבליג על רגשותי ושמחתי עברה כל גבול. רצייתי לרוץ לבית הא. שיינקין ולבשרו את הבשורה הטובה אך השעה היתה שתיים אחרי חצות וכיצד לדפוק על דלתו כה מאוחר בלילה? בלי סבלנות חכיתי למחרתו. כשדפקתי בבקר על דלת ביתו של הא. שיינקין הודיעה לי רעיתו שהוא נסע לפתח תקוה. שאלתיה מתי יחזור, אולם שום פרטים לא היו ידועים לה. הצטערתי מאד על העדרו של המנוח שיינקין מהעיר. ידעתי לברור שלמחרת תבוא האניה האיטלקית האחרונה להסיע לחוץ לארץ את הנתינים הזרים ומי יודע אם כל עבודתי לא תעלה בתהו. כי את מקום מגורם של בעלי הדרכיות לא ידעתי ואת דבר הסוד לא העזתי לגלות למי שהוא כי בחיי היה הדבר. בראותי שהענין תכוף ואין לי ברירה אחרת שלחתי פקיד מיוחד לפתח תקוה לחפש אחרי הא. שיינקין ועוד באותו ערב הוא שב לתל אביב וסר לביתי, בשרתי לו את הבשורה ובקשתיו שבכדי להקל על נסיעת הצעירים האלה ימלא אחרי דרישתי, שלמחרתים בשעה הקבועה ימצאו הצעירים מחולקים בשלשה מקומות, למרות שהא. שיינקין לא הבין כרגע את דרישתי המתמיה [המתמיהה] נאות לי בכל זאת ובידיעה המיוחדת שהמציא לי שבה היה רשום רק שתי המלים "השלחן מוכן". הבנתי שהצעירים מוכנים לנסיעה ונמצאים בשלשת המקומות שהראיתי עליהם אז. שלחתי מכתב לקומיסר ובו הודעתי את הדברים הבאים: בהיות וידוע לי שמחר תגיע לחוף יפו האניה האיטלקית האחרונה להסיע לחו"ל את הנתינים הזרים ואחרי שבדקתי את רשימתך ורשימתי מהנתינים הזרים, מצאתי עוד רשימה של 27 איש שכנראה מסתירים את עצמם מעיני

הממשלה כדי להשאר בארץ למרות אי התעתמנותם, יכול גם להיות שאנשים אלה אינם יודעים שזוהי האניה האחרונה ובכדי שלא נסבול שנינו מאחריות זאת, עליך מוטלת החובה לחפש אחרי אנשים אלה ולשלחם מהארץ, בכדי להקל עליך למצוא אותם הנה כפי שנודע לי יכולים למצוא את האנשים הללו במקומות אלה ואלה. והנני בטוח שתאחוז בכל האמצעים שבידך כדי לחפשם ולשלחם בהקדם מהארץ".

לפנות ערב הודיעו לי שאנשי צבא תופשים באנשים ושמים אותם תחת משמר צבאי. מיד הופעתי על המקום ונוכחתי כי אלה הם הצעירים הרוצים לעזוב את הארץ. הלכתי מיד לקומיסר וקראתיו למקום מאסרם. כשראוני התחילו לצעוק ולהתאונן על שאסרו אותם. אמרתי להם, הלא אינכם עותומנים על כן הממשלה תשלח אותכם מחר באניה האחרונה. כששמעו הנאסרים הללו על נסיעתם נרגעו ובקשו לשחררם עד הבקר כדי שיוכלו להתאונן לנסיעה. סדרנו רשימה של האנשים והוצאו לחופש בערבותי שלמחרתו בעשר יתיצבו כלם בסראיה. אחדים מהם נסו ללחוץ את ידי לפני החילים ורמזתי להם שילכו לדרכם מבלי לדבר אתי דבר. ובינתיים שלחתי את בני משה שתמיד עזר על ידי בזה והתידד לשם זה עם הקומנדנט חסן-בק, שיעמוד על ידו ויעסיק אותו, בכדי שלא תהיה לו ההזדמנות לבקרתו הרגילה והקשה את היוצאים מן הארץ. הקומנדנט חסן בק היה מקפיד מאד בזה היה מביט בספר המתעתמנים והיה מחפש ממש בניירות אם היוצאים אינם מן המתעתמנים, והיה מדקדק בזה כחוט השערה. בידעי את כל זה בקשתי מאד את בני משה שיטפל בו בשיחות ובכל מיני מעשיות ושלא יזוז ממנו עד שתתקבל הידיעה מהיוצאים שהם כלם עלו כבר על האניה בשלום. ואני לא שקטתי ולא נחתי ולא נרגעתי עד שבני הביא לי הידיעה מהיוצאים שהכל כבר בסדר.

וה' הצליח בידי להציל את הצעירים האלה מהתנוונות תחת השלטון האכזרי של חסין ביק העריץ.

פרק ט"ו

ימי ממשלתו האחרונים של בהא-אל-דין והראיון עם ג'מל-פחה

נסיעתו של דיזנגוף לירושלים * הקונסול
האמריקאי ד"ר אוטו גלזבורג, עזרתו הנדיבה
להישוב * דברי חסן-בק על חברו בהמשלה
בהא אל-דין-ביי * הקריאה לג'מל פחה *
בדרך מיפו לירושלים * הראיון עם ג'מל
פחה * הגזרה לעזוב את הארץ * היינו
כנדהמים * ההחלטה מה לעשות? משלחת
המנוח ענתבי ודיזנגוף לג'מל פחה * ימי
נדודים * בטבריה * שיבתנו ליפו * הכביש
החדש לעזה * נמנית לחבר הועד של הפונד
האמריקני * המאורע בכלי זין אצל בית
המשלה והצלת המצב *

החלטנו שהנסיעה ירושלימה היא הכרחית ושהשעה דורשת שרק
אחד מאתנו יסע כדי לא להשאיר את אחינו בידי המושלים
האכזריים בלי מגן. הא' דיזנגוף נסע לירושלים והצליח בשליחותו.
הקונסול האמריקאי ד"ר אוטו גלזבורג חסיד אומות העולם ידד
היהודים נדהם למשמע אזניו וטלגרף מיד לציר האמריקאי
בקושטא הא' מורנגטוי ובקש ממנו לאחוז באמצעים נמרצים אצל
הממשלה המרכזית להקל את סבלות הישוב בארץ העומד על עברי
פי פחת תחת משא גזרותיו של בהא-אל-דין. ואמנם לא ארכו
הימים והממשלה שלחה פקודת פטורין לקימיקם האכזר.

כשנודע בעיר על דבר פיטוריו של בהא-אל-דין היתה בקרב
התושבים ששון ושמחה. כולם הרגישו שעוד מעט ויוסרו הכבלים
ועול הסבל יוקל עליהם ולחיי התושבים תבוא הרוחה.

באותו היום נקראנו אני והא' דיזנגוף לחסן-בק. שם נפגשנו עם בא
כח הדתות האחרות וביניהם ישב גם בהא-אל-דין, חסן-בק הודיענו
שהוא דורש מאתנו לסלק לממשלה את דמי הנסיעה בעד
המגורשים להסוכן אלונזו, העולים לסך של יותר משבע מאות
נפוליון. אני הסברתי לקומנדנט שאמנם הבטחנו לסלק את הסכום
הנ"ל ולמטרה זו התחלנו ב"כ היהודים לאסוף את הכספים
הדרושים בין המגורשים ויש בידינו מעט כסף ושעונים, ברם
לצערנו נשדדו המהגרים בדרכם לאניה על ידי הצבא והספנים
ונשארו ערומים ובחוסר כל. ועל כן אין בידינו לתת יותר מהסכום
הנמצא בידינו והחפצים השונים אשר אספנו.

חסן ביק התקצף ונגש אלינו במקלו והרעים עלינו בקולו הגס: "אם
לא תסלקו עד מחר את הכסף הנ"ל אטלגרף מיד לג'מל פחה שאתם
מקוממים את התושבים היהודים נגד הממשלה ותחשבו למורדים
במלכות וירחיקו אותכם לאנגורה". נתתי ממקומי ורטנתי בשני

ותשובה נועזה כפי: "מוטב שנגלה לארצות רחוקות ובלבד שנפטר מדרישותיך היום יומיות המופרזות". חסן בק נתרגז מאד ונגז לשלחנו וכתב בחפזון איזה רפורט וצוה עלינו לצאת מעל פניו.

באותו הערב סרו לביתי התובע הכללי ועומאר-אל-ביטאר שמחים ונרגשים. המה ספרו לי כי כבר נתקבלה ידיעה טלגרפית מקושטא על פטורי בהא-אל-דין ושבמקומו יבוא ראש אלמינה מנהל מחלקת החוף. העיר יפו על כל תושביה מבלי הבדל גזע ודת, ששחה כבר תחת סבלו הרב ועל כן היתה בשורה מרנינה זו לישע ולמרפא למכותיה שהוכתה על ידי בהא-אל-דין. ברם, השמחה לא היתה שלמה כי שמועות משמועות שונות התהלכו בעיר שבהא-אל-דין נתמנה למזכירו הפרטי של ג'מל פחה. תושבי העיר דברו על זאת ביניהם בלחש ובסודיות רבה. והלב רעד לקראת הימים הבאים. בהא-אל-דין הסתלק ממשרתו ועל מקומו בא אחר. אבל הוא כבראשונה התהלך ברחובות העיר בקומה זקופה וצחוק הרעל על שפתיו. כעבר ימים אחדים נקראנו שוב אל חסן-בק, הפעם דבר אתנו כידידים. הוא בקש מאתנו לשים לב לעובדה שלבהא-אל-דין אין כל אפשרות לשלם מכיסו את דמי הנסיעה וקופת הממשלה ריקה ועלינו ב"כ היהודים לשאת גם בעול הזה. הוא שדל אותנו בלשון רכה ובמליצות יפות והתאמץ להשפיע עלינו למען נמלא את בקשתו. הא' דיזנגוף הודיע לו, כי כסף מזומן אין לנו אלא נוכל לתת לו המחאה על 350 לירה (ז.א. חצי לירה בעד כל נפש) שתשולם על ידי אנשינו באלכסנדריה לסוכנות האניה. הוא שמח שמחה רבה ונפרדנו מאתו בשביעת רצון.

עברו ימים אחדים וטרם מסרנו לחסן בק את המחאה. הוא שלח אחרינו ואנו ידענו שמטרת קריאה זו היא סלוק דמי הנסיעה. הא' דיזנגוף מסר לידי את השיק ובקשני למסרו בידי חסן ביק. כשנכנסתי אליו מצאתיו נרגז. הוא ספר לי כי היום סרב לקבל אנשים וצוה לסגור את דלתות חדרו, למען לא יטרידו את מנוחתו: הוא צוני לשבת על ידו. ראה - הסביר לי פניו - אתה יודע כיצד אני מתיחס לחלקי הישוב האחרים ורק לכם היהודים הראיתי יחס טוב ומתנהג אני עמכם כעם ידידים... אך לא כן התנהג אתכם בהא-אל-דין הנבל, בעריצות ובקשיות-לב. מסרו לי שאתמול בעזבו את העיר, דבר עלי רעות ברכבת ושם את שמי לשמחה והנני רוצה איפוא להתנקם בו את נקמתי ונקמתכם. אני אכתוב רפורט ואבאר בו את תעלוליו ומעשיו הרעים, התאכזרותו על הישוב והמצוקות והתלאות שהסב לו בהא-אל-דין. וכדי שיתאמתו דברי היה רצוי שגם מצדכם תסע משלחת מיוחדת לג'מל פחה ותסביר לו את סבלות הישוב ואז יוחרם בהא-אל-דין. השיבותי לו: "גם אתה וגם בהא-אל-דין לא נתתם לנו מנוחה כל הזמן, אבל ההפרש ביניכם הוא שאתה עושה מעשיך בגלוי והוא בסתר ובמרמה",

די לך - הפסיק את דברי - מוטב לחיות רע בגלוי מאשר לחיות טוב למראית-עין... עלי להזהירכם, שבהא-אל-דין עומד להמנות בתור מזכירו של ג'מל-פה [ג'מל פחה] ומי יודע אם לא ירע לכם יותר מעד עכשיו אם לא תתאוננו אליו לפני הפשה בעוד מועד. עליכם איפוא לנסוע עוד היום ירושלימה.

וכאשר העירותי לו מטרת בואי עכשיו, הבאת השיק דמי הנסיעה, אז ענה: לא צריך, הקימיקם הוא האחראי בפני האניה.

בימים ההם היה אסור לכל תושב לעזוב את עירו ולצאת אל הכפר או לעיר אחרת בלי רשיון מיוחד על כן בקש ממני לנקוב לו את שמות המשלחת וכשרשמתי לו את השמות: דיזנגוף, מוסנזון, ברלין ואנכי, כתב מיד את הרשיונות ומסרם לידי. כשיצאתי ממשרד הקומנדנט נפגשתי בשוטר שתפשני כדי לבא להתיצב לפני הקימיקם החדש. הקימיקם מסר לי כי עלי דרישת ג'מל פחה עלי לבוא אליו לירושלים מחר עם הרכבת הראשונה יחד עם יתר בא כח הישוב שקראם לפני בשמותיהם.

ממשרד הקימיקם הלכתי לבית הא' דיזנגוף וספרתי לו ע"ד שיחותי עם הקומנדנט והקימיקם. הוא הראה לי רשימה של עשרים ושמונה איש המוזמנים אל ג'מל פחה וביניהם הרבה עסקנים צבוריים מיפו והמחוז. סבת ההזמנה לא היתה ידועה לנו, וכל כן החלטנו לקרוא לאספה את המוזמנים באותו הערב ולטכס עצה. דעתו של דיזנגוף היתה להזמין קרון מיוחד ברכבת בכדי שהמוזמנים יהיו יחדיו בכל שעות הנסיעה ויתיעצו ביניהם.

בשעה השמינית בערב נתאספנו בבית הגב' מושקוביץ ודננו בכובד ראש על הענין הזה. החלטנו לצאת מחר ברכבת הראשונה לירושלים ולהכנע להזמנה. למחרתו ביום הששי בבקר בשעה הששית כבר נמצאנו בתחנת הרכבת ופקידי המסלה מסרו לרשותנו קרון מיוחד. מבעד חלונות הקרון ראינו את ממלא מקום הקימיקם בלוי שוטרים סובבים את הקרון. הוא עלה על הקרון ומנה אותנו ומצא שכל המוזמנים באו במספר הדרוש. כשירד מהרכבת זזה זו ממקומה כשפניה מועדות ירושלימה. עם נסיעת הרכבת פתח מישהו מאתנו את דלת הרכבת וראה משמר של ז'נדרמים סוגר עלינו את הדרך. נסינו לפתוח את הדלת השניה והנה אותה תמונה. רק אחרי זה הרגשנו שאנו במצור ושיש דברים בגו. התחלנו לשוחח בינינו וכל מיני הרהורים מעורפלים זעזעו אותנו. מה היא סבת הזמנה הזו שמובילים אותנו כאנשים פושעים או מורדים במלכות. מה הוא חטאנו איפוא? על שום מה אנו מובלים תחת משמר צבאי? לאלוקים פתרונים אין איש מאתנו מכיר את ג'מל פשה פנים אל פנים, רק לזכר שמו העריץ יזדעזע כל האדם...

בתחנת דיר-אבן (הר-טוב) נעצרה הרכבת מסבת קלקול הקטר, וחכינו עד אחרי הצהרים לבוא קטר אחר. הרבה יהודים ראו אותנו כאסירים ושאלו אותנו בדאגה רבה פשר הדבר, ברם אנו הרגענו

אותם, לאמור: שלום לנו! היינו רעבים, לא היכנונו צידה לדרך והנה כבר אחרי הצהרים ואוכל לא בא אל פינו. אחדים מהיהודים חסו עלינו ומהרו להר טוב, המושבה הקרובה לתחנה והביאו לנו לאכול לחם, גבינה, לבן, חמאה ואפילו פירות. בשמחה הוגש לנו האוכל וכמה הרגשנו את מבטיהם הלבביים של אחינו אשר דאגו לשלומנו והסתכלו עמוק בעינינו להוכיח אם עצובים אנו או שמחים, סעדנו את לבנו והודינו לאל. שתינו לחייהם ולחיי כל ישראל ובמשך כל שעות החכיון לקטר החדש שיבוא, לא זזו היהודים הטובים האלה מקרוננו וכשזזה הרכבת ממקומה נפרדו הם מאתנו באחולים שנזכה לשוב במהרה לעירנו חפשים ומשחררים.

בשעה השנייה אחרי הצהרים הגענו לתחנת ירושלים. בתחנה מצאנו הרבה חילים ופרשים שסבבו ושמרו אותנו מכל צד. ניתן צו לעגלות שהובילו אנשים לירושלים לחזור ולהוביל אותנו. כעבור רבע שעה אמנם באו העגלות, הורידו אותנו מהקרונ ונכנסנו למרכבות ומסביב שמירה חזקה, טרם הגיענו לבב-אל-כליל [שער יפו] נפגשנו בשתי עגלות. באחת מהן ישב האופיצר הגדול של ג'מל-פחה ובעגלה השנייה ישבו ה"ה רופין והמנוח ענתבי. באמצע הדרך נתן האופיצר צו להצבא להתפזר ומיד שוחררנו ועל פי הוראותיו סרנו למלון קמניץ.

כשנכנסו [כשנכנסנו] למלון מסרו לנו ה"ה רופין וענתבי כי ג'מל פשה חפץ להתראות אתנו בשעה ארבע בארמון הממשלה המרכזי אשר במלון הגדול "ירושלים" שנקלח על פי פקודת ג'מל פשה לשמש בתור בית המרכז הצבאי, בין הקרואים ישנם גם ארבעה מירושלים וביניהם גם ענתבי בעצמו.

בשעה ארבע הובלנו ע"י פקיד צבאי גבוה למקום המיועד. נכנסנו לאולם הגדול וחכינו, כמה אופיצרים גבוהים עברו לפנינו ופקידים מרמי הממשלה ולקראת כל אחד מהם הלם לבנו כל פעם אולי זהו ג'מל פשה. כעבור שעה קלה נכנס אלינו אדם צבאי, כבן 45 שנה, בעל שפם וזקן קצר, שערותיו שחורות וקומתו בינונית. עיניו השחורות מבריקות ומבטיהן חודרים עדי כליות ולב, ויורדים לתוך מחשבתו של כל אדם. זה היה ג'מל פשה בכבודו ובעצמו. אשר בהבל פיו זעזע את כל הישוב בארץ והפריע את שלות חייו. הוא נגש אלינו בלוית פשה ירושלים טקרום ביק ועוד אחדים מהקצינים העליונים. הפשה התקרב אלינו ואנו כולנו עמדנו על רגלינו בכבוד וביראה. הוא דבר צרפתי: "האם כל המוזמנים מירושלים ויפו נמצאים כאן? - השיבונו - הן, הננו פה לפקודתך. - עשרים ושמנה במספר? - כלנו פה - השיב המנוח ענתבי. הוא נגש יותר קרוב אלינו והתחיל לשאול מאחדים את שמם. ואחרי כן אמר: היו מוכנים בעוד עשרה ימים תגלו לקושטא.

כרעם עברה פקודה נמרצה זו בלבנו, כבשנו את פנינו בקרקע ונדום.

- אתם מבינים? - שאל הוא נמרצות. כן! - ענינו בקול רפה ובנענוע ראש מתוך עצב ודכאון הרוח. הוא קרא בתורכית: "הידא" והראה בידו לאות שנלך. באותה השעה הסתכלתי בפני הפחה מירושלים אשר עמד כל הזמן מאחורי גבו של ג'מל פשה וראיתי כמה הלבנינו פניו לשמע הגזרה הקשה של ג'מל פשה כי הוא היה מכיר וידיד כמעט לכלנו...

יצאנו בפחי נפש ושמנו פעמינו למלון קמניץ. כל התושבים היהודים בירושלים כבר הלכו לקבל את השבת ואנו עצובים ונדכאים הלכנו לקראת הגזרה הקשה. קשה היה להשלים עם העובדה שכולנו נגורש לקושטא ועל מי נשאיר את הצבור הסובל והמעונה ללא רועים ומגינים. לפלא היה הדבר כיצד וזיר גדול מוציא פסק דין קשה כזה ללא עוון בכפינו ובלי שום משפט, נמוקים או יסוד. כך היה המצב בתורכיה, גורל אנשים תמימים וישרים היה נחתך בידי אנשים עריצים ונרגנים. מחשבות נוגות מאד הטרידו את מנוחתנו מי יודע אם נזכה אפילו להגיע עד קושטא ואם אכזר זה לא יתן צו לעושי רצונו להרוג אותנו באמצע הדרך, ומי מיחה בידו לעשות זאת ובפרט בימי המלחמה.

כאשר חזרנו למלון בא אלינו ד"ר רופין, שהוא נתין גרמני וקרוב למלכות הגרמנית ההולכת יד ביד עם הממשלה התורכית במלחמה העולמית. ספרנו לו את כל פרטי הראיון והוא נדהם לשמוע את הבשורה הרעה הוא הודיע שזהו בטח מעשהו של בהא-אל-דין שהנהו עתה מזכירו הפרטי של ג'מל פשה ואויב בנפש ליהודים, הוא מסר כפי הנראה דבתו רעה על היהודים והלשין עד שיצאה גזירה איומה זו, ג'מל פשה התכונן בזה להרחיק את מנהיגי היהודים בכדי להצר עוד יותר להם ולא יהיה מי שיעמוד למו בצר ויגן עליהם, היינו מורגשים מאד ועצבינו מתוחים. ד"ר רופין עודד ונחם אותנו לבל נפול ברוחנו. החלטנו לא להחמיץ את השעה ולערוך תזכיר מפורט לג'מל פשה שבו נשאל מדוע שולחים אותנו לקושטא, מה הוא החטא שנמצא בנו, האם מרינו את פי הממשלה? האם בשביל שאנו נכנעים לממשלה ומשלמים להם מסים, שולחים את בנינו לצבא, עוזרים לממשלה בכל מה שהיא דורשת מאתנו, מגיע לנו כל זה? האם בשביל שאנו יהודים ציונים חטאנו בדבר מה כלפי הממשלה? קוינו שעל ידי תזכיר זה יעלה בידינו להקל או לבטל את הגזרה. הזמנו שני עורכי דין, מסרנו להן את הצורה שעל פיה צריך להכתב התזכיר ואחדים מחברינו התכנסו אתם לחדר מיוחד וערכו את התזכיר. התזכיר נכתב על שנים-עשר דפים ובו גלינו את כל המעיק על לבנו.

השעה העשירית בלילה, כולנו הרגשנו בתוך עומק נשמותינו בליל השבת שהופר. איש מאתנו לא נתן אכל אל פיו, גם לא קדשנו על

היין, כל אחד היה שקוע בהרהורים נוגים על התוצאה האיומה שבגזירה זאת ולבו נמלא געגועים עזים את ביתו ומשפחתו. דוקא בצר לאדם, בעת שמתחולל לבוא עליו אסון, כל משאת נפשו להיות על ידי בני ביתו.

בינתיים נגמר התזכיר, נכתב על נקי ונעשו ממנו העתקות אחדות. נתאספנו כל החברים והקריאו לפנינו את התזכיר וכלם הסכימו לתכנון פה אחד. ברם, אחד החברים העיר כי אינו מאמין אם ג'מל פשה הטרוד בענייניו ירצה לקרוא תזכיר כה ארוך. ולכן הצעתו לכתוב לו מכתב קצר, בהיות ושמענו היום את גזרתו שבעוד עשרה ימים עלינו להתכונן לנסוע לקושטא ולפי פקודתו הננו מוכנים לנסוע אפילו מהיום, רק בקשתנו מהוד מעלתו שיואיל לקבל למספר רגעים שנים מחברינו, וכשג'מל פשה יסכים יתיצבו לפניו מיד חברינו ויפתחו עמו בשיחה, כשיוכחו מדברי הפשה שהשעה היא שעת רצון, יגישו לו את התזכיר ואולי יקרא חלק ממנו ויתנחם על הרעה שהוא אומר לעשות לנו. הצעה זאת נתקבלה על הלב. מיד ישבו שני עורכי דין וכתבו מכתב קצר לפשה. המכתב נחתם על ידי כל החברים ונשלח מיד לפשה. החלט בינינו שבמקרה והפשה יסכים לראיון ישולחו מצדנו האדונים דיזנגוף וענתבי. בחצות הלילה שב השליח והודיע כי הפשה מוכן להתראות עם שני החברים שהצענו. קמה מהומה ומבוכה במלון, כלנו קמנו ממטותינו העירונו את מר דיזנגוף ושלחנו להודיע למר ענתבי להיות מוכנים להתיצב לפני הפשה. כתום רבע שעה הלכו אל הפשה ואנו התאספנו שוב באולם בית המלון וחכינו בכליון עינים עד שיחזרו שליחינו. עברה כשעה תמימה ושליחינו טרם שבו, הלב פעם והלם לגורלם-גורלנו. חלק מאתנו נשא תפלה להצלחתם, החכם קורקידי קרא לפנינו מזמורי תהלים, אחדים היו רעבים והשקיטו את רעבונם בכוס תה ואחדים מאתנו מקוצר סבלנו יצאו לחכות לשליחים על אם הדרך קרוב למשרד הפשה, אבל מפחדם שמא יתפשום החילים התורכים וישאלום על מעשיהם כאן בחצות הלילה ובימי המלחמה שבו למלון. עברה עוד שעה ושליחינו שבו בבת צחוק על פיהם. ג'מל פשה קבלם ומצב רוחו לא היה רע. המלאכות שלנו שאלה את פיו על איזה עוון הוא מגרש אותנו מהארץ ותוך כדי דבור הגישה לו את התזכיר. הוא קרא בתזכיר עד גמרו אותו וחייד: "אמנם, אני סולח לכם אבל בהתחשב שהצבא הולך בימים הקרובים לתקוף את מצרים ואני חושש באחדים מכם ואין ברצוני להגלותם לארץ רחוקה, איעץ לאלה שבעצמם יעזבו את פלשתינה ויסעו לסוריה למשך שבועים". מר ענתבי השיב: הננו לפקודתך הפחה! אולם במי הנך חושד? הוא הוציא מארוננו רשימה של 14 שמות והראם לענתבי. הא' ענתבי בקש שהפחה יתן צו שכל אלה יקבלו רשיונות נסיעה לסוריה. ואז הודיעו ג'מל פשה כי הפחה בירושלים יתן להם את הרשיונות ונפרדו ממנו בשלום. ברשימת האנשים המסוכנים

לממשלה באותה השעה היו: דיזנגוף, ד"ר מוסינזון, אליהו ברלין מאירוביץ, דוד ילין, ד"ר בוגרצ'וב, אנכי ועוד אחדים שאיני זוכר את שמותיהם. מה שמפליא אותי ביותר הוא שאנכי הייתי היותר מסוכן לממשלה, כי כפי שמסר לי המנוח ענתבי הייתי הראשון ברשימה ומלבד זה היו סמנים מיוחדים על ידי השמות הנחשבים למסוכנים ביותר. אולם לא הייתי בודד בתור שכזה, כי בין המסוכנים ביותר היו נקובים גם שמותיהם של דיזנגוף ודוד ילין. וכך נתחלפה הגזרה. במקום להגרש לארץ רחוקה, לנסוע לטיוול קרוב לסוריה.

למחרת השבת בבקר חזרנו כל אחד לביתו בדעה מאוחדת שהארבעה עשר מאתנו "המסוכנים לממשלה" כביכול, יהיו מוכנים ביום השני לצאת לדרך. ביום שני קבלנו את הוסיקות [תעודות מעבר] מפחה ירושלים ע"י ענתבי. התאספנו מיד בבית הא' דיזנגוף לסדר את הנסיעה והוחלט פה אחד, היות ובסוריה מותר לנו לגור, רשאים אנו לנסוע גם לטבריה ולשהות בה כי היא נחשבה אז לגבול סוריה. מנינו גזבר, מסרנו בידו כסף להכין לנו צידה לדרך וכל הדרוש לנו לנסיעה זו ויצאנו מיפו דרך חיפה לטבריה. במקוה-ישראל ובראשון-לציון שלחו לקראתנו מייך המושב לאות ברכת שלום. רבות היו תחנונות הצבא בדרכנו, כי הן הלכו והתרבו מיום ליום. בכל תחנה העמידו אותנו, חקרו אחרי הוסיקות ובדקו את חפצינו להוכיח אם יש אתנו כלי זין או דברים מוחרמים אחרים, אחרי כל הענויים האלה המשכנו את דרכנו עד התחנה השניה ושוב אותו הדבר וכך חוזר חלילה. בדרך חיפה נצרת בתחנת המשטרה באנו לפנות ערב העמידו אותנו החילים ובקשו וסיקות, בדקו את החפצים ומצאו את הכל כשר וטוב. מיד התחילו לדבר ביניהם בערבית בחשבם שאין אנו מבינים את שפתם:

- וואלה מוש נאפה - לאמור: הענין אינו טוב... כל אמרו איש לרעהו, פרושו של זה הוא כי אין בעד מה לקשת בקשיש מהאנשים האלה. הכל כשר אצלם. ועד היום כשאני נפגש עם מר מאירוביץ הוא מזכיר לי את המלים האלו: וואלה מוש נאפה...

הגענו אחרי טלטולי דרך מרובים למחוז חפצנו לטבריה, התאכסנו במלון גרמני - אז טרם היה מלון יהודי - והזמננו בו מאכלים כשרים. לסעודה הראשונה נפגשנו עם אדם מכובד שהיה יושב ונותן פקודות לשוטרים שהיו יוצאים ובאים, מפי בעל המלון נודע לנו שזהו הקימיקם של טבריה המתאכסן תמיד במלון זה.

הוא נכנס אתנו בשיחה שלא היתה מוסבה על המלחמה כי אם כל דברים שונים ואנו השתדלנו להיות זהירים ולהשיב תשובות לקוניות. כך היינו משוחחים ימים אחדים על החיים, מראות הטבע בסביבות טבריה, מזג האויר, הכנרת וכדומה, והקימיקם לא שאל מאתנו מי אנו ולשם איזו מטרה באנו הנה.

אחרי שבוע ימים קבל טלגרמה לשלוח מיד תחת משמר צבאי את הא' דוד ילין. הוא התפלא על הדבר. ידוע היה לו שמר ילין הוא אדם נעלה וכיצד ישלחו אותו תחת משמר צבאי ירושלימה. הקמיקם חפש דרכים כיצד לפרש את הטלגרמה: אולי אפשר רק להודיעו בלבד כי עליו בעצמו להתיצב לפני הממשלה המרכזית בירושלים.

הוא שלח לקרוא את הא' ילין שיתיצב לפניו בארמון הממשלה. כשבא אליו מר ילין שאלהו:

- שמך אתה דוד ילין?

- כן, כך שמי.

- מה המה הענינים שבינך ובין הממשלה?

- הנני חבר הועד העממי בהממשלה...

אז הבין הקמיקם את המצב ואמר בבת צחוק אדיבה:

- קבלתי טלגרמה מירושלים לשלחך מיד ירושלימה וכידוע לכב' הימים הם ימי מלחמה ועלי להוציא זאת לפועל בהקדם. אולם הודות לזה שהכרתי את כב' לאדם חשוב במשך הימים שאתה מתאכסן עמי במלון לא אוכל להרשות לעצמי לשלחך על ידי משמר צבאי כי הנני מודיעך ומבקש ממך שתואיל לנסוע מחר ירושלימה. מר ילין הודה לקמיקם על נדיבות לבו ובקש ממנו וסיקה. כששב מר ילין למלון וספר לנו את עצם המעשה, התפלאנו מאד אולי נתחדש דבר מה בנוגע לגורלנו. דאגנו מאד לגורלו של מר ילין וחששנו גם לשלום כולנו, אולי מחר יזמינו לירושלים עוד אחדים מאתנו ועל כן מצאנו לנכון לעזוב מיד את טבריה. כי פה אנו נפגשים עם הקמיקם פעמים אחדות ביום וכעת הוא בטח ביט עלינו בעין חשד. מוטב שנלך למושבות לבלות שם את שארית זמננו. אולם כיצד נלך בלי וסיקות, על פי הוסיקות שקבלנו הורשה לנו לנסוע לסוריה ולא חזרה, ובימים ההם דקדקו מאד בענינים אלה כעל קוצה של יוד. הלכתי להתיעץ עם אחד מידידי אברהם עבדי שהשפעתו היתה גדולה על חוגי הממשלה בטבריה. בקשתי מאתו להמציא לי רשיונות ונסענו למושבות הגליל התחתון. צהרים היינו במושבה זו ובערב במושבה שניה, ובכל מקום קבלו אותנו בחבה, ערכו נאומי ברכה ואנו השיבנו עליהם. הרגשות אחים נאמנים אלה עודדו אותנו והוסיפו לנו כח ועצמה לשאת את גורל נודדינו בדומיה.

בינתיים נודע לנו שביפו אסרו את המנוח בצלאל יפה, חפשו בספרי "גאולה", הבינונו כי חשדות חדשים חושדת הממשלה בישובנו, ונדאג מאד לגורל הישוב העברי. בינתיים עברו 14 יום שעזבנו את יפו והתחלנו לחשוב על דבר שובנו. היו שתי גירסאות. אחת: שג'מל פשה גרש אותנו רק לשבועים ימים, והשניה: שגרש אותנו לזמן בלתי מוגבל. היינו אז בזכרון יעקב והתחלנו לטכס עצה מה

לעשות. אני הצעתי לחברי שאנכי אסע לעת עתה בעצמי ליפן, אתיעץ שם עם ידידי מפקידי הממשלה ואז אוכח אם מותר להם לשוב ליפן, ואודיע מיד לחברי, ולא - אשוב בעצמי לזכרון יעקב ונהיה שם עד אשר ירחם עלינו ה'.

למחרת לפנות בוקר נסעתי לפתח-תקוה, שם התעכבתי עד שהחשיך היום ונסעתי לתל-אביב. כשהגעתי לביתי שלחתי מיד את בני להזמין אלי את התובע הכללי, כעבור שעה הוא בא אלי. על שאלתי בדבר מאסר הא' יפה והחפזים, ענה לי שהכל עבר בשלום. ספרתי לו את המצב שבו נמצאים אני וחברי והוא הודיעני כי אוכל לכתוב לחברי שישובו לבתיהם. ועל יסוד דבריו כתבתי להא' דינגוף ולמחרתו שוב כלם בשלום.

באנו שוב להיות מוכנים לשאת יחד עם הישוב את גורלו הנמהר ולדאוג לו ולהקל מעליו ככל האפשר את משא הרפתקאותיו.

כעבור חדשים אחדים הכריזה הממשלה על הקבלנות לסלילת כביש מעזה דרך לאטרון-גוליס הקרובה לעזה שארכו יהיה כשלישים ושבעה קילומטר וחצי. הכביש הזה יעבור דרך הרבה כפרים על אדמת הרים וגבעות שיש להשקיע בו עמל רב כדי לישרו, למרות כל הקושיים בסלילת כביש על שטח אדמה זה החליטה בכל זאת הממשלה הטורקית ליצור עליו את הדרך החדשה מפני שהיא תהיה הדרך היותר קצרה ומתאימה לתכסיסי המלחמה כשהצבא יאלץ לברוח מהדרום לצפון, מפאת החוק התורכי שכל קבלן העובד עבודות צבוריות, צבאיות-ממשלתיות הרשות בידו לחלק לפועליו תעודות המשחררות אותם מעבודות הצבא ובהתחשב גם עם זה שהתנאים האנושיים במחנה הצבא התורכי היו נוראים, שלא היה בכח אנושי לשאתם, החלטנו דינגוף ואנכי לקבל עלינו את הקבלנות הזאת למרות היותנו בטוחים שנצא ממנה בשן ועין. ברור היה לכל, כי להתקשר עם הממשלה התורקית בענינים כגון אלה היא עלולה למצוץ לא רק דמך כי אם גם את לשדך. ברם, בשים לב שיעלה בידינו לשחרר כמה וכמה יהודים מ"גיא התופת" של הצבא התורכי, מהתנונות וירידה הסכמנו לקבל את העבודה הזאת תחת ידינו.

התחלנו להתמסר לפתרון השאלה הזאת. נסענו כמה פעמים למשרד הקבלנות הממשלתי בירושלים וגם סירנו את המקום שבו צריך לעבור הכביש הזה ובעזרת המנוח ענתבי הצלחנו לקבל מהממשלה את הקבלנות בשותפות עם עוד שנים מהמושבות.

בתחנה המרכזית הידועה בשם "ודי-איל-סראר" עמדו כל קרונות הרכבת של החברה הצרפתית מבלי שהשתמשה בהם הממשלה, בהיות ועם החלפת הפסים הצרים בפסים רחבים אבדו הן את ערכן. חלק גדול מהקרונות האלו מסרה הממשלה לרשותנו. סדרנו בהן משרד, מעונות למהנדסים ולפועלים. מלבד זה הקמנו צריפים אחדים למטבח ובית אכל לפועלים, אורוה גדולה לסוסים ואהלים

רבים הועמדו בכל הככר הרחב והשמם, כל שטח העבודה נחלק לאיזו תחנות ובכל תחנה הוקמו אהלים אבל התחנה המרכזית היתה בתחנת "ואי-איל-סראר".

מר דיזנגוף וכותב הזכרונות האלה היו מפקחים, כל אחד על שטח עבודה ידוע ומזמן לזמן היינו נפגשים כדי להחליט על המלך העבודה להבא. כדי שהעבודה תגמר במהירות היותר אפשרית, מסרה הממשלה לרשותנו חמש מאות גמלים ומאתים חילים וקציניהם וקומנדנט אחד לפקח על כלם. מצדנו עשינו תיבות חזקות כדי לקשרן על הגמלים ולשים בהן את החציץ. העבודה התחלקה כולה בפעם אחת בין כל קבוצות הפועלים ונעשתה בטמפו מהיר ובהרמוניה משותפת. כל קבוצה קבלה עליה חלק מהכביש מחצי קילומטר עד שני קילומטר אנשים מיוחדים מנינו לפרשים שיעברו את השטחים שבהם כבר התנהלה העבודה כדי לפקח על טיב העבודה. לפי התכנית נפגשנו במכשול קשה, בהר סלעים גבוה שהזקיף אותנו לקבל פועלים מומחים מבין ערביי הכפרים היודעים לפוצץ סלעים חזקים. היו מקומות שהיינו מעמיקים עד כדי שלשה מטרים ולהיפך היו מקומות כאלה שהיינו זקוקים למלאותם בחול שלשה-ארבעה מטר וחול לא היה בסביבה. והאופיצרים הממונים על העבודה בכלל ועל חמש מאות הגמלים, היו עצלים-נרפים ולא היו הולכים מבלי לתת להם מקודם מעט כסף וקוניק לשכרה. ברם על אף כל המכשולים האלה העבודה התנהלה בקדחתנות רבה. בני משה היה חונה ב"לטרון" והשגחתו היתה עד "ודי-איל-סראר", אחי המנוח אברהם חיים ויבדל לחיים הא' דיזנגוף נהלו את העסקים ב"ודי איל-סראר" גופא והוראותיהם נשלחים לכל התחנות. תחנתי היתה בשני מקומות, כפר מאסעמיה ובקשטינה, והייתי רוכב על חמור או סוס כשששה או שבעה קילומטרים פעם לצד צפון ופעם לצד דרום. כחדשים עברו והעבודה נמשכה במרץ רב עד שלא עלה אפילו בדינו לרדת העירה ולהתראות עם בני המשפחה.

ביום אחד קבלתי מכתב באנגלית מאמריקה (שעל הטופס שלו רשום באותיות עבריות "קול דמי אחיך צועקים אליך") מחברי הדז'וינט שבאמריקה ובו מודיעים לי, כי הם ממנים אותי לאחד מחברי הועד בתל-אביב ויפו והם מבקשים ממני לסייע ליתר חברי הועד בעבודה קדושה זו לשמור שלא יעשה שם הבדל בין יהודי ליהודי. המכתב הזה נגע עד לבי ונכמרו רחמי והחלטתי למרות טרדותי הרבות לקבל עלי עבודה קדושה זו. כתבתי מיד לביתי שיודעו מתי תקרא אספת הועד ולהודיע לי כדי שאוכל להיות נוכח בה. אחרי ימים אחדים הודיעו לי מביתי כי נתקבל מכתב מהמנוח בצלאל יפה ובו הוא כותב שהאספה תהיה ביום החמשי באולם ועד הקהלה בתל-אביב. רשמתי לפני לזכרון את היום והשעה, ושעות אחדות לפני מועד האספה רכבתי על חמור לתל-אביב. באספה נודע לי פשר הדבר כי נתקבל כסף מאמריקה על שם הועד שנמנה

על ידם כדי לחלקם בין עניי יפו ותל-אביב, המה מודיעים כי הנם מוכנים לשלוח מדי פעם בפעם סכומים די הגונים. עד חצות נמשכה השיחה קבענו את ימי הישיבות ולמחרתו חזרתי את עבודות הכביש.

כמעט כל עגלות אכרי המושבות גדרה וקשטינה עבדו אצלנו בהובלת החמרים. כארבעה חדשים נמשכה עבודת הכביש ולבסוף יצאנו כפי שתארנו לעצמנו מקודם בלי כל ריוח כספי, מלבד הספוק הנפשי בידענו שהצלנו מיטב הכחות הצעירים שלנו מהתנוון במחנות הצבא התורכי ועד היום עוד מגיע לנו מהממשלה התורכית סך 1800 לירות תורכיות.

זמן מה לפני זה קרה מאורע זה.

כשנשלח מיפו הקימיקם פאד ביק שהב, שהיה ידידי ויועצי בעבודת חלוקת החטה לתושבים נמנה קימיקם חדש ביפו ושמו ערף-ביק. מוצאו היה ממשפחה דמשקאית, התחנך וגר שנים רבות בקושטא. בזמנו היה הפרוקורור עלי ביק התורכי ובימי שלטונם עלה כוכבו של עומאר אל-ביטר. הם קרבוהו מאד למלכות ומדי ערב וערב היו מבלים יחדיו. גם אותי צרפו בתור ידיד נאמן לחברתם.

אותם הימים היו ימי רמדן. הרחבה שע"י ארמון הממשלה היתה מוארה, המושלימים התאספו בבתי הקפה לבלות את הלילה במאכל ובמשתה כי למחרתו עליהם לצום. גם בארמון הממשלה אורה, הפקידים עובדים עד חצות כי בכל ימי הרמדן המה פטורים מהעבודה אחרי הצהרים.

באחד מהלילות האלה כשישבתי בביתי נכנס אלי המנוח שיינקין ומסר לי שהממשלה תפשה שתי עגלות עם כלי זין שהיהודים הובילו אותן לפתח-תקוה. את היהודים אסרו עד החקירה ועלי איפוא למהר מיד העירה אולי אוכל לעשות דבר לטובת הנאסרים. הימים ימי מלחמה והחזקת כלי זין היא עבירה. אולם היהודים היו יראים את הצבא שפשט על המושבות והחריב את כל עמלם במשך שנים רבות ומלבד זה רבו הגנבים והשוודים לעין השמש, שבאו אל הכרמים והפרדסים ועשו בהם כבתוך שלהם. ורק ע"י הגנה עצמית אפשר היה לשמור על הרכוש היהודי שלא ילך לטמיון.

מיד מהרתי העירה. נכנסתי לחדר הקימיקם ומצאתיו עם הפרוקורור יושבים ומשוחחים על ענין העגלות ומתכוונים לערוך את החקירות. שאלתי אותם:

- במה הנכם עסוקים ידידי?

הם ספרו לי את כל המאורע והוסיפו:

- טוב שבאת בשעה זו. המצב הוא רציני, הקהל התאסף על הרחבה וראה בעיניו כיצד הובאו העגלות עם כלי הזין ואי אפשר להסתיר

זאת. עצתנו היא שתדאגו אל הנאסרים ותודיעו להם כי עליהם להגיד בעת החקירה שאין להם כל שיכות לסחורה שהובאה בעגלות. והעגלונים יטענו שלא ידעו מה המה מובילים כי השקים המה קשורים ובכלל אין בהם כלי זין.

וכך היה. החקירות נערכו וכולם יצאו זכאים בלי שום תשלום כסף.

פרק ט"ז

ימי הרעב בארץ

ועד החטה * הלירה התורכית * עבודתי
בועד החטה * תודה מג'מל פחה * הקומנדנט
החדש ביפו * ענין חלופי הבנקוטים *
ה"צוללות האוסטריות" ושקי הקמח
הקומנדנט מוכר את הלחם * עווני בעבור 27
הנתינים שהצלתי מתגלה * ועדת הבקורת
התורכית * האשמה נגדי * ונגד הקימיקם *
ג'מל פחה המגין עלינו * הליקבידציה של
משרד החטה *

בשנת אלף תשע מאות ושבעה עשרה פשט הרעב בארץ. ג'מל פחה בא ליפו וארגן ועד כללי שבו נכנסו: מושלמים, נוצרים ויהודים, מהיהודים נמנו דיזנגוף ואנכי. מטרתו של הועד היתה לקבל מידי יום ביומו מהמחסן הצבאי ברמלה עשרים אלף קילו חטה ולחלקם לאנשי העיר יפו ותל-אביב חצי קילו לנפש תמורת חצי גרוש. בראש הועד הזה עמד הקימיקם פואד ביק שהאב.

שכרנו שתי דירות מרווחות ברחוב איסקנדר עוואד (במקום שבו נמצא משרד דיזנגוף) חלקנו את העיר לשמונה אזורים וערכנו מפקד כללי של כל התושבים. לעבודה זאת נמנו פקידים להנהלת הפנקסים והגזברות. קשה היתה העבודה והתנהלה בכבודות ולא עפ"י שטה קבועה. נמנה ועד מצומצם המוציא לפועל שאנכי הייתי אחד מהם. ימים רבים נלחמתי באי הסדר השורר בפעולות הועד. הקימיקם היה תמיד מבין את דעתי שמצאה הד בלבו היה מתיחס בכובד ראש אל הצעותי ולבסוף מסר לרשותי את הנהלת הענינים. הבאתי מהפכה גמורה בכל שטת העבודה הזאת. חקרתי אחרי שמות התושבים ביחוד מבין המושלמים ומצאתי כמה שמות בדוים שאינם במציאות כלל, פטרתי את כל הפקידים שהיו חשודים בעיני ומניתי במקומם פקידים יהודים. נהלתי את הפנקסים בצרפתית כדי שאוכל בעצמי לבקורם בכל עת הצורך. פקיד מיוחד נאמן מניתי על הקופה, ולמנהל ראשי על החטה מניתי את בני משה שיעזור על ידי אחרי שמצאתי את רשימת התושבים לבלתי נכונה החלפתי את שטת האזורים, הרביתי אותם והמעטתי במספר התושבים שבכל אזור כדי להקל על הבקורת. גם אחרי התקונים האלה הרגשתי בהרבה הפרשים ומקרה גנבות וההעלמות, על כן החלטתי לא לנהוג משא פנים והודעתי לכל העובדים כי כל אחד שימצא אצלו דבר קטן או שלא בסדר ימסר למשפט ויאסר מיד. על ידי כך השתנה המצב לגמרי והענינים התנהלו בסדר קבוע ובדיקנות נמרצה.

רק מכשול עמד על דרכי והוא הלירה התורכית. הלירה היתה בצורות של לירה, חצי לירה ורבע לירה. כיצד יפול דבר כשלא

יהיה באפשרותנו לתת עודף את המכשול הזה אסור היה לספר ברבים וביחוד במשרד ממשלתי היה עלינו לכבד את הלירה התורכית שהיתה נופלת מערכה והתחלתי לטכס עצה. הדפסתי נירות מיוחדים בצבעים חזקים שונים שקשה לזיפם כדי שישמשו כמעט קטנות והלכתי להראותם לקימיקם ולקבל את אשורו. כשבאתי אליו סגר את הדלת בעדנו ואמר אלי: אמנם עשית מחכמה [בחכמה] אבל האם העלית על דעתך שעשית בעצמך בלי פקודה ממשלתית מיוחדת ובעד זה רשאים לתלות אותך, מוטב שנשרפם מיד. אולם כדי למצוא דרך הנני מציע לך להוציא מודעה חתומה על ידינו ובה נודיע לקהל שכל הבא לקנות חטה עליו להביא עמו כסף קטן ומדי חדש בחדשו אנו נפרוט להם את הלירות שיביאו עמהם. כמובן שהנירות שלי נשרפו והמודעה הוצאה לאור והכל על מקומו בא בשלום. חברי הועד היו באים לעתים רחוקות ומצאו שהעבודה מתנהלת בסדר ובדיקנות. חברי הועד הערבים נרגזו אמנם עלי מפני שהפחתתי את רשימת המשפחות המושלמיות שאחרי בקורת הוברר שכמה משפחות אינן בנמצא ברם לא העיזו להבליט את רוגזתם בגלוי משום שידעו שרצוני החזק הוא להנהיג סדר. הם גם ידעו שהקימיקם עומד לצדי. כשג'מל פחה ואנשיו בקרו את המשרד בדקו את המסמכים והנהלת החשבונות בדקו ומצא [ומצאו] שהכל מתנהל כשורה. טרם הפרדו שאל את הקימיקם מה היא משכורת החדשית בעד עבודתי והקימיקם ענה: הועד הציע לו משכורת אבל הוא מסרב לקבל ולא רק שהוא עסוק בעבודה אחרות [אחראית] זאת אלא מעסיק גם את בנו שבידו מפתחות מחסני התבואה על מנת שלא לקבל פרס. ג'מל פחה לאות תודה לחץ את ידי ונפרד בשביעת רצון מאתנו. כל זה עדד את רוחי והוספתי לשפר את העבודה ע"י בקורת מכופלת. על עבודות המשרד השגחתי בכל יכולתי. תמיד נמצאתי שם. את ארוחת הצהרים לי ולבני היו מביאים מהבית. ופקידינו שסמכנו עליהם עוזרים על ידינו. באותו זמן נשלח הקומנדנט חסן ביק למקום אחר ובמקומו בא קומנדנט חדש בשם אחד שוקרי ביק מדמשק. שלשה שבועות אחרי הכנסו לעבודה הכרתי אותו ע"י הקימיקם, היינו נפגשים ברחוב ודורשים איש בשלום רעהו. מימי השתדלתי להיות ביחסים טובים עם הפקידים הממשלתיים הגבוהים משום שידעתי כי יבוא היום ואצטרך לפנות אליהם לטובת היהודים.

ביום אחד שלח הקומנדנט הזה את קצינו לפרוט בנקוט [שטר] של עשר לירות הבנתי שבזה הוא אומר לנסותני. כידוע בנקוט כזה היה שוה אז רק שתי לירות ומכיון שהיה ידוע לו שיש בקופתנו מעות קטנות מפני שהיא מכניסה ביום כשש-שבע מאות לירות ויותר, בקש להרויח שמונה לירות. מהכנסות אלו היו לנו הוצאות יומיות לשלם לבעלי הגמלים הבדואים מובילי החטה שלא חפצו לקבל בבנקוטים כי אם בכסף קטן. מפני שכל לירה שוה עשרים גרוש ומדוע יקבלו לירה בערך סך מאה גרוש. ואי אפשר היה

לאחוז באמצעים נגדם, פן יפסיקו את העברת החטה. על כן לא ידעתי מה לעשות עם הקומנדנט, שגם לו ידוע היה המצב לאמתו. לבסוף החלטתי לחתום שובר להקופה ולהחליף את הבנקנוט והקצין קבל הלך לו. בעוד ימים אחדים בא אותו הקצין ובידו בנקנוט של חמשים לירה, ובלי לחשוב הרבה לקחתי מידו את החמשים לירה שמתני אותם בכסי ואמרתי לקצין שיאמר לקומנדנט כי בעוד רגעים אחדים אבא אליו. הקצין הלך לו ואני שלחתי למשרדי הפרטי שישלחו לי חמשים נפוליון זהב. שמתני את הכסף בכיסי והלכתי למשרד הקומנדנט. כשבאתי אל המשרד מצאתי, סגור. שומר הדלת מסר לי כי בחדר הקומנדנט נמצאים שני אפנדים. ישבתי בחדר ההמתנה עד שהקומנדנט יתפנה. האופיצר שהרגיש בי הודיע מי לקומנדנט שאני מחכה לו. בינתיים האפנדים הלכו להם ונכנסתי לחדר הקומנדנט הוא קבלני בכל ההתלהבות שבקבלת פנים מזרחית. ובקשני לשבת לצדו. אמרתי לו כי לדאבוני לא אוכל להרשות לעצמי להחליף את הבנקנוט מכספי הצבור ורק מכספי הפרטי הנני מוכן לעשות זאת, הקומנדנט שהקשיב לדברי השיב לי ברורות, עשה כחפצך ובלבד שתחליף לי את הבנקנוט. הוצאתי מכיסי את הבנקנוט וחמשים נפוליון זהב ומסרתי שניהם לידו, כי הלא גם לקומנדנט היה ברור למדי שהבנקנוט שוה רק 10 לירה ומה התועלת כי אקחנו תמורת חמשים לירה. מוטב שאתן לו אותם במתנה, כדי לקנות את לבו לעת מצא. הקומנדנט קבל את הכסף והודה לי. נפרדנו בשלום והוא לווה אותי עד הדלת.

עברו כשבועים אחרי מאורע זה והקומנדנט נכנס למשרדי. כשנודע לי מהרתי לקבל את פניו. הוא הראה לי שתי טלגרמות שנתקבלו מירושלים ובהם מודיעים לו שבימים הקרובים תבאנה לחוף יפו שתי צוללות אוסטריות ועל הממשלה להכין להם צידה לדרך. בקשתו של הקומנדנט ממני היתה שאתן פקודה לבעל הטחנה ג'ילאד לתת לו שמונה שקים קמח מיוחד אקסטרא והוא ישלם מחירם לקופתנו בבנקנוט של שלש לירות לכל שק. הסברתי לו כי אין לי רשות לכך, מפני שעל פי החוזה הקים בינינו עליהו לקבל קמח פשוט ולא קמח מיוחד. ובפרט במחיר כה מוזל. בקשתי מאתו שיתראה בעצמו עם ג'ילאד וידבר אתו. הקומנדנט סרב באמרו שמכיון שהדבר הוא סודי אין הוא יכול לבוא בדברים עם ג'ילאד בענין זה. אלא רק אתי בתור מנהל משרד ממשלתי. הודעתי לו כי לאחר שעה אתן לו תשובה. והלכתי להתייעץ עם הקימיקם.

כידוע, אחרי שהכנסתי שנוי בחוזה שבינינו ובין הא' ג'ילאד, הפסיק ג'ילאד להוציא 12 שקים קמח מיוחד ליום כי אם היה טוחן מספר שקים בודדים והיה מוכרם לאנשים ידועים ומיוחדים במחיר 6 לירות השק. ואיך נוכל לדרוש מג'ילאד שיתן כל שק קמח מיוחד במחיר שלש לירות בבנקנוט.

הקימיקם שעיין בדבר בתשומת לב הסכים לכך. בהיות והחטה נצרכת לענינים צבאים חשאים. על יסוד זה הודעתי לקומנדנט כי עליו לשלוח לי הודעה האומרת "שעל פי פקודה צבאית חשאית מספר ותאריך, הנני מבקש ממנהל המשרד הממשלתי של החטה לתת לפקודתי סך שמונה שקים קמח משובח ומצרף בזה את דמי שוים". כשקבלתי הודעה זו נתתי לקומנדנט מכתב לג'ילאד שיתן שמונה שקים קמח משובח במחיר שלש לירות בנקנוט כל שק. הדבר יצא לפועל. אולם בספרי החשבונות לא נכנס כל זה מכיון שהכסף השתלם על ידי הקומנדנט באופן ישר לידי הא' ג'ילאד. ברם בארכיביון נשמרה הודעת הקומנדנט בחתימת ידו ובחותמת הממלכה.

ומענין הדבר, הקומנדנט מסר את שקי הקמח למאפיה לאפות לחם, עוד למחרת נאפה כל הקמח. ברם הצוללות לא באו. הקומנדנט בחששו שהלחם ויתר המזון שהכין יתקלקל, הוציאו למכירה, על ידי שליחים מיוחדים והלחם נמסר בכסף מלא משני טעמים: מכיון שאיש לא העיז לקנות לחם אחד ולתת בנקנוט ולבקש עודף, כי אם קנה במעות קטנות ממש. ובעיקר שהימים הם ימי רעב והקהל לא ראה מכבר לחם טרי כזה הנאפה מקמח משובח ונקי מבלי פסולת. במכירת הלחם הרויח הקומנדנט סכום הגון.

כתום המכירה פנה אלי הקומנדנט שוב בבקשה: "כידוע לך לא באו הצוללות אבל ירא אני שמא תבאנה היום או מחר, אבקשך לתת פקודה להא' ג'ילאד לתת לי שמונה שקי קמח משובח חדשים, כדי להכין את הצידה לאנשי הצוללות". הודעתי לו שוב כבפעם הראשונה כי לאחר שעה אתן לו תשובה. נגשתי כהרגלי לקימיקם והתיעצתי אתו. הקימיקם הסכים גם הפעם למלאות את בקשת הקומנדנט בהיות ואין זה גורם שום הפסד לקופה הצבורית. הודעתי לקומנדנט כי עליו לשלוח לי הודעה האומרת: "בהיות והצוללות לא הגיעו בזמן המיוחד ונאלץ היה משום כך למכור את כל הלחם, הנני מבקש ממנהל המשרד הממשלתי לחטה לתת הוראות מתאימות לג'ילאד שיתן סך שמונה שקי קמח משובח". קבלתי את ההודעה האמורה והדבר יצא לפועל. הצוללות גם הפעם לא באו והלחם שוב נמכר. הדבר הזה נשנה כמה פעמים והקומנדנט התעשר על חשבון אחרים.

כשהתענינתי לדעת מי המה קוני הלחם הזה בשעת מצוקה כלכלית כשרוב התושבים נעזרים על ידינו, הוברר לי, שהלחם הזה נמכר למנזרים ולבתי החולים האירופים.

ביום אחד קראני הקומנדנט אליו על ידי שליח מיוחד. כשנכנסתי לחדרו סדר את הדלת אחרינו. "היודע אתה, פנה הוא אלי, היום הצלתיך מאסון" נתרגשתי מאד וחפצתי לדעת סבת האסון אבל הוא המשיך את דבריו "כידוע לך מביא לי שוטר מיוחד מדי יום ביומו את מכתבי הממשלה המרכזית בירושלים ואני מאשרם על

ידי קבלה לפי מספר המכתב ותאריך יום הכתבו. הבקר עלה בדעתי ללכת לבית המרחץ ומשם לא חזרתי לביתי אלא הלכתי למשרדי. על השולחן מצאתי שבעה מכתבים, כשפתחתי אחד מהם מצאתי דוקומנטים שונים שהנידון בהם הוא כבודך. אחרי שקראתי בעיון רב את כל המסמכים האלה הכנסתי שוב למעטפה והסתרתי אותה בכיס מעילי. כשבא השוטר חתמתי לו קבלה על ששה מכתבים ונסע לו. - "ובמה הוא הענין" - פניתי אליו בקוצר רוח. הוא חיך במקצת והשיב לי: "הממשלה המרכזית מצאה בכך עוון גדול, על ידך עזבו את הארץ 27 איש שהיו נתינים תורכים ואתה סדרת להם פספורטים מזויפים. הדבר נודע על ידי הנוסעים עצמם שדברו באניה בינם לבין עצמן והללו אותך. כי אלמלי אתה לא נשתחררו מעול מרותה של ממשלת תורכיה. המרגלים שלנו מסרו זאת לממשלה המרכזית. כעת נתקבלה פקודה נמרצה לחקור את הענין ולדון אותך בכל חומר הדין. כשהקשבתי להאשמה הגדולה נגדי, התאמצתי למראית עין ואמרתי לו: הלא אלה האנשים היו נתינים זרים ואדרבא בידעי שהאניה הפליגה לחו"ל עם הנתינים הזרים היא האחרונה מהרתי להודיע את מקום מגורי האנשים לקומיסר ובמה אשמתי איפוא. הקומנדנט הרגיש בחורון פני וצלצל למשרת. הוא פקד עליו לחמם את הכירה הקטנה מפני יום החורף הקריר ולהכין קפה. ואלי הוא פנה: "הנה היא המעטפה המכילה את כל הפרטיכלים, הנירות והמסמכים שעל פיהם עלול להתחולל עליך אסון גדול, הנני קורע אותם לגזרים ושורפם". וכך עשה. לעיני עלו באש כל הדוקומנטים האלה. נפרדתי מעל הקומנדנט בלחיצה [בלחיצת] יד והודיתי לה [לו] מקרב לב.

משרד החטה המשיך להתקיים, במשך ששה-שבעה חדשים. אולם המחסן ברמלה הלך והתרוקן מהחטה. הממשלה התחילה לקמץ בחלוקת החטה, למרות תלונות התושבים לפני הקימיקם וג'מל פחה עצמו. בינתיים התהלכו שמועות שהתושבים בקרוב יגורשו מהארץ עד אנגורה וחורן. והדאגה היתה נסוכה על כל פנים.

מאותו הזמן היתה ועדת חפושים המורכבת מאופיצירים עוברת בארץ ועורכת חפושים בכל המוסדות הממשלתיים והפרטיים. ועדה זו נכנסה גם למשרדי באחד הימים ובקשה לבדוק את כל הנירות והמסמכים. אחרי שהראו לי תעודה מהממשלה המרכזית בירושלים לא סרבתי והובלתים לחדר הקופה. בקשתי מהגזבר יצחק אמזליג להראות להם את כל השוברות ולפתוח בשבילם את הקופה. בהיותי טרוד במשרד בקשתי מהם רשות והלכתי לחדרי. המה מנו את הכספים והבנקוטים ובקרו את ספר הקופה. כשגמרו את הבקורת נכנסו לחדרי ובקשו לערוך חפוש בארכיביון. בינתיים שלח הקימיקם שליח מיוחד להודיע לי שהיום תבא ועדת חפושים לערוך בקורת ושלא אתנגד לזאת. שאקבלם בסבר פנים יפות ואכבדם בסיגרות וקפה. הודעתי לקימיקם שהועדה כבר באה והיא נמצאת בעבודה. מיד הזמנתי סיגרות וקפה וכבדתי את האורחים.

הועדה הלכה לארוחת הצהרים ושבה להמשיך את עבודתה. היא עברה על כל הארכיב בדקה את החוזה עם ג'ילאד והתעקבה [והתעכבה] על השנויים שהכנסו בו. בקורת זאת נמשכה כשלושה ימים ולבסוף נכנסה הועדה לחדרי. מכיון שדברו רק תורכית, וערבית לא ידעו, שלחתי אחרי הקימיקם והוא היה בא אתם בדברים ומתרגם לי בערבית. הועדה העמידה לפני שאלות אחדות. מדוע אני מחלק ליהודים חטה בכמות אחת ולמושלימים ונוצרים על פי איזורים, ולכל תושב ותושב את מנתו. מדוע הקצבתי משכורת הגונה לפקידים ואיני חס על כספי הצבור.

השבתי לחברי הועדה: כי אילו היו המושלימים והנוצרים מאורגנים על ידי ועד נבחר מטובי ונכבדי העדה שאפשר לסמוך בהחלט על ישרו הייתי גם נותן להם את החטה בכמות אחת. שהמה יחלקוה בין בני עדתם. הלא על הממשלה לזכור שעל ידי הארגון של היהודים והועד הנכבד המורכב מאנשים ישרים שאפשר לסמוך עליהם, הנהו מקמץ לממשלה הוצאות מרובות. מפני שבשביל היהודי אין לי צורך באיזורים וממילא אין לי גם צורך פקידים [בפקידים] מיוחדים. ובאשר לפקידים, בתור מנהל המשרד הזה הנני מתיחס אליהם כמו לפקיד הפרטיים למען יוכלו להתקיים במשכורת מספיקה ושלא יעלה אפילו על דעתם להרויח גם מן הצד.

הועדה הקשיבה לדברי ופתחה בוכוח שבהם השתתפו כל החברים. לא הבנתי את דבריהם כי נאמרו בתורכית ברם הרגשתי שהמה מדברים נגדי. כשנפרדו הלכו ספר לי הקימיקם שהם אחרו כי חושדים הם בי שעשיתי יד אחת עם היהודים ובודאי אני מרויח יפה מהעסק הזה. הקימיקם השיב להם: אני מכיר היטב את האיש הזה הוא ממשפחה הגונה מאד, בעל הון ועסקים פרטיים, עזב את כל עסקיו יחד עם בנו ועובדים לטובת העיר שלא על מנת לקבל פרס וכיצד יעלה על דעתכם לחשוך באיש הזה, כי אילו היה חשדכם אמת הרי לא היו מותרים על משכורת חדשית שהיתה יכולה לעלות לסך ששים-שבעים לירות.

אחרי ימים מספר נודע לי על ידי הקימיקם שהודעה [שהועדה] הזאת הגישה רפורט ובו היא מאשימה אותי ואת הקימיקם שעשינו יחדיו יד אחת עם היהודים ואנו מרויחים מעסק זה. והדברים האלה נודעו לי מפי הקימיקם ששמע מפי מזכירו הפרטי של ג'מל פחה.

ג'מל פחה אחרי עברו על הרפורט, הזמין אליו את הועדה ובקש ממנה לבטל את הרפורט, הוא אמר לוועדה זאת: "הנני מכיר היטב את האיש הזה וקימיקם יפו, הכרתי את המשרד, הוא איש ישר בהחלט ואפשר לסמוך על נאמנותו. אבקשכם לקבל בחזרה את הרפורט, כי לא אוכל לחשוך בו ובקימיקם". - הרפורט נתבטל.

אחרי המאורע הזה כל המחסנים הלכו והתרוקנו מחטה, הכמויות היו מועטות מאד ובקשתי מהקימיקם להרשות לי סדור ליקודציה.

וברשות הקימיקם סדרתי מאזן סופי לחשבונות המשרד, פטרתי את הפקידים ושלמתי להם את משכורתם ובכלות הכל נשאר בקופה כסף וגם בנקוטים בערך כמאה ושבעים לירות, מסרתי אותם לקימיקם וקבלתי ממנו קבלה רשמית ומכתב מלא תודה על מסירותי ונאמנותי לעבודה זאת.

פרק י"ז

גירוש יפו ותל-אביב

הקומנדנט עבד-איל-האדי ביק * הקומיסיה
הצבאית שדלדלה את הסוחרים * גזירת
הגירוש * תל-אביב ויפו בגולה * בדרך *
בתחנות מראש-איל-עין עד צמח * פתח-
תקוה התחנה הראשונה של הגולים * בני
משה נקרא לצבא * ארבעים שקים חטה
כופר * עבד-איל-רחמן-אל-תגי בא לעזרתי
* הגמלים עם החטה * הובלת חפצי לפתח-
תקוה * אנשי פתח-תקוה ביחסם להגולים *
קרובי דוד חיון * אני מסתדר עם משפחתי
במושבה * שוב להעבודה בשביל סדור
הגולים * אחי יעקב וסניף האפ"ק בביתו *

בימים של דאגות ותסיסות נפש, בימים שהישוב התכונן לגזרה קשה ואיומה להגרש מיפו. לקצות ארץ או לאנגורה, נשלח הקומנדט אחמד שוקרי ביק למקום אחר ובמקומו בא הקומנדנט עבדל-איל-הדי ביק, שהיה ממוצא תוניס המערבית. בעל קומה זקופה, איש ישר וטוב לב, מתרחק משוחד ומשתדל למרות משרתו החשובה - הדורשת למלא את הפקודות שבאות מגבוה וגם את אלו למתנגדות לרגש, להגיון ולשכל הישר - לכסות על החוקים היבשים. בקיצור, הוא היה אחד מחסידי אומות העולם. בכל זאת כל הגזירות היותר איומות באו בימי ממשלתו. בעיר הוכרז מצב מלחמה. לפי פקודת ג'מל פשה הסתובבה בעיר קומיסיה צבאית שלקחה מהסוחרים חנם אין כסף סחורות ממינים שונים בשביל הצבא. אף סוחר לא העיז למנוע בעדה לקחת את הסחורה שטוב בעיניה, לא בא אתה בדברים, לא התאונן על גורלו, כשהיתה הקומיסיה נכנסת לחנותו, היה הסוחר מוכרח להראות פנים צוחקות ולקבל את מוצצי דמו בעין יפה. אין אונים היה עומד על מקומו ורואה כיצד גוזלים את הונו לעין השמש ועיניו צופות וכלות... כל מי שהעיז להתנגד נענש עונש קשה וסחורתו הוחרמה כלה לממשלה. יותר מכל הזדקקה הממשלה לחומרי בנין. היתה נכנסת למחסנינו ובוחרת מכל הטוב בעיניה ולוקחת ותמורתם נתנה לנו קבלות חתומות על סכומים כפי ראות עיניה. שהן היו צבורות בארכיוון שלנו זמן רב מבלי שתגע בהן יד אנוש. וכמובן שכל זה נעשה בשמו של הקומנדנט הישר ואוהב אדם. ורק בזמן האחרון קבלנו על ידי הממשלה הצרפתית חלק קטן תמורתם.

והימים ימי רעב, אין תבואה ואין חטה. הפלחים חדלו להביא העירה את תבואתם מפחד שוד הצבא. והממשלה פסקה גם היא מלדאוג לתושביה בהמצאת חטה. רק היהודים סבלו פחות מכלם,

בהשתדלות הא' דיזנגוף פרנס העיר נשלחו שליחים שהביאו חטה בשפע. ברם הלחם עלה לחם ביוקר רב.

עיקר החטה הביאו מעבר הירדן מחורן שלשם נשלח הא' שמואל מויאל כמה פעמים שהצליח מאוד בשליחתו ומלא את תפקידו בנאמנות. למרות כל הקושיים והמכשולים בנסיעה מסוכנת זו בתקופת המלחמה, במקום פראי שכזה.

בינתיים נגזרה גזירת הגירוש מיפו - גזירה שאין להשיבה. את המושלמים שלחו במאותיהם ואלפיהם לעומקה של הארץ. גורל היהודים היה קשה עד מאוד. הא' דיזנגוף שלא נח ולא שקט בכל צרה שלא תבוא על אחיו אזור כח גם הפעם, אסף את כל עסקני העיר וביניהם גם את כותב הטורים האלה. הוא ארגן ועדים מועדים שונים להכנת קרונות במדה מספיקה, לרשום הנוסעים, לאוסף חפצים ולהכנת צידה לדרך. ועד מיוחד נמנה לקבלת החפצים הכבדים של כל אחד לסגרם ולשמרם.

בימים ההם היה חוסר גדול ביפו בגמלים, סוסים וחמורים, כי מהרעב מתו רובם ובמעט הבהמות שנשארו עסוקים היו בהובלת הערבים. פרנסי הישוב דאגו מאוד לגורל היהודים במה יובילו אותם. והם פנו בקריאה קורעת לבבות לעזרה אל המושבות העבריות הקרובות שישלחו קרונות כמדת יכלתם. והודות לעזרת אחינו האכרים, באו מהמושבות עגלות וקרונות כל אחת שלחה בהתאם ליכלתה. שלחנו משפחות לטבריה. סודרה תחנה בראש-איל-עין שעד שם מגיעות העגלות ומשם נוסעים הם ברכבת עד תחנת צמח ומצמח נסעו בעגלות לטבריה. בשתי התחנות ראש-איל-עין וצמח נשלחו שנים שנים מחברי הועד המרכזי להשגיח על הסדר ולפקח על תנועת העגלות. אלה היו מזוינים בכסף ובצידה לעזור לזקוקים והיו מחלקים תמיכה לעניים ולאביונים. המשפחות היו סובלות פחות הודות להשגחה המעולה. במשך שבועים שלשה יצאו בדרך זו הרבה משפחות יהודיות וחפציהם ורהיטיהם נשארו בתל-אביב שמורים במחסני הועד. את הסחורות והחפצים שיש להם ערך מסחרי שמרנו אותם במחסנים עד היות תל-אביב ריקה מאדם ואחרי כן העברנום לפתח-תקוה ושמרנו אותם במחסנים מיוחדים תחת פקוח הועד המרכזי הממונה על כך.

בין המשפחות האחרונות שנשארו ביפו היתה גם משפחתי. בתור אחד מעסקני הועד לא יכולתי לעזוב את העיר. התכוננתי לסגור את כל המחסנים שלנו, להכין צידה לדרך ומזון מספיק למשך זמן ההגירה, לכל הפחות לשלושה חדשים. בינתיים תפסו את בני משה. כשבאתי העירה נודע שהוא קרוא לצבא. באותם הימים לקחה הממשלה כופר ורצתה ממני ארבעים שקים חטה. שהשקים יהיו חדשים והחטה טריה. ואיפוא [ואיפה] להשיג ארבעים שקים כאלה וחטה כזו? כשנסעתי לרמלה השגתי בקושי גדול שמונה שקים קמח אבל איך אשקוט ובני בכורי משה בבית האסורים וכפי

שמודיעים לי בסוד מחוגי הממשלה אצטרך לשלם כופר גם בעד בני אבנר וגם אני צפוי למאסר. צער כביר מלא את לבי ונמצאתי במבוכה. כסף במזומן אין בידי מלבד שלש מאות לירות למחית כל משפחתנו לימי ההגירה. הבנקים סגורים על מסגר. הסחורות מונחות במחסנים ואין מי שיקנה אותם. בלילה הזאת דאגנו גם לפקידים שלנו המהגרים בסכום כסף שיספיק לשנים שלשה חדשים. בשעה קשה כזאת נפגשתי עם אחד מידידי הערבים מחסידי אומות העולם עבד-איל-רחמן אל-תגי. הוא התרגש כשראה את פני העצובים הרעים ושאל על סבת הדבר. ספרתי לו את כל התלאה שמצאתני ומאין אקח שמונת אלפים קילו חטה נקיה ושקים חדשים בכדי לתתם כופר לממשלה לשני בני שאחד מהם משה אסור. נתעוררו רחמיו ובקש ממני שאלוה אליו העירה. הוא הביאני למשרד הצבאי אל המנהל שהיה ממונה על לקיחת הכופר. כשנכנסנו שאל אותו עבד-איל-רחמן למי מוסרים כופר והוא ענה שאת הכופר מוסרים למחסנים הממשלתיים ברמלה. אז אמר עבד-איל-רחמן: תרשום עלי שאני מתחייב במשך שלשה ימים מהיום להכניס למחסני הממשלה כופר בעד שני בניו של הא' שלוש, משה ואבנר. על פי בקשת המנהל כתב עבד-איל-רחמן וחתם על הבולים כחוק. ההתחייבות נשלחה לקומנדנט ונתאשרה ופקודה נתנה לשחרר את בני משה ממאסר. קבלתי שתי קבלות בעד תשלום הכופר לשני בני. לחצתי את ידו ובקשתי שיעשה את החשבון כמה עלי לשלם לו. אז השיב, לעת עתה איני זקוק לכסף בעוד זמן מה תשלם לי והוסיף אימתי חושב הנך לנסוע עם המשפחה? ענית לו, שבעוד ימים אחדים אוכל לעזוב את יפו אחרי שנשתחררתי הודות לאל ולך, מהכופר שכה הכביד עלי.

- לאן חושב אתה לנסוע?

- לעת עתה לפתח-תקוה.

- ההכונות חטה במדה מספיקה?

- קניתי ברמלה שמונה שקים חטה.

אבל עבד-איל-רחמן הרהר ואמר: כמות חטה זו לא תספיק למשפחה גדולה כמשפחתך, ובמושבה לא תוכל אחר כך להשיג חטה. אנכי שולח לך מחר עשרה שקים חטה.

- ומאיפה אקח בהמות להוביל את כל הכבודה הזאת - התאוננתי לפניו.

- כששלח לך מחר את חמשת הגמלים עם החטה תשאיר אותם אצלך עד שיעבירו את כל חפצייך לפתח-תקוה - ענה לי עבד-איל-רחמן באדיבות. הודיתי לו ונפרדתי ממנו בחבה.

למחרתו באו הגמלים הטענתי עליהם את כל חפצי הנחוצים וניירות ערך ונסענו לפתח-תקוה. באתי שמה ביום החמישי לפני הצהריים וחשבתי לתומי שבתוך עמי אנו באים, למושבה יהודית, ויקילו

עלינו את ימי שבתנו בה. כל בעל בית בודאי יפנה חלק מחדריו למהגרים בעתות מצוקה כאלה, ומה נדהמתי במצאי ממש את ההיפך. מצאתי הרבה מהגרים מתגוררים ברחובות תחת כפת השמים ותחת צל העצים יושבים על חפציהם זה יומים ושלוש. שאלתי אותם, האין דירות פנויות בפתח-תקוה לגור בהן, האם מלאו אותן כבר מהגרינו? ומה נודעזעתי כששמעתי שדירות פנויות ישנן לרוב ורק הבעלים דורשים שכר דירה הגון וישנם כאלה שאינם יודעים כמה לדרוש, מפריזים על המדה ואינם שבעים ממה שמשלמים להם, כי כמה שדרשו נתנו להם וכעת שכר דירה עלה מאוד ולמהגרים האלה אין אפשרות לשכור להם דירות ומה יעשו? הערב יתאסף ועד ההגירה עם ועד פתח-תקוה וידונו על המצב. הורדתי את חפצי תחת צל העצים וסדרתי מהם ערמה, השארתי עליה את משפחתי. שלחתי את הגמלים והעגלות ליפו להביא שארית החפצים ואנכי הלכתי לחפש דירה. כשנודע להא' דוד חיון כי באנו לפתח-תקוה שלח לקרוא אותי והתלונן עלי מדוע לא הודעתיו על בואנו כי היה מספיק להכין לנו דירות. לעת עתה הפציר בנו שנכנס לגור בביתו במשך ימים אחדים עד שנספיק לקנות דירה. בינתיים נודע לי שמול המקום שאנו חונים ישנם שלשה בתים להשכיר אבל הבעלים מבקשים שכר דירה גבוה. שלחתי את קרובי דוד חיון ובקשתי ממנו שישתוה אתם בדבר שכר הדירה ולא ידקדק ביותר בנוגע למחיר. שכרנו את הבתים האלה שהיו שייכים לכהן ודנקנר. אנכי ומשפחתי נכנסנו לבית כהן, לבית דנקנר נכנס אחי אברהם חיים המנוח ולבית האמצעי מר אבי המנוח ומשפחתו. אחי יעקב שכר לו בית רחוק מהבתים האלה וכך הסתדרנו בדירותינו החדשות בפתח-תקוה. למחרתו ביום הששי נכנסתי שוב בעבודה יחד עם כל עסקני יפו. ועד תל-אביב היה מתאסף באופן זמני בבית ועד המושבה, אחרי כן שכר לו דירה לעצמו והתחיל בעבודה קדחתנית לטובת מהגרי יפו והיה בא במשא ומתן עם המהגרים שנסעו למקומות אחרים בארץ. בבית אחי יעקב התקים סניף האפ"ק ובחשאי היו עונים ללקוחות שנמצאו בפתח תקוה.

פרק י"ח

ליל בלהות ביפו העזובה ועוד...

צנורות ממחסני להחזית * אני ביפו העזובה,
אורח הקומנדנט בבית מגורו * הקומנדנט
בעבודתו * אני מחפש סיגרות * רעש
האורונים * קריאות הצבא * יפו לקראת
האויב * שיחתי עם הקומנדנט בלילה * אני
עוזב את יפו העזובה * שובי לפתח-תקוה *
עזרתו של יצחק כהן * בטול גזרת הגירוש
מפתח-תקוה * נסיעתי בליל ראש השנה
לירושלים * אצל מנהל המנזל * בקורו של
פקיד גבוה בפ"ת * קבלת פניו שם * הגזרה
בתור נקמה * אצל הפחה * בטול הגזרה *
אצל באר המושבה * אי-סדר בחלוקת הסיוע
* מבדילים בין עדה לעדה *

באחד הימים בא לפתח תקוה הקומנדנט של יפו לחפש אחרי צנורות. הזמנתי אותו לביתי לארוחת הצהריים והוא בא בשעה הקבועה עם מלוויו. עשיתי לו הכרה עם אחדים מחברי ועד המושבה. בהמשך שיחתנו נודע לי שהממשלה אומרת לשלם הפעם במיטב כספה בעד צנורות אלה. הודעתו לו שבמחסנו ביפו ישנם צנורות והנני מוכן למסור מהם לפקודתו. הקומנדנט שמח מאד ובקש מאתי לנסוע אתו ליפו. אני מוכן לשלם לך גם בזהב וגם בבנקוטים לפי ערך הזהב. ובלבד שתתן לי את הצנורות הדרושים לי מיד לצרכי החזית.

אנכי ידעתי כי הקומנדנט אחרי שיקח את הצנורות יתן לי קבלה ממשלתית ועלי יהיה לנסוע לירושלים לגבות את המגיע לי. אבל בהתחשב שהקומנדנט הוא אדם ישר וחביב נסעתי עמו ליפו. פתחתי את המחסנים והצבא החל למנות את הצנורות. השמש שקעה בזמן שגמרנו את העבודה. הקומנדנט הפציר בי להשאר ביפו עד מחר והזמינני אליו. כשבאתי למשרדו הזמין את אחמד נאמן ביתו והודיע לו להכין עבורנו ארוחה הגונה, - "דע לך, - אמר לו - יש לי היום אורח חשוב ותכין מטעמים כיד הטובה עליך" אז אמרתי לו כי לא אוכל לאכול עמו, לצערי, אם לא יהיו אלה ממאכלי חלב. הקומנדנט חייך, התנצל ואמר: שכחתי כלל שהא. שלוש הוא יהודי, מאנשי עירנו, יודע אני היטב את יהודי תוניס הם יהודים טובים ונאמנים. - אחמד - קרא לנאמן ביתו - סדר הערב מאכלי חלב, הביא חמאה, גבינה, זבדה, שמנת וביצים וגם פירות, הערב אוכל עם אורחי ואסעד עמו את סעודתו".

בינתיים היה הוא עסוק מאד. חתם נירות וענה לשליחים הצבאיים שהפריעו את מנוחתו.

התחילה תנועת צבא בלתי רגילה. שליחים נכנסו מבוהלים ותכופים. פני הקומנדנט מלאו דאגה. עיניו עמקו ומצחו התקמט מרוב מחשבה ודאגה. ובינתיים ישבתי כנשכח מלב והבטתי סביבותי בלב חרד. הוא נתעורר ופנה אלי: "סלח אורחי, כי הפניתי דעתי ממך הנני כה טרוד, הימים ימי מלחמה ועבודה מרובה. איני מאמין כי אוכל עוד הערב לסעוד אתך על שלחן אחד, מוטב שתלך לביתי, תאכל ותישן" הוא צלצל ואחמד נכנס. - "לך והביל את האורח הנכבד אל ביתי תכניסוהו לחדר האכל תראה לו את חדר השינה ותכבדהו כיאות לו, תקח את המפתח ותסגור את הבית ואחרי תביאם אלי". ואלי פנה: ואני אחרי כן אבוא ונשחח יחד.

נפרדתי ממנו בחבה ויצאתי עם אחמד. עברתי את רחובות העיר והם היו שוממים ועזובים. אף אדם אזרחי לא פגשתי מלבד חיל צבא. כל העיר היתה עזובה מהתושבים כשעליתי לבית הקומנדנט, הכניסני אחמד לחדר האכל והראה לי גם את חדר השינה, שאלתיו על חדר הקומנדנט והוא הראה לי על חדר ממולי. הוא ספר לי כי בכל הבית הזה מלמעלה גר הקומנדנט בעצמו, כי משפחתו נשארה בטוניס. ולמטה בקומה התחתונה גרים משרתיו ועגלונו.

נעזבתי לנפשי. אחמד סגר את הדלת אחריו ואני נשארתי בבית גדול זה המכיל כמה חדרים מרוהטים באין איש בהם לשוחח עמו. נעצבתי ועגמתי מאד. לא יכלתי לאכול וטעמתי רק חתיכת גבינה כדי להשקיט במעט את רעבוני. הוצאתי את קופסת הסיגריות וראיתי כי ישנן רק חמש סיגריות והצטערתי מאד. הלילה בודאי לא אישן ומה אעשה אם לא יהיה לי מה לעשן. נגשתי לאחד החלונות צעקתי למטה, שמע!, מבלי לדעת את מי אני קורא. וקול ענה לי מבלי שיכלתי לראות מי הוא המדבר אלי: "מה רצונך אדון שלוש". שאלתי אותו, האינך יודע איפוא [איפה] אפשר לקנות סיגריות? והוא ענה לי: השכחת כי העיר עזובה, הכנס לחדר הקומנדנט ותמצא סיגריות וטבק מהמין המשובח ביותר. נכנסתי לחדר הקומנדנט ומצאתי את מבוקשי. כתבתי פתקא שאנכי לקחתי קופסה סיגריות והלכתי אל חדרי. בכל הבית נכבו המנורות ורק חדרי היה מואר במנורה גדולה. לא העזתי להתפשט ושכבתי על מטתי גלוי-עינים ועישנתי סיגרה אחרי סיגרה ובעשן המתמר ועולה האפילו גם מחשבותי הנוגות.

הקשבתי בחוץ תנועה בלתי רגילה. עגלות נוסעות ובאות. הצבא הומה. הולך ובא בהמולה. גם רעש אירוניהם הקשבת. אל-אלהים! האמנם מבקשים הם את בית הקומנדנט כדי להחריבו ומה יהיה בגורלי, הישאר ממני לכל הפחות זכרון. דמעות זלגו מעיני. מי יודע את לב משפחתי ברגעים אלה. לבי התחיל לסעור והכה גלים. הרגשתי מועקה כזו שלא ידעתי מימי. הקריאות של הצבא בתורכית, המרוצה שלו והמהומה זעזעו אותי.

פתאום הרגשתי כי בן אדם מתהלך בחדרים. הבטתי והנה זה
הקומנדנט. והשעה שעת חצות.

- מדוע אינך נרדם - פנה אלי.

- לא אוכל להרדם. מחשבות רבות מטרידות אותי. בודאי לא אכלת
עוד?

כבוד הקומנדנט כה טרוד ועסוק.

- "כן, ידידי, - ענה - היום טרם בא אכל אל פי, הימים ימי מלחמה
ועבודתי מרובה... באתי עתה לטעום דבר מה להחליף בגדי
הרטובים ולשוב אל משרדי... תפקידי מחכה לי.

הוא טעם דבר מה והחליף בגדיו, סגר את הדלת מאחוריו ושוב
נשתלטה הדממה האלמת. במנורת אפס הנפט והייתי צפוי לשבת
באפלה והרהורי הנוגים הבהילוני ואצא לחדרים הסמוכים לבקש
אחרי מעט נפט. כל המנורות ריקות מנפט, גם בחדר הקומנדנט
אפס הנפט ונכנסתי למטבח, בקשתי את מכונת הפרימוס וגם בה
אין נפט, הוספתי לחפש עד שמצאתי באחת מהמנורות הקטנות נפט
הריקותי אותה למנורתי, גם הדלקתי את מכונת הפרימוס ובשלתי
לי קפה. שתיתי ועשנתי. השעונים המרובים דפקו זה בעצלתים וזה
בפזיזות, זה פחות וזה יותר. ברם, תארתי לי שבעוד שלש שעות
יאיר עמוד השחר.

ובחוף גובר הרעש. אני שומע מבעד לחלונות צעקות הצבא
וקריאות. הבטתי אל פני הים וראיתי אורות שונים. בשמים
הרעישו אוירונים. כולי רועד כאסיר בכלאו שכבתי על מטתי.
בבקר בא אחמד והעירוני משנתי. באתי לקומנדנט ושוב הוא בקש
את סליחתי. הלילה היה לילה בלתי רגיל. מתכוננים לבא האויב.
יש חשש שתפרוץ מלחמה מעבר הים. לעת עתה התורכים
והגרמנים דחקו את רגלי האויב הלילה. בהפרדו ממני נתן לי
ששים לירות תורכיות בזהב, והצטער מאד שאין לו יותר כסף זהב
ברגע זה. ועל שאר נתן העברות על 2700 לירה למנול - לשטב
הראשי בירושלים. הוא נתן לרשותי חמור וחיל שלוני עד פתח
תקוה. וכשנפרדתי ממנו לחצתי את ידו והודיתי לו על יחסו הלבבי
אלי. עזבתי את העיר שלפני ימים המתה מאדם ועתה היא קופאת
כאלו בדממת שנים עזובה מבני אדם. כל הבתים סגורים על מסגר
אין מסחר, מקח וממכר, עיר מתה - ונסעתי אל משפחתי שדאגה
מאד לשלומי, גם בפתח תקוה הרגישו שהלילה היה ליל בלהות,
לילה בלתי רגיל.

כידוע קבלתי מהממשלה דוקומנטים על סכום של אלפים ושבע
מאות לירה ועלי היה איפוא לנסוע לירושלים אל המנול כדי
לקבלם. בעוד אני מתכונן לנסיעה בא אלי הא. פ. ואמר לי:
"שמעתי שיש לך דוקומנטים כאלה ולא פעם העברתי אותם אל
אחי בירושלים שהוא ידידו הפרטי של שר הכספים וקבלתי

תמורתם את כל המגיע לי. אם ברצונך להשיג בנקל את כספך, אתן בידך מכתב המלצה לאחי והוא יעזור לך להשיגנו בנקל. כמובן ששמחתי מאד והודיתי לו מקרב לבי. מיד אחרי קבלתי את המכתב נסעתי לירושלים. הלכתי לחנותו של פ., הראיתי לו את המכתב ובגמרו לקרוא שאלני על איזה סכום קבלתי דוקומנטים. עניתי לו, כי ישנם אצלי כאלה על סכום של יותר מאלפים ושבע מאות לירות. כששמע זאת התרגז ואמר: ימח שמם של האנשים הרעים האלה מיום ליום רשעתם גברת והם אינם מסתפקים בתשלומים שמשחזים אותם. הוא פנה אל איש אחד שהיה נוכח אז בחנותו ואמר לו: שמע נא אדון ס., הנה גם אדון שלוש יש לו דוקומנט ע"ס של אלפים ושבע מאות לירה אל המנזל, אמנם קבלתי מכתב מאחי לעזור לו אבל מה אוכל לעשות עם האנשים האלה הפושטים את העור. מר פ. השיב לו: וכי מה בכך מי שחפץ להרויח מוכרח לתת גם לאחרים להרויח ואין כל ספק ששר הכספים ידרוש סכום של חמש מאות לירה בעד תשלום סכום שכזה. הקשבתי לדברים אלה וחשבתי אותם לרציניים. מי לא ידע את צמאונם של פקידי הממשלה התורכית לכסף ועל כל אמרתי להם שאם באמת אין עצה אחרת וכך נהוג, לא אוכל לסרב מלעשות זאת. שניהם התיעצו ביניהם ואחד אמר לרעהו: מוטב שתלך הערב בשמי אל מנהל המנזל לביתו ולא לבית הממשלה, שכדי לא יודע לשום איש ותגמור אתו ע"ד המחיר, הלא עלינו החובה המוסרית לעזור לא. שלוש. לעת עתה בליתי בעיר וחכיתי ליום המחרת. רוב השעות ישבתי בבית מסחר להלבשה של הא. יצחק כהן שהכרתיו, ברם לא ספרתי לו דבר מענין הדוקומנטים.

למחרתו נפגשתי עם הא. ס. והוא אמר לי: אני כמעט שגמרתי את הענין אבל המשרת שלו שכל זה עובר על ידו מעכב בעד הדבר אם לא אקנה לו מתנה שטיח קטן ממין טוב לצורך תפלתו. שאלתיו כמה יעלה שטיח כזה והוא ענה כחמש עשרה לירות כמובן שהסכמתי לכך. אם כך - אמר תבא בעוד שעתים לחנות פ. ושם נגמור את הענין. נכנסתי שוב לבית מסחר של הא. יצחק כהן והמתנתי. הא. כהן לא היה בבית מסחרו ושוהחתי עם פקידי.

כעבור חצי שעה נכנס הא. כהן, נגש אל הקפה והוציא דוקומנטים בחפזון ואמר לי: "מה לעשות צריכים לעזור ליהודים וכמשיח לפי תומו הוא מספר שבאים אליו יהודים ומבקשים את עזרתו. הם קבלו דוקומנטים אל מנהל המנזל בירושלים ובהיות שהוא ידידו ונפגש עמו מדי ערב וערב, מבקשים הם ממנו לעשות חסד עמהם בערב כשאני מבלה עם מנהל המנזל אני מגיש לו את הדוקומנטים לחתימה וכשהוא חותם משלמת הקפה מיד הכל. אז פניתי אליו בבקשה שיעזור גם לי. נתתי לו את הדוקומנטים ושאלתיו אם יתמהמה הרבה. הוא ענה לי: אם ברצונך בא אתי. והלכתי עמו. כשבאנו אל המנזל נכנס למנהל והחתיים את הנירות ומסרם לי שאלך לקפה. במשך רגעים מספר קבלתי את המגיע לי. משם

הלכתי לא. כהן והודיתי לו על עזרתי. נסיתי להציע לו שכר טרחתו אולם הוא באחת: חלילה לי לקבל ממך שכר טרחה, הלא יהודים אנו ועלינו לעזור איש לרעהו, היום עזרתי לך ומחר תעזור אתה לאחר. ובמה הנך גרוע מאחרים, הלא לא פעם בא אלי מר פ. עם דוקומנטים שלו ושל אחרים כאלה ואני מחתים אותם אצל מנהל המנזל. כששמעתי זאת נתרגזתי מאד וספרתי לו את כל המאורע הוא הכניסני מאחורי אחת המראות שבבית מסחרו ובקשני לשבת שם ולהקשיב לאשר יתרחש. והוא שלח לקרוא את הא. פ. כשבא הא. פ. פתח אתו בשחה: הגידה נא לי א. פ., כמה פעמים עזרתי לך בכדי לקבל כספך וכסף אחרים מהמנזל. הוא השיב: פעמים רבות ותודה רבה לך על מעשיך עמדי ועם אחרים.

- "האם קבלתי פעם ממך שכר טרחתי? אם כן, תפרט לי באיזה זמן ואיזה סכום.

- "חס וחלילה לא קבלת שכר בעד טרחתך.

- "אם כן, האינך מתבייש, אתה החרד על הדת, עם ידיך מר ס. כשבא אליך יהודי חשוב מיפו, ובידו דוקומנט אל המנזל, לבקש ממנו חמש מאות לירה.

מר פ. התחיל להצטדק: אנו לא עשינו כל עסק עם הא. שלוש, הוא בא ובקש לסדר לו את הדוקומנטים אבל הלך ושוב לא ראינו אותו. אנו לא בקשנו מאתו שום תשלום, התחיל מר פ. לגמגם. אז פתח מר כהן את המראה ואני הופעתי. וכרגע חורו פניו. אני לא דברתי אף מלה בענין זה ורגעי מספר שתקו גם הם. לבסוף אמר הא. כהן למר פ.: בכדי להענישך על הדבר הזה, לך והביא לי חמשים בנקוטים בשביל היהודים היונים המגורשים מירושלים ושצריכים לשלחם עוד בשבוע זה. אז הלך ושלח עם פקידו חמשים לירות. את כל המאורע הזה רשמתי לשבחו של הא. יצחק כהן ולגנותם של פ. וס. גם יחד. עד היום איני יכול להפגש עמהם ולראות את פניהם ולהיפך להא. כהן נהייתי מאז ידיד נפש אמתי.

שבתי לפתח תקוה והמשכתי לעבוד עם יתר חברי הועד בעבודה הצבורית. מצב המהגרים הלך הלוך ורע. גם אלה האמידים התרוששו מאד. אמנם היו להם סחורות ביפו אך מה יעשו עמהם והן כאבנים שאין להם הופכין. ומפני זה הסיוע ניתן לשלשה סוגים: סוג א' - האמידים שרכושם אינו אתם ואין להם למחיתם, המקבלים סיוע נגד שטרות. סוג ב' - המעמד הבינוני הנעזרים על יסוד הבטחתם שבאם ירחב להם יחזירו את אשר קבלו. סוג ג' - העניים המרודים הנעזרים כרגיל.

הימים הנוראים קרבו. עוד מעט יבאו חדשי החורף והועד דואג לגורל המהגרים הנמצאים בכפר-סבא תחת כפת השמים באהלים ובסכות של אקולפטום [אקליפטוס]. מה יעשו בימות הגשמים, הא. דינגוף נאלץ לנסוע לדמשק ולהתיצב לפני ג'מל פשה ולבקש ממנו אמצעים להקים למהגרים צריפים ובתי חמר להגן עליהם ממטר.

בינתיים, באו למושבה אופיצרים וערכו חפושים בבתים. נכנסו לבית אחי יעקב ובני משה ואסרו אותם, על פי טעות, כי חפשו אחרים במקומו, בשמות דומים להם מהרתי לנסוע לקימיקם בקשתי ממנו לבא לעזרתי ולשחרר את אחי ובני ממאסרם, אך הוא היה אין אונים לעזרני בהיות הפקודה והיא צבאית מדינית ואסור לו להתערב בדבר. נעגמתי מאד ושאלתיו: לאן ישלחו אותם? והקימיקם ספר לי כי נתקבלה טלגרמה מירושלים שעל פיה נגזרה על מספר אנשים להגלות לדמשק.

באתי הביתה בשברון לב להכין עבורם צידה לדרך. וכתבתי מכתבים לידיד בדמשק לעמוד לימינם ולהושיעם ממאסרם. הם נשלחו לדמשק ומאותו היום החלו האופיצרים לבא תכופות ולהציץ למושבה בגזירות קשות ובצרות חדשות.

בערב ראש השנה באו שוטרים והביאו פקודה למוכתרים לחתום עליה. והם חתמו כרגיל. קראו את הפקודה וחשכו עיניהם. גזירת גרוש על כל המהגרים מפתח תקוה במשך עשרים וארבע שעות. נשאר רק שעתים לכניסת החג הקדוש ובקרב התושבים מהומה ומבוכה. הרבנים ועסקני המושבה התאספו לטכס עצה. מה לעשות?, מי יבטל את רוע הגזירה האיומה. במחנה המהגרים גוברות הבכיות וסימני הדאגה הגדולה נכרים על פני כל מצח. לפני בית הועד נתאסף המון מהגרים לדעת מה יהיה גורלם ומחכים הם למלה אחרונה של רועי העדה. החלט פה אחד שאנכי אסע לירושלים בהיות שדיזנגוף בדמשק ואשתדל לבטל את רוע הגזירה. וכיצד אסע? בעוד רגעים ספורים יתכנסו היהודים לבית התפלה ואיכה אחלל את קדושת ראש-השנה? בכה לבי בקרבי, אבל הדבר תלוי בפקוח נפשות. והרבנים וביחוד הרב ציטרון ז"ל מעודדים אותי שעלי החובה לנסוע, פקוח נפשות דוחה שבת ובפרט חיי-עם. נפרדתי מעל המושבה ונסעתי בעגלתי לירושלים. באתי בבקר לבית הא. יצחק כהן ופגשתיו כשהוא מתכוון ללכת לבית הכנסת. ספרתי לו את המאורע והפצרתי בו שיעזור לי לבצע את מחשבתי מיד, כדי לשחרר את אחינו מרוע הגזירה הזאת. כיצד נוכל להגרים במשך עשרים וארבע שעות ולאן נוליך אותם? הא. כהן התרגש ואמר: עלינו להתראות עם מנהל המנזל, אני אומיני לביתנו לארוחת הצהרים ואעשה עמך הכרה ואתה תדבר את דבריך והוא בודאי יעזור. - ידידי - עניתיו - איך אוכל לחכות עד לצהרים והענין הוא תכוף. אם נאחר ואחרנו את המועד. מוטב שנלך מיד למנהל המנזל ולדבר עמו. טובת האומה דורשת את זאת. אבל - סח לי ידידי לתומו - הלא מנהל המנזל בא למשרדו בשעה שמנה וחצי ובתשע. - נלך לביתו - קראתי מעמקי הלב, - נדבר עמו בביתו.

והדרך לבית מנהל המנזל רחוקה מאד. ובכל זאת הלכנו מפני קדושת החג באנו לביתו ונתקבלנו בסבר פנים יפות. מר כהן הציג אותי לפניו וכ' המנהל אמר, על דבר הא. שלוש שמעתי זה כבר,

הוא אחד מעסקני הישוב. דברים אלה עודדוני, התחזקתי וספרתי לו את סבת בואנו. הוא חייך ואמר: הלא אני הוא שהוצאתי גזר דין קשה זה מפני שבני המושבה פתח-תקוה חטאו לפני. כששלחתי אליהם בדבר צנורות, לצרכי החזית, נודע לי שהמה מוציאים צנורות ישנים מתחת לשכבת האדמה ומוכרים לי בכסף מלא. התרגזתי ונסעתי בעצמי למושבה להוכיח כי אמת הדבר. ומלבד זה, קבל לא קבלוני בכבוד הנהוג לפקידי הממשלה הגבוהים, הכניסוני לאיזה בית מלון קטן ושמה האכילוני במאכלים שלא ערבו לי ולא נעמו לחכי. בקשתי מבעל בית המלון שיכין לי ממאכלי בשר וחלב יחד. והוא מאן, אצל היהודים הוא אומר, אין מבשלים בשר בחלב; בקשתי ממנו שיכין לי איפוא ממאכלי חלב, גבינה וביצים וגם זה בשל בלי טעם. וכמעט שהקאתי באותו ערב, ומדוע מאכלי היהודים ערבו לי תמיד, הלא כמה פעמים אכלתי בבית הא. יצחק כהן ובבתי יהודים אחרים. יום ולילה בליתי במושבה ומנהליה לא שמו לב אלי. על כן החלטתי ללמד את ידי הקשה ונתתי צו על המהגרים ובני המושבה יחדו להגרש במשך עשרים וארבע שעות. ועתה אמנם אליכם [עליכם] לפנות בדבר זה אל הפחה בירושלים. אמרתי לו, כי הנני מצטער מאד על המקרה הזה וברור לי שמנהלי המושבה אינם אשמים כי לא הכירו את מעלת כבודו. שוב פעם, על כבוד מעלתו להודיע למושבה כי יבא ויכבדוהו כיאות לאדם גדול, הוא יסעד על שלחן ראש הועד ולא יתאכסן בבתי מלון. הלא תמיד באים פקידי ממשלה גבוהים ומתקבלים בכל הכבוד. ואין אצלי ספק כי לו ידעה המושבה כי כבודו הוא מנהל המנזל היה מקבלים אותו בסבר פנים יפות. דברי השפיעו עליו והרגיעו את דמו הסוער. הוא פנה להא. כהן: רק עבורך ידידי וגם אורחך הא. שלוש שיהיה לי מעתה גם כן ידידי, הנני לבטל את הגזירה אבל הדבר כבר יצא מתחת ידי. עליכם לפנות לפחה הציבילי בירושלים. - ומה יהיה כשלא יאמינו לנו - אמרתי לו, והזמן כל כך מוגבל. הוא הרהר ואחר כן ענה לנו: לכו אתם למשרד הפחה ואנכי אבא בעוד חצי שעה. כשבאנו למשרד הפחה מצאנוהו עסוק. כומרים רבים חכו ובקשו לדבר עם הפחה. אנו נשארנו להמתין מבלי יכולת להכנס אל הפחה. חכנו כחצי שעה ובינתיים בא מנהל המנזל. הפחה יצא מיד לקראתו ונפגשו בחבה. ואלינו הוא פנה: אורחים נכבדים, האמנם עוד טרם נכנסתם אל הפחה, בבקשה ממכם להכנס ונכנסנו אחריהם. ספרנו לפחה את הענין ובקשנו ממנו לתת הוראה מתאימה לבטול רוע הגזירה. אני מאמין - הוספתי - שגם כבוד מנהל המנזל לא יתנגד. מנהל המנזל שישב מן הצד ועיין בעתון תורכי, התערב בשיחה ואמר, מצדי אין כל מניעה לעת עתה לבטל את הגזירה מפני שהיא עוד מוקדמת. רק בעוד חדש או חדשיים אהיה מוכרח להוציא לפועל גזירה זו. הפחה ששמע לדברי המנהל אמר: אם אין מניעה מצד כבוד המנזל הנה מסכים גם אני לבטל את הגזירה. בקשתי מהם להודיע זאת טלגרפית לקימיקם ביפו שהגזירה נתבטלה. הטלגרמה

נשלחה מיד וגם קבלתי את העתקתה. שלחתי מיד טלגרמה לבצלאל יפה המנוח מ"מ הא. דיזנגוף יבדל לחיים והודעתי לו הבשורה ובקשתי להרגיע את תושבי המושבה. נשארתי באותו יום בירושלים ולמחרתו כששבתי לפתח-תקוה, חכתה עלי המושבה בכליון עינים, כלם צפו לשמוע מפי כיצד עלה הדבר בידי.

אחרי המאורע הזה חגגנו את חגיגנו בששון ובשמחה. בערב חג הסוכות קרה המקרה ונתקלקלה מכונת המים בבאר המושבה העומד דרומה למעלה מבית דנקנר. השעה היתה שלש ומחצה. המהגרים באו: אנשים, נשים וטף, כל אחד ודלי בידו לשאוב מים מן הבאר בשביל לבשל ולהתרחץ. הסתכלתי במחזה הזה ומה נדהמתי בראותי כיצד באו שני תושבים מקומיים וגרשו את המהגרים ונתנו מקודם לשאוב מים לתושבי המקום מבלי להנהיג תור לכלם באין הבדל. וכשזכה המהגר לגשת למכונת המים הפריעו בעדו ובכרו עליו את התושב המקומי. עד שהתערבתי בדבר ולא נתתי להם לעשות את זה. דבר זה ישאר לזכרון עולם על היחס הגרוע שהראו האנשים האלה למהגרים האומללים.

באותם הימים נכנסתי למשרדי הועד, זה היה בשעת חלוקת הסיוע ומאד נרגשתי בראותי את ההפליה לרעה בין עדה לעדה. על פי סדר החלוקה עמדו הספרדים במקום השני והתימנים האחרונים. הדבר הזה הכאיבני מאד, הלא על פי ההגיון היה צריך לחלק את הסיוע כמו מקודם בשלשה סוגים: אמידים, מעמד בינוני ודלות העם. נכנסתי למזכיר ודרשתי שישלח מיד להזמין את הא. בצלאל יפה ע"ה, כשבא המנוח יפה, מחיתי נגד הסדר החדש בכל תוקף ובקשתי אספה כללית מידית. טענתי העיקרית היתה: האם לשם זה מנו אותנו אנשי אמריקה להפלות בין איש לאיש ולהבדיל ביניהם? האין היהודי התימני כיהודי הספרדי והאשכנזי גם יחד. ומדוע זה תקופח זכותו ולמה יביטו על בני המזרח כעל סרח העודף. ואמנם למחרתו בערב נתקימה אספה כללית ודעתי נתקבלה פה אחד והסדר והשלום שבו על כנם. העיקר הוברר לי ולצערי מוכרח אני פה לציין את הדברים כהויתם שהמנוח יפה עשה על דעת עצמו מבלי להמליך ביתר דעות החברים.

פרק י"ט

כניסת האנגלים לפתח-תקוה ויציאתם

האנגלים נכנסים לפ"ת בפעם הראשונה *
השמחה במחנה היהודים * סר פחד
ה"פאראר" מהיהודים * החלטתי לשוב ליפו
* שבת לשבת לפתח-תקוה * במוצאי שבת
בחצות * האנגלים עוזבים את פ"ת * יגון
ועצב על פני בני המושבה * כניסת הצבא
התורכי * עריצותו של הצבא התורכי *
הגרמנים והתורכים מתבצרים על הר-נפוליון
* יורים על יפו * פצצות על המושבה * אנו
מתחבאים במרתף * בני אבנר נפצע
מהאוירונים * הפקודה שהמהגרים יעזבו את
המושבה * "ויקם מלך חדש אשר לא ידע את
יוסף" * אנו עוזבים את פ"ת * בראש
הגולים לכפר קלקיליה *

בעוד שהישוב כורע ונופל תחת הסבל והתלאה החלו נצני הגאולה להראות. נדמה היה עם כניסת האנגלים שהישועה לאחינו המעונים באה בשלימותה עתה ינחו מזעפו של הגורל הנמהר. אבל שמחת הישוב היתה רגעית, האנגלים אכזבו אותנו. בעצם יום בהיר ראינו את האנגלים נכנסים לפתח-תקוה. לאט לאט התנהלו, קרונות אחרי קרונות רתומות לארבעה סוסים, רוכבים ופרשים מלויים את כל הכבודה והשמחה במחנה היהודים היא גדולה. עולם חדש נגלה למהגרים המעונים ומה גדול היה הפלא בעיניהם כשהחילים האנגלים קנו במיטב כספם בזהב ובכסף את צרכי האוכל, בו בזמן שהתורכים לא שלמו אף פעם בעד כל מה שלקחו מהיהודים. העובדה כשהיא לעצמה שבמקום שלטון פראי יבוא שלטון תרבותי הפיח רוח נחמה בלב אחינו חלף כל תלאותיהם וסבלותיהם. רובם של הצעירים העברים התעוררו לתחיה, לא היה קץ לאשרם על שחרורם מעול מרותם של התורכים ובשמחת חרות הלכו ליפו. מעתה לא יצטרכו יותר להחבא בכרמים ובפרדסים, בעליות ובמרתפים מפחד ה"פאראר". כי אם יתהלכו חפשים ככל האנשים ברחובות העיר. בעצם עיניהם ראו את האנגלים שולטים שם, המה תפשו את כל העמדות ובתי הממשלה.

כניסת האנגלים לפתח-תקוה חזקה גם בי את ההכרה שהגיעה השעה כי נשוב ליפו. החלטתי להעביר את ביתנו לתל-אביב את כל חפצינו ואחרי שנשבות את השבת בפתח-תקוה נחזור כלנו לעירנו. ומה גדולה היתה חדותנו, הנה נשוב למקום מגורנו ולא נוסף לנדוד עוד בארץ. יומים ישבנו ביפו והכינונו הכל להעברת משפחתנו ולשבת נסענו לפתח-תקוה. חוץ מבני צדוק שנשאר ביפו בחשבו לשוב גם הוא הערב. עוד רבים מתושבי תל-אביב עשו כמונו, הביאו את חפציהם העירה וחזרו לשבות במושבה. התאספנו

יחד בלב שמח כדי ללכת למושבה והנה הצבא האנגלי עוצר בעדנו את הדרך. היינו נאלצים לגשת לבית השלטון הצבאי, בני צדוק שהשפה האנגלית היתה שגורה בפיו, נכנס ונהל משא ומתן וסוף סוף ניתן לנו הרשיון ללכת לפתח-תקוה. בדרך היה הצבא מעמיד אותנו לעתים תכופות וחוקר אותנו. מורגש היה שהשלטונות הצבאיים מרשים לנו לשוב לפתח-תקוה לא מתוך שביעות רצון אלא רק מפני שהשארנו את משפחותינו לבדן מבלי שיהיה מי שידאג להן.

לבית הכנסת הלך קהל המהגרים ברגשי קדש. צהלה ושמחה. נדמה שהגאולה באה בשלימותה. ביום ראשון יחזרו כלם אל העיר, יחיוה משוממותיה. לא תהיינה עוד דרכיה אבלות כי בניה יבאו אליה.

ליל השבת. חצות. תנועה בלתי רגילה. יריות בלתי פוסקות. קריאות וצעקות צבאיות. הבינוני שדבר מה התרחש פה. מי יודע אם לא לרעתנו. הלב דפק והלם פעם. כלנו הקשבנו בחרדת נפש ולא יכולנו לפתוח פה.

למחרת באנו לבית התפלה, על כל פנים נסוכים עצב ויגון. נודע שהאנגלים עזבו הלילה את המושבה ובמקומם באו שוב הגרמנים והתורכים. היהודים שמכרו מספוא לאנגלים התחבאו ועקבותיהם נעלמו. רעדה אחזה את כלם. הדאגה היחידה היתה: במה תתבטא נקמת התורכים על שמחת הרגע של המהגרים המעונים.

עוד אנו מתפללים ודרך החלונות עוברים סוסים מוטענים בתיבות כלי זיין המובלים מצפון לדרום. הסתכלנו היטב בפני החילים ואמנם אכזבה, אין אנו טועים אלה הם הצבא התורכי.

התחלנו להרגיש ברוע גורלנו. ביחוד נתאכזבו מאד אלה שהובילו את כל חפציהם לעיר, ונשארו כאן בעירום ובחוסר כל. הצבא התורכי התנהג הפעם בעריצות, הכה, שדד, רמס, והתנפל באכזריות על התושבים. צער כביר תקף אותנו. חולל שבת קדשנו, איש לא טעם ממאכלי השבת, אבד לכלנו התיאבון והתהלכנו מרים וזועפים. מה נעשה? לא השארנו כלום מחפצינו רק הבגדים לגופנו ומי יודע עד מתי נוסיף לסבול יסורי הגלות על אדמת הקדש. היריות לא פסקו כל אותו היום והערב, הגרמנים התבצרו בהר נפוליון. המה יורים על יפו ומיפו מושיבים. אוירונים עפים ומשליכים פצצות. חלקי עופרת נופלים לתוך המושבה והיינו תלויים בסכנה. קמה בהלה. התחילו להחבא במרתפים. אבנר בני דאג לאסוף את משפחתנו להמרתף הכי קרוב למעוננו ובעוד הוא מוביל את הזקנים והילדים, באו והודיעונו כי הוא נפצע על ידי האוירונים. כמעט שיצאתי מדעתי, אני ואשתי רצנו לחפש אותו ומצאנוהו כשהוא שוכב על האדמה ודמו שוטף ללא הפסק. הרימונו אותו והובלנוהו לבית המרקחת. לקול בכיותינו ותחנונינו בא הד"ר כהן בדק את הנפצע ומצא פצע אנוש בזרוע השמאלית.

הוא חבש את הפצע והרגיע אותנו לבל נדאוג. בפחדנו שמא ישובו האוירונים הלכנו לגור במרתף היותר קרוב שמתחת לבית הא' דוד חיון. אחרי שנקינו את המרתף מעצי ההסקה והבקבוקים הריקים הצטפפנו כל המשפחה הגדולה במרתף בלי קורטוב אויר לנשימה. גם את החולה, בני יקירי אבנר, הבאנו אלינו באלונקה. הרופא בא ובדקוהו שוב, החליף את התחבושת ושום דבר לא מצא. אבל החום התחיל לעלות, החולה סבל כאבים עזים ובמשך כל הלילה התהפך ביסוריו. בבוקר השכם הזמינו שוב את הד"ר כהן, הוא התחיל לבדוק היטב ומצא כי הפצצה עודנה בזרועו וצריך להוציא מיד, בצרות רבות לקול דמעות משפחתנו הוציא הרופא את הפצצה והנה חתיכת עופרת לא קטנה כלל שעד היום היא שמורה אותנו.

בינתיים נתקבלה פקודה שהמהגרים יעזבו את המושבה. התחלנו לדאוג מה יהיה בגורלו של החולה הפצוע, כיצד נוביל אתנו, משפחה כה גדולה הדורשת טפול רב: משפחת אחי יעקב שנאסר ונגלה לדמשק, משפחת בני משה שגם הוא נשלח לדמשק, ואין לנו שום ידיעות מהם, משפחת אחי המנוח אברהם חיים שהוא חלה אז מרוב תלאות, ומשפחת אחותי שבעלה נשאר במצרים ואיך אוכיל בעצמי את כל הכבודה הזאת ואין לנו גם במה להתכסות, כי כל חפצינו נשלחו ליפו. אין חפצים ואין כסף וכמה כל צער, רכושנו נמצא במרחק של שתי שעות ואנו כאן נצטרך לגווע ברעב. איום היה הפחד מפני העתיד הנשקף לנו. פקודת הגרוש התגברה בכל תקף. אנשי פתח-תקוה ניסו לחכות ולשלוח מקודם מהמושבה את המהגרים מתל-אביב, אולי הממשלה תסתפק רק בהם. גם אנו קבלנו פתקה מעסקני פתח-תקוה לעזוב את המושבה. אך מחלת בני אבנר אלצה אותי לבקש מהם כי ימתינו עד שהוא יחלים. כי כל זמן שהרופא לא ירשה להזיזו ממקומו לא נוכל לנסוע. הרופא הד"ר כהן בא מטעם הועד לבדוק את בני אם מותר לו לנסוע ותשובתו לועד היתה כי אחרי יומים אפשר יהיה לטלטל את החולה. הלחץ מצד הועד כלפי משפחתי לא ערבה לי ביותר, הצטערתי צער רב, הזה הוא חלף עבודתי המסורה למען הישוב העברי? אנכי התרתי אסירים מבית כלאם ואותי אין מי שיתיר? ודוקא מציקים לי שאסע עם זקנים וחולים? הלכתי לראות את מנהלי הצבא והעסקנים המטפלים בגרוש. ברם נתאכזבתי כי החילים היו זרים לי ובין מנהלי הצבא לא הכרתי אף אחר מהם וכי התקים הפסוק: ויקם מלך חדש אשר לא ידע את יוסף... באין ברירה הודעתי לועד כי הנני מסכים לנסוע לקלקיליה. כעבור שני ימים נשלחו לנו עגלות ממשלתיות ונסענו לקלקיליה. חלק מהמהגרים נסעו אחרינו.

פרק כ'

ויסעו ויחנו בכפר קלקליה

קהלתנו הקטנה בכפר קלקליה * דרישתנו
ספר תורה מכפר-סבא * יחסים טובים עם
תושבי הכפר והממשלה * הכסף אזל מכיסנו
* הדאגה ליום המחרת * אני פונה לריש
גלותא למ. דיזנגוף בדמשק * עזרתו
ודרישתו שאעזור לו בעבודתו * נסיעתי
למרכז הגולים בכפר-סבא מצב יהודי כפר-
סבא נגע ללבי * אני קונה חטה ודורה בשביל
אפית לחם * איום הממשלה עלי * קרן אור
באפלה * השייך איבראהים סמארא * עזרתו
הנדיבה * עבודתי בשפור חיי הגולים
בקלקליה * בחזית המלחמה * הרס וחורבן
* בין חיים ומות * תפלה מלב * בקורו של
מ. דיזנגוף בקלקליה * שמחת פגישת אחים
* נסיעתנו לכפר-סבא *

כמאה וחמשה עשר נפש התישבנו בקלקליה זולת משפחתנו. על
כך רחב ידים במרכז הכפר ירדנו. הלכתי לחפש דירות, לאשרי
מצאתי מכירים בין הערבים שעזרו לי וכעבור שעות מספר מצאנו
חדרים לכל המהגרים. יהודינו התפזרו לגור כל אחד בדירתו
החדשה. גם משפחתנו התפזרה במקומות שונים בכפר, מסבה שלא
יכולנו למצוא חדרים קרובים אחד לשני.

הקבלת פנים הראשון בקלקליה מצד הממשלה הצבאית לא היתה
טובה ביותר אבל המעוות נגדנו תוקן במהרה על ידי ממלא מקום
הקימיקם שהכיר אותי בין התפוסים לעבודת הסוכרה, והמעשה
היה כך:

למחרת יום בואנו אל הכפר בהתהלכנו בשוק קלקליה תפשו אנשי
צבא את כל מי שבא לידם בשביל עבודת סוכרה, זאת אומרת,
עבודה אצל הממשלה הצבאית. הפעם זה היה בהורקת כלי זין
מהתחנה, תפשו אותנו וסגרו אותנו בבית כלא.

אחרי שעה בערך בא הקומנדנט של העיר צדיק-בק מהטשרקסים
יחד עם מ"מ הקימיקם עומר-שהם-איל-דין לראות את האסורים
טרם צאתם לעבודה.

בעת שנפתחה הדלת וראיתי את הקומנדנט בא בלויית עומר-שהם-
איל-דין בבגדיו הצווייליים, לא ידעתי כלום על תפקידו בממשלה,
וכאשר נפגשו מבטינו, חשבתי מה היא הסבה שלא תפשו אותנו
הצוויילי יחד אתנו לעבודת הסוכרה.

בחשבי רגע ככה, וכאשר הוא הכיר אותי רק, אז מהר הוא
וברגשות רבה, עוד לפני הכל בקש אותי לצאת מבין האסורים

ולקח אותי משם, העמיד אותי יחד אתו ועם הקומנדנט, הציג אותי לפני הקומנדנט אחרי שאמר לו מי אני ומה ערכי בעיניו.

אחרי ששחרר אותי התעניין לדעת סבת בואי הנה לכפר קלקיליה, ובמה הוא יכול עוד לעזרני. ספרתי לו על תלאות הגירוש, ועל מצב קהלתנו הקטנה אתנו פה.

הוא התעניין מאוד במצב משפחתי וקהלתנו, והודות לו ולהקומנדנט צדיק-בק הטשרקסי שהיה איש טוב וישר לב שהתידד גם הוא אותי, שחררו תיכף את כל היהודים מעבודת הסוכרה. והם עשו טובות למשפחתי ולקהלתנו במשך כל הזמן שבתנו בגולה בקלקיליה.

למחרת התחלתי כבר לדאוג לגורל קהלתנו הקטנה. דרשתי מכפר סבא ספר תורה וסדרתי בית תפלה. לשוחט מניתי את השו"ב פיזנטי ומר סגל בתור חובש. הזמנתי כל מיני סממנים, רפואות וצמר גפן. באתי בקשר עם הקצבים הערבים והרשו לנו לשחוט שחיטה מיוחדת לנו ובשר כשר לא היה חסר לקהלתנו. היחסים ביני ובין הקומנדנט היו טובים. הוא מקבלני בסבר פנים יפות וממלא את רוב בקשותי. כשתפסו צעירים יהודים לעבודות הממשלה ע"פי בקשתי היה משחרר אותם. גם עם מ"מ הקימיקם עם עומר שהב-איל-דין הייתי ביחסים ידידותיים. הוא היה יפואי והכירני היטב. ערב ערב בלינו בקפה ערבי שסודר על הככר הרחב יחד עם הקומנדנט.

ערכתי תכנית לנטיעת גן על הככר הזה והצעתיה לקומנדנט. היא נשאה חן בעיניו ונתן פקודה להגשימה מופעל [בפועל]. החלו להביא אבנים מהערמות העזובות בכפר והקימו גדר סביב הככר. נאספו שתילים ופרחים שנשתלו ונזרעו על ידי פועלים עד שבמשך שבועים נתהווה גן יפה שבו באו כל אנשי הממשלה.

דאגה רבה התחילה להטריד את מנוחתי - דאגת קיומה של משפחתי. הכסף אזל מכיסי והשערים בתל-אביב סגורים אין יוצא ובא. וכל רכושי נמצא במרחק מה מאתי ומאין בכחי להושיעני במצוקתי. הרגשתי שעוד ימים אחדים והפרוטה האחרונה תתום ובמה אעזור את בני ביתי. לנסוע לעיר אחרת לבקש אחרי הלואות לא יכולתי, כי הדבר כרוך ברשיון. על כל צעד ושעל מפקחת עין הממשלה ובלי רשיון מיוחד אין לעבור ממקום למקום. קשה היה לי לעזוב את קהלתי הקטנה בקלקיליה לו גם ליום אחד, אחרי שהייתי לה למורה דרך, שאלי היו פונים על כל דבר קטן או גדול על כל צרה שלא תבוא הייתי אני היחידי שעליו הוטל להתאמץ כדי לבטלה. ובינתיים נזכרתי בהא' דיזנגוף, פניתי אליו במכתב לדמשק, תארתי לו את מצבי ובקשתי מאתו שיסדר לי הלואה. כעבור ימים אחדים קבלתי תשובה בצרוף חבילת בנקוטים על סכום של חמש מאות לירות ניר תורכי. במכתב הוא מביע את שמחתו שבאתי לקלקיליה. לפי דעתו שלחני ה' לשם כדי להיות לו

לעזר ולסעד בעבודתו. הוא בקשני לנסוע לכפר-סבא להתראות עם ועד המהגרים ולהודע במה אוכל להיות לעזר. ואמנם עוד באותו היום נסעתי לכפר-סבא. התראיתי עם ה"ה שמואל אשכנזי, מ. חייט וד"ר סלור, באתי בדברים אתם ונודע לי שהממשלה חשבה להרחיק את היהודים מכפר-סבא, אך בינתיים קבל ג'מל פחה נזיפה מהממשלה המרכזית בתורכיה על שגרש את היהודים מתל-אביב על כן לא יוכל ג'מל הפעס [הפעם] למלא את חפצו. רק ג'מל פחה בחר בדרך אחרת להציק ליהודים, הוא מנע מהם את המזון החיוני ביותר את הלחם. כי מאפיה היתה רק בקלקיליה וליהודים אין רשות לבוא לשם ולערביי קלקיליה אסורה הכניסה לכפר-סבא. נסו להביא חטה מתול-כרם, שכם וחיפה אך הממשלה היתה מעכבת אותה ברכבת עד שתמיד נגנבה חציה. וליהודי כפר-סבא הגיעה בכמות דלה ומצומצמת. לבסוף גם על זה חרה אפו של ג'מל פחה והוציא פקודה שאין רשות לשום איש להוביל חטה ברכבת כי אם לצבא ועל ידי כך נמצאו יהודי כפר-סבא בלי חטה. לחם לא היה ובשר מזמן לא טעמו וכלו איפוא כל הקצים. לרגלי המחסור בחטה התרבו המחלות בכפר-סבא, ובעיקר התפשטה מחלת הטיפוס. וג'מל פחה צחק במסתרים על אידם של היהודים הגוועים ברעב.

מצב יהודי כפר-סבא נגע אל לבי, שבתתי לקלקיליה בלב כואב. קניתי מיד כמות הגונה של חטה ודורה, במחיר נאה לעומת המחירים של אותו הזמן. את התבואה הביאו לביתי ובקשתי מרוב הנשים היהודיות הנמצאות בקלקיליה שתבאנה בשעות הפנאי ותעזורנה לאשתי לנקות את החטה מהפסולת. הנשים נקו ובני אבנר והלל התמסרו לזה במסירות נפש רבה, ויחד עבדו עם צעירים אחרים שקלו כל חמשה רוטלים לחוד וחלקו אותה בין נשות הפלחים לטחינה, תמורת מחיר נמוך. השאלתי טחנות מהערבים המכובדים והבאתי אותן הביתה כדי שהנשים היהודיות תלמדנה ותתרגלנה לטחון. הקמח נאסף במשקל בכל שעות מספר על ידי בני. עשיתי חשבון שיש באפשרותי לטחון ששה שקים ליום ואם יהיה צורך אוכל להוסיף עליהם. את הקמח שלחתי על ידי גמלים תחת שמירה של שני יהודים שנשלחו לשם כך לכפר-סבא ולפעמים על ידי יהודי המקום. שחטתי גם פרות ואת הבשר שלחתי לכפר-סבא ולמשך שבועות מספר באה הרוחה לחיי היהודים שהתמוגגו ברעבונם.

ביום אחד תפסה הממשלה את הגמלים טעוני החטה בדרכם לכפר-סבא והקומנדנט צוה להכות באכזריות את מובילי הגמלים עד זוב דם. כשנודע לי זאת מהרתי לקומנדנט וקראתי: מה עשית? הלא החטה היא שלי? מיד הזמינני לחדרו הפרטי ולחש על אזני; כיצד העזת לעשות כזאת ולעבור על חוקי הממשלה, הן ישנה פקודה בידי להשתמש במקרים אלה בכל חומר הדין. אבל מפני אהבתי אליך אעשה עמך חסד ואזמין הנה את הגמלים ואסלח להם למענך,

למען לא ייראו שוב להוביל עבורך את חטתך בסתר בלילות.
ואנכי אעלים עיני כאילו לא ידעתי ממעשיך. הודיתי לו על טוב
לבו ומאז העברתי החטה באופן בטוח לכפר-סבא באין פוצה פה.

באחד הימים ישבתי בגן הכפר וקראתי את המכתב השני שקבלתי
מדיזנגוף מדמשק בצרוף חמש מאות בנקוטים חדשים. בשעת
קריאה כנראה התאנחתי אנחה עמוקה מלב. באותו רגע הנני
מרגיש כי איש מרחוק שואלני: מדוע הנך נאנח הא' שלוש? ותוך
כדי שאלתו הוא מעביר את כסאו ליד כסאי. הצטחקתי וענית:

- אולי נדמה היה לך. הן לא נאנחתי.

- אבל הן שמעתי את אנחתך מרחוק.

- לא, זהו רק פרי דמיוןך...

- אבל - הפציר בי שוב האיש - הן דמיוני לא יטעני, שמעתי
בפרוש כי נאנחת, אמור נא לי, ממה הנך סובל ואולי אוכל לעזורך.

- הן אתה אינך מכירני וכיצד תוכל לעזורני...

- אנכי מכיר אותך היטב, ברם אתה לא תכירני. זה כמה זמן שלא
באתי ליפו ולא היתה לי ההזדמנות לראות את אביך המנוח ולנשק
את ידיו. כך היה הרגלי תמיד בבואי לעיר זו. כבר שנים מספר
שנשאתי לי אשה וגר בכפר דנאבה הקרוב לתול-כרם אשר הייתי
אחד ממיסדיו. וכאן נמצא ביתי ומשפחתי, שהנני מבקרים לעתים
תכופות מאד.

- הוי, אביך היקר עליו השלום, איזה אדם יקר היה, הן כל רכושי
בא לי הודות לו.

- ומדוע זה תחשוב כי אבי אינו כבר בחיים.

- האמנם הוא חי? שמח הוא בדבריו.

- הוא נמצא אתנו כיום.

הוא הפציר בי ללכת עמו לביתו בקלקיליה. אך מכיון שהודעתי לו
שאבי חי, הלך עמי. בדרך ספרתי לו את סוד אנחתי והוא הקשיב
הקשבה מרובה לדברי. כשנכנסנו הביתה מצא את אבי שוכב על
המטה, הוא נגש אליו ונשק לו בידיו.

- האם לא תכירני ידידי?

אבי הסתכל היטב בפניו וקרא בשמו: שייך אברהים סמארא וחבקו
איש את רעהו.

בבואי לבית שייך אברהים הציגני לפני משפחתו ונתקבלתי בסבר
פנים יפות. הוא הצביע עלי כעל בנו של ידידו אשר כל רכושו בא
לו על ידו.

בעודני מבלה עם בני המשפחה יצא שייך אברהים לחצר והביא
גרזן וחבל. מדד את אורך הקיר והכה בטיח הקיר וכשנפל הטיח

נתגלתה צלחת. הוא פתח אותה ונראה חור. מחור זה הוציא שייך אברהים מטפחת אדומה שבתוכה היו סך חמש מאות לירות זהב ומסרם לידי. - את הכסף הזה תחזיר לי אחרי המלחמה, קרא אלי בשמחה.

- רב תודות לך, אין לי צורך כעת בכסף. הן קבלתי רק זה עתה בנקוטים מדמשק.

- אין בכך כלום. בושה תהיה לי אם לא תקבל מידי את הכסף...

- הן אין לי ארון ואיפוא [ואיפה] אחביא את הזהב. הלא יבואו גנבים ויגנבו את הכסף. - התחלתי לטעון כדי שירפה ממני.

כל טענותי לא הועילו. שייך אברהים באחת: אם לא תקבל את הכסף הנך מבישני.

אמרתי לו כי הנני נאות לקבל מידו את הכסף ולגרום לו קורת-רוח על מנת שאסלק בהן את חובותי. שייך אברהים הסכים גם לתנאי הזה. לפני הפרדי ממנו בקשתיו שיקבל שטר על הסכום הזה. הוא הצטחק: הא כיצד אקבל ממך שטר?... העירותי לו: ומה יהיה אם חס ושלום נמות בימי המלחמה. אם נמות - הוא השיב בפשטות - הרי לשנינו לא יהיה צורך בכסף.

בסכום הזה קניתי אלפים בנקוטים תורכים בארבע מאות לירות זהב, והעברתי אותם להא' שמעון רוקח לתול-כרם שעל ידו קבלתי את ההלוואות מדמשק ובקשתי מאתו להעביר חמש מאות פונט להא' דיזנגוף ואלף וחמש על שם יהודי אחר. כמאה לירות זהב נשארו לי לקיום משפחתי וכשרוח לי גבולי התחלתי לשפר גם את חיי יהודי קלקיליה. השתדלתי להתעניין בהם. לצעירות הבאתי מכונות תפירה מכפר-סבא והן תפרו לבנים וכדומה לערבים. למשפחה אחת יעצתי לאפות עוגות והשגתי בשבילם רשיון למכרם בגן הכפר. העוגות נעמו לחיך הערבים והמשפחה התפרנסה בכבוד. ככה עזרתי לעוד כמה וכמה משפחות אשר התרוממו משפל מצבם וראו קצת אור בחייהם.

בשעה שהעמדתי את כל משפחתי לשרותם של יהודי כפר-סבא, בטחינת החטה ובהעברתם על ידי גמלים חלה בני אבנר במחלת הטיפוס ובאו לו יסורים נוספים על יסוריו בהיותו פצוע. כשנודע לקומנדנט על דבר מחלת בני בא אליו בלוית הרופא הצבאי היהודי ד"ר קריגר הנכבד וצוה עליו לבדוק את החולה. ד"ר קריגר בדק אותו היטב והתחיל להתעניין במחלתו. על פי בקשת הקומנדנט בקר הד"ר קריגר את החולה פעמים ביום ונתן לו את כל הרפואות מבית המרקחת של בית החולים הגרמני הצבאי.

באחד הלילות כשבא המשבר במחלת בני, יצאתי אל הרחוב. באותה שעה עפו היריות מעל לראשינו כדי להרוס התחנה הקרובה לדירתו. וכדור נפל על הבית הקרוב ונהרסו כתליו. ולפני עיני היו בתים לעיי מפולת ואנשים חיים נקברו תחתם. לאור הירח נצבת

מתחת למטר היריות ועיני נשאתי השמימה. צר היה ללבי מהכיל את יגונותיו ומכאוביו. ואפרוש את כפי ובפי תפלה. התפללתי לפי תומי כל מה שעלה על שפתותי, אך תפלה זו היתה תפלה מלב, ברטט נפשי ובקדושה, כאב עולם מלא את נפשי ורוחי היתה מדוכאה מאד. ראיתי את עצמי בודד בעצמת היסורים אשר סבבוני. בני אבנר חולה אנוש, בני משה נאסר בדמשק, אחי יעקב גם הוא הגלה לשם ומשפחתו נעזבה עלי, אשתי מפחד ודאגה חלתה גם היא והורי הזקנים שוכבים על ערש דוי וטפולם עלי. יחידי הייתי המתהלך ביסורים אלה ואבקש מאלקים: "אנא אלי, אם יש לי איזו זכות לפניך אל נא תשאירנה לעולם הבא, ופדני למענה מיד, מצרותי כי רבו. יחדלו היריות ושלח רפואה לבני החולה". סימתי את תפלתי ורוח לי. אבן כבדה נגולה מעל הלב. רוח טובה פעמתני ועודדתי. היתה זו שעת התעלות והתרוממות הנשמה בדממת הצער והיגון, דמעותי שטפו להן לאט לאט והתחלתי להרגיש כאילו נושעת.

כעבור רגעים מספר פסקו היריות. לבני הוקל והודות לאל כעבור זמן מה הוטב גם ליתר בני משפחתי ושבו אט אט לאיתנם... נאדע כי הקשיב ה' לתפלתי שהתפרצה מתהום לבבי הסובל, ועד היום ליל זה חרות על לוח לבי ורשמו עלי חזק עד מאד.

מאורע חשוב בחיינו האפלים בישיבתי יחד עם הגולים בגולה בכפר קלקיליה, שהכניס קצת אור ושמחה בשעת הצרה, היה בקורו הפתאומי של ריש הגלותא מר מ. דיזנגוף שבא לראות גורל הגולים.

זה היה ביום חורף אחד, בהיותנו כל המשפחה יחד עם קהלתנו עסוקים בטחינת החטה לקמח שהיינו שולחים יום יום לגולי כפר-סבא. בהיותנו עסוקים בעבודה זו שהיתה שאלת החיים לגולי כפר-סבא, הופיע הוא לפתע פתאום מבלי שיודיענו על זה.

הוא בא בעגלה פשוטה יחד עם מלוו הא' יהודה גרזובסקי. הוא בא מדרכו הארוכה בין הגולים, ממרכז ישיבתו מדמשק, לבקר את מצב הגולים בכל מקומותיהם ובפרט להמקום המרכזי והכי איום ונורא של הגולים, כפר-סבא.

מ. דיזנגוף וגרזובסקי נכנסו ישר אל חדרי הגדול, החדר היחידי שגרו בו כל בני משפחתי. התאכסנו אצלנו ולנו אתנו יחד על הרצפה.

אין ביכלתי לתאר את הרושם החזק שעשה עלי ועל כל משפחתי בקורו הפתאומי זה של ידידי הגדול, וידיד משפחתנו, אחרי שנקרענו בגורל הזמן והתקופה ולא התראינו במשך כמה חדשים בזמן הרת עולם ואסון כללי.

גם דיזנגוף וגם אנו - אף על פי שהפגישה היתה במצב דחוק מאד מסבות נדודינו בגולה, - בכל זאת שמחתנו היתה בלי גבול ובלינו בשיחה עד חצות הלילה.

אכלנו פת במלח והרגשנו את הטעם כאילו אכלנו מעדני מלך. שנתנו היתה על מחצלאות על הרצפה, אבל הרגשנו כאילו היינו ישנים במטות זהב כבארמוני מלך.

ולמחרת אחרי הבקור נסעתי אתם יחד לכפר-סבא לראות את מצב אחינו הגולים שם ביגונם, ולהודיע במה לתקנו.

הימים היו ימי הגשמים וכל הדרך היתה מלאה מים, בוץ ורפש והעגלה שלנו היתה שוקעת ממש בבוץ ובמים ועד רגלי הנוסעים הגיע.

בלינו כל היום יחדו בכפר-סבא. בקרנו את הגולים עמדנו על מצבם וחפשנו דרכים לתקונם. עשינו במשך היום כמה אספות וישיבות וקבלנו החלטות על פעולות תכופות. ועוד באותו ערב נפרדנו, אני שוב למשפחתי ולקהלתנו הקטנה לקלקיליה והוא, ראש הגולים, לכל המקומות של המגורשים והגולים לבקדם שוב בדרכו חזרה לדמשק איפוא [איפה] שעמד נאמן על משמר מצבם של הגולים, במסירות נפש עד הקרבת עצמו ממש.

פרק כ"א

מקלקיליה לכפר ג'מאל...

גזרת הגירוש היהודים מקלקיליה * עם
הגולים לכפר ג'מאל * זקני הכפר מקבלים
את פנינו בחבה * אנו מסתדרים * בקור
ראשי ושייכי הכפר בביתי * ברכתם לבואנו
* באר גשמים לקהלתנו * סדור השחיטה
העברית * בני הכפר מבכרים שחיטה עברית
* המסחר בקנטין-צבאי * בכפר פלמה *
המכתב בלי מעטפה * הקומנדנט הגרמני *
פונקא בין הפירמות * הקומנדנט בנו של
פונקא * עזרתו הנדיבה של הקומנדנט *
סדור הקנטין * השעורה של הפלחים *
מכתבו של ראש עירית תול-כרם * החטה
בעד הגולים * בתי יהודית * בני יורם
וגעגועיו לתל-אביב *

באחד הימים פנה אלי הקומנדנט צדיק בק והודיע לי שזה כחדש
ימים שקבל פקודה נמרצה לגרש את היהודים מקלקיליה הלאה
לפנים הארץ אולם עד עתה לא הוציאו לפועל מפני אהבתו אלי.
אבל עתה קבל טלגרמה לגרש מיד את היהודים ואין הוא יכול יותר
למנוע את הגשמת פקודה זו למרות שאין הוא רואה כל סכנה
שהיהודים ישארו בקלקיליה. הקומנדנט הציע לי לשלוח מקלקיליה
הגולים וחלק ממשפחתי והשאר להשאיר בקלקיליה, אך לשכור
דירה הרחק ממרכז הכפר. הודעתי לו שלצערי לא אוכל ליהנות
מהצעה אדיבה זו כי אין אני יכול להשלים עם העובדה שאחי
ואחיותי יצאו בגולה ואנכי אשאר לבדי. דברי עשו עליו רושם
חזק.

בקשתי ממנו להקל על המגורשים, להמציא לרשותנו בהמות
למשא חפצינו וקרונות להסיענו, וגם רשות לקחת אתנו מספר
שקים חטה ודורה במחיר נאות. גם התיעצתי עמו לאן לנסוע, מהו
לפי דעתו הכפר היותר נוח להתישבותנו. הקומנדנט הצטדק, הן
יודע אתה ידידי כי זר אני כאן ובסביבה אינני בקי, הנני מבטיחך
לחקור את הדבר ולהודיעך תוצאות.

אחרי הצהרים בא אלי הקומנדנט והודיע לי כי הכפר היותר טוב
להתישבותנו הוא כפר ג'מאל, העומד על הר יפה. אנכי אשלח
להודיע לאנשי הכפר כי יכינו לכם דירות ושיתנהגו עמכם כעם
אנשים מהוגנים. כמו כן שלחתי שליח מיוחד להשיג לכם חטה
ודורה במחירים נאותים כדי לקחתם עמכם למזונכם. ועוד דבר
חפצתי להודיעך - שח לי הקומנדנט - יש אתי 50 לירות זהב, הן
זקוק הנך בודאי לכסף, קבלם נא בהלואה ולכשירוח לך תחזירם

לי. הודיתי לו מקרב לבי על נדיבות רוחו והראיתי לו כי יש עמדי די כסף לכלכלתי.

בערב ימי הפסח עברנו על גמלים, חמורים וסוסים לכפר ג'מאל, 115 נפש חוץ ממשפחתנו ואתנו ששה שקים חטה ושק אחד דורה. זקני הכפר, המוכתרים והשייכים קבלו אותנו בחבה. מצאנו דירות מוכנות ויחס חביב, לי הכינו את בית האורחים המיוחד לעוברי אורח הסרים אל הכפר. הבית היה בנוי טרנולית ומוקף גדר. סדרתי בו את משפחתי ובבית על ידו את הורי ומשפחת אחי. בהיות והימים הם לפני ימי הקיץ, ואין צורך מיוחד לקבל אורחים בתוך הבית, סדרו מנהלי הכפר את הככר שעל ידי בית האורחים והכשירוהו לקבלת אורחים שלהם, רצפוהו והקיפוהו גדר ופרשו עליו מחצלאות והאורחים ישנו תחת כפת השמים.

עברתי בכפר ומצאתי כל המשפחות מסודרות. מיד שלחתי את בני אבנר והלל לחפש אחרי מאפיות, וצויתי עליהם בעזרת יתר הצעירים לנקות את התנור, להכשיר אותו באש ולהכינו לאפית מצות. השגתי שלש טחנות-אבן והודעתי לכל הנשים כי למחרת עליהן לבא לביתי לעזור בטחינה וללוש את הקמח כדי לאפות מצות. בינתיים נודע לי כי שיכי הכפר, הזקנים והמוכתרים יבאו לבקרני בביתי. מהרתי הביתה והכנתי סיגריות, קפה ומיני ממתקים. בשעה 5 אחרי הצהרים הופיעו האורחים בדירת, כל אחד מהם לחץ את ידי ונתבקש לשבת. התישבנו כלנו על הארץ, על השטיחים הפרושים. הגדול בחבורה פתח את דבריו במלים אלו: "בשמי ובשם תושבי הכפר מברכים אנו אותך ואת אורחינו היהודים שבאו אתך לשבת בתוכנו. מלבד המלצת הקומנדנט של קלקיליה עליכם, הננו שמחים לדעת שאתם יודעים לנו מזמן רב ומוכנים אנו לשרותכם בכל מה שדרוש לכם. בישיבתנו המוקדמת החלטנו לברככם ולהודיעכם כי בכפרנו אין לנו מעינות מים חיים והננו תלויים בבארות מי הגשמים. כאלה יש לנו בתוך הכפר ומחוץ לכפר, ברם הממשלה הצבאית השתמשה בהם כל הזמן ביחוד באלה שמחוץ לכפר ואת כל המים לקחה בשביל החילים וכמוכן שאיש מאתנו לא יעיז להתנגד, אבל בתוך הכפר בעצמו עוד יש לנו בארות סתומים אשר הממשלה אינה יודעת מהם, את אלה אנו משאירים לרוות את צמאוננו בקיץ. אך עתה בקבלנו אורחים נכבדים כמותכם הוכרחנו לעשות חשבון כדי שתשתו גם אתם עמנו מים. יודעים אנו שעד החורף נשארו חמשה חדשים ובכל זאת יש כמות של כדים מים, ולפי מספר התושבים ונוסף עליהם מספר אורחינו, חושבים אנו שעלינו לחלק את המים בכל יום לכל משפחה בת חמש נפשות בערך שני כדים או שני פחים ליום הן לכם והן לנו. בטוחים אנו שנוכל לחלק יותר, אבל אולי תהיה שנת בצורת ועלינו לדקדק היטב לטובתכם ולטובתנו. לכן יכול כבודו להודיע זאת לאורחים למען יבאו מדי בקר אל הבאר שנפתח לכבודכם ולקחת מים במדה אחת לכלנו. הודיתי להם על טוב לבם

והדגשתי שעובדה זו מוכיחה על חבתם אלינו בהשוותם אותנו אליהם. לפני הפרדס בקשתי מהם שבכל יום כאשר ילכו לשחוט כבשים ירשו לנו לשחוט ואם יצאו הכבשים כשר אנו נקנה את הבשר מהם ולא - יקנו את הבשר הם. השיכים התפלאו על דברי ואמרו: הן גם אנו אוכלים רק בשר שחוט. הסברתי להם כי בשחיטה שלנו יש הפרש, אבל הם התקשו בדבר. שלחתי לקרא לשוחט, הוא בא עם סכיניו והסביר להם את ההפרש.

למחרת נתאספו כל בני הכפר על ככר השחיטה. השוחט שלנו לקח את חלפו, הקצבים החזיקו את הכבשים והוא שחט. המה התפלאו על השוחט שבפעם אחת שחט ולא כמוהם שהמה מעבירים את סכינם פעמים אחדות בצואר הכבש. המה הסתכלו כיצד השוחט בודק את הכבש אם ריאתו אינה דבוקה. מנפח את השפופרת להוכיח אם אין בריאה פצע או מחט. השיכים התפלאו ואמרו אם כן, מבינים אנו שכל כבש שהוא חולה - טרף, וכבש בריא - כשר. באותו יום יצא כבש אחד טרף והקצבים מכרו אותו לכפר אחר, מפני שבני הכפר סרבו לאכול בשרו מטעם שהכבש חולה. במשך הימים עלול היה להתפרץ ריב בין הקצבים ובינינו. על כן הוספתי להם בסתר מבלי שידעו מזאת בני הכפר, חמשה גרוש על כל רוטל בשר והרגעתי אותם ואת הבשר הטרף מכרו לכפרים אחרים או לעניי הכפר במחיר מוזל.

חדש ימים עבר עלינו בכפר ג'מאל בחיים שקטים, רתוקים [רחוקים] מהעולם ותלאותיו. אף צל של חיל לא ראינו ולפעמים שכחנו שהימים ימי המלחמה הם. אולם לאט לאט התחילו להופיע קבוצות-קבוצות החילים ולבקר את הכפר. בין המהגרים שרר פחד, רבים הם הצעירים שנפדו מהצבא ותעודות חופשתם עבר זמנן. גם דאגתי לבני אבנר והלל, אמנם שלמתי כופר עבור אבנר אך השנה עברה ובשנה זו טרם שלמתי כפר. גם לבני אחי דאגתי היתה רבה. בינתיים באים אלינו יהודים בודדים להתחבא בכפרנו מפחד הצבא עליהם. למחנה המהגרים נוספו המנוח בכור גגין, מאיר מטלון וגלעדי, אשר כפר ג'מאל שמש להם למקלט. כספי הלך ואזל, נשארו בידי רק שלשים וחמשה נפוליון התחלתי לחשוב על דבר ידידי שיך אברהים סמארה הגר רחוק מכפר זה, אמנם יכולתי לנסוע אליו ולבקש הלואה, ברם התבישתי לעשות זאת. לשלוח לדמשק בדבר השגת הלואה לא היתה כל אפשרות. מפני שהפוסטה היא ברחוק מקום מהכפר. ולדרוש הלואה משיכי הכפר חשבתי זאת לעצמי להשפלת ערכי וכבודי משום שהם רואים בי כראש המהגרים.

שאלה זו הטרידה את מנוחתי. גם בני אבנר הציק לי בהתאוננו על חיי הבטלה והשממון. כי קשה היה לו לשבת באפס מעשה. ואצטער מאד על הרוח המדוכאה שתקפה את בני ואתחיל לחפש דרכים כדי להעסיק במה שהוא את בני, וליצור בשבילו חיי עבודה ומסחר.

מבני הכפר נודע לבני כי בכפר הקרוב פלמה באו אנשי צבא גרמנים חונים שם. צעירי הכפר סוחרים עמם ומרויחים די יפה. על כן בקש מאתי להרשות לו ולאחיו הלל לסור לכפר ולסחור שם. סרבתי באמרי לו - בני ! עדין לא הגענו למדרגה כזו להיות לרוכלים ולהסתובב בין החילים, מוטב שמחר נלך יחדו ונראה מה שאפשר לעשות שם בצורה אחרת יותר מתאימה לכבודנו. למחרתו הלכנו כחצי שעה ברגל עד שהגענו לכפר פלמה. הרבה אהלים וצריפים היו נטושים על פני השדה ומחנה צבא גרמני כבד חנה במקום. הסתובבתי עם בני והסתכלנו בתשומת לב למראה עינינו. עברנו על פני אופיצר אחד ושאלתיו אם ירשו לנו לפתוח קנטין קטן. תשובתו היתה לפנות לקומנדנט של השטאב בכתב. בקשתי להראות לי מקום מגורו של הקומנדנט והתקרבנו לדירתו. מסביב לצריף הסתובבו אנשי צבא והכניסה לקומנדנט היתה בלתי אפשרית. החלטנו לשוב לביתנו ולערוך מכתב בקשה לקומנדנט בצרפתית ולהגיש לו בעצם ידי. וכך היה. שכנו הביתה. דיו וניר לא מצאנו. רק במחברת בודדה של בתי יהודית עוד נמצאו אי אלה עמודים ריקים. ובני אבנר כתב בעפרון בצרפתית את המכתב הבא שאני הקראתי לו: "אנו החתומים מטה, משפחה ידועה מיפו שמסבת המלחמה העולמית גורשנו מיתר תושבי העיר לפנים הארץ אשר זה כשנה הננו נודדים ממקום למקום וכעת הננו נמצאים בכפר ג'מאל, בתור סוחרים ואנשי מעשה אין אנו יכולים להסתגל לחיי בטלה. הכסף שהיה לנו אזל מכיסנו. ונשאר לנו סכום פשוט לקיום משפחה המונה כשלושים ושבעה נפש. על כן נבקש מכ' מעלתו להרשות לנו לפתוח קנטין ולמכור לצבא כל הנצרך. להם לפי מה שמסרו לנו החילים עלינו לפנות בבקשה בכתב לכ' מעלתו ולפרט רשימת הדברים למכירה והמחירים. לצערנו אין אנו יכולים לדעת מראש את הדברים הנצרכים לצבא ועל כן ממילא קשה לנו לקבוע מחירים למפרע. אי לזאת נבקש מכ' מעלתו שירשה לנו לפתוח קנטין ואנו מתחייבים להביא את כל הדברים שהצבא זקוק להם, כדי שנוכל לעבוד ולהתפרנס. אין אנו שואפים להתעשר אלא לעבוד ובלבד לא לאכול לחם בטלה, עד אשר תפסק המלחמה. לצערנו לא נוכל לתת לכ' את כתבות האנשים הנכבדים המכירים אותנו באופן אישי, כי הגלנו מעירנו וכל מיודעינו פזורים גם הם בכל קצוות הארץ, אבל אם ישנם בין הצבא אחדים מתושבי יפי [יפו] הגרמנים, בודאי הם המכירים אותנו ובלי כל ספק יעידו לטובתנו. הננו מקוים שכ' מעלתו יתענין במצבנו וימלא את בקשתנו. הננו עבדיו הנאמנים המחכים לתשובתו החיובית. על החתום: "האחים שלוש".

כאשר גמרנו לכתוב את המכתב, לא מצאנו מעטפה ונאלצנו לותר עליה. מהרנו לכפר פלמה. כשהגענו למשרד הקומנדנט נפגשנו באנשים רבים צובאים לפני המשרד, ורק חיל אחד שומר ע"י השער. מסרתי את המכתב כשהוא כפול על ארבעה לחיל ובקשתיו

למסרו לקומנדנט. התנצלתי לפניו, שלא מצאתי מעטפה. כעבור עשרה רגעים, יצא אדם והתיצב על סף הדלת והסתכל אל האנשים העומדים סביב המשרד אחרי כן פנה אל החיל: "מי זה אשר מסר לידך מכתב זה?" והחיל רומז באצבעו אלי. מיד פנה אלי: - "האתה הוא מר שלוש" - עניתי לו בחיוב. הוא בקשני להכנס למשרדו. כאשר הייתי בחדרו הבנתי כי עומד אני לפני הקומנדנט עצמו. "מי אתה מהאחים שלוש ומה שמך" - שאלני הקומנדנט - "יוסף אליהו שלוש" עניתיו. אחי אברהם נשאר ע"י המשפחה בכפר ג'מאל ואחי יעקב נמצא בדמשק. - במה הנכם מתעסקים ביפו? הוסיף לשאול. בחמרי בנין עניתיו. מאיזו מדינות הנכם מביאים סחורתכם? - מאירופה: עפ"י רוב מגרמניה וגם מבלגיה ועוד. את תשובתי נתתי מתוך רטט שעבר בכל אברי. חשבתי בלבי, מי יודע אם הקומנדנט אינו רוגז על זה שהרשיתי לעצמי להגיש לו מכתב על ניר ממחברת כתוב בעפרון ובלי מעטפה. ואולי בשאלות אלו יש לו איזו כונה וירא אני שלא אכשל בלשוני. ובכל זאת הנני מתאמץ ועונה על כל שאלותיו.

לבסוף שאלני הקומנדנט: מאיזו פירמות מגרמניה אתם באתם בקשרי מסחר? הודעתי לו את שמות הפירמות שאתן עמדנו בקשרי מסחר ואת שמות הערים שבהן מתקימות פירמות אלו. מתי היית בגרמניה? שאלני הקומנדנט. - הייתי בגרמניה בשנת אלף תשע מאות, ענית, בעיר רמשיד. האמנם היית ברמשיד? - כן, הייתי ברמשיד לרגלי עיני מסחר: "ברמשיד זו עם איזו פירמה סחרת?" סחרתי עם הפירמה "ורמרוס את פונקא" ועוד. הקומנדנט קם מכסאו ולקח את ידי וקרבני אליו ובקשני לשבת, כשהוא אומר לי ברגש: "יש לי להודיעך שאני הוא בנו של פונקא". נדהמתי מאד על ההפתעה הבלתי נעימה, מצאתי את עצמי עלוב מאד. הנה מלבושי מזוהם, בלי צוארון לכתנתי, מיום הגרוש לכפר הערבי טרם החלפתי בגדי וראשי חבוש בתרבוש ונעלי מאופרות ומלוכלכות ומרוב צער וכאב ומבושה וחרפה על המצב שהגעתי אליו, ירדו מאליהן חרש דמעותי מבלי שהרגשתי בהן. פירמה גדולה שאנו סחרנו אתה בסכומים די גדולים וקנינו מהם סחורות בכמויות גדולות, הנה עלי לעמוד כעני בפתח, קרוע ובלוא לפני אחד מבעלי הפירמה והוא רואני במעמדי זה. שוטפות הדמעות על פני ומטפחת אין בכסי לנגב את פני. הקומנדנט הרגיש בצערי ורחמיו נכמרו עלי. הוא הכניסני לחדרו הפרטי ונחם אותי. הוא הגיש לי מים, סבון ומגבת ובקשני להתרחץ. כתום הרחיצה נכנסנו שוב לחדר השני והוא הושיבני לצדו והוסיף לנחמני: הגידה לי הא' שלוש, מה שלום משפחתך? - כלם תודה לאל בריאים. - עניתיו. אז אמר: "הנני שמח מאד לשמוע כי בריאים אתם, אל תשכחו כי בימים כאלה העיקר הוא הבריאות. המלחמה תפסק בקרוב, אולי בעוד ששה חדשים ואם תהיו בריאים תשמחו ותהיו מאושרים כי יעלה בידיכם להתגבר על כל הצרות והתלאות

שעוברים עליכם כעת". הקומנדנט צלצל בפעמון ובקש להביא בשבילי כוס חלב חם. הוא הפציר בי לשתותו גם כבדני בסיגריות. "בימים האלה כשאעבור את כפר ג'מאל אבוא לראותכם ועתה אסדר לך את מבוקשך". הוא הזמין פקיד תורכי גבוה שמו פאיז בק ובקשהו כי ימצא מיד בית מתאים לסדור קנטין. כעבור עשרה רגעים שב והודיע שהבית המתאים ביותר לסדור קנטין הוא הבית שבו נמצא המשרד הסניטרי. אז נתן הקומנדנט צו להקים אהלים מסביב הבית ולסדר בהם את המשרד הסניטרי ולפנות את הבית במשך שעות אחדות לסדור קנטין. פאיז בק הלך למלא אחרי הפקודה. בינתיים טלפן למי שהוא ודבר גרמנית. עברו חמשה רגעים ואלינו נכנס אדם צעיר ובידו רשימה. "זו היא הרשימה של הדברים הנחוצים לצבא והמחירים שעל פיהם תוכלו למכור" - פנה אלי הקומנדנט בשמחה. הודיתי לו מאד על טוב לבו. הוא סדר לי את רשימות הנסיעה לשכם, חיפה וזכרון-יעקב, תול-כרם, חדרה, לי או לבאי כחי, וגם רשיון מיוחד לסדור קנטין בבית שנתפנה זה עתה. כמו כן נתן צו להעמיד לרשותי שלש עגלות משא עם חילים שיהיו הכן לשרותי וללוחני בכל נסיעותי. כשנפרדתי ממנו לחץ את ידי בחבה רבה, אחל לי הצלחה וגם לא עזבני ללכת יחידי אל הכפר בלי מתנה למשפחתי ונתן עמי שקים קטנים מלאים קפה, סוכר, סיגריות, תה וקופסאות ממתקים שונים. מלבד זה צוה על חיל תורכי להובילני לכפר ולשמור עלי. יצאתי ממשרד הקומנדנט מופתע מאד מכל מה שעבר עלי זה עתה, ובחוף הרימותי עיני השמימה והודיתי לה' על חסדו עמדי. והלכתי הביתה שמח וטוב לב. עם השגת הרשיון לסדור הקנטין, נתעוררה בי דאגה חדשה. הנה ישנו בידי רק סכום של שלשים נפוליונים ובסכום כזה כיצד אסדר את הקנטין, הלא לא אוכל בקנטין גדול כזה למכור דברים של מה בכך. אולם, בינתיים יצא קול בכפר כי השגתי רשיון לסדור קנטין ונמצאו לי שני אנשים ערבי ויהודי, שנטי ואליהו מטלון שהסכימו להכנס לעסק הזה ולהשקיע בו כל אחד 50 נפוליונים. חשבתי ומצאתי שהסכום של מאה ושלושים נפוליונים יספיקו לעת עתה לסדור הקנטין. הסכמת להצעת שותפי שהמה יסעו להביא סחורה. הראיתי להם את הרשיון שקבלתי מהקומנדנט וגם הרשימה, וסדרנו רשימת הדברים שעליהם להביאם. למחרת הלכנו עם בני אבנר לקנטין, קבלתי את כל המפתחות. וגם העגלות והחילים. מסרתי בידי מטלון את שלשים הלירות שלי ושותפי יצאו לדרך. כעבור שבוע ימים באו אלי בלילה ומסרו לי כי הביאו את הסחורה והיא טעונה על העגלות על ידי בית הקנטין ותחת פקוח החילים. המה ספרו לי מה שקנו ומסרו בידי את הרשימה המפורטת של הקניה. עברתי על הרשימה והתפלאתי על ההוצאות הגדולות שהוציאו גם נוכחתי כי לא הביאו את הסחורות היותר נחוצות. מבלי להביט על ריוח והפסד התחלתי לחשוב כיצד אשים בקנטין את הסחורות שהן ירקות וכו' הלא אהיה ללעג בעיני הקומנדנט אם יבקר את הקנטין. למחרתו בבוקר

הלכנו יחדו להוריד את הסחורה מהעגלות ולסדרה בקנטין והנה הירקות נרקבו והיינו נאלצים לזרוק את חציה. כבשתי את פני מבושה ובפחי נפש שבתי לכפר והשארתי אותם עם אבנר והלל בני לסדר את שאר הסחורה. באתי בדברים עם אחד מאמיד הכפר כי יבא לעזרתי בהלוואה של מאתים וחמישים נפוליונים בלי כל עכוב ואחור. לאשרי הצלחתי ומיד קבלתי את ההלוואה המבוקשת. שבתי לפלמה ושלמתי לכל אחד משותפי את כספו חזרה עם כל הוצאותיהם ואת סחורותם המקולקלת השארתי על חשבונני. שלחתי את בני אבנר לתול כרם לקנות בקנטין היהודי של ס. כל מה שנצרך לצבא בעד כל הכסף שנשאר לי, במשך יום וחצי שב עם הסחורה הדרושה וסדרנו את הקנטין. והמכירה החלה. בקנטין סחר בני אבנר ואני רק הייתי מבקרו מדי פעם. כדי לבלות את הזמן ובמשך עשרה ימים נוכח בני אבנר מה שדרוש ביותר לצבא והיה שולח אדם מיוחד להביא מחיפה ומזכרון ולפעמים גם מתול-כרם והחשבונות הראו כי הקנטין נותן ריוח מעשרים ועד עשרים וחמשה מג'די ליום.

היינו שבעי רצון, מצד אחד היינו עסוקים והזמן עבר לא מתוך בטלה ושעמום ומצד שני גם הרוחנו. כשהקנטין התפתח והעבודה נתרבתה בו וקשה היה לו לבני אבנר לנהל אותו בעצמו לבדו ספחתי אליו את בני הלל ושני בני אחי שמשון וגבריאל, בכדי לעזור על ידו. המסחר הלך והתפתח ואבנר בני למד את השפה הגרמנית ומדבר בה היטב וגם תורכית יודע במקצת. כל החילים והאופיצרים מחבבים אותו ומתהלכים עמו בטוב, וכמעט כלם מתעניינים בו ומסיעים לו בפתוחו של הקנטין. בינתיים מצבנו הכלכלי הוטב בהרבה. הרשיתי לעצמי לקנות בגדים למשפחה וגם בגד חדש בשבילי, במקום הבגד שהלכתי אותו בחול ובשבת. אולי אצטרך להפגש עם הקומנדנט הטוב, שאלקים שלחו על דרכי להושיעני בצר לי ומוטב שאהיה לבוש כאדם. שלחתי להביא לי בגד מזכרון-יעקב וגם מעט דברים הנחוצים למשפחה ורק אז החלפתי את בגדי הישן בבגד החדש וגם לבשתי צוארון לכתנתי.

עבר כחדש ימים קבלנו סחורה גם משכם ובין סחורה זו נמצא גם פח מלא ממתקים שונים עשויים מדבש, אגוזים וחמאה. מצאתי לנכון למלא גם קופסה גדולה במיני מתיקה אלו ולשלח לקומנדנט מתנה, לאות הוקרה על החסד שעשה עמדי. כשקבל הקומנדנט את מתנתי, טעם ממנה וערבה לו מאד. צוה לקרוא אותי אליו. בשעה המיועדת נכנסתי למשרדו. הוא קבלני בכל הכבוד ושאלני על שלום המשפחה ומצב העסק. עניתיו, כי בריאים אנו ושהעסק הולך וטוב. אז שאלנו הקומנדנט: "היש לך איזה מושג מה הוא הריוח שנותן הקנטין" עניתיו לו: "כן בערך שלשים מג'די ליום". הקומנדנט הרהר וקרא: הן זה אינו מספיק בהחלט לכלכלה משפחה בה שלשים ושבעה נפש". הודיתי לו על רגשותיו הנעלים ואמרתי לו שזה מספיק די והותר. כי אין אנו שואפים להתעשר כי אם

למצוא קיום מינימלי ע"י יגיעת כפים. "אבל ידידי מר שלוש! הלא זקוקים אתם גם למלבושים. רואה אני כי הנך לבוש בבגד חרפי והימים ימי קיץ הם, בודאי אינך יכול לקנות אחר ומתאר אני שאותו דבר גם אצל יתר בני משפחתך". הקומנדנט קם מכסאו ובקשני ללכת לסעוד עמו את ארוחת הצהרים. הודיתי לו מקרב לב וסרבתי: "הלא יהודי אני וכידוע לך אסור לי לאכול מאכלי בשר" "אין בכך כלום, חיד הקומנדנט, זה כחדשים שלא בא בשר אל פי לרגלי מחלת קבתי ולכן נהייתי לצמחוני ונשתנה איפוא". סעדתי עמו את ארוחת הצהרים במאכלים כשרים ושוחחנו בידידות. בשעת הסעודה הודיע לי הקומנדנט שהם זקוקים בכל יום לשעורה ותבן בעד הסוסים. יום המה קונים כל זה מהפלחים המוכרים להם בארבעה גרוש הקילו. אולם, מכיון שאין בקורת על טיב הסחורה, הפלחים מרמים אותם ומערבבים בשעורה גרגירי חול. לכן אצוה על כל הקנטינים שיפסיקו לקנות בעצמם מהפלחים אלא ישלחו אל הקנטין שלכם ובהיות ואתה בקי בשפתם, הליכות חייהם ותכונותיהם, תעמוד על המחיר וטיב הסחורה ותעשה בזה טובה לנו וגם תרויח. השיבתי לו, כי אמנם זו היא הצעה חשובה אך לצערי אין לי כל כך הרבה אמצעים שאוכל לשלם בינתים להפלחים בעד סחורתם. על זה הודיע הקומנדנט כי יוכל לסדר זאת. העיקר שהשעורה תהיה נקיה מפסולת. אמרתי לו מוטב שנעשה נסיון. באותו היום נתן פקודות לכל הקנטינים לא לקנות מהפלחים שעורה ותבן אלא לשלחם לקנטין שלנו. ואמנם, למחרת בבוקר נאספו הפלחים מוכרי השעורה אצל הקנטין שלי. אז בקשתי מהם להרחיק את הגמלים מהקנטין אל הככר הרחב ממול ואותם הזמנתי אלי. בהיותי בעל נסיון בקנית שעורה שלמדתי בעזה מאחי המנוח אברהם חיים. כפי שהקורא ראה זה בפרק קודם. עשיתי כך, בקשתי מהם דוגמאות אחדות של השעורה. הלכו והביאו ארבעה מינים, כמובן. הדוגמאות היו נקיות מכל פסולת. על כן בקשו מכל פלח להביא לי קילו אחד שעורה משעורתו. הלכו ושקלו והביאו לי. שמתי כל דוגמא לחוד ואחרי המשקל רשמתי לפני את שמות המוכרים. כמובן, כל סוחר הלל את סחורתו והוכיח שהיא נקיה מכל פסולת. הודעתי להם כי אינני מסכים לקנות את השעורה במחיר של ארבעה גרוש הקילו. הלכו וישבו כמה פעמים. בחנתי עוד פעם את הדוגמאות הפרשתי את הטובות שבהן. הודעתי להם כי את הדוגמאות הטובות הנני מוכן לקנות במחיר של שלשה ושלושת רבעים גרוש ושאר הדוגמאות לא אוכל לקנות. לכתחילה סרבו, אולם אחרי שנוכחו כי הנני תקיף בדעתי הסכימו סוף סוף לתנאים שלי, שאני קונה שעורה מהמין הטוב במחיר של שלשה ושלושת רבעי גרוש ומהמין הפשוט במחיר של שלשה גרוש וחצי הקילו, בתנאי מוקדם שיש ברשותי לבחור שק או שנים מכל מוכר, מנקה אותם מקודם ואחר כך שוקלם ולפי המשקל הנקי של אותם השקים נכפיל את כל השקים. הפלחים התחילו לפרק את השקים מהגמלים בקשתי מהם להמתין לי שעה

קלה בכדי שאוכל לסמן להם מקום שבו יניחו את השעורה, הלכתי לקומנדנט, הסברתי לו את התנאים שעל פיהם קניתי והוא שמח מאד, ביחוד מהתנאי לחשוב את השקים לפי המשקל של שק נקי מכל פסולת. ובדבר המחיר צוה לרשום לזכותי סך ארבעה גרוש לכל קילו ושאת ההפרש אקח לעצמי. הקומנדנט שלח עמי שוטר להראות איפה צריך להריק את הסחורה. אליו נספחו עוד כמה שוטרים שיטפלו בקבלת הסחורה לפי פקודתי. כמו כן שלח עמי את השוקל והגזבר עם כמות של כסף זהב, בכדי לעשות עמי יחד חשבון ולשלם לכל פלח לחוד ואחר גמר העבודה לשלם לי את ההפרש. גמרנו את העבודה במשך שעות אחדות, שלמנו לפלחים בעד הסחורה ברם הם לא היו שמחים, ביחוד על החשבון לפי המשקל של שעורה נקיה. והרבה מהם הודיעו שאין להם חשבון למכור יותר את סחורתם והלכו להם עם כספם. כשנשארתי עם הגזבר עשה את החשבון ונתן לי את ההפרש ארבעים וששה לירות ועוד מג'דיות אחדות. מצאתי כי בסכום הזה יש גוזמא והעירותי לו שיוכח אם לא טעה בחשבון, חשב שוב פעם ומצא שהחשבון מדויק, שלם לי את הסכום והלך לו.

הפלחים לא עמדו בדבורם, ולמחרת בבוקר באו שוב למכור שעורה ואתם פלחים חדשים, יראתי שלא ירמו אותי ודקדקתי עוד יותר בטיב הסחורה ובכל זאת מצאתי אצל אחדים מהם רמאות שמכרו לי שעורה מעורבת בחול. לא החול טבעי של האדמה שעליה זרועה השעורה, אלא חול שעל שפת הים שאינו בולט ונכר. את הסחורה הזאת לא רציתי לקבל וגמרתי עם האחרים באותם התנאים של אתמול. ושוב חזרה כל העבודה הרגילה, והגזבר שלם לי את ההפרש שעלה לאותו הסכום שקבלתי אתמול. ככה התנהג הענין ימים אחדים והרוחתי ריוח הגון. קניתי לי שוב מלבושים אחדים לי ולמשפחתי והשתדלתי לעזור גם לשכני היהודים, כפי אפשרותי להקל עליהם את משא חייהם הקשים.

בהיותי בכפר ג'מאל קבלתי מכתב מראש עירית תול כרם מאבו סלים עבדל רחמן בזה הלשון: בהיות ששמעתי שאתה ומשפחתך חונים בכפר ג'מאל ובהיות שאני ממונה על החטה של הממשלה בשביל לחלק אותה להנזקקים נגד תשלום קטן ולכן מוציא אני חובה לפנות אליך שתודיע לי כמה מספר נפשות משפחתך ואולי נחוץ להם כמות חטה, לחודש ימים.

על מכתבו זה עניתי לו והודתי לו בעד התענינותו במצב משפחתי כי הודות לזה שקבלתי חטה בזמן האחרון מידידנו השייך איברהים סמארה, אין לי שום צורך לעת-עתה בחטה נוספת. אולם כתבתי לו, שנמצאים חוץ ממשפחתנו בחברתי בכפר ג'מאל מאה וחמש-עשרה נפשות, ולכן אבקשהו אם יוכל להמציא בעדם את החטה, ושלחתי לו את רשימת כל הנפשות האלה. אולם הכסף בעד החטה לא שלחתי עד שאקבל תשובתו החיובית.

עברו רק יומיים והחטה באה בכמות לכל מאה וחמש עשרה המשפחות בצירוף חשבון בסכום קטן מאד שעלה איזה שבע עשרה לירות תורכיות בנייר שהיה להם ערך קטן. חלקתי תיכף את החטה בין הגולים, ושלחתי לו את התמורה בצירוף מכתב-תודה בעד התענינותו זו.

בהזכרי על הגעגועים העזים שהיו לבני משפחתי לשוב לתל-אביב בשבתנו בכפר ג'מל נזכר אני בילדי הקטנים אז, בבתי יהודית ובני הכי קטן יורם, וגעגועיהם לתל-אביב מקום הולדתם, שזה התבלט כך.

בתי יהודית ישבה פעם וקראה בספר עברי, בגמרה את הקריאה התחילה לשיר שיר עברי עצוב מלא געגועים למולדת, שיר נוגה מלא געגועים, שהיא שרה אותה ברגש ובהשתפכות הנפש.

כאשר שמע יורם בני הקטן שיר עצוב זה התמלא גם לבו הקטן געגועים לעיר מולדתו לתל-אביב. ושאל אותנו בבכיות ובדמעות על לחייו: אבא! אמא! מתי נשוב כבר לתל-אביב? מתי כבר נשוב? כך בכה ושאל בלי הרף את שאלותיו.

בשמעי את בכיו ואת שאלותיו חשבתי והרהרתי בחיוך על שפתי, שבודאי הילד מתגעגע כבר כל כך חזק שוב לטפס על הגדרות בשדרות רוטשילד, ושדיזנגוף יצעק לו שוב כאז: יורם רד! יורם רד! מהר.

אנחנו היינו מנחמים אותו והיינו מדברים על לבו שיחדל לבכות ושירגע, בעוד שבוע, בעוד חודש נשוב מהגולה לתל-אביב, היה מקבל תשובתנו באמונו בה. אבל השבוע והחודש עברו ואנחנו עוד בכפר ג'מאל, אז היה הקטן שוב מעורר מדי פעם ובפעם את שאלתו אבא! אמא! מתי נשוב לתל-אביב? מתי כבר נשוב הביתה לתל-אביב?

פרק כ"ב

מלשינים, הממשלה התורכית, וערבים נדיבי לב

המלשין מתול-כרם * קהלתנו ומשפחתנו
בסכנת גרוש * נדדה שנתי מעיני * בקורי
אצל הקומנדנט הגרמני * קימיקם תול-כרם
מבקר בביתי * הסעודה בבית השייך * יחסי
הכפר הערבי למשפחתי וליהודים * מות אמי
* שאלת הקבורה * אנו קונים כבדת אדמה
בשביל הקבר * המשא ומתן * תלאות אחי
יעקב ובני משה * פרשת הגלות מפיהם *
חייהם בבית הסוהר בדמשק * שחרורם *

כעבור שבועים שסדרתי את הקנטין נכנס לביתי ערבי אחד מנכבדי
וגדולי הכפר וספר לי בסוד, כי היום בקר בתול-כרם לרגלי עסקיו
הפרטיים ונזדמן גם לבית הממשלה. כשנכנס לקימיקם שאלהו,
האם ישנם בכפרכם מהגרים יהודים? השיבותי לו בחיוב. אז
התרגז הקימיקם: "איך זה לא הודעתם לי על דבר זה עד היום?
הלא הימים ימי מלחמה ועל הממשלה לדעת מכל תנועה ותנועה.
מחר מחרתים אסור לכפרכם ואוכח".

- לפי דעתי - הוסיף הנכבד הערבי - דבר זה נובע ממלשינות. וכפי
שנדוע לי ממזכיר הקימיקם, המלשינות באה מצד היהודים הגרים
בתול-כרם בעלי הקנטין שם, מקנאתם שהמסחר בהקנטין עבר
ליהודים הגרים בפלמה. קבוצת יהודים זאת הבינה שרק על ידי
מלשינות זו יגורשו היהודים מפלמה ומסחר הקנטין ישאר בידם
בלבד כמקודם. ובהיות כידוע לך הנני ידיך הנאמן, באתי להודיעך
למען תאחוז באמצעים להגן על עצמכם ולקדם את פני הגזירה".
כשגמר דבריו הודיתי לו ונפרדנו בחבה.

באותו ערב נדדה שנתי מעיני וחשבתי מה עלי לעשות. ביחוד
הציקה לי המחשבה, שאם נכון שהמלשינות באה בגלל הקנטין הרי
בגללי יסבלו כל היהודים בפלמה. החלטתי להתיצב בבוקר לפני
הקומנדנט הגרמני ולבקש על נפשנו וכך עשיתי.

בבוקר השכם לפני צאתו של הקומנדנט משרדו סרתי לביתו.
ספרתי לו כל מה ששמעתי מפי הנכבד הערבי. הוא ספר לי כי
שלשום קבל מכתב מקזים פחה ממלא מקום ג'מל פחה, השואל
אותי אם נכון הדבר שגרים יהודים בכפר ג'מאל ויש להם קנטין
בפלמה. ומי הוא זה שנתן להם רשות לכך. השיבותי לו כי אמנם
יש משפחה יהודית הגונה שהנני מכיר אותה זה שנים רבות, על ידי
קשרי המסחר שהיו בינינו מלפני המלחמה ובהיות והם מהגרים
בסביבה זו פנו אלי רשמית שארשה להם לסדר קנטין ואנכי מלאתי
את בקשתם. הנני שבע רצון מאוד מעזרתם, ישרם ונאמנותם.
תשובה זו שלחתי שעות אחדות לאחר קבלת מכתבו ובכל זאת

כשרק אגמור לאכול את ארוחת הבוקר אסע מיד לתול-כרם ואתראה עם הקימיקם. ואם יהיה צורך אתראה גם עם הפחה. הודיתי לו ונפרדתי ממנו בתקווה לקבל מאתו אחרי הצהרים תשובה מעודדת.

בשעה המיועדת סרתי למשרדו. הוא פגשני בפנים שוחקות; אמנם הזכר סודר אך בכל זאת יבוא הקימיקם לבקר את הכפר, מוטב שתמצא שם אולי יבקש אחריו. ברם, אל נא תדאג, הוא הבטיחני כי לא יגע בכך לרעה. הלכתי הביתה והזמנתי אלי את כל היהודים וספרתי להם את כל פרשת המאורע ובקשתי מהם לעבור על בתי אחינו המהגרים ולהודיעם לבל יצאו מחר מפתח-ביתם כדי שהקימיקם לא ירגיש בכפר בתנועה של יהודים.

למחר בשעה העשירית כשישבתי לי לפני פתח ביתי ועינתי בספר, כידוע היה ביתי בראש הכפר, מפני שהוא שמש לבני הכפר לבית הכנסת אורחים. ראיתי את הקימיקם רוכב על סוס כששני חילים פרשים מלוים אותו. בהתקרבו אלי, קמתי ממקומי ומסרתי לו את הכבוד המתאים.

- מי אתה? שאלני הקימיקם.

- שמי יוסף אליהו שלוש, מהגר מיפו כעת תושב כפר ג'מאל. הוא חייך.

- התראה - הראה לי באצבעו על בית ממולי - הנה אני נכנס לשם להיות אורחו של שייך הכפר, תבא לבקרני בעוד חצי שעה.

כעבור חצי שעה עליתי לבית השייך. כשראני הקימיקם מרחוק קראני להכנס, הוא קם לכבודי ואחריו כל המסובים וביניהם גם הנכבד הערבי שגלה לי את הסוד, והוא הזמינני לשבת לצדו. לפלא היה הדבר בעיני הנכבד הערבי, הלא היה לו ברור שהקימיקם בא להכפר לגרש את היהודים והנה הוא מתיחס באדיבות לבא כח המהגרים. הקימיקם שאלני לשלומי ולשלום משפחתי ואם אנו מרוצים משיבתנו בכפר זה. עניתי לו בחיוב. הוא גם פנה לגדולי ונכבדי הערבים ושאלם אם הם מתיחסים באהדה למהגרים הטובים הנמצאים בצל קורתם, והם ענו בלשון רפה "כן", משום שלא הבינו את כונתו. אז אמר להם הקימיקם: עליכם לדעת כי זה רק ימים מספר שנודע לי כי בכפרכם נמצאים אנשים זרים. ואני בתור פקיד ממשלתי אזרחי אחראי בעד כל המתרחש בהכפרים השייכים למחוזי. לכן התפלאתי מאד שלא היתה לי כל ידיעה על דבר התישבותם של מהגרים יהודים בכפרכם ומשום כך החלטתי לבוא לראותם בעיני ולנזוף בכך. אולם רק אתמול מסרו לי שהאורחים שלכם המה אנשים טובים וישרים ויש אתי גם פקודה מקזים פחה להזהירכם שתחיו בשלום עם אורחים אלה ותקלו עליהם ככל האפשר את ימי שבתם בתוכם.

המסובים בשמעם את דברי הקימיקם כמעט כולם קראו ממקומותיהם: הן כבוד הקימיקם יכול לשאול מא' שלוש כיצד תושבי הכפר נוהגים עם אורחיהם. את הבית המשמש להכנסת אורחים מסרנו להא' שלוש ומידי ערב בערב אנו מבליים אתו את הזמן ומשתדלים להנעים לו את ימי שבתו בכפרנו. בינתיים נכנס המשרת ולחש דבר מה באזני בעל הבית. זה האחרון נגש לקימיקם והזמינו לחדר האוכל. כשקם הקימיקם קמו כל המסובים ונפרדו ממנו, גם אנכי עשיתי כמוהם. ברם הקימיקם תפש בידי ואמר לי: לא תלך מכאן, הא' שלוש, אתה תסעד עמי יחדיו אצל כבוד השייך. עניתי לו: אמנם כמה פעמים כבר בקרתי את בעל הבית החשוב מאד אבל אסור לי בתור יהודי לאכול מאכלים זרים. כאן התערב בשיחה בעל הבית ואמר: הלא למדת אותנו לאכול רק בשר כשר וספר לקימיקם על דבר השחיטה היהודית. בקשתי מהקימיקם שירשה לי להביא את האוכל שלי ואוכל על שולחנו יחד עמו. הוא הסכים. יחד עם המשרת הלכתי לביתי. הכינו לי ארוחת הצהריים והמשרת הובילה לבית השייך. ועל יד שלחן אחד ישבנו לאכול רק שלשה איש: הקימיקם, השייך ואנכי.

כתום הארוחה בלינו בשיחה ארוכה על כוס קפה וסיגריות. בטוב לבו של הקימיקם שח לי: אם ברצונך להביא אי אלה דברים מביתך ביפו אוכל לסדר זאת, כי ישנם מרגלים ההולכים ליפו ושבים אלינו. הודיתי לו מאד והודעתיו שלא חסר לי מאומה. העלמתי ממנו כי בני צדוק ביפו משום שחשדתי בשאלתו זו שמא אומר הוא לחקרני ולנסותני. הוא שכב לנוח ובקש ממני לחזור אליו כעבור שעה.

באתי הביתה וספרתי להורי את חסדי אלקים עמדי. אמי חיכה ואמרה: "כן בני, אתה שם ואביך מתפלל פה להצלחתך". אמא - השיבותי - נתקבלה, איפוא, תפלתו של אבא. הקימיקם בא בדעה לגרשנו והנה נהפך למליץ יושר עלינו בפני נכבדי הכפר. - ישועת ה' כהרף עין", קרא אבי הזקן, לחצני אל לבו ונשק על מצחי.

לא היה אתי שעון, ובכל זאת דקדקתי לבוא אל הקימיקם, הוא רחץ אז את פניו. ושוב פעם התאספו כל המסובים והשיחה נסבה על מצב הזריעות והעושר [מס מעשר]. הם בקשו ממנו הקלות שונות בתשלומי העשור [העושר] והוא הקשיב לדבריהם בתשומת לב. לבסוף קם ללכת וכל המסובים לוו אותו עד הדרך הראשית. כשהוא החזיק בידי ולחצה פנה אל המסובים ואמר: "שוב הנני מזהיר אותכם שתדעו כיצד להתנהג עם משפחת שלוש ההגונה ותתנו דעתכם עליה ושלום לכלכם". והקימיקם נסע לדרכו.

טובים היו ימי שבתנו בכפר ג'מאל. תושבי הכפר נהגו בנו כבוד רב. יחסי חבה ואהבה שררו בין היהודים והתושבים. שום הפרעות לא קרו מלבד מריבות של מה בכך בין ילדי הערבים וילדי היהודים, במקרים כאלה הייתי משלים ביניהם ע"י חלוקת מיני-

מתיקה. התושבים הערבים היו נותנים לגעור בילדיהם וגם להכותם. את ילדי היהודים, אנכי גם כן הזהרתי בהוריהם שיכריחו את ילדיהם לחיות בשלום ובשלוה עם ילדי הערבים. והסדר והשלום בכפר היו מופתיים.

בחודש תמוז לשנת תרע"ח - 1918, חלתה אמי מחלה אנושה, נפלה למשכב וממנה לא ירדה עוד. כל התאמצויותי לרפואתה עלו בתוהו. ונשמתי [ונשמתי] יצאה בטהרה. על ידי מטתה נאספו כל בני המשפחה וכמה מהיהודים והיא ברכה אותם טרם מותה. שאלתה היחידה היתה: איפה בני יעקב, הלא לא שב עדין מדמשק? ובמלים אלו נפרדה מאתנו אמנו היקרה לנצח. כל היהודים המהגרים באו אלינו לבכותה יחד עמנו. אנכי ואחי המנוח היינו במבוכה, לא ידענו איפה לכרה [לכרות] לה קבר. המושבה היותר קרובה היתה חדרה, במרחק של חמש שעות הליכה ברגל, ובלי רשיון אסור לעבור ממקום למקום ובפרט להעביר מת. החלטנו לסדר לעת עתה ארון, חפשנו אצל הערבים ומצאנו איש שהיו לו איזה קרשים ומסמרים לקחנו אותם ממנו ואני ואחי המנוח אברהם עשינו את הארון.

בינתיים נתקרבו אלי שלשה שיכים של הכפר, נחמו אותנו ואמרו: למה לכם להעביר את המתה למקום אחר, הלא בית הקברות שלנו הוא לרשותכם, קברו אותה בכל מקום שתחפצו. הודינו להם על חסדם ובקשתי מהם למכור לי שטח אדמה קטן על יד הבית שבה היו גרים הורינו כדי לקברה על יד הבית. השיכים הרהרו והשיבו: הרשות בידך לקבור את אמך על ידי הבית גם מבלי שתקנה את האדמה. כי האדמה הזאת אין לה בעלים והיא קנין כללי של הכפר. אולם לנו יש מסורת - השתדלתי להסביר להם - לשלם דמי קבורה ולא נוכל לקבור את מתנו על אדמה זרה. מוטב שתמכרו לנו בכסף ובעד הכסף תשתמשו לצרכי הכפר. עשה כחפצך - ענו שיכי הכפר - אנו נקיל אליך ככל האפשר. הלכתי אתם אל המקום, בחרתי במקום מתאים ושלמתי להם ארבעים מג'ידי וכתבתי אתם חוזה שבו צוין כי המה מכרו לי אדמה זאת וחתמו שקבלו דמי שויה. אז נחה דעתי והלכתי עם אחי לשבת ולבכותה. היהודים הגברים נכנסו לבית הכנסת וקראו תהלים לעלוי נשמתה והנשים טפלו בטהרתה. כשנגמרה הטהרה שמנוה בארון וסגרנוהו, הסתובבנו עם הקהל סביבה, לבכותה ולספדה וכעבור שעה התחלנו להעבירה לקבורה שכרוה אחינו המהגרים הצעירים.

באותו רגע נגש אלי ערבי ושאלני אם מותר לתושבי הכפר הערבי להשתתף בהלוויה, ענית: כי בודאי מותר להם. אז הודיע הערבי את דברי לתושבי הכפר. כפי הנראה נמצאו כלם מאחורי ביתי וחכו לרשיון מצדי, כי באו כלם למקטן ועד גדול.

לוינו אותה לקבורה בבכיות הן של יהודים והן של הערבים. על ידי הקבר אמרנו קדיש והחזן פיזנטי התפלל את תפלת ההשכבה

ואחר כך קברנוה. עוד באותו היום בניתי על קברה מצבה מפחד החיות שבסביבה. ישבנו כדין שבעה. ובמשך ימי האבל באו אלינו ערביי הכפר קבוצות קבוצות לנחם אותנו. היחס הלבבי של תושבי המקום עודדו אותנו מיגוננו והבלגנו על צערנו. מלבד אחותי ג'מילה שלא מאנה להנחם במשך זמן רב אחרי מות אמנו.

ככה מתה אמנו בגרוש, הרחק מביתנו ומרוחקה מבנה יעקב, הצעיר מבנים, שהגלה לדמשק, היקרה בנשים שכל ימיה אהבה לשרת תלמידי חכמים וליהנות מאור תורתם. היא זכרה ברוך ונשמתה צרורה בצרור חיי האומה.

כעבור ימי האבל, נכנס אלינו ערבי אחד מיפו ממיודענו. הזמנו אותו לשבת וכבדנוהו בקפה וסיגריות אך הוא היה כמבולבל והדבור קשה עליו, כנראה רץ במהירות והיתה קשה עליו הנשימה.

- מה קרה סעיד מוחמד שעבן? מה חדשות בפיך הרעות או טובות הן?

הוא התעודד והצטחק, - איש בשורות אנכי לכם היום, הבאתי לכם בשורה משמחת מאד, אחיכם יעקב ובנכם משה באו הנה, הם כבר נמצאים מחוץ לכפר. קמנו כלנו ממקומותינו ויצאנו לקראתם, כשראינום התפרצנו בבכי. הכנסנו אותם לאבינו הזקן והוא חבקם וברכם וכשנודע להם על דבר מות אמא הרבו מאוד לבכות ואתם גם אנחנו בכינו. מפיהם נודע לנו, כי נודע להם מהערבים שאנו נמצאים בכפר ג'מאל אך לא ידעו את הדרך לכאן והנה הקרה לפניכם ה' סעיד מוחמד שעבן שמצא אותם בתול-כרם, הוא עזב חנותו והלך להובילם אל הכפר.

בערב התאספנו כלנו מסביב לאבא והקשבנו על תלאות אלה שהגלו לדמשק ועתה יושבים עמנו בריאים ושלמים. מעציבה היא פרשה זו - פרשת הגלות, אבל כדאית היא שתרשם לזכרון, עד כמה סבלו היהודים ממרותם של התורכים.

כשהאופיצרים תפסו בפתח-תקוה את בני משה ואחי יעקב, העבירו אותם ליפו ובאותו יום שלחום לירושלים. שמה אסרו אותם לשבוע ימים ואחרי כן, יחד עם עוד חמשים יהודים כשידיהם קשורות זו בזו, העבירום רגלי לשכם. עגומים מאד היו שבעת הימים בבית הסוהר. מאות ערבים היו אסורים וצפופים מאוד זה לזה, עמדו מבלי אפשרות להניע אבר, כלם רעבים ללחם, קרועים ובלואים, יחפים וערומים. הסרחון והבאשה היו נוראים והלכלוך והזוהמא עד הצואר הגיעו. במצב כזה היה על היהודים לסבול את גורלם בדומיה. בני משה התודע אל האופיצר ועל ידי מתן בסתר עלה בידו להשיג שני חמורים לרכיבה, והיהודים החולים והחלשים התחלפו זה אחר זה ועברו את הדרך במעט רכיבה. ככה הלכו ששה ימים עד צמח, ובכל תחנה ותחנה עשו חניה. בתחנת צמח העבירו אותם לדמשק בקרונות משא סגורים שרק חלונות קטנים היו בהן לנשימת אויר.

כשירדו מהקרונות הכניסום לבית הסוהר הדמשקאי. ושוב הלכלוך והזוהמא. המון חילים אסורים, אשר דמות להם כשלדים מתים- חיים מוכי רזון ושדפון בעצמותיהם, פנים מעוררות זועה: העצמות בולטות, הלחיים אשר חורו והעינים העמוקות בחוריהן. לא בני אדם, צללים שחורים התהלכו באין אונים. בראותם זאת באו בדברים אם האופיצר המנהל את בית הסוהר ועל ידי הענקה יפה, נמסר לרשותם חדר מיוחד בבית הסוהר. את החדר הזה נקו היטב בכל כחם ואחרי זה נכנסו לגור בו. בדמשק גרה אז אחותי רחל מהודר שהיו לה מהלכים בפקידות בית הסוהר. בכל זמן שהביאו לבית הסוהר קרוב או מודע היא מהרה לבית הסוהר ובהשתדלותה ובעזרת בנה המנוח רפאל מהודר שהיתה לו השפעה בחוגי הממשלה הביאו להם אוכל וספרים לקריאה. הודות למאמציה, הוקל בהרבה סבלם מסבל יתר האסירים. אך למרות כל ההקלות האלה חלה בני משה במחלת טיפוס-הבהרות.

כידוע, היתה הממשלה מרעילה ממש את כל החולים האלה מפני פחדה שהמחלה הזאת תתפשט. ולכן פחדה מאוד אחותי שמא יודע הדבר לממשלה כי בני משה חולה במחלה כזאת ויעבירוהו לבית החולים ואז מי יודע מה יהיה בגורלו. ומשום כך שחדה את האופיצר ואת הרופא הצבאי, ומשה בני נשאר שוכב בחדרו ובו טפלו אחי יעקב, אחותי רחל ובניה שבאו אליו יום-יום וישבו ופקחו עליו. דרך חלון קטן הכניסו לחדר רפואות וסממנים והרופא הצבאי נכנס לחדר כאל מכיר ואיש לא ידע כי חולה הנהו.

כשהבריא בני משה, נפל למשכב אחי יעקב מרוב עיפות, אך הוא, פחד להשאיר בחדרו ומסר עצמו לבית החולים. גם בני משה משהבריא ושהיה עדיין חלש בקש מהרופא להכניסו לבית החולים. זקוק היה לאויר טוב ומזון מבריא ובחדר אין שניהם. כשהחלים אחי יעקב נשארו אז שניהם בבית החולים, תמורת בקשיש הגון שעלה לסכום חשוב. מוטב היה להם גם בתור בריאים להשאיר בבית החולים מאשר לחזור לבית הסוהר. אחותי היתה מבשלת בשבילם ומביאה להם את מזונם לבית החולים ולעתים קרובות נשארה עם בניה ללון עמם כדי לשמור על בריאותם.

בינתיים הודיע האופיצר כי אי אפשר לו להשאירם יותר בבית החולים בפחדו מהממשלה ועליהם לחזור לבית הסוהר. אחי יעקב ובני משה החליטו לפנות במכתב לממשלה ולבקש ממנה להעבירם לבית סוהר אחר יותר נקי, כי כהן [כאן] הם חלו ועתה הם חלשים מאוד ומפחדים שלא יחלו שוב. הממשלה נאותה לבקשתם והעבירה אותם לבית סוהר אחר. בבית הסוהר החדש מצאו אמנם נקיון, אבל בו היו אסירים רק מדינאים ואסירים פוליטיים ולכן, הוא היה מוקף בקביעות על ידי משמר צבאי חדש. קשה היה למי שהוא להכנס לבית הסוהר ולבקרונו, סגור היה כיריחו אין יוצא ובא.

בבית סוהר זה היו אסורים ששה אפנדים והפחה סלים אל איובי שהכיר יפה את משפחתי, מלבד שני יהודים שנאשמו בעוון רגול. עם הפחה הזו בלו הם את זמנם, קראו בספרים שהיו מביאים לו ושוחחו עמו. ברם כשהוציאו את היהודים לתליה, עגמה מאוד נפשם ולא יכלו יותר לשבת בבית הסוהר. המה שלחו פתקאות לאחותי רחל ולמכיריה ובקשו לפדות אותם מבית האסורים. באותו הזמן היה מר דיזנגוף בדמשק ונודע לו כי אחי יעקב ובני משה אסורים והשתדל לשחררם. על ידי התאמצויותיו נקראו למשפט כדי שיבררו מה חטאם ופשעם כלפי הממשלה שאסרום. השופטים היו אנשי צבא גבוהים כשבעה במספר ובתוכם גם הקומיסר שהיה בירושלים והוא ידיד משפחתנו ובעיקר ידידו הפרטי של בני משה.

כשנכנסו השופטים פרצו שניהם בבכי ודברו קשות אל הקומיסר: "זה כשנה תמימה שאנו אסורים על לא פשע עוון בכפיו, סבלנו יסורים נוראים ואימים, ואין אנו יודעים משום מה אסרו אותנו". השופטים הקשיבו לדבריהם ונתנו פקודה למצוא את התיק שלהם. הם בקרו את הנירות ושאלו מאתם שאלות שונות ואחרי כן הודיעו כי הם זכאים.

כשיצאו מבית המשפט הצבאי שמחים וטובי לב ואמרו ללכת לבית אחותי רחל, נתפסו בדרך ע"י הצבא והובילו לקסרקטין. שמה הודיעו להם גזירה חדשה כי עליהם להתכונן ולהשלח עם הצבא אל החזית. כמובן שהם התעצבו מאוד וכתבו מיד לאחותי רחל וספרו לה על דבר מצבם. מיד הלכה אחותי לבית הולי ובכתה לפניו, היא תארה לו את סבלות ותלאות אחי יעקב ובני משה, דבריה נגעו ללבו והוא הבטיח להתעניין בדבר. ברם היא טענה, שלא תוכל לעזוב את בית הולי כל זמן שהוא לא יודיע לה כי המה שוחררו, משום שזה שנה תמימה והם סובלים על לא דבר, אנשים עדינים שמעולם לא הלכו ברגל ואיך זה ילכו עם הצבא. הלא ביפו שלמה המשפחה כופר לנפשם, ואם תדרוש תשלם המשפחה שוב ומדוע איפוא אסרו אותם אחרי שהשופטים [מצאו אותם] זכאים?

הולי הלך לחקור את הדבר והנה נודע לו שבטעות המה נאסרו ומיד חזר לביתו, מסר בידי אחותי מכתב אל המנהל הצבאי ושלה עמה שוטר ללוותה, ואמנם על פי מכתב זה שוחררו. המה באו לבית אחותי והשמחה גדלה מאוד.

קשה היה לו לבני משה לחכות עד אשר תעזוב הרכבת את דמשק והוא עלה על קרון שהוביל צרכי מזון ונסע עד שכם ומשם עד תול-כרם, בתול-כרם חפש אחרי ולא מצאני. לכן נאלץ לשהות שם ימים מספר עד שבינתיים הגיע לשם גם אחי יעקב ושניהם פגשו במוחמד שעבן שהובילם אלינו לכפר ג'מאל.

זה היה קצור מפורט, מפרשת חייהם במאסר שנגע עד לבנו. הרבה כסף עלה שחרורם שלוו ממכרנו בדמשק וששלמנום מיד אחרי הכבוש.

אחרי חזרם אלינו, עבר בני משה ומשפחתו לגור בחדרה, ויעקב אחי לזכרון-יעקב.

פרק כ"ג

במאסר בתול כרם ושוב בכפר ג'מאל

הצבא אל החזית * ליקוידיציה של הקנטין *
תחת משמר צבאי לתול-כרם * בני משה
לעזרתי בדרך * דברי לפני הקומנדנט *
מאסרי ע"פ החוק * בבית האסורים * הקצין
חסן אבו-עלי לעזרתי * פועל מבית החרשת
למרצפות שלנו * בני משה מבקר אותי *
שבתי בין מרגלים * לפני החקירה הצבאית
* אשמות שוא עלי * וחשדים * מה ביני ובין
דיזנגוף? תשובתי * יד המלשינים באמצע *
שוב לפני החוקרים הצבאיים * שנוי היחס
לטובה * הנשים משתדלים לשחררנו *
שחרור ממאסר * ליל הנדודים בתול-כרם *
אנו שבים לכפר ג'מאל * התפלות שיצאו
מלבות נשברים * החילים ששמעו את
תפלותנו * שמחת פגישת אחים * יום
הכפורים * מחלת אבי * הימים לפני הגאולה
*

לאט לאט החלו החילים שבפלמה להתפזר למקומות שונים,
ובבואנו בבקר אחד אל הקנטין כרגיל לא מצאנו כבר שום חיל, כל
הכפר כבר היה שומם ועזוב. כלילה אחד עזב הצבא את המקום.
ואפילו הקומנדנט הגרמני ידידנו לא הודיע לנו כי הוא נוסע לחזית,
הצטערנו מאד. נשאר לנו קנטין מלא כל טוב ומה נעשה בו. למי
נמכרהו? ומלבד זה עלינו לשמור היטב שלבל יקרו בו גנבות. עלה
בדעתי לשכור מיד עגלות ולהוביל את הסחורות למכירה לתול
כרם, אבל בני אבנר התנגד לכך באמרו, שמוטב כי נעשה לקנטין
ליקבידציה ונמכור את סחורתנו לצבא החונה בקרוב מקום.

למחרת ביום שרב וחמסין לוהט השפיע עלי בני, אף על פי
שהסכמתי לא היתה מלאה, ונסע עם רוב הסחורה למכרה לצבא.
כשני ימים בלה בני אבנר במחנה הצבא ואני דאגתי לו מאד.
הצטערתי כי עזבתיו לנסוע ביום חם כזה וכששב בשלום הודיתי
לה' והחלטתי לא לתת לו לנסוע יותר ויהי מה, כעבור שני ימים
אחרי חזרת בני מנסיעתו בא אלי שוטר והודיע לי כי הנני נקרא
לתול כרם. התפלאתי מאד על קריאה זו והודעתי לשוטר כי אבא
בעצמי, אך השוטר סרב לעזבני ואמר כי עלי ללכת רגלי לתול
כרם תחת משמר צבאי. התפלאתי עוד יותר הלא רק לפני מספר
ימים אותו השוטר חרד מפני, ואיך זה הוא מעיז לדבר אלי בשפה
כזו, בודאי שישנה פקודה מגבוה ונכנעתי. ראיתי שערכים ממכרי
עומדים מרחוק רואים ושומעים לכל המתרחש אתי, קראתי אחד
מהם ובקשתיו שיודיע למשפחתי ואני מוקף חילים עם חרבות
שלופות יוצא לדרך כשהשוטר רוכב לידינו על סוסו.

כשהתקרבונו לאמצע הדרך לא רחוק מכפר פלמה, הדביק אותנו בני משה כשהוא רוכב על סוס כולו משתאה, כיצד זה מובילים אותי רגלי מוקף צבא. הוא התקרב אל השוטר ודבר עמו בלשון רכה ובקש שירשו לי לרכוב, אך השוטר סרב באמרו שאינני יותר טוב מהחילים ההולכים גם הם ברגל. אבל - הוסיף בני - הן אבא איננו רגיל לזאת והוא עיף ורטוב כולו מזיעה. ואמנם עלה בידו והורשה לי לרכוב בתנאי שכאשר נבא לפני תול-רכם [תול-כרם] אלך רגלי, רכבתי על הסוס ובני הולך רגלי. בדרך הוא שכר לו סוס מערבי ורכב גם הוא. כשהגענו לפני תול כרם ירדתי מעל הסוס והלכתי רגלי, אך מאד התבישתי מהליכה כזאת ולהביט בפני תושבי תול כרם המכירים אותי. הובילוני למשרד הצבאי ופקיד גרמני שאלני לשמי, כשהשיבותי ששמי יוסף אליהו שלוש, רשם פתקה ונתן פקודה לשימני בבית האסורים. נדהמתי מאד, כיצד זה אוסרים אותי בלי שום חקירות מוקדמות. בקשתי מהפקיד, שטרם אסרו אותי, ירשני להתיצב לפני מנהל המשרד, ברם הוא הודיע כי מנהל המשרד עסוק מאד וטרוד. הפצרתי בו בתחנונים, כי ברצוני לדבר עמו רק מלים אחדות. הפקיד נכנס לחדר המנהל ויצא משם והודיע לי כי רשאי אני להכנס. נכנסתי לקומנדנט והנה גם הוא גרמני, דברתי עמו צרפתית: "אדוני הקומנדנט - אמרתי לו - הובילוני הנה לשוא. מראש יודע אני כי לא חטאתי בשום חטא כלפי הממשלה ובודאי רק בטעות אסרו אותי בלי כל חקירה מוקדמת. אם אכנס לבית האסורים ואשכח שמה על כן הואילה נא בטובך לתת צו שיערכו חקירה מוקדמת, כי אולי אינני כלל האיש שאתם מבקשים. אז שאלני הקומנדנט האם שמך לא יוסף בן אהרן שלוש? כן - אמרתי, זה שמי. אסור הנך לפי החוק, אמר אלי הקומנדנט. הוא הצטדק כי אינני יכול לפקד לחקור אותי מפני שנירותי אינם עדיין מוכנים. ברם הוא ישתדל שהחקירות תחלה אחרי שלשה ימים. הודיתי לו והלכתי עם הצבא לבית האסורים. הכניסוני לחצר גדולה מלאה אסירים שונים. התישבתי בקרן זוית מלא צער ועגמת נפש. בני משה ידע את מקום מאסרי ולעגמת נפשו לא היתה גבול. איך זה אסרו את אבא, האם גם עליו נפל הגורל לטעום את הטעם הזה האם אינו מספיק מאסרם הממושך של אחיו ובנו. אובד עצות אמר לי בני משה: - אבא, הנני ואלך להביא לך דבר מה לאכול. - אין לי כל תיאבון בני, אמרתי, מוטב שתביא לי מעט מים. הוא הביא לי מים, שתיתי והשבתי את נפשי. כשהלך בני משה לקנות בשבילי דבר מה לאכול, באו אלי שני שוטרים ואמרו לי שאלך עמם. שאלתי: לאן ברצונכם להובילני? ברם השוטרים גערו בי: בכל מקום שמצוים לך ללכת מחובתך להכנע. כמובן שהלכתי כשה לטבח יובל. הובילוני מחוץ לעיר כשאני מסובב בהרבה ג'נדרמים שלופי חרב. הצטערתי מאד, שוב עלי לעבוד [לעבור] את הרחוב כאחד הגנבים הנאסרים. כשעברנו על יד הקנטין, של היהודים בתול כרם, בקשתי מהחילים שירשו לגשת לשם ולהודיע שאם במקרה יבא אליהם בני משה, יודיעו לו

שמובילים אותי למקום אחר. הג'נדרמים הסכימו לבקשתי. כשנכנסתי אליהם ובקשתי מהם, ענו לי בעלי הקנטין בשפה רפה ולא התענינו במצבי. הביאוני לבית סוהר חדש, חצר גדולה מאד ובתוכה בית חומה מוקף צבא רב. נודע לי שזהו בית הסוהר המדיני. הכניסוני לחדר האסירים ומצאתי בו כארבעים איש כלם יושבים על הרצפה ומשוחחים זה עם זה. הייתי עיף מאד ורגלי מעדו. אך על מה אשב ואין כסא לשבת. ראיתי חבילת שמיכות, נגשתי ונשענתי עליה. אחד האסירים הזהירני שאתרחק ממנה, מפני שהחבילה היא של הקצין המפקח של בית הסוהר וכשיראני נשען על חבילתו יכני בלי כל רחמים. סרתי מהחבילה והתישבתי על רגלי מבלי לנגוע ברצפה, אך לבסוף כשל כחי והכרחתי לשבת על הארץ. הייתי חסר אונים ועפעפי נסגרו לאט לאט, נשענתי על הכתל ונרדמתי. הרגשתי כי יד מנענעת אותי ומעירתני ברחמים. וקול קורא אלי בחביבות רבה: אבו מוסה! אבו מוסה! מדוע תישן על הרצפה, קום ושכב על המטה. פקחתי את עיני והנה לפני הקצין והוא מסדר לי את המטה. עזר לי להוריד את מעילי ונעלי ובקשני לישון במנוחה. - הן בודאי תכירני אבו מוסה. הסתכלתי בפניו בתמהון. - האינך יודע מי אני? אם כן - השיב הקצין אוכל להודיעך כי שמי חסן אבו-עלי, עבדתי שנתים בבית החרושת שלך למרצפות. - הוי. אבו-עלי, נזכרתי בך - קראתי בשמחה, הן לא תעזבני בצר לי. - יהא לבך סמוך ובטוח כי לא אעזבך - ענה לי הקצין ברגש, עלי לדאוג שתוכל לישון במנוחה במטה כל הזמן שתבלה בבית סוהר זה תחת השגחתי. לכן אלך העירה להשיג בשבילך מטה. אמרתי לקצין כי אתן לו פתקה למר ס. מבעלי הקנטין ואבקש לשלוח לי מטה. הוא לקח מידי את הפתקה והלך. אחרי שהלך הקצין בא לבית הסוהר בני משה. הצבא הרשו לו להכנס, כי ראו שהקצין מכבדני מאד. הוא שאל עלי והכניסוהו לחדרי. הוא ספר לי כי יותר מארבע שעות שהוא מחפש אחרי, היה אצל בעלי הקנטין והמה לא ספרו מאומה. רק בדרך נס נודע לו שהנני פה, בני משה הפציר בי לאכול אך לא יכולתי לטעום מאומה.

ספרתי לו ע"ד הקצין אבו עלי שהקניני ה' על דרכי, המתיחס אלי ביחס לבבי במאסר זה. דברי אלה שמחו מאד את בני שדאג לי והצטער על מאסרי. הרגשתי את עצמי ברע, המאסר שבא לפתע פתאום הממני מאד ובקשתי מבני כי יביא לי מעט אוכל להשיב את נפשי. בינתיים בא הקצין עם כל שהביא עמו ממה בשבילי. הוא שמח מאוד לקראת בני משה ולחץ את ידו באהבה. ואלי הוא פנה, מי הוא זה האיש הרע מר ס. ששלחתני אליו, אחרי שקרא את הפתקא שלך קרעה לגזרים והתרגז: אין לי מטה צעק, ואיני יודע מי הוא האדם שכתב אלי פתקא זאת. שמעתי דברי הקצין והבלגתי על עלבוני.

השמש התחילה לשקוע ובקשתי מבני לחזור אל הכפר ולהיות ע"י המשפחה והפצרתי בו שלא יספר לאבי מהקורות אתי למען לא יצטער. בני משה נפרד מאתי ושוב נשארתי יחידי ועזוב בבית האסורים. ואף אם נחה דעתי מיחסו של הקצין אלי, לא יכולתי במשך כל הלילה לתת תנומה לעפעפי. מהשבותי [מחשבותי] היו מוזרות והטרידו את מנוחתי. צר היה לי מאד. הן זו היא הפעם הראשונה שהרגשתי טעם מאסר ובידי אין כל פשע ועון.

לפנות בקר נרדמתי עיף מליל הנדודים ורק בשעה התשיעית הקיצותי. הסתכלתי סביבותי והתפלאתי: האמנם אינני בביתי, כי אם בבית האסורים? איפוא [איפה] האסירים שהיו עמי אמש, מדוע זה נתרוקן החדר וכל החפצים הוצאו והרצפה שופשה והנקיון הוא ממש מופתי.

נגשתי אל הדלת וראיתי כי בחצר עובדים כל האסירים בנקיון, תחת שמירה מעולה של השוטרים. כשראני הקצין מהר לקראתי: הערבה לך שנתך מר שלוש? השתדלתי שתנעם לך השינה, צויתי לנקות את החדר ולשפשף את הרצפות, כי אורח יקר אתה לי ופחדתי שהלכלוך לא יזיק לבריאותך. אתה תבוא עמי ונשב תחת עץ בצל לסעוד יחדו. כשהתישבנו תחת העץ מצאתי שלחן ערוך יפה, חמאה, גבינה, וביצים, זיתים שמן ודבש. היטבתי את לבי ושוחחנו ארוכות [ארוכות].

אמרתי לקצין שישלח לקנות על חשבוני בגדים תחתונים וסבון לכל אסיר, למען יתרחצו ויהיו כלם נקיים. המה הסירו גם את בגדיהם וכבסו אותם במשך שעות הצהרים התיבשו ולבשום שוב. במשך הימים התודעתי לאסירים ונדע לי שהמה בני ארצות רחוקות וגם יש בהם מבני ארצנו, אך רובם מטונים [מטונים] וממרוקו. כולם נאשמו באשמת הרגול. ביניהם היה גם יהודי צעיר מזכרון יעקב שהעלילו עליו כי הוא מרגל אנגלי. אבל באמת לא היה לו כל קשר לרגול ובפרט שהיה בלתי מיושב בדעתו. הצעיר הזה התענח כבר בבית האסורים עוד לפני באי כשנה וחצי.

באחד הימים התקרב אלי הצעיר הזה והודה לי מקרב לבו על ההטבה שבא במצב הכללי בבית האסורים. "כל האסירים הערבים האלה היושבים כאן אתנו מודים לך שבאת הנה", משום שאף פעם טרם הכנסי למאסר, לא נקו את הבית והחצר והזוהמא היתה איומה, גם קרו מקרי מחלות שבאו בעקב הלכלוך. רציתי אמנם בכל לבי להשתעשע מעט בקרבת הצעיר הזה, אבל מכיון שהוא נאשם באשמה כבדה מאד - אשמת הרגול שעליה חיבים מיתה, יראתי להתחבר אליו. כי קציני הממשלה יביטו על זה בעין חושדת. בקשתי ממנו לעזבני לנפשי כי הדבר תלוי ממש בחיי. הוא הבין לרוחי וציית לי. הדבר כמובן גרם לי צער רב, כי הוא היה זולתי היהודי היחידי שיכולתי לבלות קצת בחברתו. למרות שדעותיו היו מוזרות לרוחי וסימני השגעון היו בולטים מתנועותיו

ודבוריו בכל זאת יהודי היה ואח לצרה. אבל, הפחד מפני אשמת הרגול היה באותה התקופה פחד גדול.

ביום אחד נכנסו אל מאסרי ג'נדרמים אחדים בלויית שני קצינים והזמינוני לאולם החקירות. הצטערתי מאד שעלי לעבור את הרחוב בלויית שוטרים ובקשתי מהקצינים שיובילונו בדרך הסמטאות. הקצינים נאותו לבקשתי ויובילוני דרך הרחובות הצדדיים וכך הגעתי לאולם החקירות מבלי להפגש עם מכר ורע שיראני בעלבוני.

כשנכנסתי לאולם החקירות הושיבוני בחדר המשפטים מול שני שופטים צבאיים אחד גרמני והשני תורכי ודברו ביניהם בערבית. השופט הגרמני פנה אלי ושאלני לשמי, גילי, וכתבתי. בין יתר השאלות נשאלתי, איזו שיכות יש לי עם האנגלים, וכיצד העזתי לשחוט פרות בקלקיליה ובכפר ג'מאל בגניבה בלילות ולשלוח בשר לחזית האנגלית. נדהמתי לשמוע שאלות כאלו והבנתי מיד כי הלשינו והעלילו עלי עלילות קשות ובזויות. אזרתי כח וענית: אמנם נכון, שחטתי פרות בקלקיליה וגם בכפר ג'מאל. בכל יומים - שלש הייתי שוחט פרה אחת ואת הבשר שלחתי לכפר-סבא לועד המהגרים, בכדי שיחולק בין היהודים הגרים שם אשר רובם חולים וחלשים והועד בקש מאתי לעזור לו בעבודתו, האם זהו חטא בעיניכם?

התחלתי למנות לפניהם את שמות הבעלים שקניתי מהם פרות וגם שמות בעלי-הגמלים שהובילו את הבשר לכפר סבא, כמו כן הודעתי להם כי בדירתי בכפר ג'מאל יש לי ספר חשבונות שבו רשום מפורט התאריכים שבהם שלחתי את הבשר ומשקלו של כל משלוח ובסך הכל שחטתי רק 15 פרות ואיך זה מעיזים להאשימני באשמה שפלה כזאת, ועוד הוספתי שאם במקרה יבורר להממשלה שהיה לי איזה קשר כל שהוא עם האנגלים אתן את עצמי לתליה.

השופטים שהקשיבו לדברי קשב רב, שאלוני שוב ומדוע עם כניסתם של האנגלים לפתח תקוה, הייתי מהראשונים שעזבו את המושבה ונסעו אל האנגלים וחזרת אמנם ביום הששי לפתח תקוה אך בכונה להעביר ביום הראשון גם את משפחתך אל האנגלים.

כן, - אמרתי - לא אכחיש כי נסעתי ליפו. חשבתי לתומי כי המלחמה נגמרה וכי המהגרים יכולים לשוב למולדתם, גם אני רציתי לחזור לעיר מולדתי במקום שכל הוני ורכושי נמצא עזוב בלי טפול בעלים, והלא האדם הלאומי ביותר יעשה כן במצב כזה, עת תפתח לפניו הדרך לשוב אל נהו מבלי לנדוד יותר ולחיות חיים עראיים מלאי תלאות ומצוקות.

שוב שאלני: משום מה כשגרשוכם מיפו, לא נסעתם יותר לפנים הארץ, לערים שכם, דמשק וכדומה אלא התגוררתם בקלקיליה ועתה בכפר ג'מאל בקרבת מקום להחזית? שאלות כאלו העציבוני מאד. הבנתי כי מצבי קשה ומי יודע אם עוד אזכה בגלל עלילות

כאלו לשוב ולראות את בני משפחתי. תשוקת החיים שהתעוררה בי פתאום לחבק עוד פעם בחיי את קרובי וידידי עודדתי ולא אבדתי את רוחי ועניתי: אמנם נכון הדבר, לא הרחקנו לנסוע משום שכידוע לכם משפחתנו היא ידועה ונכבדה ואיך זה נוכל לחיות כעניים וכדלות העם בערים שבהן רבים ממכרינו ומיודענו, הלא מוטב שבחיי צמצום כאלה, בתנאים כלכליים גרועים, נחיה בכפרים בין הפלחים שמהם אין לנו מה להתביש.

השופטים רשמו את תשובותי והוסיפני לשאול: מה הוא הקשר שבינך ובין הא' דיונגוף הציוני?

לבי התכוץ מכאב לכל השאלות האלו שראיתי בהן כי רק ידי אנשים מכירים היו בדבר, איזו קנאה הביאה אותם למסור לממשלה הצבאית כל מיני פרקים על דבר חיי ועבודתי. ברם התאוששתי ועניתי: הא' דיונגוף הוא ידידי, אדם ישר ונכבד, מסור מאד ליהודים המהגרים ומשתדל להקל עליהם במדת מה את סבלותיהם.

בהעבודה הציונית אין כל בגידה בהממשלה וכבר הסברנו לא פעם לג'מאל פחה מה מהותה והוא יודע ומכיר אותנו היטב. הוא סמך עלינו בהחלט ונתן בנו אמון. הוא מסר לידינו את סדור הכביש לעזה ואותי מנה בתור מנהל מחלקת הקמח ולא פעם הלל את מסירותי ונאמנותי ואיך זה תוכל כעת הממשלה לשכוח את השרות שלי למענה ולשמוע לעלילות בזויות שאנשים באו לשקר בכונה גלויה. דברים אלה יצאו מלבי ברגש רב ומעיני זלגו דמעות. אך השופטים לא חשו בדכאון רוחי והמשיכו לחקרני: "מדוע זה נסעת לכפר בידיה במקום שחונה הצבא הגרמני ליד החזית? האם לא ידעת כי אסור לשום איש לשהות שם אף רגע זולת הצבא" שאלה זו פקחה לי את העינים והבנתי מי הם המלשינים. הסברתי לשופטים, כי הודות לקומנדנט הגרמני קבלתי רשיון לסדור קנטין בכפר [בכפר] פלמה. כשעבר הצבא לכפר בידיה ובקנטין שלי נשארו סחורות, יעצו לנו הגרמנים להעביר את הסחורות לכפר בידיה, ולמכרן שם, בני הקטן אבנר יצא עם הסחורות האלו למקום חנית הצבא הגרמני למורת רוחי. זה היה ביום שרב וחמסין לוחט ודאגתי לבריאותי, אבל הוא לא שמע לקולי ונסע, כי דאג מאד לקלוקל הסחורה ולהפסד ממון רב. כל אותו היום הצטערתי מאד וחכיתי בכליון עינים לשובו של בני בריא ואיתן. בכלל קשה לי להבין, משום מה לא העירו החילים הגרמנים לבני שהנסיעה לשם אסורה ואדרבא עוד יעצו לו ובקשו ממנו לבא עם הסחורות לכפר בידיה, ואם על הדבר הזה חל אסור צבאי הרי מחובתם היה להודיע זאת לבני כדי שלא יעבור על החוק. והשאלות היו מרובות ועל כלן עניתי לתומי דברים כהויתם. כשנגמרה החקירה הובילוני שוב לבית הסוהר.

בבית הסוהר לא מצאתי את הקצין, אמרו לי שהוא הלך מיד לאחר הליכתי לאולם החקירות. חכיתי לו בקוצר רוח חפצתי לבקש ממנו כי יתחקה על הרושם שעשו תשובותי על השופטים הצבאיים. כעבור חצי שעה הופיע הקצין ובדברי עדוד בפיו הוא ספר לי כי הוא בא זה עתה מבית הקפה, שמה הוא ישב ובלה את הזמן במסיבת חבריו הקצינים. כששאלוהו חבריו על הסבה שזה ימים אחדים לא ראוהו, ספר להם את פרשת מאסרי ודבר אתם עלי ועל משפחתי. היה שם אופיצר אחד שאמר, כי הנני ידוע לו מכבר והוא מתפלא שאסרו אותי בבית אסורים מדיני. תוך כדי דבור התערב בשיחה גם מזכיר בית המשפט שהיה בחברתם ואמר: אתם מדברים בודאי על מאסרו של היהודי יוסף אליהו שלוש. לפי שידוע לי לא מצאו בו כל אשמה. יהודים אחדים מבעלי הקנטין בתול כרם הלשינו עליו בגלל קנאתם וכבר החקירות נעשו היום והנני בטוח שהוא יצא זכאי. הממשלה יודעת שלאשמות אין כל יסוד. יהודים אלה רצו מכבר להלשין לפני הממשלה, אך כל הזמן שהקומנדנט הגרמני היה עוזר למר שלוש פחדו להוציא את מלשינותם לפועל מכיון שביום הזה הקומנדנט עבר למקום אחר הפיקו את זממם.

התחלתי להרהר במעשי יהודים אלה. כמה בושה וכלימה צריכים לכסות עוד היום את פניהם. אין ברצוני לעמוד הרבה על זה, הדבר קרה ועבר. אבל עד היום לא אוכל להבין מה המריץ את האנשים האלה למסור אותי למשפט צבאי על ידי עלילות בזויות. הלא כשפתחתי את הקנטין פתחתי אותו בפלמה ולא בתול-כרם וכידוע לא פתחתי אותו להתחרות במי שהוא אלא אך ורק כדי להתעסק במה שהוא ובפרט היותנו רגילים מתמיד לא לשבת בחבוק ידים ושנית מצבנו היה קשה ועלינו היה למצוא איזה מקור למחיה משפחה כה גדולה כמשפחתנו.

לא פעם אחת הרגשתי כי חורשים עלי מזימות. גם כשבא אלי אפנדי אחד לכפר ג'מאל מסר לי, כי הקימיקם שאלו כיצד הורשנו להשתקע בכפר ג'מאל הוברר לנו למדי כי הלשינו עלינו, אבל הודות לקומנדנט הגרמני בא הכל על מקומו בשלום.

מה שמכאיב ביותר, הרי היינו ביחסים קרובים לאנשים האלה, כשהתודענו אליהם קנינו מהם סחורות בסכומים די גדולים והשתדלנו להיות קונים תמידיים בקנטין שלהם ובכל זאת מצאו בגלל קנאה בהיות שהקנטין שלנו מתפתח בטמפו יותר מהיר להלשין עלי ולחייב את ראשי למלכות. ורשעתם אלי היתה נכרת למדי. אמנם תמיד דנתי אותם לכף זכות, אמרתי זמן המלחמה היום והוא מעביר את האנשים על דעתם אך העובדות האחרונות טפחו על פני והכזיבוני מאד. ואני תקוה ומאמין שאם בזמן הזה יזכרו האנשים האלה במעשיהם הרעים בודאי יתחרטו ואדם יכסה את פניהם מרוב בושה ותפלתי היא שד' יסלח להם.

באחד מימי מאסרי, נמתחו מאד עצבי והייתי נרגז. כל אותו היום השתעממתי, נעצבתי ונדכאתי מאד. אחי המנוח אברהם חיים בא לבקרני וגליתי לו את מרי שיחי, כמה אנשים נאסרו ואנכי השתדלתי לשחררם וביום שאני נמצא בבית האסורים אין מי שישתדל לשחררני. הרגשתי את עצמי בודד וגלמוד, האשמה היא כבדה - אשמה צבאית ומי יודע מה יהיה בגורלי. אם אלי לא ירחמני וישלח לי את ישועתו.

ישבנו יחדו והתלבטנו מה לעשות? אחי ספר לי כי הא' רוקח המנוח קבל טלגרמה מאת הא' דיזנגוף מדמשק שישתדל לשחררני אבל, בהיות וישבתי בבית האסורים המדיני, חשש להתענין בי בגלל האשמה הכבדה שהטילו עלי.

בקשתי אמצעים כיצד להציל את עצמי מבית הכלא. מטבעי אהבתי להיות איש המעשה והנה סגרוני פה זה עשרה ימים ללא פעולה. עודני חושב על מצבי ונזכרתי בידידי הקומנדנט, שעמד לי בצר ויחסו הלבבי שעודדני בימי גלותי. הפצרתי באחי כי מיד אחרי בואו לכפר ג'מאל יערוך מכתב לקומנדנט הגרמני ידידנו ויספר לו את מצבי.

נפרדתי מאחי בהבטיחו לי למלא את בקשתי ושוב עברו עלי שלשה ימים בבית האסורים - ימי שעמום ובדידות. ברם, אלקים ראה בעניי וישלח לי גואל ומושיע. למחרתו של היום הרביעי נכנסו לחדר מאסרי ג'נדרמים ויזמינוני לאולם החקירות. כשבאתי לחדר החקירות מצאתי שם את אותם השופטים שכבר חקרו אותי פעם, הם בקשוני לשבת על ידם השתוממתי מאד על השינוי הפתאומי ביחסם אלי. אחד מהשופטים הגיש לי סיגרה, ולא העזתי לקבלה ואשאירה על השלחן. חשופט [השופט] חשב כי אין לי בודאי גפרורים והוציא מגפרור וידליקנו והגישו לי. קבלתי את הגפרור ואדליק את הסיגרה ובלבי חשבתי; מה הוא פשר כל הכבוד הזה. עודנו יושב ומעשן והובאו כוסות תה וחבר השופטים מבקשים אותי לשנות. השתוממתי ביותר: מי הוא זה האיש אשר בגללו נהפך לבם אלי לטובה. רק זה הייתי פושע מדיני וגם עתה טרם שוחררתי וכבר מתיחסים אלי כאל אדם שבמעלה ולא הבנתי פשר הדבר. השופטים הודיעוני כי אמנם היה ברצונם לחקרני שוב וישנם ברשימה אי אלו שאלות אבל המה מותרים על זה. והעיקר הוא יתרחק מפה הממשלה מוכנה לתמוך בי תמיכה חדשית קבועה בסך 500 לירות תורכיות בניר ובלבד שאצא לגור עם משפחתנו באחת הערים. עניתי להם: כי אמנם רצוני לגור בעיר אך מצבנו קשה ואינו מרשה לנו להיות בעיר ושנית אין זה מתאים לנו לחיות מקצבות אלא הייתי מציע שהממשלה תחזיר לנו את הסכומים שמגיעים לנו ממנה, תמורת הסחורות שלוקחו מאתנו בעד הצבא. על שאלת השופטים עניתי כי הסכום המגיע לנו מהצבא עולה בקרוב לסך 13,000 לירות. ושכל הנירות והדוקומנטים נשארו ביפו עם כל רכושנו, אך אני מאמין שישנם עוד מפקידי הממשלה

הנמצאים בשכם, תול-כרם או דמשק היכולים להוכיח את צדקת דברי על פי זכרונם ועל פי הספרים שנהלו. השופטים הקשיבו לדבר בתשומת לב מרובה ובקשו ממני לחזור לבית הסוהר ועוד בראש באותו הערב יבאו בדברים עם נזים פחה ויחליטו מה לעשות בי. חזרתי לבית הסוהר, לא מדוכא אלא כמקודם יותר מורם ובנפש מתאוששת כי אלקים לא שכחני וישלח לי קו אורו בחשכת מאסרי.

עברו עוד יום יומים ולבית האסורים בא לבקרני אחי. הוא ספר לי כי עוד למחרתו שלח מכתב לקומנדנט ולא קבל קבלה עליו אלא אישור על המעטפה. החתימה אינה ידועה לו בברור אם היא של הקומנדנט הגרמני גם בא אליו ערבי אחד נכבד והציע לו שישלם חמשים לירות דמי פדיון ואז יפדה אותי מבית האסורים ואחי בא לשאלני אם הנני מסכים לכך. התנגדתי לזה מאד. יראתי שמא יודע הדבר כי נשתחררתי על ידי בקשיש ויהיה מצבי חמור שבעתים. בינתיים הודיעוני כי אשתי ואשת אחי רוצות לראותני. בקשתי שיכניסו אותן אלי. כשהן ראוני פרצו בבכיה. נחמתי אותן ובקשתי מהן להתעודד. שימו לב - אמרתי להם, - כבר ארבעה עשר יום שהנני אסור ואינני רואה שום פעולה לשחרורי. אבקשכם איפוא ללכת מיד לנזים פחה ולהתאונן לפניו, אולי תשפיעו עליו והוא יסכים לשחררני.

ואמנם, עוד באותו היום הלכו הנשים אל נזים פחה. על ידי הדלת נפגשו במזכירו הפרטי ובקשו ממנו רשות להכנס כשנודע לו כי הן באות לבקש מנזים פחה שיחררוני אמר להן לחכות. כבוד הפחה עסוק עכשו ואינו מקבל אורחים איני יודע אם אוכל עוד היום להרשות לכן לראות את הפחה. המה נסו לחכות אך הרשות להכנס לנזים פחה לא נתנה להן.

רק כעבור זמן נודעה לי הסבה, שהמזכיר לא נתן לנשים להכנס. נזים פחה הוציא כתב לשחררני עוד לפני שני ימים, רק המזכיר עכב אותו. הוא חפץ להוציא ממני על חשבון זה כספים, והוא הוא ששלח את הערבי שהציע לאחי לתת לו 50 לירות תורכיות בעד שחרורי. ומכיון שתשובתי היתה שלילית ובראותי כי הנשים באו לראות את נזים פחה ולהתאונן לפניו על שהוא אינו משחררני, ירא היה שלנזים פחה יודע אם לא היום, הרי הנשים תוכלנה להתראות עמו במקום אחר, על כן מהר למסור את מכתב השחרור למשרד המשטרה ובשעה השמינית בערב, זה היה בליל שבת כשישבתתי ואכלתי את ארוחת הערב מבלי לדעת שליל שבת היה אז, הבהילוני ממשרד המשטרה. כשהופעתי לפני האופיצר שאלני לשמי ולשם משפחתי גילי ושם הורי ואחרי כן הודיע לי כי הנני משוחרר.

הלילה היה מלילות סוף החדש. חושך ואפלה שררו מסביב, כשיצאתי ממשרד המשטרה לא ידעתי לאן לפנות. זר אני כאן

בעיר ואיפה אלון הלילה. החלטתי לחזור לבית האסורים וללון בו אך הדרך גם לבית האסורים נאבדה ממני ולא ידעתי כיצד למצא את המקום בעצמי. חפשתי לבדי ושאלתי את העוברים ושבים, עד שבקושי רב הגעתי לבית האסורים. מצאתי שמה שוטרים חדשים אשר לא ידעוני ולא נתנו לי להכנס. במשך השעות שהייתי בבית האסורים נתחלפה הפלוגה. בקשתי מאתם לקרא לי את הקצין אבו עלי אבל הם כאחת אין כאן קצין כזה. התחלתי לקרא בקול תשלחו לקרא לי את הקצין אבו-חסן, אבל הם שוב בשלהם, אין פה קצין שכזה. אך פתאום נשמעה צעקה שהגיע [שהגיעה] מבפנים, משום מה לא נתנו לו להכנס הלא הוא אסיר פוליטי, הצועק היה סגן הקצין. השוטרים נבהלו והרשוני להכנס. כשנכנסתי לחדר מאסרי מצאתי את הקצין אבו עלי שוכב על המטה וספרתי לו כי הנני משוחרר. הוא שמח שמחה רבה ויעצני כי אשן הלילה בבית האסורים ומחר אשוב לכפר ג'מאל. בקשתי ממנו כי מוטב שילוני העירה ואחפש את אחי, הלא אשתי ואשתו היו אצל נזים פחה ובודאי לא הספיקו לחזור הכפרה. הוא הרהר במקצת ואמר, אני מסכים ללות אותך העירה. הלילה ליל רמזן והעיר צהלה ושמחה. כשהגענו העירה מצאתי באחת החנויות את אחי, הוא ישב ושוחח עם הסוחרים. הוא שמח על שנשתחררתי וחקנני איש את אחיו. אחי מסר לי כי נשותינו נמצאות בבית ידיד ערבי ושם הן לנות הלילה. החלטנו ללכת עליהן ולבשרן את הבשורה המרנינה על שחרורי. כשבאנו עליהן לא חפצו הן להשאר יותר בבית הערבי והלכנו יחדיו העירה. בעיר היתה המולה רבה. הערבים חגגו את חג הרמזן ובילינו עד עלות השחר בשיחות במסבת ידידים ועם זריחת השמש יצאנו רגלי לכפר ג'מאל מפני קדושת השבת.

כשבאנו לכפר ג'מאל היתה השמחה רבה אבי חבקני ונשקני: "הארכת הפעם בנסיעתך בני, לדמשק." אמר בקול רועד מגיל. ספרתי לו את כל פרשת המאורע והוא הקשיב לדברי ובכה. ושוב אני יושב בקרב משפחתי ובין אחי המהגרים. שקבלנו בבכית שמחה על שראו אותי משוחרר יצאתי אמנם למרחב, חפשי אני לנפשי, ליהנות מאור השמש, אבל ימי המלחמה אינם פוסקים. המצב הכלכלי הולך ונעשה חמור מיום ליום. הגיעו ימי החגים. שלחתי לזכרון יעקב לקנות בשביל המהגרים סדורים והזמנתי עוד ספרי תורה. בראש השנה התאספנו להתפלל בדירת אבי המנוח המרווחה. הדירה נמצאה על גבעה יפה ונשקפת על פני כל הסביבה. חלונותיו פנו כלפי דרך המלך לצד צפון. הלבבות היו עמוסים סבל ותלאות. כלנו התפללנו הפעם מעמקי הלב. הארכנו בתפלותינו והמשכנו בנגונונו והרבינו בפיוטים. אולי יקשיב ה' לקולנו וראה בענינו. יגאל אותנו ממצוקות המלחמה האיומה העושה בנו שמות. כה התפללנו בשברון לב, בנגון מסולסל כדרכנו ובהתאמה רבה. וקולותינו נשאו על ידי הרוח אל המרחבים השוממים שמסביב: עד מתי נהיה כאן עזובים במדבר השמם הזה,

נחיה חיי צוענים ולא נוכל לחזור לבתינו. באותה השעה שתפלותינו הלכו וגברו, הלכו ונבעו מלב, נכנסה קבוצה חילים תורכים. מיד נתמתחו עצבי ומלאתי רגזה. גם להתפלל לא יתנו לנו. כיצד זה הרשיתם לעצמכם להפריע אותנו בתפלותינו? צעקתי בכל כח. - הלא יום קדוש לנו היום. החילים הסתכלו בי ודמעות נזלו מעיניהם. וכולם כמעט בבת אחת קראו קריאה מהלב: אחיכם אנו, יהודים מהבלקן, רק זה עברנו כאן עם המשלחת הצבאית לכפר הקרוב. ארבע שנים הננו נתוקים מהיהדות ופתאם שמענו את הפזמונים הנעימים ונזכרנו כי יהודים אנו ולהד קולותיכם באנו עד הנה, ועתה תנ [תנו] לנו סדורים ונתפלל אתכם יחד. נרעשתי מאד מהמקרה בעיני כלנו עמדו דמעות. אחים יקרים - אמרתי - אתנו תתפללו ותסעדו את סעודת החג. נתנו להם מחזורים והמה התחילו להתפלל. שמחנו כי טרם קראנו בספר התורה ואוכל לזכותם בעליה. בינתיים שלחתי להשיג מערביי המקום 12 עופות וצויתי על השוחט לשחטם. אחרי כן שלחתי את הנשים לבשלם. הזמננו ערביה שלשה בצק ועשתה פתות וכמה יקר היה המחזה שישבנו יחדו ואכלנו את סעודת החג. לעולם לא נשכח את יום ההוא. אחים לצרה ולסבל. אחים לקרבנות המלחמה האיומה שעושה שפטים אכזריים באנושיות כלה. אחים אשר רחקו מביתם זה שנים אחדות ושוב נתנה להם ההזדמנות להיות בין אחיהם, הפצרתי בהם להשאר אתנו עד אחרי אחרי החג. חלק מהם נאלץ לעזבנו ומעטים נשארו אתנו עד למחרת וגם הם נפרדו מאתנו בחבה ואהבה שאין להעריכם. כשאנו בקשנום לבא אלינו ליום הכפורים ולבלות עמנו בתפלה ובתחנונים ביום היותר גדול וקדוש לנו.

הגיע יום הכפורים והחילים היהודים לא באו הבינתי כי רחוקים הם ממחוז זה ועל כן לא יכלו לחסות בצל קורתנו. ביום הקדוש הזה, ביום זה חלה אבי וקבל חום, על פי בקשתו הכנסנו את מטתו לבית הכנסת ואני ישבתי על ידו וטפלתי בו. התפללתי בשברון לב והחלפתי את התחבושות הקרות על ראשו. רק בערב הונח לו ומדת החום הלכה וירדה. כעבור ימים אחדים החלים והתחיל שוב להתהלך.

פרק כ"ד

בואם של גואלי וכובשי ארצנו

תנועת הצבא מיהודה לשומרון והגליל *
גאולתנו באה * שבי הגולה ברגל ליפו ולתל-
אביב * העכוב בקליקיליה * הגנרל האנגלי
בראותו את אבי * רשיון מיוחד לשובו
הביתה * בשמחת התורה בתל-אביב * אנו
שבים בשלום לתל-אביב * קבלת הפנים *
תל-אביב העזובה קמה לתחיה * השיבה
לעסקי * לפני המנהל הצבאי *
מהרפתקאותיו של בני צדוק * בקשת רשיון
נסיעה * קרונות ממצרים * פגישתי עם חבר
נעורי באלכסנדריה * בישיבה עם ד"ר אידר
* על העזרה שלא נתנה ליהודי צידון *
הסוכר הנרטב * העברת עצמות אמא *

באחד מימי חול המועד סוכות באה הגאולה לסבל המהגרים
האומללים שכל כך הרבו להתענות במצוקת המלחמה העולמית.
הרחק ממקום מגוריהם הקבוע התגוררו באהלים ובסוכות
אקליפטוסים בלי מחסה מחורב יומם ומצנה בלילה.

ביום המאושר, אירע מאורע השמחה, מחנות חילים נהרו בשתי
שורות ארוכות אחת מזרחה ואחת מערבה כמוכי גורל עמדנו ליד
הכפר, הבטנו למרחקים והרהרנו: מי הוא צבא זה? האמנם בא
הקץ למלחמת העולם וצבא אנגליה בא להכריז שחרור לעם
המתענה, או אולי זהו הצבא התורכי הבורח מהחזית כל עוד נפשו
בו והוא בודאי לא ירחם את אשר יפגוש על דרכו. החלטנו להכנס
לבתים ולהסגר. בכפר שררה דממה. רק מרגלים ערבים הסתובבו
בחוף להתחקות על המצב. כל היום וכל הלילה נהר הצבא, אך
קולו הגיע מרחוק מעבר ההרים ואת פניו גלויות לא ראינו. ועוד
אנו סגורים בבתינו הזעיקו אותנו אנשי הכפר לצאת כי הצבא היה
אנגלים, צרפתים אוסטרלים ועוד.

כשיצאתי החוצה ראיתי שני קצינים מתקרבים על סוסיהם אלינו
ואחריהם שני חילים. הקצין האחד דבר אלי עברית ואשמח שמחה
רבה, שאלתיו אם נוכל עוד לשוב לתל-אביב אבל תשובתו היתה
שלילית משום שהדרכים מלאים צבא ואין מעבר לעת לעת
לאזרחים.

בידי אחד הקצינים היתה מפה והוא עיין במהלך הדרכים. המה
קראו למוכתרים והודיעו שעליהם לציית מעתה לפקודותיהם: אם
נמצא בשטח כפרם צבא תורכים אוסטרלים או גרמנים המתחבאים
שיגלו מיד את מקומם. המוכתרים השיבו כי לא נשאר בכפרם שום
איש מצבא האויב. אז הם מתחו את חוטי הטלפון והעמידו אהלים
מכל תחנה למכונת הטלפון והזהירו את המוכתרים שכל מי שיעז

לנתק איזה חוט יענש בעונש מות. ובלילה הקשבנו לקולות הצבא הנוהר מעבר ההרים ולשמחתנו לא היה גבול, ידע ידענו שגאולתנו באה.

התחלתי לדאוג על חזרתנו לתל-אביב, קשה היה להשיג בהמות לרכיבה ועל כן החלטנו שכל הבריאים ילכו ברגל והזקנים והזקנות ירכבו. וכך היה. כל קבוצת המהגרים שבה מגלותה יחדיו. אנו הבריאים הלכנו ברגל, את הזקנים [הזקנים], הזקנות והילדים הרכבנו והצעירים השגיחו על הבהמות שהובילו את החפצים.

בהגיענו לקלקיליה השארתי את כל הכבודה מחוץ לעיר ונכנסתי בעצמי לעיר להודע אם אפשר לחזור ליפו. התיצבתי בפני הגנירל הצבאי ובקשתיו להרשות לנו לחזור לעיר מגורנו. כל התחנונים לא הועילו. הגנירל באחת כי אסור במצב כזה ללכת ליפו. רק בעוד שבועים ימים אפשר יהיה לפתוח את הדרכים לאזרחים. כשהסברתי לו כי כל המהגרים נמצאים מחוץ לעיר עם חפציהם, שלח את הקצין המצרי שהיה מתרגם בינינו להוכיח את אמתות דברי. כששב הקצין וספר לגנירל מה שראה בעיניו, צוה הגנירל להכניס את כולנו להסריה העתיקה ושם הסתדרנו בצפיפות רבה, וכמעט בכל זווית התגוררה משפחה. בינתיים באו מר ר' יהודה גרזובסקי ואחרים מיהודינו מהצפון ומקום מגורנו זה שמש לתחנה זמנית.

בישיבתנו בצפיה בקלקיליה בדרך לתל-אביב, ביום השני לשבתנו שם ישב אבי המנוח בכסא על גזוזטרת הסריה כשהוא מעיין וקורא בספר.

במקרה עבר אז הגנרל האנגלי של השטב שחנה בקלקיליה וראה את הזקן היפה הפטריאכלי עם זקנו הלבן ואיך שהוא התעמק בקריאתו בספר. הגנרל התעכב על ידו ושאל את הקרובים אליו מי הוא הזקן הזה? מיד נגשתי אליו ועל ידי המתורגמן המצרי אמרתי שזה אבי ראש המשפחה שלנו. והסברתי לו על הסבל הגדול של אבינו יחד עם כל משפחתנו ומה שעבר עלינו מהגרוש מיפו ובגולה הרחק מביתנו ומרכושנו. עמדתי בקצור נמרץ רק על חלק קטן מכל ההרפתקאות שעברו על משפחתנו בתקופת המלחמה, והתחננתי לפני הגנרל שירחם על משפחתנו ויתן לנו תיכף את הרשיון לשוב הביתה.

הגנרל ששמע בהקשבה רבה לכל ספורי שעשה כנראה רושם חזק עליו, ענה בכל-זאת, שמסבות צבאיות כשהצבא עוד בהליכתו בדרכים הוא לא יכול לתת רשיון כללי לשוב לכל המשפחה יחד, הוא יצוה רק לתת תיכף רשיון אך ורק לזקן היפה הזה, לראש המשפחה, שיסע תיכף מבלי מפריע בדרכו הביתה לנוח שם לעת זקנתו, והוא ישלח אותו באוטו צבאי עוד היום. בקושי רב פעלתי באיזה אופן על הגנרל שיואיל לתת רשיון גם לשני בני, נכדיו,

שילוו אל הזקן בדרכו הביתה לתל-אביב. הגנרל הסכים לבקשתי החזקה, ונתנו גם להם רשיון.

וברשיון שנתן לנסיעתו של הזקן ונכדיו מליון, היה כתוב בפירוט בהדגשה רבה, ששום משמר צבאי בדרך לא יעמיד לו מכשולים ומפרעים בדרכו הביתה. והודות לרשיון זה לא היה צריך הזקן ומליון להתעכב אפילו על יד האינטלגנס על יד יפו בבתי פיינגולד, שכל הבא והנכנס ליפו ותל-אביב היה מוכרח לשבת שם יום עד שיודעו מי הוא האיש הזה וכי אין חשד עליו.

בבואו לתל-אביב - ספר אבי המנוח על זה בשמחה, - היה ערב שמחת תורה. מרוב עיפותו מהגולה, מהדרך וממחלתו לא הלך לבית הכנסת. וביום שמחת-התורה כאשר ראה את יהודי יפו ותל-אביב הולכים בשמחה רבה בהקפות עם ספרי-התורה ברחובות מבית-כנסת לבית-כנסת, עמד הוא אז על גזוזטרת ביתו והסתכל בהם בשמחה ובחדווה על שיבתו כבר הביתה ועל שמחת החג.

כאשר מכיריו מתל-אביב ויפו ראו אותו עומד על הגזוזטרה, עלו אליו ולקחו אותו ממש על הידים ורקדו ושמחו אתו במשך שעות והשמחה היתה רבה עם שובו של אבי המנוח מהגולה לביתו לתל-אביב.

אבל אנו עוד נמצאנו ימים אחדים בקלקיליה. בסריה העתיקה לא נשארנו זמן רב, אולם ימי הצפיה המעטים האלה היו רשים לנו יותר מכל ימי הגלות, כי בכליון עינים חכינו לשוב לעירנו. מדי פעם בפעם בא הקצין ומנה את מספר הנפשות, להוכיח אם כלנו על המקום. לבסוף נשלח לנו אוטומוביל וצוו להושיב בו רק את הזקנים כדי לשלחם. האוטו נמלא מזקנים ושני צעירים ששלחתי לשמור עליהם.

כעבור ימים אחדים באנו כל יתר המהגרים בשלום לתל-אביב ביום בהיר אחד בשעה ארבע אחרי הצהריים, בשנת 1918 נכנסנו ברכיבה על החמורים לעירנו החביבה. כניסתנו היתה בהמון ואנשי תל-אביב קבלונו בתרועות ובמחיאות-כפים. כמה חזק היה הרושם. שוב אנו בתל-אביב, אחרי הרבה תלאות ומצוקות, יסורים וענויים. מכל צד אנו פוגשים בידיד ורע, לחיצת יד חמה וברכת אחים נאמנה מכל עבר. שוב נפגשנו עם אלה הקרובים שהגורל הרחיקנו. בדרכנו הביתה רחב לבנו לגיל לראות שתל-אביב האבלה והשוממה אתמול, היום היא הומה מבניה ששבו אליה.

באותו ערב הוזמנתי לוועד הקהלה בתור אחד העסקנים השבים שנערכה בשבילם קבלת פנים חמה נשמעו נאומים חמים והטבנו את לבנו במגדנות וממתקים. זו היתה שעה של התרוממות הרוח וספוק נפש אמתי.

תיכף אחרי שובי מהגולה לתל-אביב התחלתי להתחקות על המצב ונודע לי שהמסחר העיקרי הוא במלבושים ומכולת. קהל המהגרים

חזר ערום, יחף ורעב והוא קונה לו מלבושים וצרכי מזון. הוברר לי, כי לא נוכל לעת עתה לפתח את עסקינו לחמרי בנין ומשום כך החלטתי לסחור במלבושים וצרכי מכולת.

באותו יום אחרי קבלת הפנים ירדתי העירה. נכנסתי למשרד הממשלה ומצאתי שם את ידיד משפחתי יוסף פרוזי (נוצרי) ובקשתי ממנו שיציגני לפני המנהל של האינטלגנס ויתרגם את דברי. הוא מלא את רצוני. הסברתי למנהל כי הנני מילידי יפו, שנה וחצי טולטלנו בחיי. נדודים, סבלנו הרבה תלאות והרפתקאות. ובקשתי ממנו בעל פה היתה כזו:

"באתי היום לתל-אביב מהגירוש והגולה עם מספר נפשות 37 של משפחתי. בידי כסף סכום לירה וחצי. בהיותי סוחר מנעורי ועד היום הזה, אני רוצה לגשת לעסקי. שמעתי שאין עכשיו עסקים אחרים מלבד בצרכי אוכל ומזון ודברים אלה נמצאים במצרים. מסרו לי גם שבשעה שמבקשים רשיון לנסיעה למצרים הממשלה נותנת אותו רק כעבור חדשיים, שמעתי גם שבשביל להשיג קרונות להעביר את הסחורה צריך לשלם חמשים לירות בקשיש בעד כל קרון. ואם כך באמת הדבר אז יש חשש שלעת עתה נמות פה מרעב. סבלנו הרבה וחכינו בכליון עינים לבואם של האנגלים, ואנחנו מבקשים להושיענו תיכף ומיד. לכן בקשתי ממנו:

א) לתת לי רשיון נסיעה למצרים;

ב) להעמיד לרשותי 50 קרונות להעברת סחורה.

ובהזדמנות זו בקשתי רשיון מיוחד להעברת עצמות אמי המנוחה מכפר ג'מאל בכדי להביא אותו לקבר-ישראל בעירנו.

המנהל הקשיב לדברי ורשם לפניו את בקשתי. בקשני לחכות והוא נכנס לחדר השני. מפי פרוזי נודע לי שהמנהל הלך לחפש בספרים פרטים על משפחתנו. כעבור זמן מה יצא, לחץ את ידי ובקשני להלוות אליו לארמון הממשלה. כשנכנסנו למושל דבר הוא אז בטלפון. חכיתי רגעים מספר עד שגמר והמנהל התחיל לשוחח עם המושל. נקרא המתרגם מר תמרי (מאחת המשפחות הנוצריות המכובדות ביפו). כשרק דרך על סף חדרו של המושל וראני נתרגש מאד וקרא:

- מה שלומו מר שלוש? תודה לאל כי שוב מראים הננו בריאים ושלמים! והתחיל לחבק אותו ולנשק. בראות זה המושל, שאל המושל פרטים אצל תמרי עלי, זה הודיע למושל, כי משפחתנו היא אחת מהמשפחות העתיקות ביפו ואדון שלוש זה הוא אביו של צדוק שעבד אצלנו.

איך בא בני צדוק להיות פקיד אצל האנגלים ביפו? מקרה זה ומה שעבר על בני עד שהגיע לזה כדאי גם הוא להרשם בספר פרשת חיי וחיי משפחתי.

כפי שספרתי כבר, בכניסתם הראשונה של האנגלים לפתח-תקוה, בזמן שהלכנו אז עם חפצינו לתל-אביב ושכנו רק לשבות בפתח-תקוה, ומפני יציאתם המהירה של האנגלים הוכרחנו להשאר ולא יכולנו כבר לשוב ליפו אז היחידי ממשפחתנו שנשאר ביפו היה בני צדוק. הוא גם מוכרח היה להשאר ביפו ותל-אביב מפני החזית הצבאית שנעשתה אז בין יפו-ותל-אביב ופתח-תקוה. וכך היינו קרועים מבננו זה יותר מחמשה חדשים וחרדנו לשלומנו כי לא ידענו מה אתו במשך כל הזמן הזה.

גם בננו נמצא במצב של אי-ידיעה על מצב הוריו ומשפחתו שלא ידע גורלם מעבר החזית התורכית, החיים הם או נשמדו כלם חס וחלילה ע"י הצבא התורכי? והאי-ידיעה הזאת על מצב הוריו וכל משפחתנו הדאיגה את נפשו יותר מחייו הוא בודד בעיר העזובה הולך בטל בלי שום פרנסת מחיה לכלכלתו. על חייו של בני צדוק בחדשים האלה ביפו, ועל סבת מאסרו עד שהגיע בתור פקיד בבית הממשלה ספר בני את הפרטים האלה:

אחרי שהסתובב בלי שום מקור פרנסה ביפו הצבאית, ומכיון שהיו אצלו כל המפתחות של כל המחסנים והבתים שלנו ביפו ותל-אביב, היה הוא הולך ופותח איזה בית או מחסן ומוציא שם איזה דברים שיכול היה למכרם בכדי בזה לכלכל את עצמו.

בראות זה הצבא האנגלי העומד על המשמר, כי צעיר אחד מתהלך עם הרבה מפתחות בידיו ופותח פעם פה ופעם שם, פעם בית ופעם מחסן ומוציא משם כמה דברים למכרם, נעשה הדבר הזה חשוב מאד בעיניהם, הם חשדו בו שהוא גנב מוציא סחורות זרים ע"י חמפתחות [המפתחות] שעשה מיוחד לשם זה, והם אסרו אותו והושיבו אותו בבית-האסורים.

מבית האסורים בני בקש רק שהחיילים יובילו אותו לפנו [לפני] מושל העיר והוא יסביר לפניו את ענינו הוא. בקשתו נתמלאה, הובילו אותו לפני מושל העיר. הוא ספר להמושל, מי הוא, ואיך הוא נשאר לבדו ביפט בלי שום מקור פרנסה, ומוכרח היה לפתוח את הבתים והמחסנים בכדי להוציא משם דברים שונים למכרם בכדי לחיות מזה.

וכאשר הפסיקו המושל בשאלתו בתמיהה על מספר הרב של המפתחות אשר מצא בידו, ושזה מעורר חשד, ענה לו בני שיש בידו עוד מפתחות ואלה הם רק המפתחות של בתינו ומחסנינו ומרכושנו שבהם ששייכים כולם למשפחתנו. וכאשר בני התחיל לספור ולהסביר לפני המושל על לכת משפחתנו בגרוש אל הגולה ועל סבלם הנורא שם וכבר זמן רב שהוא לא יודע אם הם עוד בחיים או כבר בין המתים, היה הוא כל כך נרגש בדברו את הדברים האלה על גורל משפחתו האהובה עד שדמעות התחילו להחניק אותו בגרונו ושקשה היה עליו כבר הדבור בפני המושל,

מפני הדמעות שהתפרצו כבר מלבו אל עיניו, דמעות בן מסור למשפחתו.

בראות המושל בעמדו זו, ובשמעו בהקשבה רבה את דבריו הנרגשים מאד על גורל משפחתו מעבר לחזית התורקית, צוה תיכף לקרוא אחדים מתושבי יפו בכדי להוכיח באמיתות דברין ואחרי שהמושל שמע מפי נכבדי תושבי יפו שהספיקו כבר לשוב מהגולה, שדברי בני אמת הם, עשה המושל בשביל בני שני דברים חשובים. הדבר השני עוד יותר חשוב מהראשון, כי בזה החזיה ממש את נפש בני. הדבר הראשון היה שהוא מנה אותו למזכיר בבית הממשלה הצבאית בבית הפקידות שם. בתשלום שכר חדשי בכדי שיוכל לכלכל את עצמו בכבוד. והדבר השני שעשה בעדו המושל, הוא הדבר היותר גדול וחשוב מזה כי הביא לו בשורה וידיעה מזמן לזמן מהוריו וממשפחתו בגולה מעבר לחזית התורקית שהם בחיים, בריאים ושלמים ובזה בשר המושל לבני בשורת החיים ממש.

איך נודע למושל בחזית האנגלית על מצבנו בחזית התורקית? ע"י מרגל, תורכי. והדבר היה כך: פעם אחת תפס הצבא האנגלי מרגל תורכי מושלמי, דרויש שמו, שבא מהחזית התורקית על מנת לרגל אצל האנגלים. והמרגל הזה בדבריו לפני המושל ספר גם דברים על המשפחה שלוש שראה אותם בעבר השני בכמה מקומות בריאים ושלמים. המושל, בידעו את דאגתו הגדולה של בני צדוק על גורל משפחתו, אז, אחרי שנפסק גזר דינו של המרגל למות, לא הוציא את פסק-הדין, טרם שהביאו לפני בני צדוק את המרגל למשרדו, בכדי שישאל ויוכח ויקבל את הידיעות על מצב משפחתו שמרגל זה ראה אותם רק לפני זמן מה בחיים בריאים ושלמים.

אחרי שהמנהל שמע את דרישתי על 50 קרונות חיך הצטחק ואמר לי:

- אם כך, אדון שלוש, לא יספיקו לו הלירה וחצי בכדי בהם למלאות בסחורה 50 קרונות.

אז עניתיו שלזה אל ידאג המושל, במצרים מכירים אותי ואמלא את כל הקרונות.

אחרי בקשתי זו מהמושל, הודיע לי כי מוכן הוא למלא את בקשתי. ברם, על דבר העברת גופת אמי הוא מיעצני לחכות עד אחרי שובי ממצרים, ובינתים תתיעץ הממשלה עם המחלקה הסניטרית ותפקוד למוכתרי הכפר שישמרו על הקבר לבל ינזק.

ועתה - אמה המושל, - על דבר יתר בקשותי, הנה השעה תשע וחצי, הרכבת נסעה למצרים בשעה 8, עליך איפוא לחכות עד מחר. הוא בקשני להמתין וכעבור רגעים מספר קבלתי רשיון לנסוע למצרים ופקודה שיעמידו ע"פ בקשתי לרשותי 50 קרונות. הודיתי למושל ולמנהל ונפרדתי בתודה.

הנסיעה ברכבת היתה קשה מאד. הדרכים היו בלתי מתוקנות וברכבות אין אור. בחושך ובטלטולים מרובים. באתי למצרים עיף מאד, נכנסתי לבית אחותי שולטנה אשת ישעיהו לוריה ושמחתה עברה כל גבול. היא חשבה כי אינני כבר בחיים. נחמתי אותה על מות אמנו. אחרי שסעדתי את לבי ונחתי, בקרוני ידידים מלפני המלחמה וביניהם מר יוסף ענתבי. הוא היה פקיד באפ"ק. בימי המלחמה הרויח וצבר במצרים קצת כסף. אחר שנודע לו שלום משפחתנו, הודיע לי שהיה לו רצון לפנות אלי ולהתיעץ עמי על דבר קשרי מסחר. בארתי לו כי באתי למצרים במטרה לקנות סחורות. אבל כיצד תעביר את הסחורות והממשלה אינה נותנת קרונות? השיבותי לו כי יש לי מכתב למשרד הצבאי המרכזי במצרים. הדבר הפליא אותו מאד על שעלה בידי להשיג מכתב כזה.

למחרת הלכנו למשרד הצבאי. בחוץ צבא המון אנשים, כדי שלא נאבד זמן הגשתי את מכתבי לחיל והוא מסרו לתעודתו. כעבור רגעים יצא וקרא:

- מי הוא כאן יוסף אליהו שלוש?

נכנסתי עם מר ענתבי ומנהל המשרד שאלני אם אנו רוצים להשתמש בפעם אחת עם כל מספר 50 הקרונות? הודענו לו שחפצנו הוא - חמשים קרונות אבל לקבלם חלק-חלק.

למחרת קבלנו 12 קרונות והעברנו בהם אורז, סוכר בצלים וגפרורים.

לרגל עסקי נסעתי לאלכסנדריה ושם נפגשתי עם ידיד נעורי מר חזן שלמדתי אתו יחד בבית הספר של זכי בשנת 1886. לא אוכל לתאר את גודל שמחתנו ששוב נפגשנו כעבור ימי הזעם של המלחמה העולמית.

באלכסנדריה נפגשתי עם הסנטור יוסף ביק פיג'וטו. הוא הזמינני ליישיבה, שבה השתתף ד"ר אידר ראש ועד הצירים אז, אבל לרגלי טרדותי המרובות לא יכולתי להענות להזמנה זו. מר יוסף ביק פיג'וטו שאלני אם נכון הדבר שיהודי צידון נשארו בכלי כל עזר וסעד מצד ועד ההגירה, למרות שהמה קראו לעזרה לא פעם ושתים. עניתיו - כי לבשתנו נכון הדבר. יהודי צידון נשארו בלי עזרה למרות שהגישו את תעצומותיהם לועד ההגירה לא פעם ושתים ושלחו גם משלחת וקולם היה כקול קורא במדבר. לא אחת נלחמתי לטובת יהודי צידון אך גם מלחמתי לא הועילה.

כששמע זאת מפי מר פיג'וטו, נתחמץ בו לבו והוא שאלני, אם גם עתה נוכל לעשות דבר לטובת אחינו אלה. השיבותי לו כי לא רק חובה אלא מההכרח שנעזור להם מיד. ואמנם כששבתי לתל-אביב נודע לי כי נשלחה משלחת לצידון לחלק כספים ליהודיה ולחברי המשלחת נמנו הרב עוזיאל וז'ק ביק מוצרי. בינתיים הגיעה

טלגרמה מאחי המנוח מר אברהם ז"ל שכל הסחורות ששלחנו נתקבלו וכבר נמכרו והוא מבקשני לשלוח לו סחורות אחרות: פסטוקים, גרעינים מהמינים שמוכרים התימנים ואחרים, חוטי תפירה מכל המינים, פלפל וקנמון מהמינים שמוכרים הערבים בעיר. החלטתי להתייעץ עם מר ענתבי.

לעת עתה התחילו סוחרים שונים לבקרני ולהציע לפני הצעות רבות. סרסורים התחילו להטריד את מנוחתי שאמכור את זכותי על הקרונות הממשלתיים, אבל אני הייתי באחת: לא אוכל לרמות את הממשלה שעשתה עמי חסד ומסרה לי זכות זאת.

התחיל לבקרני סוחר במנופקטורה, אחד מידידנו הטובים ביותר, שמו ביגו והוא הציע לי לקבל מאתו סוכנות למנופקטורה או להיות שותף. הודעתי לו כי עלי להתייעץ עם אחי. ולמחרתו בשבתי לכתוב לאחי על דבר הצעתו של הסוחר ביגו בא אלי הסוחר טלידנו ושח לי: "נודע לי שאתה אומר לסוחר במנופקטורה. עליך איפוא החובה לסוחר אתי והנני מוכן לקבוע לך את אותם התנאים שקבעו לך אחרים". השיבותי לו אותה התשובה שנתתי למר ביגו. כשנפרד ממני הרהרתי: ומה יהיה אם אחי יענה לי בחיוב. שני הסוחרים המה ידידנו באותה המדה ושניהם ישרים והגונים ואם נקנה מזה נחטא כלפי השני, על כן החלטתי מפני כך לא להתקשר עם שניהם ועזבתי את כל הענין מבלי להודיע דבר לאחי.

הוזמנתי לארוחת הצהרים לבית ענתבי. בשעת האכל התאוננתי שהמאכלים אינם טעימים עלי במצרים, כאשר בא"י, מפני שאין במצרים שמן זית והמאכלים מתבשלים בשמן הנעשה מצמר גפן או מפשתן-שמן מלאכותי ועלתה מחשבה במחי שאולי כדי [כדאי] היה להביא למצרים כמות של שמן זית ולמכרה כאן במחירים הגונים, ואמנם כך עשיתי, שלחתי טלגרמה לאחי ונשלחו לי אלף ושש מאות פחים שמן, הרבה מהם ניזוקו ונתרוקנו מהשמן וחלק בא בשלמותו ואף-על-פי-כן נמכרו מיד. הזמנתי טרנספורט שני והפעם הזהרתי את אחי שיסדר היטב את הפחים והמה הגיעו בשלמותם. השמן נמכר כלו ברוח לבעלי בתים מדמשק, ארם-צובא, ארם-נהרים וכו' שגרו במצרים ולא יכלו להסתגל לשמן המלאכותי.

בהמשך הזמן עזבתי את מצרים ושבתי לארץ-ישראל. הייתי מוכרח להתייעץ עם אחי בדבר המסחר בעתיד. ובינתיים באו שנויים בממשלה. הממשלה מנתה למפקח על המסחר קצין מיוחד - את מר וילימסון ואי אפשר היה לזוז צעד אחד מבלי לקבל רשיון מהממשלה.

ברם, כל הבקשות שהגשנו לפניו נתקבלו מצדו ונעניתי עליהן בחיוב, למרות שהרבה בקשות של אחרים נשארו מבלי כל תשומת לב.

באחד הימים נתקבלו שמנה קרונות סוכר. היה גשם שוטף והסוכר נרטב. אל שלשה מחסנים הכניסו הסבלים את האלף ושש מאות שקי הסוכר ולבי נתכוץ מצער לראות את השמות שהגשמים עשו בסוכר. רוב השקים היו רטובים והסוכר נמס או נהיה לחתיכות. אולם בעוד אני מהרהר באסון הזה, מבלי למצוא כל מוצא, כי ידוע היה לי שהמשלה לא תשא בכל האחריות בנוגע לאסונות משום שהרכבת היא צבאית והימים עדין ימי מלחמה תחת המשטר הצבאי, נגש אלי סוחר ערבי נכבד מסוריה ומציע לי למכור לו את הסחורה במחיר המלא ובמשקל הרגיל, בתנאי שאשיג לו רשיון להוביל את הסחורה לערי סוריה. הססתי, האם יעלה הדבר בידי, הלא הממשלה אוסרת חבילות קטנות של צרכי מזון המובלות לסוריה והיא מחרימה אותן וכיצד תרשה כל כך הרבה סחורה? ... ברם הסוחר הערבי באחת:

- וכי מה תפסיד? נסה נא לפנות אל הממשלה ואולי תצליח...

מבלי כל ברירה, נכנסתי לקצין וילימסון. על יד הדלת צבאו הרבה אנשים. נצבתי גם אני בחוץ והסתכלתי בפניו כשהוא הרגיש בי וקראני אליו. ספרתי לו את עצם המאורע. הוא חייך על בקשתי ואמר: הממשלה לא תוכל להסכים לבקשתך בשום אופן. בכל זאת הוא הביע את משאלתו לראות בעיניו את הסחורה. הלכנו יחדו למחסנים והוא מנה את השקים. לכו נזדעזע למראה ההפסד הגדול שאני עלול לסבול והוא הלך עמי למושל ודבר עלי טובות והרשיון ניתן לי בתור יוצא מהכלל ובתנאי שלא אגלה לשום איש. סדרתי את רשימת הערים בסוריה שאליהן הסחורה תשלח, הגשתי אותה לממשלה וקבלתי את הרשיון המבוקש ומסרתי לסוחר הערבי, ששלם לי את מחיר הסחורה המלא מבלי שהפסדתי מאומה.

כשנחתי מעט מעסקי, התחלתי לטפל במרץ רב, בהעברת עצמות אמי מכפר ג'מאל לתל-אביב. המושל שאתו נהלתי משא ומתן בענין זה, עזב את העיר ובמקומו בא מושל חדש. לכן החלטתי לפנות למר תמרי מזכיר המושל שלו ידועה על ההשתלשלות של השאלה הזאת, כשבאתי אליו הודיעני, שבמשך שהותי במצרים, התנהל מו"מ בין הממשלה ומשרד הבריאות, היו חלופי מכתבים ונתעוררו שאלות ובאו תשובות ולבסוף ניתן הרשיון בתנאים ידועים.

הלכתי למשרד הבריאות לקבלתי הוראות מהרופא הממשלתי. ולמחרתו נסענו לכפר ג'מאל, אני ושני רופאים, אחד ציבילי ואחד צבאי. הובלתי אתי תביעה מצינק ותיבה מעץ. אתנו נסע גם פחח ועשרה איש למנין. בכפר ג'מאל לננו. בבוקר פתחנו את הקבר ומה התפלאנו שגופת אמי נשתמרה למרות שעברו עשרה חודשים. הגופה הוכנסה לתיבת הצינק ואחרי כך לתיבת העץ, הפחח סגר אותה היטב אחרי שהושמו בה כל הסממנים הדרושים. יצאנו לדרך. עד קלקיליה לוו אותנו אנשי הכפר למקטן ועד גדול.

כשבאנו לתל-אביב, כבר חכו ע"י ביתנו כל בני המשפחה ואנשים רבים מידידינו ומכרינו שבאו לחלק להמנוחה את הכבוד האחרון. הורדנו את הארון על ידי הבית ואחרי אמירת הקדיש הובלנוהו בטכס הדתי לבית הקברות. וסוף סוף נרגעתי, בידעי שאמי מצאה לה את מנוחתה השלמה. תהא נשמתה צרורה בצרור חיי האומה. אמן.

פרק כ"ה

אחרי הצהרת בלפור * ימי אורה וצללים *

ימי עבודה ויצירה * תכניות רחבות לעבודת
התחיה * תפקידו של מ. דיזנגוף על שדה
התחיה * בקור לוואיס ברנדייס בא"י *
התעניינותו בשאלת הערבים * שאלותיו
ותשובותינו * דברי ברנדייס אלינו *
התעוררות הערבים נגדנו * יד נעלמה
באמצע * הכנות להפגנה גדולה נגדנו בכל
הארץ * בטול ההפגנה ביפו * הפרעות
בירושלים בימי פסח * רושם הפרעות על
אבי * לבו נשבר מהאסון * מותו * בני העיר
ומהכפרים הערבים באים לבכותו * צואת
אבי * השגת קושנים לבעלי הנחלאות *
מכשולי הממשלה * צואת אבי לעזרתי * אני
משיג את הקושנים כרצוני *

הגיעו ימי עבודה ויצירה. הכרזת בלפור הכתה שרשים עמוקים בלבבות עמנו והתחילה לסמן לפניו קו פעולה. התחילה התעוררות לאומית. נעשו מאמצים לתגבורת המעשים בעיר ובכפר. לבנות וליצור, בכל הכח והיכולת, כיאות בימי הרת עולם. ואמנם העסקנים האלה החלו לפעול בכל מרצם ואונם. נקראו ישיבות משיבות שונות. נבחרו ועדים לחנוך, לבריאות, לעזרה סוציאלית וכו'. התחילו ברכוז הכוח לבצור ובסיס [וביסוס] ועד תל-אביב וארגון ועד הקהלה המקומי.

אל כל התפקידים האלה שעמדו על הפרק וחשבו להוציאן לפועל באמונה, נמשכתי גם אני, כשלפנינו הולך העסקן הנאמן של הישוב העברי ובונה תל-אביב הא' מ. דיזנגוף.

בימים ההם בא לוואיס ברנדייס מאמריקה לבקר את ארץ ישראל. הוא הזמין אליו כמה עסקנים וביניהם את הא' יהושע אברביה וכותב הזכרונות האלה. הוא שאלנו, מה יודעים אנו לספר ע"ד בני הארץ, הליכות חייהם, אופים ותכונותיהם. אנו הסברנו לו כי המושלמים שבארץ הם עם שאינו דומה לאחרים. הם אינם נוטרים שנאה לנו. ההמון הערבי הפשוט הוא תמים מאוד. צריך לדעת כיצד להתנהג עמו וכיצד לחיות עמו.

במשך חצי שעה מסרנו לו כמה וכמה עובדות - ע"י המתרגם דה-סולו-פול - מחיי הישוב ויחס השכנים מאז, שחזקו את השקפותינו בזה. אולם אחינו היהודים החדשים שבאים מאירופה לא ידעו איך להתנהג אתם, ובשביל זה נשתנה יחסם אלינו.

כשנפרדנו, אמר ברנדייס את המלים הבאות: "שמח אני מאוד לשמוע מכם דברים נכונים ואמתיים שקויתי לשמעם והם חדרו ללבי ומשום כך הנני מודה לכם. עלי לומר לכם שהנני נוטה

להשקפתכם הצודקת. שעוד לא שמעתי כזאת מאחרים. אני מקווה כי עוד תהיה לנו הזדמנות להתראות".

איזו יד נעלמה הלכה ורקמה מזמות. באותם הימים שברנדיס בקר את ארצנו, מצא שעצבי הישוב המה מתוחים. הרוחות רוגזות והימים ימי דאגה. הורגש כי דבר מה הולך ומתרחש. המדברים בשם העם הערבי, אלה הם האפנדים שהרגישו כי קרקע שלטונם על הפלח המשועבד והנכנע, הולך ומשתמט מתחת רגליהם, הסיתו את ההמונים להפגין נגד הצהרת בלפור ולמחות, שהיא נתנה זכות להקים בית לאומי ליהודים בארץ-ישראל. וההמונים הערבים נפתו והחליטו להפגין בכל רחבי הארץ. עזרו לזה העתונים וביחוד ה"פלישתין" בהפצת שקרים ודבות. באחד הימים ההם טלפן ועד הצירים מירושלים והודיע לוועד הזמני בתל-אביב, שהערבים החליטו להפגין בכל רחבי הארץ ועלינו להרחיק את היהודים מכל מקומות הסכנה.

הועד הזמני קרא לישיבה תכופה עוד באותו הערב שהוזמנתי גם אנכי כדי לטכס עצה. באמצע הווכחים המרובים שנמשכו עד שעה מאוחרת בלילה, החלטתי לציית לבקשת אחדים מחברי ולנסוע העירה. הגעתי למקומות הדרושים ובקשתי מאת אחד המנהיגים הערבים ביפו להשפיע על חבריו לבל תתקיים מחר ההפגנה. ברם, הוא הודיעני, כי אי אפשר לבטל את ההפגנה. שהוכרזה בכל הארץ, אלא הוא מבטיחני שלא יקרה ליהודים כל דבר רע. יפגינו בשקט ובשלום.

אמרתי לו: הוכיחני את גבורתך. למרות שהכריזו על ההפגנה בכל הארץ, השתדל שהיא לא תתקיים ביפו, זכור כי ידידיך מבקשים זאת מאתך.

המנהיג הערבי חשב רגע ושח לי: "אם כה הוא רצונך, אשלח מיד בעגלתך את אחי וגיסי לאחדים מחברי, ואזמינם שיבאו אלי מחר בבוקר טרם שיתחילו לארגן את ההפגנה. נסענו עד לב העיר, המה הלכו למשלחתם ואני שבתי לתל-אביב. האספה כבר נגמרה ואיש לא היה. נאלצתי איפוא ללכת הביתה ולמחרתו הודעתי למר דיזנגוף וליתר העסקנים שההפגנה ביפו לא תהיה. ולא כדאי להודיע ליהודים שום דבר, כדי לא לגרום להם פחד שוא. אבל, הקהל ששמע היה מלא דאגה. עד שעה 10 לא ירדו העירה אבל מכיון שנוכחו כי הערבים [הערבים] ממשיכים את מהלך חייהם כרגיל בכל יום, חנויותיהם פתוחות ואת סחורותיהם הם מביאים למכירה לתל-אביב, התחילו היהודים לרדת העירה. כל אחד לעבודתו. שום הפגנה לא היתה. ואפילו אלו ההפגנות שהיו בערים אחרות עברו בסדר ובשלום ושום מאורע לא קרה לישוב העברי.

אבל ההסתה הגלויה ביהודים על ידי שונאינו בנפש, הכתה שרשים בלב ההמונים הערבים: בימי חול המועד פסח שנת 1920 הגיעו שמועות על דבר הפוגרום שנעשה בירושלים. אבי המנוח שהיה

שבור ורצוף לאחר מלחמת העולם לא יכול היה להבליג על האסון הגדול שקרה לאחינו בעיר בירת תפארתנו והדבר נגע עד לבו עד כדי הורדתו שאולה. כשחזר לביתו מבקורו אצל אחותי ג'מילה שהתאבלה על מות בעלה, נודע לו על דבר מאורעות הדמים בירושלים ועוד טרם שהספיק לפתוח את הדלת צנח ארצה ומת. איש מאתנו לא היה בבית. כשבאנו כבר היה מאוחר ונשמתו עלתה למרומים מתוך טהרה. אל הלוייה באו יהודים ולא יהודים מתושבי הארץ ובמשך כל שבעת ימי האבל לא פסקו מלבא ולנחמני וביחוד בני הכפרים הערבים שבאו לבכות את אבינו.

הימים היו ימים קשים ומרים לישוב העברי. הערבים היו מוסתים ומורגזים. והלב אמר לי שמחר מחרתים יתמוטט איזה אסון נורא. ומסבה הזאת הייתי נאלץ לחלל את ימי האבל ועל פי היתר הרבנות הראשית שהביא לי הא' דיזנגוף יצאתי לעיר לפעול לטובת הישוב בהתחשב גם עם זה שהמצב דורש רכוז הכחות.

אחרי מות אבי ז"ל, בשנת 1920, וגם בשנה הבאה אחריה התעסקה משפחתנו במרץ רב, והעיקר בזה שהוטל עלי למלאות את צואת אבינו המנוח בענין השגת הקושנים לאנשי השכונות אשר יסד.

כידוע, לכל התושבים העתיקים שביפו, אבי המנוח בתור חובב-ציון נלהב במעשה, ששאף תמיד להרחיב את הישוב העברי ביפו עד כמה שאפשר רק, קנה חלקים שונים של קרקעות וחלק אותם למאות מגרשים. את המגרשים האלה מכר הוא בכספים מעטים ובתשלומים לשעורים לאנשים עניים שהתישבו על קרקע זה ובנו את השכונות השונות ביפו. והאנשים האלה שמדלות העם היו, בנו להם בתים קטנים וגרו בהם, ורובם, אף אחד מהם, לא חשב לרכוש קושן על שמו, ואחדים מהם גם את דמי הקרקע הפעוט לא שלמו במשך כמה שנים.

אבי המנוח שהיה מסור בכל לבבו ונפשו להישוב ולבני הישוב ושדאג בעיקר לעניי העם השאיר לנו בצואתו בתור פקודה בקשה קדושה סעיף כזה, שבו הוא מבקש מאת בניו לעבוד בכל המרץ בשביל להשיג קושנים כ-740 במספר לכל אלה שקנו נחלאות ממנו אם אפילו אחדים מהם חייבים כסף לנו בעד הקרקעות עד היום הזה.

אנו, בני משפחתו שהתחלנו להתעסק בכדי למלא את רצונו האחרון של אבינו המנוח שהיה קדוש לנו. ועלי שהייתי יותר קרוב לעניינים שכאלו, הוטל מכל משפחתנו להגשים בפועל ובמהרה את רצון אבינו.

מקודם אף אחד מאתנו לא ידע על הקושי הרב בהגשמת דבר זה, לא יכולנו לתאר כי כל כך יקשה לנו הדבר לעשותו, היינו בטוחים שהענין יגמר בנקל אחת ושתיים. אולם במשך העבודה הרבה בזה, התברר לנו שאנו מוכרחים לעשות הכל מבראשית. מדידת

הקרקעות מחדש, עשית תכניות הפרצלציה, מפות חדשות ורשימות מרשימות שונות, שזה הכביד עלינו ביותר את גמר הענין. עשינו דוסייה שלם מוקדש לענין זה שהתמלא מיום ליום בניירות ותעודות שונות עפ"י דרישת הטבו.

השתדלתי גם לאסוף את כל החוזים שנעשו בזמנים שונים בין אבי המנוח ובין הקונים, בכדי על ידם להבליט את המחיר הנכון שקבל אבא בעד הקרקע וע"פ מחיר זה להעריך את תשלום המסים שהיה בהרבה פחות מהמחירים של עכשיו.

פעולתי בלי לאות בזה נמשכו יותר משנה. ובכל פעולתי בזה נשמעתי למנהל הטבו ביפו לאדון ערמן שתמיד הקשיב לי ובאר לי איזה עוד ניירות ותעודות אני צריך להמציא ומלאתי הכל כהוראותיו.

וכעבור שנה אחרי גמרי בהכנת ובהמצאת כל הניירות והתעודות, כאשר שאלתי פקיד זה של הטבו, מתי נוכל לגמור את כל הענין בשלימות? ענה לי שרק עכשיו הוא ישלח את כל הניירות והתעודות לירושלים וכשיקבל פקודה משם יעביר הוא את הענין.

ופתאום רק כעבור שבוע אחד מזמין אותי פקיד הטבו ביפו ומוסר לי שהוא קבל פקודה מירושלים שהוא יכול ע"פ פקודה זו להעביר את כל הענין אם אסכים להתנאים האלה:

(א) להעריך את המגרשים ע"פ מחיר שוים שהם שוים כיום.

(ב) להעריך את הבנינים עליהם כפי מחיר שוים היום.

(ג) להזמין את כל הקונים יחד את המוכרים להטבו.

בשמעי מפי פקיד הטבו את התנאים הקשים שבאו מהממשלה מירושלים נבהלתי ממש בידעי על אי-אפשרותם להמלאות. כי ידעתי באם תעריך הממשלה המגרשים והבנינים עליהם במחיר שוים של היום, אז יעשו התשלומים של המסים גבוהים לאין ערך, סכומים מבהילים ממש, שהגרים בשכונות העניות לא יוכלו בשום אופן לשלמם, ואז כל העבודה שהשקעתי יותר משנה בענין זה תלך לאיבוד.

ידעתי גם הקושי הגדול בתנאי ג. על דבר הופעתם של כל הקונים עם המוכרים יחד בטבו. כי רוב הקונים מתו מזמן ולאסוף את יורשיהם את כולם יחד ענין לא בנקל הוה. כאובד-עצות שאלתי את מנהל הטבו ביפו מה עצתו בזה? הוא ענה לי. שהוא נוסע בימים הקרובים לירושלים, ויעץ גם לי לנסוע אז, ושם בממשלה נראה איך יפול הדבר. שמעתי לעצתו ונסעתי לירושלים. באותו יום שערמן נסע, נכנסתי להמנהל הראשי של הטבו. התאוננתי לפניו על המשכת הדבר בלי גמר, והסברתי לו שעשיתי כבר הכל מה שהיה רק אפשר בכח של בן-אדם לעשות, ויותר אי אפשר כבר לעשות שום דבר בנידון זה. והדגשתי והסברתי לפניו. שבאם

הענין לא יגמר, נפסיד כלנו מזה. האנשים לא יהיו בידיהם קושנים על נחלאותיהם ובתיהם. וגם הממשלה שלא תוכל לגבות את המסים מהם. המנהל ענה על טענותי והסברתי זו, שיש לו חוק כזה, והוא לא יכול לזוז ממנו כחוט השערה.

אז קמתי ואמרתי לו אדוני! אני מבין שחוק הוא חוק אבל החוק היבש נמסר בידי בן-אדם שיש לו מוח בקדקד ולב בגופו שיפרש את החוק כהבנתו איך להגשים אותו בחיים. ולולי זה הלא היו מוסרים את החוקים היבשים לכל מי שהוא שיגשימו אותם באופן נורמלי, רק, ולא לאדוני שהוא צריך להבין איך לפרש חוק בחיים.

ובסוף הוספתי לו בנוגע להתנאי השלישי. שע"פ החוק התורכי צריך רק המוכר לבוא להטבו ולהעיד שמכר את הכל ע"פ תנאים אלו ואלו ולא הקונה.

כנראה שהדברים הנועזים שלי על תפקידו הוא השפיעו עליו לרעה נגדי וגגד [ונגד] כל הענין כלו והוא ענה לי בכעס וברוגז בכדי להלעיבני [להעליבני]: הייתי רוצה לדעת מה אתה רוצה פה בכל הענין הזה? אתה סוכן או סרסור? אתה רוצה להרויח בעסק זה? ומדוע רק אתה מתעסק בענין זה היחידי. ומדוע לא באים הקונים בעצמם להתעסק בענינם הם?

עניתיו בלי רוגז וכעס כך: אדוני! שאלתו היא נכונה ואתן לו תשובתו מדוע רק אני מתעסק בענין מסובך זה, אני לא סוכן ולא קומיסיונר וגם אינני רוצה להרויח, וקרוב לודאי שאפסיד דבר מה בענין זה, אני רק ממלא בזה צואת אבי המנוח רצונו האחרון שהוא קדוש לבניו להשיג את הקושנים להקונים, ובשביל מטרה נעלה וקדושה זו אני עובד כבר יותר משנה בלי ליאות בכדי למלאות את רצון אבינו שבקש לפני מותו.

כאשר שמע המנהל מפי דברים אלה, שאל בתמהון רב ובסקרנות רבה, האם באמת ישנה צואה שכזו מאביכם? עניתיו, כן! אז אמר המנהל: הייתי רוצה לראותה. בקשתיו שיתן לי את האפשרות לטלפן תיכף מפה לבית הממשלה שישלחו לי מביתי את הצואה ואני אשאר לחכות פה. הוא הרשה לי זה לעשות. טלפנתי למשרדי. וכעבור שתי שעות וחצי הובאה הצואה ע"י פקיד ממשרדנו לירושלים.

כאשר הבאתי את הצואה להמנהל, צלצל הוא שיקראו לפניו את הפקיד העברי בהמשרד הראשי של הטבו, את הא' משה דוכן מנהל הקרקעות.

המנהל בקש שיקרא לפניו סעיף זה בצואת אבי המנוח. ואף על פי שהצואה היתה כתובה בכתב רש"י בכל זאת קרא דוכן את הצואה נכון ובסעיף זה, היה כתוב בין יתר הדברים. "בני החביבים, בקשת [בקשתי] האחרונה מכם להשיג קושנים לכל אלה שקנו מאתנו קרקעות, אפילו לאלה שעוד לא השלימו בתשלומיהם".

אחרי שדוכן גמר להקריא לפני המנהל את פסקא זו מצואת אבי.
קם המנהל ולחץ את ידי ואמר ברגש של כבוד רב: עכשיו כל
ענינך נגמר כרצונך. וקרא את ערמן שהיה במשרדו ונתן לו פקודה
לגמור תיכף את הענין לפי התעודות והניירות שישנם וכפי רצונו
של שלוש, שיש לו עכשיו אמון רב אליו. ובאמת כעבור זמן קצר
בשובי ליפו גמרתי את כל הענינים בהטבו ביפו ובזה מלאתי את
צואתו של אבינו המנוח שכל מלה ומלה בה קדושה לנו.

ואת אמונה הרב של הממשלה שמרה היא להשתמש בי בכמה
מקרים גם בימי הנציבות של סמואל וגם בימי הלורד פלומר, ורק
מפני הבלטת "האני" שבדברים האלה אני דולג עליהם בעבור זה
ואינני עומד עליהם.

פרק כ"ו

מאורעות הדמים ביפו במאי 1921

ההפגנה של הפועלים העברים * חג ראשון
במאי * התנפלות הערבים * אובד-עצות *
דיזנגוף ואני אצל המושל סטרלינג * באספה
תכופה בתל-אביב * דברי נ. סוקולוב אלי *
על השלום עם הערבים * מי ילך לנהל משא
ומתן? אני מסכן חיי ויורד ליפו * פגישתי עם
עצם ביק ראש עיריית יפו * צעקותי
הנמרצות * פגישה משותפת עם הערבים *
הגנרל דידס בראש * ה"מנהיגים" הערבים
וטובת האומה * היהודי העדני בנין מנחם
משה * פעולתו לשם בנינה של תל-אביב *

מאורעות הדמים בשנת 1921 בהראשון למאי זעזעו את הישוב
העברי בנוראותם ובאכזריותם של הפורעים. הפועלים היהודים
חגגו כנהוג את הראשון למאי.

הערבים שהיו מוסתים ומורגזים עם שנאה כבושה ליהודים לרגלי
הצהרת בלפור התנפלו בפראות על הפועלים היהודים והתחילו
להכותם ולירות בהם. הדבר נודע בעיר, והובאו פצועים ומתים
מדי רגע לתל-אביב. הגימנסיה נהפכה לבית חולים. מיד התנדבו
רופאים ואחיות לטפל בפצועים.

לפלא היה הדבר בעיני, כיצד העיזו הערבים שחיינו אתם מאות
בשנים בשלום להתנפל על ישוב שלם שכל משאת נפשו היא
יצירה ובנין, ולהכותו נפש. הייתי כאובד עצות ולא ידעתי לאן
אפנה ואלך. החלטנו, דיזנגוף ואני, לנסוע העירה למושל סטרלינג.
כשבאנו העירה מצאנוהו מתהלך ברחוב בלוית צבא. בקשנוהו
להביא קץ לשפיכות הדמים ותשובתו היתה שהוא בקש כחות צבא
נוספים מסרפנד.

חזרנו לתל-אביב. ובינתיים הובאו פצועים והרוגים חדשים.
הגימנסיה נתמלאה מקרבנות. על פי בקשתנו מהמושל הושם
משמר על יד בתי היהודים בשכונות הערביות.

ביום השני להמאורעות עבר על יד בתי מר נ. סוקולוב וראה אותי
על הגזוזטרה שקוע עצוב. שאל את דעתי על המאורעות ובקשני
ללכת אתו לבית הא' דיזנגוף ומשם שלחנו לקרוא את שמעון רוקח
המנוח, א' בריל, פרנק ורוטנברג לאספה. כלם באו.

בפתיחת האספה פנה נ. סוקולוב אלי ושאלני: אתה בתור בן
הארץ, חוה נא לנו דעתך על דבר המצב.

טרם שעניתי דבר שאלתי אותו, בתור בא-כח האקזקטיבה
הציונית, שיגיד לנו איזה דבר על עמדת הממשלה להמאורעות.

ג. סוקולוב ענה: הממשלה המקומית נגדנו, חויט [חוטי] הטלפון קרועים ואי אפשר לבוא בקשר עם הממשלה.

אז עניתו ישר, כי לפי דעתי אין דרך אחרת מאשר לעשות שלום עם הערבים. אז - אמר סוקולוב - אם כן, מי ילך מאתנו לנהל משא ומתן עם הערבים. הצעתי את עצמי והודעתי שהנני מוכן לרדת מיד העירה למרות שזהו בחזקת סכנה. וכששאלני מר ג. סוקולוב כיצד תרד העירה הלא יש חשש לחייך. עניתו: איך אוכל לשבת כאן במנוחה ובשלוה בשעה שדם אחי נשפך כמים.

מיד ירדתי העירה, בלי להכנס הביתה להודיעם על זה, כי בודאי שלא היו מרשים לי לעשות דבר מסוכן זה, והלכתי ברגל.

הרחובות היו אבלים מאוד. אספסוף של ערבים התהלך ברחוב עם נבוטים בידיהם. כשהגעתי בפנות רחוב בוסטרוס והמלך ג'ורג', נסה להתנפל עלי ערבי, זה היה בן-הכפר שלא הכירני. ברם, לאושרי נמצא לי גואל ערבי אחד שצעק בכל כחותיו: הרף מהאיש הזה כי בן הארץ הוא. בקשתו שילוו אותי לעירית יפו. חפצתי להפגש עם שלשה אפנדים בהיות והמה השלשה ראשי שבטים, שכל אחד מהם במה מיוחדת לעצמו ולהאינטרסים שלו וכל אחד בפנימיות מתנגד להשני, וחפצו לעלות הראשון בשלטון על ההמונים, והשפעתם על קהל הערבים עצומה.

היתה לי תכנית לעשות פגישה משותפת ביניהם, ואף על פי שידעתי מראש שלכל אחד מהם האינטרסים המיוחדים שלו, אבל בשביל השקטת ההמון המוסת יותר טוב שיופיעו מאוחדים בפני ההמון. אבל כשרק נכנסתי אל העיריה ראיתי שתכניתי כלה נהפכה.

מצאתי את שלשתם יושבים ונחים בהרחבת דעת אחרי סעודת הצהרים. ביום מר ונמהר זה התאחדו שלשת אלה שכל ימיהם הנם שונאים בנפש איש לרעהו ובלבד לחרוש מזמות על היהודים.

בראותי אותם ככה, עמדתי דום רגע, הסתכלתי בפניהם השלויים ואמרתי: אה, עכשיו אני מבין הכל, מבין את אחודכם היום, שהתאחדתם על ראשינו בחשבכם לאבד אותנו.

הייתי נרגש מאוד ממראה השלוה הזאת והתפרצתי בדברים כבושים: כיצד הנכם יושבים ככה אחרי טבח אכזרי כזה? הלא עליהם החובה האנושית לעמוד בפרץ להפסיק את המון העם משכרונו, לאמור לו: די לשפיכת הדמים, - האומנם, תחשבו שהממשלה לא תטיל את כל האחריות עליכם? בהיות ואתם בתור מנהיגים היה הכח בידכם למנוע בעד המקרים העצובים האלה. ימים רבים היה שלום בינינו, אחי לא עשו לכם כל רעה, מדוע זה שסיתם בהם את ההמון הפרוע הצמא לדם.

אחד מהם קם מרוגז והתחיל לצעוק אלי בדברי רציחה: מדוע באת אלינו? למה באת אלינו? באת גם כן להרגיז אותנו, באת להגן על

הבולשיביקים שלך. אה! לולי אתה יוסף שלוש בנו של אהרן שלוש, המכובד מאוד על כלנו הייתי תיכף הורג אותך.

בשמעי את דבריו הנאמרים ברוגז רב הפסקתיו באמצע. ועניתו עוד ביותר רוגז וצעקה: כן, אני סכנתי את חיי ובשביל זה באתי אליכם, ואתה עם רצונך הרוג אותי אבל אני באתי להראות לכם המנהיגים של העם, מה עוללתם לנו וגם לכם, בהסתה זו של שכנים. דברתי אתם קשות אך דברי אמת, דברים מרים שהיה קשה להם לשמוע זה ממני.

דברתי בגאווה את דברי, ואמרתי להם את הדברים בטון שכזה שהם לא פללו כך לשמוע, גליתי את כל מזימתם הרעה עלינו, וכמה הם בעצמם יסבלו מזה, דברתי והזהרתי אותם כך במשך זמן רב, בדם לבי צעקתי הדברים כך עד כמעט שנטרפה עלי דעתי. צעקתי בכל כחותי והמה ישבו חורים ופניהם הלבינו מאד.

אחד מהשלשה השקיט אותי. הוא הוציאני החוצה ואמר לי, האם אינך יודע כי ע.א.ב. הוא רגזן ואלמלא שהוא ידידך ואוהבך היה הורג אותך. מוטב שתרגע ותנהל משא ומתן לשלום בנחת. אמרתי לו: וכיצד ארגע ומדי רגע ברגע נופלים קרבנות כה טהורים ונקיים.

כשנכנסתי בחזרה התחילו כל השלשה יחד צועקים: מי אשם בכל המאורעות האלה אם לא הבולשיביקים שלך שהבאת אותם ממוסקבה. אמרתי להם, אחי החדשים הבאים מחוץ לארץ באו לבנות את הארץ ולא להחריבה ואתם לא הספקתם עוד להבין אותם. לבסוף הוחלט שנסדר פגישה משותפת של מושלימים, נוצרים ויהודים וראשי העדות יוציאו כרוז שבו המה מבקשים מהקהל להיות שקט ונרגע ושישורר השלום בקרב התושבים מבלי כל הפרעה לבטחון החיים. הצעתי להם, כי טרם שיסדרו את הרשימה של הנכבדים אשר ישתתפו באספה, אסע לתל-אביב להזמין את ארבעת החברים שיעזרו לנו בסדור הרשימה. המה הסכימו לכך. הם שלחו ללוני עד גבול תל-אביב וללוות גם את המשלחת מתל-אביב.

כשבאתי לאספה וספרתי להם על דבר רעיון הפגישה המשותפת מצא הדבר חן בעיניהם. ומיד נסעו עמי העירה, דיזנגוף, רוטנברג ובריל, סדרנו רשימה של שמונים איש נכבדים מכל העדות. המה לונו שוב עד הגבול, בקשנום להשקיט את קהל המושלימים והם בקשנו להרגיע את רוחות היהודים.

מכיון שיראתי שהערבים יעמידו דרישות קיצוניות שלא נוכל למלאותם, בקשתי ממר נ. סוקולוב לטלגרף לגנרל דיזס המזכיר האזרחי ולבקש ממנו שהוא ישתתף באספה. למחרת בא דיזס לאספה והוא ישב בה בראש. הוא הודה לאספה על הרצון המשותף ליצור את השלום והאחוה. ברם, הוסיף, הממשלה לא תשא פנים לאשמים והיא תדון אותם בכל חומר הדין, מי שימצא אשם ישא

את עווננו. הוא הודיע כי בעוד ימים אחדים יבא ראש השופטים הייקרפט ויערוך את החקירות והמשפטים יתחילו להתנהל במרץ רב כדי שכל האשמים ימצאו ויקבלו את ענשם.

הדברים האלה עשו עליהם רושם רב. הוחלט שבמסגדים ובבתי הכנסת ינאמו כהני הדת על ערך השלום ועל הכרוז הקורא לשלום ולאחדות הגזעים יחתמו כל ראשי העדות.

לאט לאט הלך המצב הלך ונרגע. החיים שבו למסלולם הרגיל. אולם היד הנעלמה שוב הופיעה בפעולתה והתחילה בעבודת הארגון שלה. הערבים והנוצרים התאחדו ויצרו אגודה מושלימית-נוצרית, ברם הממשלה פקחה עליהם בשבע עינים. למראית עין המה התחילו במגבית לטובת נגועי המאורעות, בראשונה תרמו אי אלה מהערבים, אבל אחר כך חדלו גם מלתרום כי נוכחו שהמנהיגים בעצמם נהנים מהכסף הזה ואינם עושים מאומה לטובת האומה.

בין הפעולות החשובות של יהודי המזרח העשירים לבנינה והתפתחותה של תל-אביב שנעשה ע"י משפחתנו אפשר לחשוב את בקורו ותוצאות בקורו של הסוחר הגדול והעשיר העדני, בנין מנחם משה, שעמד בקשר מסחרי עם משפחתנו במשך עשרות שנים.

איזה שנים אחרי הצהרת בלפור בשנת 1921 בא בנין מנחם משה המנוח לראות את ארצנו. והתאכסן בבית אחי אברהם חיים המנוח לראות את הארץ בהתחלת תקומתה לתחיה, אבל בראותו את הארץ עוד בחרבנה הגדול החליט הוא לעשות דבר מה לבנינה. הוא רצה לקנות קרקעות ומגרשים לבנין במושבות ובערים.

אבל מפני החוק ששרר עוד אז בארץ על אסור קניות קרקעות וכל נכסי דלא נידי ע"י נתיני חוץ ורק לגרים בארץ הורשה בגבולות ידועים, נפגש הוא במכשולים על דרך הגשמת החלטתו זו לעשות איזו קניות חשובות בארץ-ישראל.

אבל באי-רצונו לעזוב את הארץ בלי שעשה איזה דבר להפרחתה במובן הכלכלי השתמש הוא ביחסיו החשובים בעיני הממשלה האנגלית המרכזית בלונדון, ואולי על ידי זה יקבל את הרשיון לקנית קרקעות לפנים משורת הדין.

הוא כתב ונתן לנו מכתב שנגיש אותו להנציב העליון סיר הרברט סמואל, ובמכתבו הוא הציג בקצרה את עצמו בתור נתין אנגלי עם כל אותות הכבוד הגדולים והרבים שקבל מהממשלה האנגלית בעד שרותו הגדולה לאנגליה בעדן בכלל ובמזרח הקרוב בפרט. ולסוף מכתבו זה בקש שהממשלה הארצישראלית תתנהג אתו כפי ערך שרותו להממשלה באנגליה ותרשה לו למלאות את חפצו האדיר לקנות איזה קניות של קרקעות ובנינים בתל-אביב.

אחרי הגשת את מכתבו זה לנציבנו העליון, ובעזרת הא' דוד ילין, בזה התרכך סיר הרברט סמואל שומר החוק, ועל סמך ובסיס שרותו הגדולה והחשובה לאנגליה בעדן, נתן לו הנציב את הרשיון לקניית מגרשים ובנינים בתל-אביב בתור יוצא מן הכלל.

אחרי קבלתו את הרשיון קנה הא' בנין מנחם משה מגרשים ובנינים בתל-אביב בעד סכום של ששים אלף לירה אנגליות בערך.

והודות להתקשרותו עם הארץ, באו אחרי זמן מה גם יורשיו וקרוביו אל הארץ. והם קנו וקונים, בנו ובונים כמה וכמה מפעלים ובנינים חשובים בת"א.

עוד קו אופיוני מציין את יהודי מזרחי זה שאפשר לעמוד עליו מעובדה מענינת זו. כאשר עלה בדעתו ובכספו לבנות בנין בית-כנסת גדול ומפואר בפורט-סעיד להעדה היהודית שם, רצה הוא לבנות את בית-כנסת זה אך ורק על ידי אבנים מירושלים, ואפילו אם יעלה לו הדבר ביוקר.

ורק כאשר נוכח על ידי אנשים המסורים לו, כי מלבד הכסף הרב שבנין זה יעלה לאין שיעור, יש גם הרבה קושיים טכניים בהגשמת דבר זה, הסכים להסתפק שרק חלקים מבנין בית-כנסת זה יבנו על ידי אבני ירושלים, וגם זה עלה לו בסכומים גדולים.

פרק כ"ז

יחסי השכנים שנתקלקלו

בימי הבנין והיצירה * התפתחות תל-אביב *
בועד הפוליטי * בועד תל-אביב * בין תל-
אביב ועירית יפו * השנאה בלבות הערבים *
ראש עירית יפו ומלויו * "טיוולם" הפוליטי
למצרים * השמועה על הכרת האמיר
עבדאללה על ארצנו * אנו עומדים על
המשמר * נסיעתי למצרים * בבית דיזנגוף *
הדבות עלי * לפני הנסיעה תשובתי הנמרצה
* דברי הנחמה של אחד-העם אלי * במצרים
* בטול האספה [האספה] * אפנדי יפו
וירושלים שבים ריקם * שוב במצרים *
זכרון להמנוח זכי כהן בבירות *

ימי הדמים המרים האלה לא הביאו יאוש בלב הישוב העברי,
אדרבא, הם הגבירו שבעתים את מאמציו לתקומת מולדתנו. ידע
ידענו במלא ההכרה, כי אי אפשר להקים ארץ בלי קרבנות. עם
ישראל הקריב קרבנות רבים על שדות מולדות זרים ועתה הוא
מקריב את כל היקר לו, בעד חרותו וחופשתו הוא. ובזה נתעודדו
בני הישוב העברי בארץ. ראה ראינו כי נתקיים בנו היעוד הנבואי
"ואומר לך בדמך חיי" ... בדמנו נחיה ובדמנו נגאל!

עבודה קשה ואחראית התחילה. גם אני נמשכתי בעול ביתר שאת
וביתר עוז. החלטנו שתשובתנו היחידה צריכה להיות יצירה ובנין.
ואמנם תל-אביב התחילה להבנות בטמפו מהיר לאחר המאורעות.
האספות היו מרובות, ועד הקהלה וועד העיריה התאספו תכופות.
עלי הוטל לעבוד גם בועד הפוליטי, שהורכב מהא' דיזנגוף, הישיש
לוי-אפשטיין חבר ועד הצירים וכותב הטורים האלה. באותו הזמן
נמניתי מצד היהודים לחבר עירית יפו וחבר בועד בנין ערים
שבראשו עמד המושל. מלבד זה היה לי הכבוד להמנות על ידי
הנציב העליון לשופט כבוד בבתי המשפט שעל יד העיריה.
תפקידים אלה דרשו ממני עבודה אקטיבית ומאומצת. ובהיות
שמטבעי הנני אוהב למלא את אשר הוטל עלי, נכנסתי בעול
העבודה למעלה מכוחתי. עזבתי את עסקי, לא שמתי לב לבריאותי,
את המסחר נהלו בני שיחיו, ואנכי התמסרתי כלי ורובי לעבודה
הצבורית שהיתה יקרה לי מנפשי.

כך עברו הימים עד שנת 1923. כשאני מתמיד בישיבות, בפרט
בועד תל-אביב, כי באותו הזמן היתה תנועה גדולה, עולים חדשים
באו יום יום, מהם בעלי הון שרכשו להם קרקעות ופתחו להם
תעשיות זעירות ובתי מלאכה במחוז תל-אביב. עבודתי בועד תל-
אביב התבטאה, ביצירת הקשרים שבינו ובין עירית יפו וועד בנין
ערים. עלי היה להוציא לפועל את כל ההחלטות שהגשמתן תלויה

בשניהן. וברור שעם התרחבות תל-אביב התרחב גם היקף עבודתי והפעולות היו מרובות. כמעט יום יום היה עלי לנהל משא ומתן עם עיריית יפו, ועד בנין ערים או בתי המשפט של העיריה בכל הדברים הקשורים בהם ושהנם חיונים לשגשוגה של תל-אביב. תמיד מצאתי קיר אטום לפני, השנאה הכבושה שנשתרשה בלבות הערבים ליהודים לאחר המאורעות. שנאה זו היתה כאבן נגף על דרכי פעולותי. חברי עיריית יפו ובפרט הנוצרים היו מתנגדים לכל הצעה שבאה מצד ועד תל-אביב אף אם לא היה בגשומה כל היזק עבורה. אבל ההתנגדות נעשתה לטבע, התנגדות סתמית מבלי כל טעם ונמוק. מפני שבהצעה יש גורם חשוב לפריחתה והתקדמותה של תל-אביב. אבל, כפי שהוכיחו פעולותי, הייתי באופן טקטי וזהיר מכין את ראש העיריה ואחדים מהועד איזה ימים לפני האספה וכך התגברתי על כל הקושיים האלה, השפעתי עשתה את שלה ותל-אביב לא סבלה אף על פי שהיא היתה משועבדת אז לעיריית יפו.

ביום אחד כאשר הייתי נוכח בישיבת עיריית יפו, עם חברי במועצת העיריה. הא' יהושע אבראביה, בקשתי לפני הישיבה מאת הראש שיביא לפני הישיבה את אחת ההצעות התכופות של ועד תל-אביב. אבל הוא חייך וענה לי: מפני הנמוק שעוד לא מוכן אצלי הקרקע בענין זה, תשאיר זה ליום השני שתתקיים שוב ישיבה ובה ידונו על הצעה זו ובינתים יכינו גם את הנירות הדרושים. ברם כעבור רגע הודיעני שגם ביום השני לא יוכלו לדון בהצעה זו מפני שהוא נוסע למצרים, הוא, עם חבריו בשמות שהזכיר לי. שאלתי - למה הנכם נוסעים כלכם בפעם אחת, מה קרה? השיב מבלי להרהר כל שהוא: סתם לשם טיול. ידיעה זו שללה ממני את מנוחתי, חשבתי שאי אפשר שכל החבורה [החבורה] הזו תסע לשם טיול בעלמא, ודאי מתרחש פה דבר מה, ועלינו לעמוד על המשמר. ובדאי צריכה להתקיים אספה מושלימית גדולה במצרים והמה נוסעים כבאי כח המושלימים בארץ. גיליתי את חששותי אלה לידי אבראביה ושנינו הסכמנו מיד לנסוע למצרים ולשמור על עקבותיהם ולהשתדל לעמוד בכל האפשר על משמר נסיעתם. בעוד אני מתכונן לנסיעה, נזכרתי בקיום ועד פוליטי וחובתי להודיע לו את החלטתנו. סרתי לבית הא' דיזנגוף וספרתי לו את כל חששותי והחלטה על דבר נסיעתנו. הוא הקשיב קשב רב לדברי ועל בקשתי שגם הוא ילווה אלינו, השיב שעבודתו הצבורית אינה מרשה לו בשעה זו לעזוב את הארץ. והוא ברח אותנו בדרך צלחה. בשבת, כשהייתי בבית הכנסת, שלח לקרא אחרי, הא' דיזנגוף שאבא אחרי התפלה ישר לביתו. כי יש אספה נחוצה מיד. כשבאתי לבית הא' דיזנגוף מצאתי שם את העסקנים הנכבדים: אחד העם ז"ל ויבדל לחיים הא' דיזנגוף, הד"ר מוסינזון, הופיין

הא' דיזנגוף פנה להנאספים כך: ביום החמשי בערב בא אלי האדון שלוש וספר לי ע"ד הראיון שהיה לו עם ראש עיריית יפו בנוכחות

הא' אברביה לפני הישיבה של העיריה, נודע להם, שהוא, וכמה מחבריו אפנדים מיפו ומירושלים נוסעים לאיזה נסיעה פתאומית למצרים.

מפני חשש מנסיעתם זו בתרכובת נוסעים כאלו, שמא זאת נסיעה פוליטית ולרעתנו, החליטו הא' שלוש והא' אברביה לנסוע אתם יחד למצרים בכדי לעמוד על עקבות מעשיהם שם, ולדעת מה יתרחש שם אתם. אני הודיתי למר שלוש על צעדו זה.

ביום ששי כעבור יום, בא אלי הד"ר מ. והודיע לי על השמועות שמתהלכות בעיר, על המלכת האמיר על ארצנו. ושגם רבים מהאפנדים החשובים מירושלים ומיפו נוסעים בנידון זה לאספה גדולה למצרים ששם ידובר על זה. ויש אומרים - הוסיף לי הד"ר מ. - שגם היהודים הספרדים נוטים לזה, ובאי כחם מר שלוש וא' אברביה נוסעים יחד עם האפנדים לאספה זו למצרים. ובסוף הודיע דיזנגוף שידיעה בנוסחת זו נמסרה לו גם מהנהלה [מהנהלה] הציונית בירושלים.

כשמעתי זאת, כמעט שנטרפה עלי דעתי, לא יכולתי להבליג על עלבוני ועל עלבון חברי, על הדבות שהוציאו עלינו, ועל הספרדים בכלל [בכלל] להבאיש את שמנו לשפוך את דמנו, בעוד שמטרת נסיעתנו היתה לשם הפרעת אותה האספה שהתנגדנו לה. דמי רתח בקרבי ועניתי קשות: אני נולדתי בציון ואין לי מולדת אחרת זולתה וחמה [והמה] מוצאי הדבה נולדו ונתחנכו על ברכי הגולה. לי יש רכוש בארץ והנני קשור לה מבלי שאוכל לעזבה אף רגע אף אם ארצה, ואלה מוציאי הדבה מוכנים במזודותיהם לעזבה מדי רגע ורגע. אנו היהודים הספרדים אין לנו כל חלק ברעיון בלתי הגיוני זה, שאינו ניתן להתגשם. רעיון המלכת האמיר על ארצנו, אם אמנם איננו מהנלהבים ביותר לממלכה ישראלית טהורה בשעה זו, בודאי שאין אני רוצא [רוצה] בממלכה אחרת והנני מסתפק לעת עתה בהחלט בממלכה אנגלית עד שיבוא הזמן. חשוב חשבנו לנסוע למצרים, כדי לשרת את עמנו, מתוך שאיפה טהורה, אבל נוכחנו כי הישוב יהיה לו כפוי טובה וישיב לנו רעה תחת טובה. ואני לא אסע בשום אופן.

כשגמרתי, את דברי קמתי ואמרתי לצאת מן הבית. אבל אחד העם עכבני. הוא התחיל לדבר על לבי. אנו יודעים להוקיר את ערכך ופעולותיך. אנו יודעים מה הנך עושה בעד עמך. מוציאי דבות קימים בכל העולם וגם על אנשי שם היותר גדולים מוציאים דבות ובעם ישראל הוציאו שם רע גם על נביאים אם כך עליך לא להתחשב עם כל הדברים הקטנים האלה ולשים לב לעצם המטרה הקדושה שהצבת לעצמך. טובת עם ישראל דורשת כי תסע ועליך לנסוע וד' יצליח דרכך.

דברי אחד-העם אלה השקיטו את רוחי הנרגזת, גם ידידי המסור מר דיזנגוף בקשני ועודד אותי מאד מאד והפציר בי מאד שתיכף

אסע למצרים ולא להקשיב לדברי דבות. הוכרחתי להחליט בחיוב על נסיעתי מבלי לספר לחברי יהושע אברביה מכל המאורע הזה כדי שלא יתחרט לנסוע עמי. וביום השני נסענו למצרים.

כאשר ראש יפו וחבריו האפנדים ראו גם אותנו נוסעים למצרים, התפלאו ושאלו מה זה פתאום? הלא לא חשבתם לנסוע, ומה לכם במצרים? ענינו בצחוק שגם אנו נוסעים ל"טיול" במצרים.

במצרים התאכסנו מול המלון שבו התאכסנו האפנדים, ראשית פעולתנו היתה להתראות עם אחדים מיהודינו אשר שם. היינו אצל צ. והוא ספר לנו שקבל טלגרמה מועד הצירים מירושלים בנידון שזה ושהוא ישמור על עקבותנו. אני הבנתי יפה, שזהו פרי עבודתם של מוציאיי הדבות.

- ומה השיב כבודו להנהלה הציונית - שאלתי את הא' צ. המשתוקק ונכסף ומביט עלינו.

- השבתי - ענה מר צ. - אין לי צורך לשמור על עקבותיהם, מפני שלפי הבנתי המה באו הנה לשמור עקבות אחרים.

יהודינו בעלי שם תיכף התראו עם אחדים מכוח פוליטי חשוב בחוגים הפוליטיים הממשלתיים במצרים, ואספה רבתי זו שנועדה לא לטובתנו, נתבטלה.

גם הסעודה בבית הביק מ. נתקיימה כפי תכניתנו ולנו היתה בזה ההזדמנות לשמור כל צעד ושעל בעקבותיהם בנידון זה, אל הורדנו את עינינו מהם אף רגע קט, עבודתנו נעשתה בשקט ובסודיות גמורה. השתמשנו גם בעזרתם של אחרים שהביאו לנו תועלת רב בעמדם גם הם על משמר האורחים מיפו ומירושלים בכדי שנדע כל צעד ופעולה מצדם, וכמו במראה ראינו כל תנועה ותנועה הכי קלה שלהם במצרים. האספה לא נתקיימה ובזה נגמרה נסיעתם הפוליטית וכל אחד מהם שב למקומו כאשר בא, בלי להגשים את חלומו.

חזרתי לביתי חולה. עוד במצרים התרופפה בריאותי. שכבתי במטה והרופאים צוו עלי לנוח. בקורו של הא' דיזנגוף עודדני מאד. החלטתי להתרחק מעבודה צבורית. כדי לחזק שוב את כוחותי. היחס מצד מוציאיי הדבה דכאני מאד. פסקתי להאמין בציוניותם ובלאומיותם, האיש היחידי שהקסים אותי בעבודתי היה הא' דיזנגוף. הוא שקרבני לעבודה צבורית והוא היחידי שהאמנתי והנני מאמין בו עד היום בכל לבי ונפשי לפעולותיו לטובת העם והמולדת, שהן נובעות מתוך עומק נשמתו ומתוך הכרה עצמית אמיתית.

עזבתי את כל האספות, התרחקתי מהם. נשארתי רק חבר הועדים היותר חשובים לפי דעתי שעבודתם היא המועילה ביותר.

באחד הימים בשנת 1925 נתרופפה בריאותי עוד מעט והד"ר חיסין יעצני ללכת לבלות את החורף בהלון [חילוואן?] אשר במצרים. נסעתי יחד עם אשתי לשם וכעבור זמן מה הרגשתי את עצמי קצת יותר טוב ומחי היה שוב מסוגל לחלום על הקמת מפעלים ומעשים שהם הם תכנית חיי.

מתוך אלה שבאו לבקרני בהלון מאנשי מצרים היו הרבה מהם תלמידי בית הספר של זכי כהן המנוח מבירות, שהזכירוני את ימי הנער שלי ושלהם.

לרגל מסבה זו עלה במחי הרעיון הזה שהצעתיו לפני חברי נעורי מבית ספר ואמרתי להם כך: רבותי וחברי הנעורים שלי! הגיעה השעה שנקים זכרון גדול למורנו ומנהלנו זכי כהן. והענין לא יקשה לנו לעשותו עכשיו. הנה ישנו כיום בבירות ועד הקהלה מאורגן טוב ואנשים חשובים שם דואגים לטובת הכלל לרומם את מצבה התרבותי והרוחני של העדה העברית בבירות והרבה כבר פעלו בנידון זה. לכן היה מן הצורך המועיל והיפה להחזיר גם את העטרה לישנה, ולהעמיד זכרון חי לאחד מהראשונים, שחלקו היה הכי גדול במצבה ובהתפתחותה הרוחני והתרבותי של העדה העברית בבירות, והעיקר, ובפרט, חל זה עלינו תלמידיו של המנוח זכי כהן מבית-ספרו העברי הראשון בבירות. להתחיל במצות-עשה זו לזכרון הקדוש. והדבר הכי מתאים והכי נעלה הוא לעשות לשם מטרה זו, הוא לרכוש בחזרה את הבית שהיה בו בית ספר יהודי ראשון זה בבירות, שהכניס בו ממצו ומרוחו המנוח, לפתוח בו בית-ספר בצורתו הקודמת ולמסור אותו בתור מתנה לידי הקהלה המקומית, כדי שהיא תנהל אותו כראוי לשמו הטוב של מורנו הגדול.

רוב המסובים אחרי ששמעו את הצעתי נטו בהסכמתם להגשימה ורק העירו: היות שבין בניו של המנוח נמצא הד"ר ישראל כהן במצרים שהוא עשיר גדול צריך קודם לפנות אליו בתור בן מסור לזכרו של אביו. ואחרי שהוא יתן את האלף נפוליון בזהב הראשונים אז גם אנו ניתן כל אחד את חלקו ונתחיל לטפל בהצעה זו ונביא אותה בשלימותה לגמר ע"י ועדה שתבחר להפצת הרעיון בין כל תלמידיו הנפוצים בכל מקום שהם, ושיש ביניהם הרבה אמידים ועשירים ושתופסים מקום חשוב מאד בחברה בארצות המזרח וגם באירופה.

לעת עתה הטילו עלי, המתחיל ברעיון זה, להתראות עם בנו של המנוח הד"ר ישראל כהן ולמסור לו את הצעתנו זו.

אחרי שהחלמתי עד כדי שיכולתי כבר להתעסק בענינים שכאלו, הלכתי קודם לבקר בביתו של בנו השני של המנוח, לרפאל כהן שהתלהב מאד מהצעתי זו.

הוא הלך אתי לבית אחיו הד"ר ישראל כהן. אמנם העשיר שמח מאד לרעיון נהדר זה, אבל בשמעו שהצעתנו קשורה גם בזה,

שעליו הוטל שהוא הראשון יתן סכום של אלף נפוליונים הראשונים, התחיל תיכף לסוג אחורנית, אבל בכל-זאת אחרי הסברתי בהתלהבות את הערך הגדול של מפעל זה לכבודו הגדול של אביו המנוח הסכים להשתתף במפעלנו, בקושי, אבל הסכים.

בינתיים כתבתי במכתב-הצעתי לוועד הקהלה של בירות לראש הקהלה לאדון פרחי וגם ליוסף ביק דישי ולעורך העתון "העולם הישראלי" למר סלים מן.

ועד הקהלה קבל בשמחה מכתבי הצעתנו, אבל לא בצורתו שאנו הצענו. הם התנגדו שנרכוש דוקא את אותו הבית שעומד כבר עכשיו רחוק מהעיר ומרחוב היהודים. הם גם התנגדו שיוצר בבית שכזה בית-ספר בצורתו הקודמת של זכי כהן שהתלמידים גם אכלו ולנו הצעתם היתה ליצור בית-ספר רגיל בעיר על שמו של המנוח שהילדים אך ורק ילמדו בו.

ואחרי שהרגשתי את עצמי במצרים לא טוב שבתי הביתה, אבל את הענין הזה לא הזנחתי. ע"י המכתבים שנהלתי בענין זה עם בניו של המנוח נוכחתי שהבן העשיר הד"ר ישראל כהן שהיה צריך להיות המתחיל בדבר קדוש זה השתמט מזה לגמרי.

ובכל זאת לא התיאשתי מהרעיון. ועד הקהלה של בירות עמד בכל תוקף להגנת דרישתו בפני העירייה של בירות בהצעתם שרחוב היהודים בבירות שהיה לו שם אחר ושבו מרוכזים כל המוסדות הדתיים, החברותיים והבריאות של היהודים, שרחוב זה יקרא על שמו של מורנו המנוח זכי כהן ובזה פעלו והצליחו, והרחוב הזה נקרא על שמו של מורנו היקר. ותקותי חזקה מאד שימצאו עוד מתלמידיו שיגשימו את הצעתנו הראשונה בצורתה הקודמת.

פרק כ"ח

מפעולותי בעד בנין והרחבת תל-אביב

עבודתי בעיריית יפו לשם תל-אביב * קנאת יפו בתל-אביב * הרחבת רחוב הרצל עד הכביש יפו"ירושלים * התנגדות הערבים-הנוצרים * מכתבי להמושל סטרלינג * הצעתי נתקבלה * מול מסגד חסן-בק בסביבת תל-אביב * בנין רחוב תל-אביב מול המסגד * התנגדות הערבים-הנוצרים * נמוקי והסברתי בפני הערבים המושלימים * הצעתי מתקבלת * דברי עורך "הפלשתין" עלי * התנגדות עיריית יפו להעברת חשמל רוטנברג לעיר * הסברתי את התועלת לחברי * עיריית יפו * חתימת הפרטי-כל לטובת חשמל רוטנברג בידיים רועדות * שאלת בנין בית מטבחים משותף * נמל ביפו ובתל-אביב * הפגישה עם מר גרינבלט, בונה נמלים קטנים * נסיעתי לטריפולי * סיורי עם מר אוסישקין את סביבת הירקון * דברי אוסישקין * מכתב קרן הקימת והתשובה * מאמרי בהעתונים *

אחרי מעשה הדבה בהכתרת עבד-אללה שהטילו עלי אנשים מחוגי הד"ר מ. רצוני היה להתפטר מכל עבודות צבוריות נמנעתי ללכת לאספות שהוזמנתי, התמדתי להמשיך רק עבודתי בעד תל-אביב ובישיבות עיריית יפו שנמנתי בתור חבר. גם את תפקידי בתור חבר בועד בנין ערים ביפו ובתל אביב המשכתי ומעבודתי בתור שופט בעיריית יפו ובעיריית ת"א לא התפטרתי.

כך המשכתי את עבודתי בועד ובעיריית תל-אביב עד שגם מתפקידי זה התפטרתי בזמן עלית שלטון הפועלים בעירייה, מפני הנמוקים שעמדתי עליהם בפרוטרוט בעתונות מהזמן ההיא.

בעיריית יפו המשכתי בעול עבודתי עד שנת 1927 ותפקידי היה כפול, כי תמיד הוטל עלי להוציא לפועל החלטות עיריית תל-אביב שהם היו קשורים קשר אמיץ עם עיריית יפו בהסכמה הדדית. ואת תפקידי זה מלאתי כפי יכולתי כמו שהיה דרוש במצב זה או אחר לפי שיטתי בעבודה זו. קודם לפני הישיבה הכינותי את ראש וכמה חברי עיריית יפו שקבלתי למפרע את הסכמתם להצעותי שבנין והתפתחות ת"א היתה תלויה בהם.

ולמרות היחס המחודד שנעשה בינינו ובין שכנינו בשנים אחרי הצהרת בלפור והפרעות בירושלים וביפו, הצלחתי בכל זאת להוציא לפועל כמעט כל מה שהוטל עלי מועד ועיריית תל-אביב. ואת עבודתי הצבורית הזאת עשיתי במצב של קנאת שכנינו, ובפרט מהנוצרים שראו משנה לשנה את ירידתו של התקציב

השנתי של עיריית יפו שירד מ-60 אלף פונט ל-30 אלף פונט ועלייתו של התקציב התל-אביבי מ-35 אלף לירות עד 116 אלף לירות.

וקנאתם ושנאתם זו הבליטו באי כח הנוצרים בעיריית יפו על ידי עבודות חשובות אחדות לבנינה והתפתחותה של תל-אביב שעמדתה בכל תוקף לאשרם ויהי מה. ועל ידי אשורם הוכרח אפילו חבר אחד מהנוצרים להתפטר והתפטרותו נתקבלה, ושנים אחרים חדלו לבוא לאספות עיריית יפו. והנה רק אחדות מהעובדות בפעולותי אלה שעל ידיהם הוברר לי באופן כל כך ברור ובולט, שנאתם וקנאתם של הנוצרים למפעלינו הלאומי בארצנו.

עובדה א. פעם בהיותי חבר פעיל בועד בנין הערים ביפו ותל-אביב הצעתי לאספה ולהמושל היושב ראש באספה, כי ימשיכו לפתוח את רחוב הרצל דרך ישרה לדרך הכביש לירושלים, במקום להסתובב שלשה וחצי קילומטר סביב לחנם. חבר עיריית יפו וגם חבר בועד בנין הערים הנוצרי, בעל לטחנות ביפו, התנגד בכל תוקף להצעתי, והתנגדותו היתה בלתי הגיונית ומעשית אלא באה מרוב שנאה וקנאה שדבר כזה יכול להביא תועלת רבה לטובתה של תל-אביב שהוא הביט עליה בעין צרה.

אולם המושל סטרלינג שגם כן לא היה מידידנו הגדולים ראה בהצעתי הצעה הגיונית מאד ומנה לשם זה ועדה שהיא תכין ותביא לפני האספה הבאה תכנית מפורטת ומעובדת לכל פרטיה עם כל הנמוקים בעד ונגד ההצעה, ואם אפשר ואיך להוציאה לפועל.

נוסף לזה בקשתי מהמושל רק שיתן לי האפשרות להופיע בפני ועדה זו עם נמוקי והסברתי לטובת הדבר. המושל מנה גם אותי בתור חבר לוועדה זו אבל הוסיף גם את א. ג. שהוא יופיע בפני הועדה בטענותיו ונמוקיו המתנגדות לדבר זה.

וביום בהיר אחד שנקראתי להופיע לפני אספת ועדה זו, שכבתי אז חולה במטה במחלת הכליות ולא יכולתי בשום אופן להשתתף באספה חשובה זו לעניני תל-אביב היקרים לי ופחדתי שבאי-השתתפותי יוחלט לרעת הדבר. קראתי את בני משה שיכתוב בשמי מכתב להמושל בתוכן זה: בקשתי את המושל, היות שאני שוכב חולה במטה ואינני יכול להשתתף באספה חשובה זו, והיות שבאספה זו ידונו על הצעתי שאני עומד בכל תוקף על הגנתה, ופחד אני שבהעדרי ישתמשו מתנגדי ויחליטו אחרת מרצוני, לכן מן היושר ומן הצדק שהמושל יוריד זה מסדר היום של אספה זו עד שאבריא.

כעבור יום נתקבל מכתב-תשובה מהמושל, שהאספה הזאת לא התקיימה כלל, מכיון שהיא נקראה אך ורק לדון בסעיף עיקרי יחידי זה. ומסבת דרישתי הצודקת דחה הוא את האספה עד לזמן בלתי מוגבל, עד שאבריא ואוכל להשתתף בה.

אחרי זמן מה כאשר הבראתי נתקיימה אספה בענין זה והיות שעוד לפני האספה הכינותי רוב חברי הועדה שיהיו בעד הצעתי נתקבלה הצעתי ברוב דעות נגד הדעות של באי-כח הנוצרים, אחרי קבלת הצעתי קם תיכף הנוצרי א.ג. והגיש את התפטרותו מועד בנין הערים. השתדלתי שהתפטרותו תתקבל מיד, כי ידעתי שהתפטרותו באה אך בתור מחאה מלאה שנאה וקנאה לבנינה ופריחתה של תל-אביב.

וההחלטה בענין המשכת רחוב הרצל עד כביש יפו ירושלים הביאו באמת תועלת רבה להתנועה של ת"א שכל תושבי העיר עמדו על זה בהוקרה רבה והעריכו את ערך דבר חשוב זה.

עובדה שניה שבה התבלטה קנאת ושנאת הנוצרים לכל צעד ושעל בעבודתנו הלאומית בארץ. בועד בנין ערים בת"א מצאו לחשיבות רבה את הדבר לכוון את הרחוב שעובר וגובל סמוך לחוף הים לצד שמאל בכוון מול המסגד של חסן-בק. עיריית ת"א מצאה לחשוב מאד את הדבר שהמסגד הזה יראה מכל אורך הרחוב עד רחוב אלנבי. כך החליטו בעיריית ת"א ועל החלטה זו להגן עליה בכל תוקף עמדנו שני היהודים חברי ועד בנין ערים דיזנגוף ואני.

אולם גם פה הופיעו המתנגדים התמידיים לכל ההצעות שבאות מצד היהודים, והתנגדו גם לדבר זה והמציאו כל מיני מכשולים ומפריעים להגשמת בפועל דבר זה, שזה עלבון להמסגד המושלימי ועוד, ובפרט שמצאו שישנה שם עוד חלקת אדמה השייכת להערבים.

אבל אני עמדתי בכל תוקף על הצעתי לפני יושב ראש הועדה המושל קמפבל, וביארתי לו את ההיפך ממש, שעיריית תל-אביב דורשת זאת מפני כבוד המסגד המושלימי שיפאר את הרחוב ולא לבזותו חס וחלילה. ובדברים חמים והגיוניים היוצאים מהלב השפעתי בזה על החברים המושלימים והם הסכימו כבר להצעתי, וההצעה היתה כבר קרובה להתקבל, פתאום צף מכשול טכני קטן שיכול היה להפריע בעד העברת החלטה זו. המושל בפתיחת האספה הודיע שהענין מוכרח להגמר היום באספה זו.

עורך ה"פלישתין" עיסה-אל-עיסה שהשתתף גם הוא באספה זו כבא-כח "עתונו", השתמש בהודעת המושל זו ואמר, היות לפי דברי המושל הענין מוכרח להגמר היום ומכיון שחבר השני מהיהודים בועד בנין הערים דיזנגוף שהיה צריך לבוא לאספה זו עם התכנית המפורטת לא בא עד עכשיו לכן אין אנו יכולים לקבל את הצעתו של שלוש.

כשאני שמעתי את דברי עורך ה"פלישתין" שכונתם התכסיסי היה אך ורק להפיל את הצעת תל-אביב וראיתי שבגלל אי בואו של דיזנגוף יכול כל הענין לפול. החילותי לטעון האם בגלל דבר זה תפול הצעתנו. ובקשתי רשות מהמושל לטלפן מבית הממשלה לדיזנגוף. נגשתי להטלפון ובהתרגשות רבה דברתי בפני כולם

לדיזגוף [לדיזנגוף] בטלפון שתיכף יבוא עם התכנית להעברת הצעה זו, כי אחרת רוצים להפיל את הדבר.

בדברי כך ברגשנות בטלפון שמעתי איך עורך ה"פולשתיין" מעיר להמסובים. הביטו על שלוש "יחרב-ביתו" איך הוא מסור לעניני היהודים, נתין צרפתי ויושב על שתי הכסאות בתל-אביב וביפו ועובד כשד ממש לטובת עניני הלאום שלו.

לא עברו יותר מחמשה-עשר רגע ודיזנגוף הופיע עם התכנית והצעתנו נתקבלה ברוב דעות של המושלימים ורק בנגוד לאחזים מהנוצרים.

מפעולותי במשך השנים האחרונות בעירית יפו היתה גם העברת ההתקשרות בין עירית יפו עם חברת החשמל של רוטנברג בדבר הארת רחובות יפו והעיריה. עוד כולם זוכרים את התנגדותם הנמרצת של ערביי יפו להשתמש במפעלו החשמלי של רוטנברג.

בהיותי אז בעירית יפו החילותי לאט לאט להשקיט את הרוחות המתנגדות לזה. ופעם באספה אחת באתי בהצעה מבוססת על-ידי מספרים בולטים מאוד. הראיתי להעיריה בטבלא על החושך השורר בעיר וההוצאות המרובות ש"הארה" שכזו עולה להעיריה, בהשוואה להאור החשמלי של רוטנברג ושיעלה להעיריה פחות מסכום הקודם והסברתי את יתרון האור מן החושך, ועמדתי גם על הגניבות הנעשות בחשכת הלילה.

וכך לאט לאט נכנסו דברי ההגיוניים למוחו של ראש העיריה, והוא מנה ועדה של שלשה אנשים שבתוכם אנכי והנוצרי מסעד סיג והמושלימי עלי מוסתקים.

ואחרי עבוד הצעתי יחד אתם הוכרחו לחתום על הפרטי-כל כשידיהם רעדו בחתימה כאילו ראו בזה בגידה במולדת ממש.

ותיכף אחרי חתימתנו התקשרה עירית יפו עם חברת החשמל של רוטנברג בהארת העיר יפו.

ועוד פעולה קטנה שלי מתקופת היותי חבר עירית יפו. זה היה לפני שנים אחדות. על סדר היום של עירית יפו עלתה אז שאלת בנין בית מטבחים משותף מיפו ותל-אביב. עירית יפו הסכימה לזה ודרשה מעירית תל-אביב שתשתתף בהוצאות של חצי מהבנין. בעירית תל-אביב לא היו מוכנים לשותפות שכזו, וגם האמצעים הדרושים לא היו בתקציבם לזה. בכל זאת העברתי יחד עם חברי היהודים בעירית יפו שהעיריה מיפו התחייבה לשלם ארבעים למאה מהכנסת בית המטבחים לעירית תל-אביב.

שאיפתה הטבעית של תל-אביב מיום התחלת התפתחותה משכונה קטנה לעיר ואם בישראל, תמיד היה לבנות נמל קטן בסביבות תל-אביב בשטח העיר, נמל בצורת מזח-ימי או גשר-ימי ממין זה אשר נמצא בכמה ערי החוף של סוריה.

אולם כאשר באו ראשי העיריה בדרישתם הצודקת הזאת להממשלה, דחתה אותם הממשלה בלך ושוב, בכל מיני אמתלאות ודברים, שהערבים ביפו אף פעם לא יסכימו שיוצר נמל בתל-אביב ושהיהודים יעזבו את נמל יפו. ובהיות שהממשלה ידעה מראש שהנמל הגדול אם יבנה אז יבנה רק בחיפה, ובעמדה על השקפתה שאי אפשר שבארץ קטנה ועניה שכזו ימצאו שני נמלים דחתה היא תמיד את דרישת תל-אביב ויפו בכל מיני דחיות ואמתלאות שונות גם על בנין נמל גדול משותף בין תל-אביב ויפו.

ובסוף אחרי שאבות תל-אביב נוכחו שהנמל ביפו לא יבנה עמדו הם על החלטתם ודרשו מהממשלה מזח-ימי או גשר-ימי בסביבת ת"א.

בקשר עם זה נזדמנו אז בפגישה עם הא' גרינבלט שבנה בקבלנות גשרים-ימיים ממין זה בכמה ערי סוריה קרוב לבירות וגם בעיר טריפולי אשר בסוריה.

אני יחד עם יתר חברי עיריית תל-אביב באנו בדברים אתו בנידון זה ומצאנו שתכניתו בבנין גשרים-ימיים שכאלו הם קרובים מאוד להרעיון שעיריית ת"א מטפלת בו.

גרינבלט הציע והזמין את ראש העיריה דיזנגוף שיבקר את גשר-ימי זה בטריפולי, יחד עם עוד חברי הועד, ואז ידברו ביותר פרטים על כל הענין.

נסענו לשם זה דיזנגוף, גרינבלט ואנכי. אחרי שבאנו לטריפולי ובקרנו מכל הצדדים את התכנית והבנין של גשר-ימי זה וחקרנו גם פרטי הדברים על המקום, מצא חן בעינינו הדבר הזה מאד. היו לנו אספות אחדות יחד עם הועד שנבחר לשם זה בראש עם מנהל האפ"ק מר הופין, ובהתלהבותנו זו הלכנו כבר עד כדי כתיבת החוזה הפרוביזורי, והעיכוב היה רק אשורו של הממשלה. והממשלה שוב בתשובותיה לא הן ולא לאו כרגיל. רק לשם דחיה ובינתים עבר זמן, ואחרי שנוכחו חברי הועד שהממשלה בטח לא תרשה אפילו גשר-ימי קטן בת"א לבנות התיאשה הועדה מכל הענין וחדלו לגמרי לטפל בכל הענין החשוב הזה.

אולם אנכי לא השלמתי עם הרעיון במחי ולבי וידעתי שבלי נמל ביפו ובתל-אביב יסבלו שני הערים האלה יחד במובן הכלכלי אחרי שהנמל בחיפה יבנה. וכתבתי בשאלה זו מאמר מפורט בעתונות הערבית בהעתון "פלשתין" שגם הערבים ידעו באופן ברור על הסכנה הכלכלית הצפויה ליפו אחרי הבנות הנמל בחיפה אם גם ביפו ובת"א לא יבנה נמל קטן.

והאמנתי כל הזמן שנמל קטן בסביבות יפו ות"א בטח הממשלה תרשה. והייתי בטוח שהנמל הזה יבנה בסביבת הירקון. לשם זה קניתי בשקט ובצנעה שלשה חלקים קרקע בסביבה זו מהכפר "שייך מונים" [שיח' מואניס] על מנת להגניזם בשביל סביבת

הנמל שיבנה שם. ולא נחתי ולא שקטתי בזה ובקשתי את הא' דיזנגוף שידבר עם ראש הקרן הקימת לישראל עם מר מ. אוסישקין שהקרן הקימת תרכוש את כל השטח הזה בזול מהכפר "שייך מוניס" שבמקום זה יבנה בטח בזמן מן הזמנים הנמל יפו ותל-אביב.

הא' דיזנגוף שהיה תמיד נלהב מרעיון זה ומושפע גם מאמונתו החזקה בזה, כתב על זה לאוסישקין והביאו לתל-אביב לשם זה. ואחרי שהתראיתי אתו ודברתי על לבו בנידון זה לקחנו כרכרה ונסענו יחד לתור את כל המקום הזה בסביבת הירקון. בדרך הסברתי לו את כל נמוקי ואמונתי החזקה שהנמל יפו ות"א אם יבנה אז יבנה אך ורק על חוף הירקון וספרתי לו על קניתי את החלקים במקום הזה. ודברתי על לבו שחשוב מאוד, חשיבות ממדרגה ראשונה, שהקרן הקימת לישראל תרכוש אדמה זו עכשיו במחיר זול של חמש שש לירות הדונם, שיצטרכו לשלם כעבור שנים מחיר הרבה יותר גדול.

מר מ. אוסישקין הלך והסתכל טוב במקום הזה ושוב חזר והסתכל בכל הסביבה והפרספקטיבה של המקום הזה כך במשך שעה ויותר, ואחרי כן אמר לי בטון ודאי החלטתי. כן! פה יהיה נמל כזה ממש כמו בריגה ואני נותן תיכף מחר צו ליהושע חנקין לקנות את המקום הזה.

שבנו מהמקום אל ת"א ונפרדנו בשלום. אוסישקין לחץ את ידי בדברי התלהבות והבטיח חגיגת שוב שעוד מחר הוא יתן צו-פקודה להתחיל לטפל בענין זה.

אבל רק כעבור שלשה חדשים ב-19 ליולי שנת 1925 קבלה הפירמה שלוש מכתב מהקרן הקימת לישראל בנוסחה זו: היות שהקרן הקימת לישראל חושבת לקנות שטח אדמה בסביבת הירקון והיות ששמענו שהא' שלוש מנהל גם הוא משא ומתן לקנות קרקעות בסביבה זו, אנו מבקשים אותו להפסיק בקניות האלו שם.

אחרי שאנו קבלנו מכתב מגוחך זה בנוסחה שלהם, ענינו להם בשם משפחתנו במכתב מיום 25 יולי 1925 מכתב תשובה זה: את מכתבכם מיום זה וזה קבלנו וכפי שאנו זוכרים, התעניינותכם בקניית אדמה בכפר "שייך מונס" היתה אחרי ההצעה שבאה מאחד מאתנו ממר יוסף א. שלוש להא. אוסישקין בהיותנו פה בת"א, ואז כבר היו בידינו חלקים שונים בקרקע הנ"ל.

והוספנו בסוף מכתב זה, ש"אין לחשוש בנאמנותנו לגאולת הקרקע שזה היסוד העיקרי של משפחתנו עוד בבואה לארץ זה כשמונים שנה".

וסוף דבר. שעד היום הזה, מלבד שלשת החלקים שאני רכשתי במקום זה, הקרן הקימת לא קנתה שם אף צעד ושעל אדמה

ואמונתנו גם היום חזקה שאם נמל קטן יבנה בשביל יפו ות"א אז הוא יבנה אך ורק בסביבות הירקון.

בפעולות שכאלו מלאתי את חיי במשך השנים האחרונות. ואף על פי שרציתי להתרחק מעבודה צבורית אבל מטבעי הוא ובדמי הוא שאינני אוהב את הבטלה בזמני החפשי מעסקי. בשנים האלה פרסמתי גם איזה דברים לשאלות היום.

כאמור כבר אינני סופר, וידי לא נסתה בהרבה מעוד בכתיבה, אולם בתוקף שטף העניינים בתקות עמנו בארצנו, שלא הכל הלך כשורה לפי הבנתי והשקפתי, ועל תקלת הרבה דברים רציתי לעמוד להציל מה שהיה ומה שיש להציל ולתקן מה שהיה ויש לתקן. נאלצתי מעת לעת לצאת בעתונים שונים במאמרים גלויים בחתימת שמי. בהמאמרים האלה, פחות או יותר באו לידי הבעה המחשבות והרגשות היקרות לי מאד. דברי אמת שנבעו ממעמקי הלב והנפש.

פרק כט

בימי מאורעות הדמים באב תרפ"ט ואחריהם

בואם של מאורעות הדמים * על הרי הלבנון
* הידיעות המחרידות מהארץ * אנו
מקשרים את הארץ עם העולם היהודי *
מחלת אשתי מעכבת לשובי * בשובי אל
הארץ * מצב הרוחות הנרגזים * פני
השכנים לא כיום אתמול * מאמרי "דברי
אמת ושלום" בעתונות הערבית בסוריה
ובארץ * הערת העורך "אליף ביי" * החרם
הכלכלי * עבודתי בבטולו * פעולות קטנות
שיהיו בעתיד גדולות *

בחודש אב בשנת תרפ"ט בחודש זה המר והנמהר בישובנו, איזה שבועות לפני מאורעות הדמים שבאו עלינו לפתע פתאום בלי שהרגשתי את התרחשותם ואפילו סמני בואם, בימים האיומים והנוראים האלה הייתי לצערי לאסוני ולדאבוני הגדול מאחורי גבולות ארצנו, בהרי הלבנון.

מפני מחלתי שתקפני אז פקד עלי הרופא לנסוע למעון-קין [צ"ל קיץ] על הלבנון. נסעתי אז יחד עם אשתי בהתחלת חודש אוגוסט 1929. המצב בארץ שעזבתיה לזמן מה, היה מסובך בשאלת הכתל, אבל בשום אופן לא יכולתי לתאר לעצמי שכעבור איזה שבועות יתפרצו מאורעות הדמים בצורתם האכזרית שהתפרצו.

בשבתנו בעיר "עלה" במעון-קיץ על הר הלבנון במסיבת יהודים נפוצו שם ביום אחד שמועות משמועות נוראות על הפרעות שנעשו בכל הארץ בכלל ועל הטבח הנורא בחברון בפרט.

רציתי לרוץ, לעוף כעל כנפי נשרים לשוב לארץ, אבל כל הדרכים היו סגורות אין יוצא ואין בא, ולא היה לנו אפילו ידיעות ברורות ממה שנעשה בארץ.

התאמצתי בכל כחתי החלשים אז, ונתקשרתי עם בר-סמכא בסוריה ובא"י בכדי לקבל ידיעות יותר ברורות ממה שנעשה בארץ בכלל ובמשפחתנו בפרט.

על ידינו עברו טלגרמות חשובות מהארץ אל ראשי הגולה על המצב בארץ וקריאה לעזרה. אחר שהטלגרמות האלה לא היו יכולים לשלוח אותם מהארץ ישר.

כפי שאמרתי כבר, תיכף בהתקבל הידיעות הראשונות המחרידות מהארץ רציתי לעוף כעל כנפי נשרים אולם שתי סבות חשובות עכבוני לעשות את זה. הסבה הראשונה שהזכרתי כבר, שכל הדרכים המובילות לארצנו היו סגורות ומסוגרות. והסבה השנייה,

אשתי. מרושם הידיעות נפלה חולה במטה במצב קשה והייתי מוכרח לשבת על יד מטתה יותר מחודש ימים.

ואחרי שאפשר היה לה רק לקום ממטתה ולנסוע שבנו תיכף אל הארץ.

בבואי הביתה ובשמעי ובראותי מה שנעשה בארץ, נדהמתי לראות את השנוי החזק שמצאתי אצל שכנינו אחרי המאורעות.

חשבתי אז הרבה כאובד עצות מה לעשות והחילותי לפעול בכל מה שאפשר בעל פה ובכתב בכדי להראות לשכנינו שגם הם יראו, מה שהם עוללו לנו וגם להם במאורעות הדמים האלה.

יצאתי אז במאמר בשם "דברי אמת ושלום" שהיו מופנים לערביי ארץ-ישראל. מאמרי זה נדפס במקום ראוי בעתון הכי גדול ובעל השפעה בסוריה ב"אליף ביי" הדמשקאי עם הערה חשובה של העורך למאמרי על הידידות האמיצה של משפחתנו עם כמה וכמה מנכבדי הערבים בארץ-ישראל ובסוריה.

מאמרי זה נדפס גם בעוד עתונים ערבים בדמשק ובבירות. מפני חשיבותה של השאלה הזו וערך הדברים וזמן כתיבתם בפרשת חיי הנני מביא פה את דברי מאמרי שיצאו אז כצעקה מלבי הכואב לאחי הערבים.

"רוב אחי הערבים שבארץ בודאי ידוע להם, כי משפחתנו גרה בארץ במשך דורות שלמים, וכותב הטורים האלה אחד מנכדיהם. נולדתי כמוכם בארץ הזאת ושנות חיי היום קרוב לששים. ובאופן טבעי ירשתי את אהבת אחי הערבים והתערבתי אתם, בין בעסקים ובין ביגונם ושמחתם, לרוב השנים האלה, לכן מחויב אנכי לאמר מלתי המיוסדת על האמת.

בהן צדקי כי נדהמתי ואינני יכול להבין את הפעולה האחרונה של ההתנפלות והפרעות אשר התפשטה בכל פנות הארץ בתכנית רצינית ומבהילה, שלא היתה כמוה מאז ומקודם ואשר אין לה מקום כלל מכמה טעמים שאפרטם פה.

ידוע אני בבירור, כי המושלימי הערבי אינו נוטר טינה בלבו בדרגה כזו, מכיר אני את ערכם היטב ואת המדות הטובות, אשר בכללם גם מדת הכנסת האורחים אשר ירשוה מאברהם אבינו עה"ש.

ידוע לי היטב התנהגותם המפורסמה עם השכן שהיא אחת ממצוותיו של הנביא הגדול מחמד. מכיר אני את רובם, ואת נטיתם לשלום מפני שהם מושלימים, ומפני כל אלה המדות נדהמתי והתפלאתי, איך נמשכו לטעות גסה כזו, כי השכן יהרוג את שכנו - אשר חי אתו בבית אחד או בשכנותו והשתתף אתו בשמחה וביגון והוא פגש אותו כמעט יום ביום בבוקר ובערב באמירת שלום של שכן - כי יהרוג אותו באמצע היום, אותו ואת משפחתו לעיני קבר

אב המון של שני העמים האלה, היהודים והמושלימים [הכוונה למערת המכפלה, שהיא קבר אברהם אבינו], גם אם נניח, כי פקודות נמרצות הסיתו אותם ל"פרעות קודש" להרוג כל היהודים, כיצד לא חשב הרוצח לרגע, כי אחרי הטבח ושקיתת הארץ ימצאו אולי יהודים שנשארו בחיים בהשגחת האל העליון ואיך יפגש הרוצח עם אלה שנשארו, וכיצד לא יתבייש להביט בפניהם.

והנה העתונות הערבית, פלא כי גם המתונים שבהם נהפכו כולם בבת אחת והדפיסו דבות שאין להן שום יסוד, בכדי להסית את ההמון למהומות באופן שגעוני, בנגוד לתכלית, שהיא צריכה להיות מכוונת לחנך את העם ולהשקיט את הרוחות בזמנים כאלה אם כאלה יתהוו. האדונים האלה פרסמו עלילות בלי שום יסוד, ויש אשר הם בעצמם הוכרחו להכחיש את דבריהם יום או יומים אחרי-כן.

והנה הגנת עורכי הדין, אשר בהגנתם שברובה אינה צודקת הורידו את עצמם מבמת המשפט והצדק. ואחדים מהם עוד השתדלו להפוך בבית-המשפט את השחור ללבן, כל זה הוא מתמיהני על המהפכה שנתהוהה.

האם לא ידוע למפיץ עלילות שוא, שלא יעברו ימים מרובים והשקר יודע והאמת תובלט, והבושה תכסה את פניהם.

ועוד: אלה הרוצחים או הבוזזים כאילו נעלם מהם כי אחרי המעשה יצטרכו לעמוד לדין ולחקירה וסופם לנפול חלף מעשיהם, ואיך נגרר הרוצח להרוג את שכנו היושב אתו לבטח משנים קדמניות. בנגוד גם למה שפרסם לא פעם הועד הערבי, כי את היהודים יושבי הארץ חיו בשלום מאות בשנים וימשיכו לחיות אתם בשלום לעולם, בעוד שהטבח התחיל באופן אכזרי, ולא מתבישים אחדים מעורכי-הדין להכחיש בבית-המשפט כי ההריגות בחברון לא נעשו באופן אכזרי כפי שהעידו היהודים. האם מותר להרוג ולשפוך דם נקי בתוך הבית אפילו באופן פשוט? חי נפשי כי המעשים הנוראים אין להם שום דמיון וקשה למצוא דוגמתם בהיסטוריה העולמית, ובפרט לא יאמינו לאיש כמוני שהכרתי את הערבים זמן לא מועט. אני בודאי לא אאשים את העם הערבי בכללו בפלשתינה כשם שהנני בטוח, כי כל המושלימים הנאורים מתנגדים נגוד גמור למה שנעשה במהומות אלה, אבל יש יחידים וקבוצים אשר מטרתם להסית את ההמון מעת לעת, והם משתמשים לכך בשם הלאומיות כסמל שלהם, אבל מטרתם וכוונתן שונה כל אחד להנאת עצמו או קמוצו [צ"ל קבוצו] הוא, ואלהי האמת בודאי ידון אותם כמפעלים. החופר בור - יפול בו.

התפלאתי מאד כי כל העתונות, גם הקיצונית והזולה, וגם חלק מהעתונות המכובדה והמתונה, כולם כאחד שרו בנוסחא אחת במאמריהם הראשיים: "התנפלות היהודים בפלשתינה", "התנפלות היהודים על המושלימים", "התנפלות היהודים על ג'אמע אל אקסה

[מסגד אל אקסה]" , "התנפלות היהודים על הבוראק [הכותל המערבי]" .

האמת הדבר, כי היהודים התנפלו על ג'אמע אל אקסה? חס וחלילה. או כלום התנפלו על כפרי הערבים או על שכונות ישוב המושלימים או הנוצרים בערבים? לא, אבל להיפך, הערבים התנפלו על חלק ממושבות היהודים וכן גם על שכונות היהודים בערים: חברון, ירושלים, תל-אביב ויפו, חיפה וצפת, חוץ מטבריה שלא היתה ידה במעל, מפני שהרוב הגדול של תושביה הם יהודים, הוכחה בולטת זו ודאי תרשם בהיסטוריה העולמית.

ומה שנוגע ל"התנפלות" היהודים על הכתל: ידוע לכל העולם שהכותל הוא מקום תפלתם של יהודים ממאות בשנים. אולם אלה מחרחרי הריב עשו ועושים מכשולים רבים, כדי שהיהודים יחדלו לבוא להתפלל ע"י הכותל כרגיל. אבל היהודים, למרות כל המכשולים שהם מוצאים עכשיו, ממשיכים להתפלל במקום הזה, ודבר זה נחשב להתנפלות!

אולם הענין הוא אחר לגמרי. הטעם העיקרי אשר בו מסתייעים אלה המחרחרים ריב הוא הכרזת בלפור, ופה ענין פוליטי השייך לממשלה המנדטורית, אבל כל אדם בר-דעת יודע כי הכרזת בלפור מכוונת לכך, שיבואו היהודים עם כספם, ידיעותיהם ומרצם כדי לבנות את הארץ ולא תהיה שוממה, כמו שהיתה מאוד בשנים עד כה. ומה הפסידו אחינו הערבים מעלית היהודים לארץ לבנותה. הרי להיפך, הם נהנו הרבה מאד בכל המובנים. הרבה מהם מכרו קרקעות ליהודים, שרובם זבורית וסלעית שמשנים קדמוניות לא נגעה בהם יד, ותמורתם קבלו מחירים אשר לא קוו להם, ובכסף זה שקבלו, שפרו את אדמותיהם הפוריות. ומתוך שאלה הכפרים הסמוכים למושבות היהודיות למדו מן היהודים מרץ ואופן העבודה נהפכו כפרים אלה לפוריים ביותר ומצבם הכספי הטוב בהרבה, בניגוד לאלה הכפרים הרחוקים ממושבות היהודים נשאר עד היום כמאז ולא התקדמו אפילו במעט. האם בזה הפסידו הערבים?

ועוד: מחלת המלריה, שהחזיקה בארץ זה מאות בשנים ועשתה שמות בתושביה בלי שידעו אפילו לחקור ולדעת את הסבות, וכעת כמעט אזלה המלריה הודות למי? ומי נלחם במסשטב [קנה מידה, מילה רוסית] רחב, אם לא היהודים במרצם ובכספם?

ועוד מתלוננים הערבים שהיהודים תופשים את רוב הפקידות בממשלה וזהו שקר פשוט. הסטטיסטיקה של הממשלה ידועה לכל והמספרים בולטים, עליכם לעשות חשבון ותוכחו, כי אין פקידים יהודים בממשלה אפילו כפי שמגיע להם על פי מספרם.

ומה עוד: העליה ההמונית של היהודים? הן כל מושלימי יודע, כי לפני המלחמה העולמית היה מספר היהודים בארץ 120 אלף, אם נוסיף שנים על מאה לכל הפחות עודף הלידות על התמותה לכל שנה יצא במשך עשר שנות המנדט עשרים וארבעה אלף נוסף

למספר הקודם וביחד 144 אלף. ולפי הספירה האחרונה של הממשלה מספר היהודים הוא 160 אלף. הרי שהעליה של עשר השנים האלה נתנה עודף של ההתרבות הטבעית רק 16 אלף. והרי אתם טוענים, שמסכימים אתם לעליה מוגבלת. ומה איפוא הרעש? ואם כמה יהודים באו לארץ בכספם ובמרצם כדי להאחזו בה, ואחרי שאבד להם כספם בארץ או חלק גדול ממנו, שבו לעולם הגדול, מפני שנוכחו לדעת שהארץ ברגע זה אינה עוד זבת חלב ודבש. הרי מי נבנה מהכסף שעזב אדם מסכן זה בארץ, אם לא תושבי הארץ שרובם ערבים.

לכן הצעתי לנאורים שבאחינו הערבים, שיתחשבו עם כל האמור לעיל שהם דברים המבוססים על המציאות ועל יעודים כלכליים בולטים, ויתאמצו למשול על דעת אלה המחרחרים והמסיתים, כי יחדלו מתנועתם המחריבה כדי לתת להחיות את הארץ ותושביה ולא להביאה לידי חורבן ודלדול תושביה."

בשובי מהלבנון אל הארץ התחיל כבר החרם הכלכלי בין הערבים והיהודים להתפתח בצעדים מהירים. בתור סוחר מנוסה מעשרות שנים ראיתי מהסמנים הראשונים שהחרם יביא רעה גדולה למצבה הכלכלי של היהודים בכל הארץ, ולא רק ליהודים בלבד אלא גם לערבים.

בהסתכלותי ובראותי את החרם ותוצאותיו לא נחתי ולא שקטתי ובעזרת כמה מחשובי העסקנים היהודים הצלחנו בזה להתקשר עם כמה וכמה מראשי ונכבדי הערבים בעלי השפעה גדולה בעמם וגם עם ראשי העתונים שלהם, כדי לבטל את החרם שמביא נזק לשני הצדדים. והחרם בוטל בלי שהספיק להכות שרשים רעים בחיינו הכלכליים המשותפים שלנו והשכנים.

ובטפולנו בשאלה כלכלית זו כאן נוכחו גם האחרים שעזרו על ידי בזה, את האמת הכלכלית של חיינו בארץ - כי חיינו הכלכליים המשותפים בארץ הם קשר לא ינותק, וכי לא בתור "עם לבדד ישכון" נסדר את חיינו בארץ.

ואחרי שבעבודה בשקט ובצינעה ובלי פרסום דברים הורדנו מחיינו הכלכליים את השאלה הקשה והמביאה נזק בכל רגע, את שאלת החרם, נגשתי לסדר ולרכז יחד עם חבר אנשים העוזרים לי את כל שימת לבנו בפתרון עוד שאלות הנוגעות ליחסי שכנים בארץ ליחסי שלום בעבודה ובמסחר שאנו מקווים מפתרונם הרצוי לידי תוצאות טובות.

בפעולות האלה, ובפעולות חיי מהשנים האחרונים שעשיתי אותם בשטח הטבת היחסים יחד עם האדון דיזנגוף, מהם גם על ידי מר דיזנגוף וטולקובסקי יחד. מפני סבות מובנות אי אפשר עוד עכשו לדבר ולספר על פעולות אלה וערכם בישוב, אף על פי שמכמה מהם ראינו תוצאות חשובות.

בפעולות האלה שרכזתי בשנים האחרונות את כל שימת לבי יראו
אולי קטנים בעיני הקורא אבל בזה אני מאמין ויודע שמפעולות
הקטנות האלה נעשים ויצמחו מהם דברים גדולים שלא לנו עכשיו
הדור ההולך להעריכם, ורק ההיסטוריה הישראלית וכותב תולדות
הישוב, רק כעבור זמן ישפטו עליהם במשפט נכון וצודק ובאופן
בלתי מפלגתי ואז מעשינו ופעולותינו הקטנים האלה יראו באור
לגמרי אחר כעבור זמן ידוע. ורק בנינו ונכדינו אחרנו יקצרו
מפעולותנו ברנה מה שאנו זרענו אותם בדמעה באדמת ארצנו
לטובת העם כלו.

סוף דבר

תמו דברי בפרשת חיי, אבל לא תמו עוד חיי. ובערוב יומי רוצה אני פה רק להוסיף בתור סכום לששים שנות חיי על האדמות קצת מהשקפותי מנסיונות חיי שלא עמדתי עליהם בספר.

השתדלתי לקיים את הבטחתי בפתח-דבר לספרי, אך ורק לספר ולתאר את דברי ימי חיי וסביבת חיי, את הדברים כהייתם. אבל ספר חיי זה מופיע בתקופה כל כך עגומה ובמצב כה עצוב ועלוב בחיי עמנו בגולה ובארצנו, בשנת הופעת "הספר הלבן" בזמן שכנסת ישראל בגולה עומדת על פרשת דרכים ושואלת לאן? ובזמן שחלוצי התחיה ובוני ארצנו שואלים בעצב בחשכת הלילה, שומר מה מליל? וזמן כזה מחייב כל סופר, איש צבורי ובעל בעמיו להגיד מה בלבו.

אנו עומדים עכשיו בשינוי יסודי בהצהרת בלפור אחרי הופעת הספר הלבן של ממשלת הפועלים באנגליה עם פירוש פספילד להצהרה זו, שהפיח יאוש בלבות רבים של יהודי העולם ובפרט אצל בוני ארצנו. חלקי בין אותם הבונים שנשארו באמונתם ותקותם בבנין הארץ ויעבור מה.

במצב רוח אדישי בעם האנגלי ובממשלה האנגלית למפעלנו הלאומי מסבת סכסוכי שכנים ומחרחרי ריב בין שכנים, אני מלא תקווה ואמונה שהשלום בין שכנינו המושלמים יוקם, ובנין ביתנו הלאומי יבנה, כי אין כח שיעצור בעד חיי שכנים בשלום, אם זה רק סם-החיים ושאלת-החיים בעד שניהם.

ואמונתי חזקה כי בשנוי השטה בבנין הארץ ושינוי ההבנה וההשקפה על היחסים בין השכנים, אם נעשה ונקים הדבר הזה, אז, כמו שבתקופת שלטון התורקי ביחסינו הטובים עם שכנינו נהפכה הפתקה האדומה לפתקת הבנין, כן תקותי ואמונתי הרבה כי על ידי שנוי ערכין יסודי בשיטת עבודתנו וביחסים עם שכנינו נהפוך גם את הספר הלבן, שהרבה רואים אותו כספר שחור, לספר הבנין של הבית הלאומי.

והיחסים בין שכנינו בארץ, בזה הוא עכשיו עיקר פעולתנו. לשאלת השאלות הזאת צריך עכשיו לרכז את כל שימת לבנו, וילידי המקום תושבי המקום מעשרות שנים, הם הם שצריכים לעבוד במרץ לפתרון שאלה חמורה זאת בישוב. ואף על פי שמיי הצהרת בלפור ומאורעות הדמים קשה היא עבודה זו, בכל זאת לילידי המקום ליודעי דבר הזה, לעשותו בטקט, בשקט ובאמת אפשר הרבה והרבה לעשות בנידון זה. אין אני אומר שיש לי כיום תיכף כל הפתרון לשאלה מסובכת כבר מאד ומכאיבה באופן נורא בחיי הישוב, אבל לחפש כל הדרכים למצוא את הפתרון, יש הכרח גדול לנו, הכרח השעה והכרח העתיד לכל עבודתנו הישובית.

איני מטעה את עצמי ואני יודע בברור שהיחס שבינינו ובין שכנינו צריך הרבה עיון ומרץ להשקיע בו, אבל אין לנו רשאים לדחות עוד יותר משהוא שאלת היום שלנו וגם שאלת המחר, ושאלה בוערת זו עומדת עכשיו בצורה חריפה מאד על סדר חיינו ובישובנו, אם נאבה ואם נמאן. ואין לנו יכולים בקלות ראש לפטור בבטול משום ששאלה זו מכבידה עלינו כאבן כבדה, והיא היא אבן הנגף והמכשול, המפריע כמעט לכל עבודתנו הישעית בארץ, ובלי שנמצא לה איזה פתרון, לא נוזז בעבודתנו.

אני רוצה לעמוד פה בסוף דברי ביותר פרוטרוט קצת בשאלה חשובה זאת, שלא יכולתי לעמוד עליה הרבה מפני טעמים טכניים בספר, אף על פי ששאלה זו תפסה חלק חשוב בכל מהלך חיי. ונודה לכל הפחות עכשיו לאור המאורעות שעברו עלינו, ונודה על האמת שעמדנו עליה ילידי המקום עוד מראשית צעדנו ביישוב, כי אין סכנה יותר גדולה מזו הבאה על יסוד הערכה בלתי נכונה של הכחות אשר לך והעוזרים לך, והכחות של האחרים והמתנגדים לך, ולהבין לכל מלואו את מצבנו הקשה בארץ אבותינו, ולהעריך לכל הפחות עכשיו את כחותינו ואת הכחות המתנגדים לנו.

ומי שבקי קצת בתולדות ישובנו מבראשיתו יודע זאת, ששאלת ההתקרבות אל שכנינו וחיי השלום אתם זאת היתה חובתנו הראשונה של ילידי המקום ואותה מלאנו כהשקפתנו, ואם לנו הצלחנו בעבודתנו הצלחתנו היתה בהרבה, שאנו הערכנו והתחשבנו גם עם שכנינו שבשכנותם לנו היינו צריכים לבנות את בנינו.

אבל - ונגיד פה את האמת המרה והאימה, אבל האמת - שמנהלינו, והרבה מבוני הישוב שבאו מן הגולה על מנת לנהלנו, לא עמדו כלל וכלל על הערך הגדול של יחסי השכנים, על הכלל היסודי והפשוט הזה. הם אולי לא הבינו או לא חפצו לעמוד עליו ובאי עמדתם בשאלה זו, יש עכשיו הרבה להאשים ששאלה זו נסתבכה כל כך ושנעשתה להשאלה המכאיבה מאד ביישוב, וכבר כתבו, עמדו והעירו על זה ברבים, שמיום הופעתו של הרצל עם הרעיון של הציונות הפוליטית, תארה התעמולה הציונית בכל הארצות ובכל השפות את הארץ אשר בה לנו הולכים לבנות את ישובנו הלאומי כארץ מדבר שממה ועזובה רבה בה ואין יושב בה, ואחרי תאור כזה את הארץ בכתב ובעל פה, אך ורק בתור קרקע בתולה אז, על סמך ויסוד ודאות זו, העמדו כל השיטות הציוניות בבנין הארץ, שהכל יש בהן חוץ מדבר אחד ששכחו והוא, תשומת הלב לאותם התושבים אשר יושבים כבר בארץ זו.

ובכדי שתראו בכמה עלה לנו יחס בטול זה במשך העבודה הציונית ביישוב די להביא פה אי אלו עובדות אחדות מני רבות.

במשך הזמן הזה של עבודתנו בבנין הארץ, לא השתדלנו אפילו ללמוד בכדי לדעת את שפת הארץ, שפת שכנינו, באותו זמן

ששפות אחרות אנו לומדים בחפץ לב ועד היום בכל הישוב העברי החדש בערינו ובמושבותינו יש מספר קטן מאוד של אנשים היודעים קרוא וכתוב שפתם.

ועוד דבר חשוב אחד, במשך שנות עבודת בנינו בשכנות עם זה, מה אנו יודעים על חיי העם הערבי לכל זרמיו כחותיו ושבטיו? מנהגיו ונמוסיו? על מצבו הכלכלי התרבותי ועוד? בכל הספרות הציונית אין אף ספר אחד שיספר באופן נכון בתאור אמתי את חיי העם הזה, ובמספרים נכונים על מצבו בכל המובנים, ספר שירוכז בו כל החומר החשוב בשאלה חשובה זו בישובנו, ספר שיהיה אור לעיני אלה שמתענינים בה. ספר שהיה בו צורך מזמן ושיש בו עכשיו אחרי המאורעות והספר הלבן עוד יותר צורך אקטואלי ממדרגה ראשונה. בזמן שרבים מגששים באפלה בבואם באמת לחפש פתרון בשאלה ערבית זו...

גם משתי העובדות האלה, ושיכולנו להביא עוד עובדות כהנה כמה וכמה, יש לראות שבמשך כל הזמן לבנין ישובנו החדש העלימו קברניטינו מהעולם היהודי שאלה נעלמה זו. ולא רק שכנינו הפנו עורף לנו, כי מנהלינו אשמים בזה שהביטו תמיד ביחס של ביטול ומגבוה עליהם.

וביחס אדישי התיחסו הבאים מחדש אל הארץ, שבשכנותם היו הבאים צריכים ומוכרחים להתישב ולחיות בה. ובשביל יחס זה לא רצו השכנים להעריך הערכה את התועלת הרבה בעבודתנו הישובית, שהיתה גם רבה מאד להם. ובטח מטעם האדישות אליהם מצד מנהלי בנין הארץ, הם לא מרוצים מבנינו למרות שהם יודעים כי החלק היותר גדול מן ההון העצום מכספי הלאום ומכספי הפרטים של היהודים עבר לידיהם באפנים שונים. ורק בעבור יחס הבטול הזה, הם לא מרוצים להכיר בעובדה חשובה זו, שמדינו ומעבודתנו הישובית באו גם להם הרבה תקונים ושבוחים בחייהם הכלכליים והתרבותיים.

כי מה ראו בנו ובעבודתנו מראשית התישבותנו ועד היום הזה? רק אדישות קרה, התנכרות ויחס של בטול, ונוסף עוד לזה גם שמעו מראשי המדברים שלנו בעתונות הציונית הרבה דברי להג ושטות שהם לפעמים הזיקו לנו בהרבה.

ומענינת העובדה, שהערבים המושלימים מהנאורים שבהם, הם מצדם חפשו דרכים בעבר, פעמים אחדות, ועשו גם נסיונות להתקרב אלינו. כי הרבה מהם ידעו ויודעים זה גם היום, כי היהודים הם האלמנט היחידי אשר יוכל להכניס את תוך ארץ עזובה זו את הפרוגרס בהתפתחותה בכל המובנים לתועלת כל הארץ. והפקחים שמהם יודעים גם את זה, שהנגוד שלהם עכשיו, הוא רק מלאכותי שנגרם על ידי סבות חיצוניות ע"י מסיתים והסתה, והם, וגם אנו ילידי המקום יודעים זה בבירור, שאפשר ואפשר מאד ליצור יחס של הבנה הדדית ביננו לבינם, צריך רק

לעבוד בטקט ובהבנה פסיכולוגית דקה בזה, להכשיר את היחס הזה שנתקלקל מאד, להכשירו בדברים ממשיים, בדבר אמת, והעיקר במעשים ובפעולות נכונים המובילים אל המטרה.

ואנו מוכרחים לגשור את הגשר בינינו וביניהם, כי אחרת כל עבודתנו ביישוב תתעכב, בהשענה אך ורק על כחות עצמנו הדלים ועל כחות הכידון הבריטי, המתחלף לפי רוח הזמן והמצב במדיניות של אימפריה, כפי הנוסחה התנ"כית מתקופת מלחמת ישראל בעמלק ע"י משה רבנו, בהיות ידי משה כבדים וירימו למשה את ידיו וגבר ישראל ולהיפך, ואי אפשר לנו בבטחון גמור ואסור לנו להשען על הכידון הבריטי.

ואנו יכולים לגשור את הגשר הזה אם נעמוד רק על השקפת אמת זו, שפה בארץ, היא הלונדון שלנו, שרק פה בארץ הוא מקום הפתרון לשאלה זו, וגם אם נגש ביחס טהור-לב ונכון, ביחס לבבי ואמתי בלי שום כונות צדדיות, מפלגתיות, זרות מן החוץ, המתנגדות לדרכי שלום ואמת.

ואת זה הבינונו אנו ילידי הארץ מזמן רב, עוד לפני הכבוש הבריטי, ותיכף אחריו. אבל מנהלינו, שנהלו את האניה הסוערת של הישוב על ראשינו ובלי ידיעתנו, שעשו זה מברלין לפני המלחמה, ומלונדון אחרי המלחמה, הם לא רצו בזה להתחשב בדעתנו, כי אחרת חשבנו על זה אנו ילידי המקום, והם תמיד השתדלו רק להשתיק את קולנו הנכון בשאלה זו כקול קורא במדבר.

אדיר חפצי שהפרקים בספרי, בספרי ובתארי בהם על היחס האמתי והלבבי של שכנינו המושלמים יעוררו את אלה שיגשו לטפל בשאלת היחסים עם השכנים, בשיטה אחרת ובתכסיסים אחרים, בשיטתם ובתכסיסם של ילידי המקום, שיש להם נסיון רב ביחסי שכנים, ולתקן עד כמה שאפשר את המעוות.

ואת אלה שיבואו לטפל בשאלה זו כמו ביתר שאלות של בנין הישוב, צורך הישוב דורש את זה, שלא יהיו רק ציונים נואמים נלהבים ונוסעים - לקונגרסים-תמידיים, אלא גם יהודים טובים מלבד ציוניותם ולאומיותם. קצה גפשי באלה המבכרים את ציוניותם על יהדותם בנגוד לנו המקומיים, שהננו רואים ביהדות גם את הלאומיות. על כן יקרה היא לנו שבעתים, ומשום כך הננו יהודים ואין אנו מאמינים בלאומיות יבשה גרידא, גם מהלך הזמן הוכיח לי כי כל אלה שהיו ציונים קשורים ביהדותם נשארו קשורים גם ללאומיותם, ולהיפך, כל אלה שלקחו להם את הלאומיות למונופול להנאתם והתרחקו מיהדותם, גם לאומיותם היתה מהם והלאה מפני שלאומיות בלי יהדות היא לאומיות שתלויה בדבר ואין לה כל קיום, ולהיפך כל אלה שיהדותם ולאומיותם הלכו בד בבד נשאר קיימים עד היום הזה.

ופה אביע גם דעתי שמנהיגינו הציונים אחרי הרצל טעו בשני עיקרים יסודיים בהתחלת עבודת בבנין הארץ ובזה הם נטו מן הדרך שסלל אותה הד"ר הרצל.

העיקר היסודי הראשון בבנין הארץ שהם התנכרו לו. הד"ר הרצל כתב והזהיר בנאומיו הציוניים והגשים את זה גם בחיים: כי אסור באסור חמור להעמיד את התנועה הציונית ובנין הארץ על בסיס של שנוררות בכל הצורות שהן: צדקה, נדבות, תרומות סיוע, וכדומה כי על כספי שנוררות לא יבנה עם, ולא תבנה ארץ בשום אופן.

והרצל יסד את אוצר התישבות על בסיס בריא, ולו כל הכספים של העם שנתבזבו באופן כל כך מבהיל, לו כל הכספים האלה שהיו נכנסים לאוצר ההתישבות, והוצאו באופן קונסטרוקטיבי מסחרי הנותן פרות המחזיר את הקרן עוד ברבית קטנה, אז היה לנו כיום בנק לאומי כזה שיכול היה להתחרות עם בנקים ממין אלה אצל עמים בריאים אחרים ועמנו והארץ היו מתחזקים בו ועל ידו היתה נבנית הארץ באמת.

והעיקר השני שנתקלנו בו בבנין הארץ. הסוציאליסטים מכל המינים ו"מכל מאמינים שהוא" שפרו ורבו בארצנו הקטנה והדלה תחת דגלים אדומים, מהם בטח לא תבנה הארץ, והלואי שלא תחרב על ידם. גם על זה יש רק לזכור את דברי הרצל שאמד על זה כי אסור לתת לחדור לתוך הציונות המדינית את הסוציאליזמוס האינטרנציונלי, מפני שהוא אנטי-לאומי ומפני שהציונות מבוססת רק על הלאומיות, ואחרת אין מקום לקיומה של הציונות.

ומה עשו בעיקרים האלה מנהיגינו, יורשי הרצל? הם הגשימו בחיי את ההיפך ממש מתורתו של הרצל ובזה הובילו למדרון את בנין הארץ ולאסונה של התנועה הציונית.

ובסוף דברי, למרות מה שאין אני לא סופר ולא בעל מונופולין של הטפת מוסר, לוקח אני לעצמי בכל זאת להעיר גם את ההערות דלקמן. והערותי אלה אני עושה בתור אדם שהתבונן והסתכל למעשי הדור העבר ולמעשי דורנו המבוהל. על יסוד ההתבוננות הזאת בא אני לידי מסקנה שמעשי אבות אינם סימן לבנים, אם אבותינו היו כבני-אדם קשה להגדיר את השם שאפשר לתת לבני-דורנו אנו.

כי למרות מה שבדור העבר עוד לא היתה לנו הצהרת בלפור, ולא היו לנו ועדים מיוחדים לחנוך ולתרבות, בכל זאת היינו קהל יותר טוב הן בתור כלל והן בתור פרט.

א) לא היינו מחולקים לכמה סיעות קיצוניות - קיצוניות דתיות מצד אחד וקיצוניות אנטי דתיות מצד שני, היינו חטיבה אחת בארץ ועניני הכלל עמדו אצל כל יהודי למעלה מעניני הפרט או המפלגה.

(ב) אז לא היה בתוכנו מקום למפלגה הצועקת מרה בלי הפסק על עושק ועל גזל, בה בשעה שהיא עצמה מטילה את מרותה על הקהל ודוקא בכח האגרוף ודוקא בשם הלאומיות.

(ג) אז לא היה בתוכנו בזבז מבהיל ורדיפה אחרי לוקסוס כי כל יהודי היה מתנהג במסחרו בצניעות ולא היה מוציא למעלה מכחותיו. דבורו של כל יהודי היה אז קודש ועל דעתו של שום איש לא עלה לבזבז כספים אחרים להנאתו, וערכנו המוסרי בעיני שכנינו היה גבוה מאד. וההשוואת האלה תכרענה עוד יותר את הכף לחובתו של דורנו אם נשים אל לבנו, שאנו נחשבים בתור הדור הראשון לגאולה.

אני נתתי כאן בסוף דברי רק ראשי פרקים מתוך נסיונותי בחיים, ומתוך הסתכלותי הישרה בתהום החיים - חיינו אנו בתור פרטים ובתור חלק העם. ואני מקוה שדברי היוצאים מן הלב ימצאו גם אזנים קשובות כי לא באתי רק לבקר סתם, אלא לחפש גם את הפתרון לתקונו של מצבנו בעם ובארץ - כפי שהקורא הישר יכול בזה לשפוט בכל הדרך אשר לווה אותי בכל מהלך פרשת חיי בספר הזה, כי זאת היתה תפלתי כל ימי חיי וזאת היא תפלתי הזכה בערוב ימי.